

nové
obzory

33

Prešov

v priestore a čase

KRAJSKÉ
MÚZEUM
V PREŠOVE

Prešov 2017

Prešov v priestore a čase

Zostavil: JUDr. Mgr. Jozef Kušnír

Zodpovedný redaktor: PhDr. Mária Kotorová, PhD.

Autori: doc. ThDr. Peter Borza, PhD., Mgr. Mário Comisso, Mgr. Marián Čurný, PhD., doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., Mgr. Marcela Domenová, PhD., RNDr. Ema Gojdičová, Mgr. Michaela Haviarová, PhD., Mgr. art. Tomáš Haviar, Mgr. Ján Kovačič, PhDr. Peter Kovaľ, PhD., JUDr. Mgr. Jozef Kušnír, Mgr. Kamila Marhefková, Mgr. Lucia Němcová, PhD., Mgr. Gabriela Oľšavská, Mgr. Radka Palenčárová, PhDr. Daniela Pellová, Mgr. Jozef Ridilla, Mgr. Marián Uličný

Recenzenti: doc. Mgr. Ján Adam, PhD., Mgr. Peter Harčar, Mgr. Annamária Kónyová, PhD., Mgr. Maroš Semančík, RNDr. Eva Sitašová, PhD., Ing. Ľubor Suchý, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Anglické resumé: Mgr. Stanislav Kužila

Fotografie: Anna Pavlovičová, Gabriela Kutajová, autori, Krajské múzeum v Prešove, Krajský pamiatkový úrad Prešov, Východoslovenská galéria Košice, Východoslovenské múzeum v Košiciach

Grafické spracovanie a tlač: Adin, s.r.o.

© Krajské múzeum v Prešove, 2017

KRAJSKÉ
MÚZEUM
V PREŠOVE

u. fond
na podporu
umenia

*Z verejných zdrojov podporil
Fond na podporu umenia*

ISBN 978-80-89952-00-7

ÚVOD.....	5
PREŠOV – BIODIVERZITA (PRÍRODA) V MESTE A JEHO OKOLÍ Ema Gojdičová	7
ARCHEOLÓGIA O POČIATKOCH KONKATEDRÁLY SV. MIKULÁŠA V PREŠOVE VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU V ROKU 2012 Marián Čurný	17
VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKEJ ULICI č. 82 V PREŠOVE Mário Comisso – Marián Uličný.....	40
NAJSTARŠIA MESTSKÁ KNIHA PREŠOVA (1424-1509) DIPLOMATICKO-OBSAHOVÁ ANALÝZA Kamila Marhefková	70
NEKOROGOTICKÁ DREVENÁ SKULPTÚRA V PREŠOVSKÝCH ZBIERKOTVORNÝCH INŠTITÚCIÁCH Jozef Ridilla	79
K DEJINÁM ŠKOLSTVA V PREŠOVE V 16. STOROČÍ Marcela Domenová.....	94
NÁRODNÉ OBRODENIE V STARÝCH TLAČIACH: FRAGMENTY PAMIATOK KNIŽNEJ KULTÚRY V PREŠOVE Gabriela Oľšavská – Lucia Němcová	111
K DEJINÁM POŠTOVNÍCTVA V PREŠOVE (16. - 19. STOROČIE) Radka Palenčárová	136
Z DEJÍN PREŠOVSKÝCH VODOVODOV Daniela Pellová	145
UNIKÁTNY PREŠOVSKÝ KUMŠT Michaela Haviarová – Tomáš Haviar	157
GRÉCKOKATOLÍCKY PREŠOV Peter Borza	166
PENIAZE NA ROZVOJ MESTA. K HOSPODÁRENIU PREŠOVA NA PRELOME 19. a 20. STOROČIA. Patrik Derfiňák.....	177
Z HISTÓRIE PREŠOVSKÉHO ZDRAVOTNÍCTVA – OKRESNÁ VEREJNÁ NEMOCNICA T. G. MASARYKA Peter Koval.....	190
DVE MESTÁ, JEDNA VÝSTAVA. ÚLOHA VÝCHODOSLOVENSKEHO MÚZEA V KOŠICIACH NA VÝSTAVNÝCH AKTIVITÁCH V PREŠOVE V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ Ján Kovačič	200
RIEŠENIE ŽIDOVskej OTÁZKY V PREŠOVE V OBDOBÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939 - 1945) Jozef Kušnir	215

ÚVOD

Priestor a čas – dve filozofické entity, základné hodnoty, ktorými sa pokúšame definovať veci a javy okolo nás i v nás, v ktorých vnímame nielen vlastný život ale v obmedzeniach bytia i spoločenské skutočnosti. Na základe priestoru a času situujeme a nimi popisujeme deje nazývané dejiny. Priestor a čas si zvykneme viac a dôslednejšie uvedomovať pri jubilejných medzníkoch histórie. V priestore a čase sa odohrávali aj 770 ročné písané dejiny tretieho najväčšieho slovenského mesta - mesta Prešov. V roku 2017 si mesto pripomenulo toto okrúhle jubileum prvej známej listiny s uvedením názvu Prešov (Epuries) mnohými kultúrnymi aktivitami. Krajské múzeum sídliace v Prešove k nim prispelo svojimi podujatiami, najmä výstavou Prešov – mesto v srdci Európy a odborným seminárom Prešov v priestore a čase, ktorého publikačným výstupom je predložený zborník. Jubileum sme považovali za príležitosť a priam morálnu povinnosť zhodnotiť početné poznatky o meste a predostrieť známe, ale najmä menej známe fakty o jeho histórii i o prírodnom prostredí, v ktorom sa dejinné udalosti odohrávali. Preto Krajské múzeum zvolilo ako jednu z hlavných aktivít, venovanú jubileu Prešova, vedecký seminár, s ambíciou, aby sa stal fórom pre bádateľov z oblasti prírodných i spoločenských vied a so snahou podať čo možno najkomplexnejší a najfarbistejší obraz o jednom meste, jeho prírodných podmienkach, písanej, ale i tej staršej histórii. Sme neskromne presvedčení, že sa nám to podarilo. Prešov ponúka množstvo námetov. Je situovaný v malebnej prírode severnej časti Košickej kotliny, v údolí rieky Torysa. Živá a neživá príroda poskytuje širokú druhovú variabilitu, v neďalekých Slanských vrchoch sa nachádza jedinečné prírodné bohatstvo európskeho významu – opál, hniezdia tu početné druhy dravých vtákov, vyskytujú sa chránené botanické druhy. To, že prírodné prostredie okolia dnešného Prešova a mesta samotného bolo vhodné na osídlenie od najstarších čias, dokladajú početné archeologické nálezy od staršej doby kamennej v extraviláne, ale i v intraviláne mesta. V poslednom období pribúdajú tieto poznatky vďaka bohatej stavebnej činnosti, ktorá je zákonite podmienená archeologickými výskumami. Môžeme teda smelo prehlásiť, že 770 rokov písanej histórie Prešova je len malým fragmentom z času, kedy tieto miesta boli osídlené. Platí však, že čo je písané,

je písané, a tak ťažiskom seminára bolo práve obdobie, kedy sa z osady vytvára mesto a kedy toto mesto naplňa svoju históriu a ovplyvňuje aj osud širšieho okolia. Referáty, odprednášané na seminári a publikované v predloženom zborníku, predstavili pohľady na Prešov z rôznych uhlov, prispeli do mozaiky tvoriacej plastický obraz mesta a vďaka bohatému poznámkovému aparátu ponúkajú čitateľom z radov odbornej i laickej verejnosti možnosť nachádzať ďalšie zdroje poznania o tomto krásnom kúsku Slovenska.

Dúfame, že zborník referátov Prešov v priestore a čase si nájde miesto v knižniciach škôl, múzeí, rôznych inštitúcií i jednotlivcov z celého Slovenska ako stručný súhrn toho, čo v čase 770. výročia prvej písomnej zmienky o Prešove veda pozná a čo aspoň čiastočne vie sprostredkovať svojim návštevníkom Krajské múzeum v Prešove.

Zborník Prešov v priestore a čase je zároveň 33. číslom zborníka *Nové obzory*, obnoveného po takmer 25 rokoch. Veríme, že nepôjde o jednorazovú aktivitu a že *Nové obzory* ako publikačný výstup vedeckého poznávania mesta a regiónu budú po tomto úspešnom obnovení pokračovať aj v ďalších rokoch.

*PhDr. Mária Kotorová, PhD.
Riaditeľka Krajského múzea v Prešove*

PREŠOV – BIODIVERZITA (PRÍRODA) V MESTE A JEHO OKOLÍ

Ema Gojdičová

Pri príležitosti významného výročia mesta Prešov príspevok prináša pohľad na prírodné hodnoty mesta. Upriamuje pozornosť na prírodovedcov, ktorých práce v minulosti prispeli i v súčasnosti prispievajú k ich poznaniu a ochrane. Predstavuje mesto z pohľadu jeho súčasného postoja k ochrane biodiverzity (prírody) v meste a jeho blízkom okolí. Stručne približuje ochranu drevín, chránené stromy, chránené územia, ochranu mokradí, ale upozorňuje aj na hrozbu, ktorú predstavujú invázne druhy.

Slovo na úvod

Mesto Prešov si v roku 2017 pripomína 770. výročie prvej písomnej zmienky o ňom. Tieto dlhé dejiny mesta boli a sú naplnené osudmi ľudí (či už to boli obyvatelia mesta alebo jeho pravidelní i náhodní návštevníci) a mnohými významnými či bežnými každodennými udalosťami. Život mesta ovplyvňovalo a ovplyvňuje aj prírodné prostredie, ktoré vytvára rámec všetkému daniu. Vzťah človeka a prírody nie je jednoduchý, na každej strane sú víťazstvá i prehry a nebolo tomu ináč ani v prípade mesta Prešov.

Prírodné hodnoty mesta Prešov boli hodnotené už vo viacerých prácach v bližšej či vzdialenejšej minulosti. Aký je však aktuálny stav?

Geografická poloha a prírodné podmienky

Čo asi lákalo prvých osadníkov mesta? Určite prírodné danosti územia. Z dnešného pohľadu na orografické členenie Slovenska¹ mesto leží v Košickej kotline na sútoku rieky Torysa a jej ľavostranného prítoku Sekčov. Z východu ho obklopujú Slanské vrchy, z juhozápadu Šarišská vrchovina

¹ MAZUR, Emil – LUKNIŠ, Michal. *Geomorfologické členenie SSR a ČSSR*. Bratislava : Slovenská kartografia, n. p., 1986, 1. vydanie.

a zo severu Spišsko-šarišské medzihorie a zvlášť nápadný komplex Stráže. Poludníkový priebeh Slanských vrchov umožňoval prúdenie teplého vzduchu z juhu, čím sa vytvárali priaznivé klimatické podmienky pre život človeka.

Na otázku ako asi vyzeralo prírodné prostredie mesta v minulosti dáva do určitej miery odpoveď Geobotanická mapa Slovenska². Na území mesta a v jeho okolí dominovali lesy. V závislosti od podmienok stanovišť sa tu vyvinuli rôzne typy lesných porastov. Vodné toky (Torysa, Sekčov, Delňa a ich prítoky) sprevádzali lužné lesy. Podľa dnešných poznatkov³ ich radíme k jaseňovo-jelšovým lužným lesom podhorským, z juhu územia doznievali vrbovo-topolové lužné lesy. V súčasnosti sa zachovali popri týchto vodných tokoch len ako ich brehové a sprievodné porasty v rôznej šírke a miestami aj úplne chýbajú. Takmer celé okolie mesta Prešov zaberali dubovo-hrabové lesy karpatské. Tieto spolu s porastmi lužných lesov boli človekom najviac ovplyvnené a ustúpili v dôsledku rozvoja mesta. Dubovo-hrabové lesy karpatské sa zachovali napr. na Dúbrave, či v západnej časti mesta (Malkovská hôrka, Borkút). Vzácné a ostrovčekovite sa vyskytovali teplomilné dubové a borovicové lesy medzi Dúbravou a Šarišskými Lúkami, Pod Bikošom, na Vydumanci, či na Solivare. Veľmi vzácne juhozápadne a severne od mesta rástli bukové kvetnaté lesy podhorské. V nive Torysy a jej prítokov boli určite zastúpené aj močiare.

Príchodom osadníkov nastalo odlesňovanie a budovanie obydli, ciest, či opevnenia. Vznikli lúky, pasienky, polia a neskôr sa dobudovala potrebná infraštruktúra spojená s rozvojom remesiel, priemyslu a ďalšej urbanizácie. Postupne dochádzalo k zmene vegetačného krytu a k vytváraniu náhradných lúčnych a pasienkových spoločenstiev, spoločenstiev polí, spoločenstiev urbanizovaných plôch, močiarnych spoločenstiev, či špeciálnych slanomilných spoločenstiev v súvislosti s ťažbou soli na Solivare. Postupne sa vytvorila pestrá mozaika prírodných a poloprírodných, ale aj antropogénnych spoločenstiev.

Poznávanie prírodných hodnôt

Prešov a jeho okolie púťali záujem prírodovedcov už v minulosti. Príspevok nemá ambíciu dať prehľad všetkých, ktorí v Prešove a jeho blízšom alebo širšom okolí realizovali svoje bádania. Pozornosť upriamime najmä na tých, ktorí najviac prispeli k poznaniu prírodných hodnôt územia.

² MICHALKO, Ján a kol. *Geobotanická mapa ČSSR (SSR), Textová časť a mapy*. Bratislava : VEDA, 1986, 168 s., 40 s. prílohy a 12 máp, 1. vydanie.

³ STANOVÁ, Viera – VALACHOVIČ, Milan (eds.). *Katalóg biotopov Slovenska*. Bratislava : DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie, 2002, 225 s.

Azda najvýznamnejšou osobnosťou prírodovedného diania na východnom Slovensku v 19. storočí bol profesor Fridrich Haszlsinzský (1818 – 1896). Ťažiskom jeho výskumov bola Šarišská župa, ale botanizoval aj inde a v svojich prácach zachytil územie od Tatier po Vihorlat. Z okolia Prešova opísal nový druh ďateliny – ďatelinu šarišskú (*Trifolium sarosien- se*). Na jeho počesť boli pomenované niektoré druhy, napr. jarabina Hazslinszkého (*Sorbus hazslinszkiana*).

Významná bola jeho publikačná činnosť a jeho práce, napr. *Zoznam rastlín Šarišskej župy*, *Lišajníky Prešovskej flóry*, či *Kvetena Horného Uhorska* sa pri opise histórie výskumu v prírodovedných/botanických prácach citujú aj dnes.

Rozsiahla bola aj jeho zbierkotvorná činnosť. Časť jeho herbára je uložená v Budapešti, časť v Bratislave a časť v Krajskom múzeu v Prešove. V Prešove je uložená zbierka venovaná riasam a lišajníkom a predstavuje najcennejšiu časť botanického zbierkového fondu múzea⁴. Botanický odkaz Hazslinszkého zhodnotil Ľudovít Dostál⁵ na seminári, ktorý sa konal 7.1.1988 v Prešove pri príležitosti 170. výročia jeho narodenia.

Prešov a jeho okolie neušli ani pozornosti českých prírodovedcov v 1. polovici 20. storočia. Tu je potrebné spomenúť najmä Josefa Kliku, ktorý v roku 1942 publikoval prácu *Rostlinně-sociologický příspěvek k poznání Prešovských kopců*. Slovenskí prírodovedci prispeli k poznaniu prírodných hodnôt mesta a jeho okolia najmä v 2. polovici 20. storočia a výskum je spojený s menami ako sú Jozef Májovský, Anton Kollár, Ľudovít Dostál, Anton Ščavnický, Tibor Weisz, Jozef Voskár, Jozef Palášthy, Ľubica Cibulková, Valentína Uličná, Milan Vazúr, Anton Klimko, Štefan Humeňanský, Marián Buday, Jana Budayová, Ján Košťalik, Eva Michaeli a mnohí iní. Predmetom ich výskumnej práce bol nielen Prešov a jeho okolie, nielen región východného Slovenska, ale celé Slovensko i územie za jeho hranicami. Mnoho informácií o prírodných hodnotách mesta možno nájsť, napr. v súbornej práci autorov Jozefa Palášthyho, Ľudovíta Dostála a Ľubice Cibulkovej⁶.

⁴ JONOV, Lukáš - LEDVÁK, Peter. Zbierkový fond múzea, Botanika. In KUŠNÍR, Jozef (ed.). *70 rokov Krajského múzea v Prešove*. Prešov : Krajské múzeum v Prešove, 2015, s. 115 - 116.

⁵ DOSTÁL, Ľudovít. Botanický odkaz F. Hazslinszkého. In *Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach, PV*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, roč. XXIX, s. 181 - 186.

⁶ PALÁŠTHY, Jozef – DOSTÁL, Ľudovít – CIBULKOVÁ, Ľubica. *Príroda okresu Prešov a jej ochrana*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, 168 s.

Výsledkom práce však nebola iba rozsiahla publikačná činnosť, ale obohatili aj zbierkový fond Krajského múzea v Prešove⁷. Zaslúžili sa tiež aj o ochranu mnohých lokalít a vyhlásenie chránených území. Z okolia Prešova je to napr. prírodná rezervácia Kapušiansky hradný vrch, Zbojnický zámok, Fintické svahy, Dubová hora, Pusté pole, národná prírodná rezervácia Šarišský hradný vrch, chránený areál Dubnícke bane a iné.

V súčasnosti sa výskumu a ochrane prírodných hodnôt venujú najmä pedagógovia a študenti Prešovskej univerzity v Prešove, pracovníci Krajského pamiatkového úradu Prešov, Štátnej ochrany prírody SR (Regionálne centrum ochrany prírody v Prešove) a od januára 2017 i pracovníci Krajského múzea v Prešove. Mnoho poznatkov o aktuálnom stave prírodného prostredia sa získava aj pri príprave podkladov k vypracovaniu územno-plánovacej dokumentácie mesta, či pri posudzovaní navrhovaných rozvojových aktivít v súvislosti s hodnotením vplyvov navrhovaných činnosti na životné prostredie, ktorého prírodná zložka je neoddeliteľnou súčasťou.

Ochrana prírodných hodnôt

Výsledky práce prírodovedcov, tých v minulosti, či súčasných, mali a majú využitie v ochrane prírody a prispievajú k zachovaniu biodiverzity.

Mestá ako človekom zmenené a vytvorené prostredie sú z pohľadu biodiverzity často vnímané ako málo významné. Ale aj mestá so svojimi prírodnými i človekom vytvorenými prvkami, ako napr. zvyšok lesa, park, záhrada, cintorín, verejné priestranstvo, ponúkajú unikátne prostredie pre bežné aj veľmi vzácne druhy rastlín a živočíchov. Platí to aj o meste Prešov.

Ako štát a mesto chránia svoje prírodné hodnoty?

Ochranu prírody/biodiverzity na Slovensku zabezpečuje zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších prepisov (zákon o ochrane prírody). Tento zákon okrem iného rieši: ochranu drevín a chránené stromy, ochranu lesných a nelesných biotopov, ochranu mokradí (vodopádov a jaskýň), chránené druhy rastlín a živočíchov, chránené územia.

Ochrana drevín

Zeleň v meste, či už vo verejných priestoroch alebo na súkromných pozemkoch predstavuje veľmi pozitívnu zložku životného prostredia a zvlášť z pohľadu obyvateľa mesta má nesmierny význam. Napriek snahe mesta Prešov aj tu sa prejavuje trend úbytku zelene a pri nových stavebných a in-

⁷ JONOV - LEDVÁK, ref. 4, s. 115 - 118.

vestičných činnostiach, tvorbe verejných priestorov sa zeleni nedostáva toľko miesta, koľko by jej malo patriť. Zákon o ochrane prírody zakazuje poškodzovať a ničiť dreviny a na výrub drevín rastúcich mimo lesa vyžaduje súhlas orgánu ochrany prírody (je ním obec).

Chránené stromy

Kultúrne, vedecky, ekologicky, krajinotvorne alebo esteticky mimoriadne významné stromy alebo ich skupiny vrátane stromoradií môže vláda nariadením vyhlásiť za chránené stromy. Na území mesta Prešov je už iba jeden chránený strom a to *Prešovský platan*, ktorý sa nachádza v záhrade domu na rohu Požiarnickej a Švermovej ulice.

Chránený strom Petöfihó buk sa nachádzal v lesnom poraste na Cemjate, V lete 2010 bol pri búrke zlomený a jeho ochrana bola následne zrušená.

Chránené územia

Na území mesta Prešov sa už nenachádzajú žiadne chránené územia patriace do národnej siete chránených území a nenachádzajú sa ani chránené územia patriace do európskej sústavy chránených území Natura 2000.

Do roku 2007 sa tu nachádzal chránený areál Holá hora, ktorý bol vyhlásený v roku 1990 na výmere 4,5 ha.

Návrh na vyhlásenie chráneného územia vychádzal z tradície prvej botanickej záhrady, ktorú založil Matej Sennowitz, profesor a majiteľ Dievčenského ústavu v Prešove, v roku 1820⁸. Myšlienku botanickej záhrady oživil neskôr prešovský lekárnik Fridrich Kolman, keď v roku 1875 daroval na botanické účely svoju záhradu Koléju v Prešove⁹.

Kolmanova záhrada spolu s priestorom Ekocentra sa stali základom chráneného areálu Holá hora, ktorý mal tri funkcie: park, priestor pre ekovýchovnú činnosť, genofondová plocha (pestovanie chránených a ohrozených druhov rastlín pre potreby posilnenia ich populácií vo voľnej prírode). Ochrana územia však bola zrušená k 1.1.2007. Časť územia funguje naďalej ako Ekopark.

Mesto Prešov je aj vlastníkom pozemkov v *prírodnej rezervácii Šindliar*, ktorá na základe uznesenia vlády SR č. 239/2004 zo 17. marca 2004 bola zaradená do národného zoznamu území európskeho významu a patrí do európskej sústavy chránených území Natura 2000.

⁸ ŠČAVNICKÝ, Anton. Ekocentrum Holá Hora. Doklady o Kolmanovej záhrade zo súkromného archívu. In *Rezervačná kniha CHA Holá hora*. Prešov : Manuscript, 2010, depon. in Archív ŠOP SR, RCOP v Prešove, s. 11 - 12.

⁹ ŠČAVNICKÝ, ref. 8, s. 21 - 25.

Vyhlásená bola v roku 1993 na výmere 7,69 ha, nachádza sa v k. ú. Šindliar a v území platí štvrtý stupeň ochrany. Územie európskeho významu s rovnakým názvom Šindliar sa 100 % prekrýva s prírodnou rezerváciou Šindliar. Predmetom ochrany je lesný biotop európskeho významu kyslomilné bukové lesy a rys ostrovid, ktorý je chráneným druhom živočícha európskeho významu. Územie je významné aj výskytom lišajníkov, machorastov a papradí. Zaujímavý je výskyt rašelinníkov (*Sphagnum* sp.). Vzácný je výskyt chráneného a ohrozeného druhu plavúnik spoštený (*Diphasiastrum complanatum*).

Na doplnenie národnej siete chránených území je na územnú ochranu navrhované územie Nižné lúky (lokalita Surdok, po pravej strane toku Sekčova). Predmetom ochrany bude komplex mokrých a vlhkých lúk so solitérmi i skupinami drevín a s výskytom chránených a ohrozených druhov rastlín a živočíchov. Z ohrozených druhov rastlín sa na lokalite vyskytuje, napr. žltuška lesklá (*Thalictrum lucidum*). Z chránených druhov živočíchov je významný výskyt obojživníkov: skokan hnedý (*Rana temporaria*), kunka žltobruchá (*Bombina variegata*), ropucha bradavičnatá (*Bufo bufo*), ropucha zelená (*Bufo viridis*). Územie predstavuje významnú zastávku pre migrujúce druhy vtákov – žeriav popolavý (*Grus grus*) a vytvára potravný biotop pre bociana bieleho (*Ciconia ciconia*).

Mokrade

Mokraď, zjednodušene povedané, je územie, kde si človek namočí nohy. Za mokrade sa u nás považujú všetky biotopy, ktoré sú podmienené prítomnosťou vody: vlhká lúka, močiar, rašelinisko, rieka, potok, jazero, rybník vodná nádrž a iné.

Vzhľadom na funkcie, ktoré plnia mokrade v krajine, dostali osobitné postavenie aj v zákone o ochrane prírody, ktorý zabezpečuje ich priamu ochranu a na akúkoľvek zmenu stavu mokrade, najmä však na jej úpravu zasypávaním, odvodňovaním, ťažbou trstia, rašeliny, bahna a riečného materiálu vyžaduje súhlas orgánu ochrany prírody (je ním okresný úrad v sídle kraja).

Keďže územím mesta preteká rieka Torysa a jej prítoky (Sekčov, Delňa), mokrade boli vždy charakteristickým prvkom mesta. Dnes, ak neberieme do úvahy vodné toky, sa z nich zachovali už iba zvyšky a aj tie sú vystavené veľkému tlaku človeka.

Mokraď pri supermarkete Hruška

Mokraď sa nachádza v alúviu Sekčova a mokradné spoločenstvá tvoria porasty vysokých ostríc, tráv a pálok, ktoré dopĺňajú solitéry i skupiny drevín, najmä vrb.

Lokalita bola/je významná výskytom chránených druhov rastlín a živočíchov: liahnište pre obojživelníky, hniezdny a lovný biotop pre vtáky, lovný priestor pre niektoré druhy netopierov. V okrese Prešov to bola jediná známa lokalita s výskytom chráneného druhu rastliny vstavačovec strmolitý (*Dactylorhiza incarnata*). Tento druh orchidey v minulosti hojne rástol po obvode zaniknutého Lubotického rybníka¹⁰. Po roku 1990 bola mokraď ovplyvnená výstavbou prvého supermarketu Hruška a odvtedy sa jej plocha znižuje postupným zasypávaním v súvislosti s ďalšími rozvojovými aktivitami mesta.

Mokraď medzi Rusínskou cestou a autobusovou stanicou

Mokraď predstavuje zvyšok pôvodného toku Sekčova so zachovalým porastom lužného lesa doplnený porastmi vysokých ostríc a tráv a trstín, na ktoré sa viaže výskyt viacerých druhov živočíchov. V roku 2016 začalo zasypávanie mokrade v súvislosti s rozvojovými aktivitami mesta.

ZANIKNUTÉ ZAUJÍMAVÉ LOKALITY

Lubotický rybník

Lubotický rybník¹¹ bol najbohatšou lokalitou s močiarnou vegetáciou. Rástli v ňom druhy, ktoré v svojich prácach publikoval ešte F. Hanzslinský: okrasa okolíkatá (*Butomus umbellatus*), všivec močiarny (*Pedicularis palustris*), iskerník veľký (*Ranunculus lingua*), bublinatka obyčajná (*Utricularia vulgaris*) a i. Výskyt týchto druhov nebol na iných vhodných lokalitách na území mesta potvrdený a nateraz definitívne zmizli z flóry mesta Prešov. Najbližšia známa lokalita, napr. bublinatky obyčajnej sa nachádza na štrkoviskách pri Veľkom Šariši a iskerníka veľkého v mokradi nad Ruskou Novou Vsou.

Vydumanec

Výskyt šafranu karpatského (*Crocus heuffelianus*) na lokalite na svahu pri odbočke z cesty Prešov - Levoča smerom na Cemjatu, ktorý uvádza Dostál¹² ako malú izolovanú lokalitu západne od Prešova, nebol od roku 2007

¹⁰ DOSTÁL, Ludovít. Biocenózy mokrých lúk, močiarov, stojatých a tečúcich vôd. In PALÁŠTHY, Jozef – DOSTÁL, Ludovít – CIBULKOVÁ, Lubica. *Príroda okresu Prešov a jej ochrana*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 48. ISBN.

¹¹ DOSTÁL, ref. 10, s. 47.

¹² DOSTÁL, Ludovít. *Príspevok k floristickému výskumu východného Slovenska*. Bratislava: Manuscript, 1975, Rigor. pr. depon. in Katedra botaniky PF UK Bratislava, s. 57.

potvrdený. Časť lokality bola zabratá pre výstavbu mimoúrovňovej križovatky Prešov-západ ako súčasť diaľnice D1.

Lokality slanomilnej vegetácie na Solivare.

Solivar bol známy ťažbou soli asi od roku 1570 a po zatopení ťažobnej šachty začala ťažba

soli zo soľanky. Pri tejto ťažbe sa dostávala slaná voda aj do okolia a zvýšený obsah solí v pôde podmienil vývoj špecifickej slanomilnej vegetácie na viacerých miestach na Solivare. V roku 2009 bola však ťažba soli ukončená a lokality slanomilnej flóry na Solivare postupne zanikajú.

Invázne druhy rastlín na území mesta Prešov alebo iný pohľad na biodiverzitu

Za nepôvodné (cudzokrajné, exotické) druhy sa považujú tie, ktoré sa vyskytujú mimo svojho prirodzeného areálu, ako aj areálu, v rámci ktorého by sa mohli prirodzene rozšíriť. Výskyt nových nepôvodných druhov na nejakej lokalite bol najmä v minulosti hodnotený pozitívne ako obohatenie biodiverzity daného územia. V posledných desaťročiach najmä s ohľadom na problémy, ktoré niektoré nepôvodné druhy spôsobujú, sa tento pohľad mení. Malá skupina nepôvodných druhov, ktorým hovoríme invázne druhy, dokáže nepriaznivo vplývať na pôvodné druhy (napr. konkurencia, prenos chorôb, vytlačanie pôvodných druhov) a štruktúru a fungovanie spoločenstiev (napr. zmena druhového zloženia, obeh živín, vodná bilancia) a predstavuje tak významnú hrozbu pre biodiverzitu a súvisiace ekosystémové služby. Okrem vplyvu na biodiverzitu nezanedbateľný je aj vplyv na ľudské zdravie (napr. kožné ochorenia, alergie) a hospodárstvo (napr. poškodzovanie pamiatkových objektov, sťaženie údržby komunikácií, vodných tokov, straty na poľnohospodárskej produkcii, zníženie kvality rekreačných oblastí).

Mestá sú na jednej strane významným zdrojom výskytu a šírenia nepôvodných druhov a na druhej strane čelia hrozbám, ktoré predstavujú invázne druhy. Takýto vývoj možno pozorovať i v meste Prešov. Vo výsadbe na verejných priestranstvách sa v minulosti podobne ako aj v iných mestách na Slovensku často používal javorovec jaseňolistý (*Negundo aceroides*). Tento severoamerický druh, ktorý dobre znáša mestské prostredie sa dnes z výsadiieb v meste vďaka svojim vetrom rozširovaným plodom šíri na voľné priestranstvá, o ktoré sa nik nestará, preniká i do brehových porastov Torysy, Sekčova, Delne. Patrí k najrozšírenejším inváznym druhom drevín na území mesta.

Veľmi problematické sú aj pohánkovce, menej z nich je zastúpený pohánkovec japonský (*Fallopia japonica*), oveľa viac sa vyskytuje jeho kríženec pohánkovec český (*Fallopia × bohemica*). Najmä na brehoch Torysy

v zastavanej časti mesta i mimo nej vytvára takmer nepreniknuteľné husté zárasty. Môžeme ho vidieť aj priamo na ulici, kde narušuje, napr. chodníky, schody, oplotenie. Rozmnožuje sa pomerne rýchlo podzemkami a ich fragmentami. K jeho rozširovaniu prispieva presun pôdy, ktorá obsahuje podzemky, resp. ich časti a to jednak prirodzenými procesmi, napr. pri povodňových stavoch Torusy alebo pri stavebnej činnosti, ak sa z miesta výskytu vopred neodstráni.

V súčasnom období najproblematickejšími a najviac rozšírenými rastlinami sú zlatobyle, zlatobyl obrovská (*Solidago gigantea*) a zlatobyl kanadská (*Solidago canadensis*). Kým zlatobyl obrovská sa vyskytuje menej, zlatobyl kanadská priam zamorila mesto, od augusta do takmer konca októbra je mesto akoby ponorené do žltej farby od kvitnúcich rastlín. A dokáže vyrásť všade, aj štrbine medzi chodníkom a múrom objektu.

Z ďalších nepôvodných druhov rastlín sa na území mesta hojne vyskytuje, napr. slnečnica hluznatá (*Helianthus tuberosus*), hviezdnik ročný (*Stenactis annua*), či agát biely (*Robinia pseudoacacia*).

Zákon o ochrane prírody má snahu zabezpečiť ochranu prirodzeného druhového zloženia ekosystémov, ktoré zahŕňa reguláciu rozširovania nepôvodných druhov; sledovanie výskytu, veľkosti populácií a spôsobu šírenia nepôvodných druhov a odstraňovanie invázných druhov.

Povinnosť odstraňovať invázne druhy (rastlín a živočíchov) pripadla vlastníkovi, správcovi, nájomcovi pozemku, na ktorom sa daný druh vyskytuje, resp. v prípade živočíchov aj užívateľovi poľovného alebo rybárskeho revíru a osobe vykonávajúcej hospodársky chov rýb.

Povinnosť upozorniť vlastníka, správcu alebo užívateľa pozemku na výskyt invázných druhov pripadla orgánu ochrany prírody (územne príslušný okresný úrad), resp. v prípade rastlín to môže vykonať aj obec, v ktorej katastrálnom území sa pozemok nachádza.

I mesto Prešov aktívne bojuje s inváznymi druhmi rastlín a to jednak upozorňovaním na ich výskyt, a jednak priamo cez starostlivosť o verejné priestory, kde sa postupne odstraňuje javorec jaseňolistý a nahrádza sa inými druhmi drevín. Kosenie plôch s výskytom zlatobylí a pohánkovcov prispieva aspoň k zamedzeniu ich ďalšieho rozširovania a šírenia.

Odstraňovanie invázných druhov je však časovo i finančne náročné a v prípade veľmi rozšírených druhov vyžaduje i systematický prístup. Nestačí, že invázny druh odstraňuje zo svojho pozemku jeden vlastník a susedný pozemok je bez akejkolvek starostlivosti. Na tomto poli čaká mesto ešte veľa práce.

Slovo na záver

Napriek skutočnosti, že v dôsledku rozvoja mesta zaniklo veľa zaujímavých lokalít, mesto Prešov a jeho bezprostredné okolie ešte stále ponúka svojim obyvateľom i návštevníkom svoje prírodné hodnoty. Stačí ich len pri potulkách mestom a jeho okolím objaviť, objavovať, rešpektovať a každý podľa svojich možností i chrániť, aby sa zachovali a poskytovali svoje služby všetkým čo najdlhšie.

Prešov - biodiversity (nature) in the city and its surroundings

*The paper focuses on the natural values of Prešov. It draws attention to the selected important personalities of natural history, whose work and activities have contributed and to this day still contribute to the knowledge and protection of such values. The paper represents the city in terms of its current contribution to the protection of biodiversity (nature) in the city and its surroundings. The paper briefly approaches the issue of protected trees and their preservation, it provides specific information about protected trees (Prešov sycamore Petöfi's beech). Furthermore, it provides information on protected areas (protected area Holá hora, nature reserve Šindliar, proposed protected area Nižná lúka), and highlights the significance and the need for protection of wetlands (the wetland near the supermarket Hruška, the wetland between the Rusínska street and the bus station), but also refers to several defunct sites. Last but not least, the paper warns of the threat posed by invasive species. *Acer negundo*, *Reynoutria bohemica*, and *Solidago canadensis* (known as Canadian goldenrod) are amongst the most widespread in the city.*

RNDr. Ema Gojdičová
Štátna ochrana prírody SR,
Regionálne centrum ochrany prírody v Prešove

ARCHEOLÓGIA O POČIATKoch KONKATEDRÁLY SV. MIKULÁŠA V PREŠOVE

VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU V ROKU 2012

Marián Čurný

Príspevok informuje o výsledkoch archeologického výskumu vo svätyni Konkatedrály v roku 2012. Prináša nové zistenia o jej architektonickom vývoji a pochovávaní v interiéri. Príspevok upriamuje pozornosť na nálezy z 13. storočia, ktoré sú prvými hmotnými dokladmi najstaršej sakrálnej stavby Prešova, predchodcu dnešnej Konkatedrály.

Úvod

Konkatedrála sv. Mikuláša je najznámejšou sakrálnou dominantou Prešova a zároveň jedným z najvýznamnejších kostolov na Slovensku. Od prvotnej, bližšie neznámej podoby, Kaplnky sv. Kríža z prelomu 12./13. alebo v priebehu 13. storočia, prešla do dnešných dní dlhým stavebným vývojom. Najzásadnejšie prestavby sa uskutočnili v priebehu 14. a 15. storočia a vyvrcholili začiatkom 16. storočia. V druhej štvrtine 14. storočia výstavbou hlavnej a severnej lode vznikol Kostol sv. Mikuláša¹. Zámer na vybudovanie halového trojlodia pokračoval od konca 14. storočia výstavbou južnej lode a ďalšími stavebnými aktivitami v 15. storočí. Dóm sv. Mikuláša je výsledkom stavebného zjednotenia objektu, ktoré sa realizovalo od roku (1501) 1502 do roku 1515 pod vedením majstra Jána Brengyszeyna a kamenárov Mikuláša, Michala a Jána². Mnohé z procesov stavebného

¹ MENCL, Václav. Šariš v dejinách gotickej architektúry. *Vlastivedný časopis*, 1967, roč. 16, č. 1, s. 7-22. (s. 12)

² KRESÁNEK, Peter. *Slovensko. Ilustrovaná encyklopédia pamiatok. Historická architektúra. Pamiatky výtvarného umenia. Pamätihodnosti*. Bratislava : Simplicissimus, 2009, 983 s. ISBN 978-80-96983-90-2. (s. 920). KOLEKTÍV AUTOROV. Súpis pa-

vývoja tejto významnej pamiatky nepoznáme. Čiastočné odpovede môžu priniesť najmä odborné výskumy, pričom vhodnou príležitosťou na ich realizáciu sú rôznorodé úpravy objektu. Tie sa v 20. storočí (v roku 1914 a 30. rokoch) v interiéri zamerali na výmenu dlažby a odstránenie náterov kamenných architektonických článkov. V 50. rokoch sa uskutočnila posledná generálna oprava Dómu, počas ktorej bola okrem iného vytvorená nová podlaha z travertínovej dlažby. Predposledná oprava v rokoch 1981-1989 pozostávala z realizácie nových omietok. Od roku 2009 prebieha posledná rekonštrukcia Konkatedrály, počas ktorej bola kompletne vymenená elektroinštalácia, bolo zavedené nové osvetlenie a ozvučenie, upravená svätyňa, osadený nový oltár, uskutočnená výmalba stien a vymenená krytina na streche a niektoré drevené časti krovu. V tejto súvislosti sa realizovali i vôbec prvé archeologické výskumy v jej interiéri.

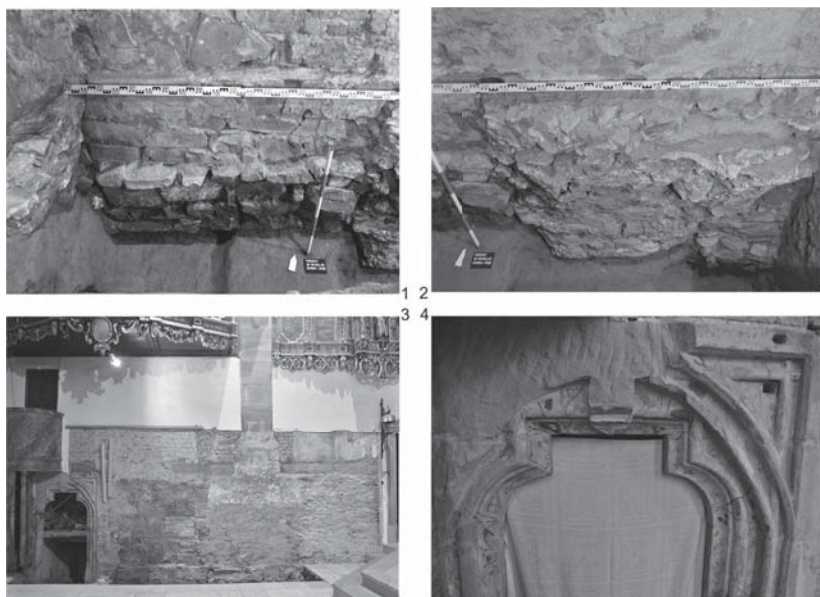
Archeologické výskumy

Archeologický výskum v interiéri Konkatedrály sa v roku 2012 realizoval v rozsahu jednej zisťovacej sondy vo väzbe na nálezy fragmentov historických omietkových vrstiev a kamenných článkov na severnej stene svätyne, o ktorých doposiaľ nebolo nič známe. Nové objavy predstavovali neskorogotický portál, päťka medziarkádového piliera a kordónová rímsa s osekanou profiláciou. Archeologický výskum nadviazal na poznatky z archeologického výskumu v rokoch 2009-2010³. V roku 2009 išlo o dokumentáciu výkopov pre nové elektrické rozvody v interiéri pamiatky a v roku 2010 sa v rámci zisťovacej sondáže realizovali dve sondy umiestnené vo východnej arkáde medzi uzáverom svätyne hlavnej a južnej lode a pred vstupom do krypty pred vyvýšenou oltárnou časťou svätyne. Tento vôbec prvý archeologický výskum v interiéri Konkatedrály umožnil čiastočné zorientovanie sa v základných otázkach, akými sú poloha murovaných konštrukcií (základy vrcholnostredovekého Kostola sv. Mikuláša, novoveké krypty a hrobky), stratigrafické pomery, nivelety (podlahy, pochovávanie), charakter a intenzita pochovávaní v interiéri súčasnej pamiatky i na prikostolnom cintoríne) a materiálna kultúra (nálezy z hrobov: devocionálne, predmety osobného vlastníctva, súčasti a okrasy odevov; keramika, sklo a iné). Súčasťou archeologického výskumu v roku 2009 bol aj georadarový prieskum pod vedením M. Terraya⁴. Dlhodobo jediným arche-

miatok na Slovensku. Zväzok druhý K-P. Bratislava : Obzor, 1968. 584 s. (s. 559)

³ ČURNÝ, Marián. Výsledky sondáže v Konkatedrále sv. Mikuláša v Prešove. In *Východoslovenský Pravek*, 2013, roč. 10, s. 87-106. ISBN 978-80-89315-45-4. ČURNÝ, Marián. Nové nálezy z východného Slovenska. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2010*, 2015, s. 63-68. ISBN 978-80-89315-92-5.

⁴ TERRAY, Miroslav: Správa z georadarového prieskumu a videoinšpekcie v Kostole

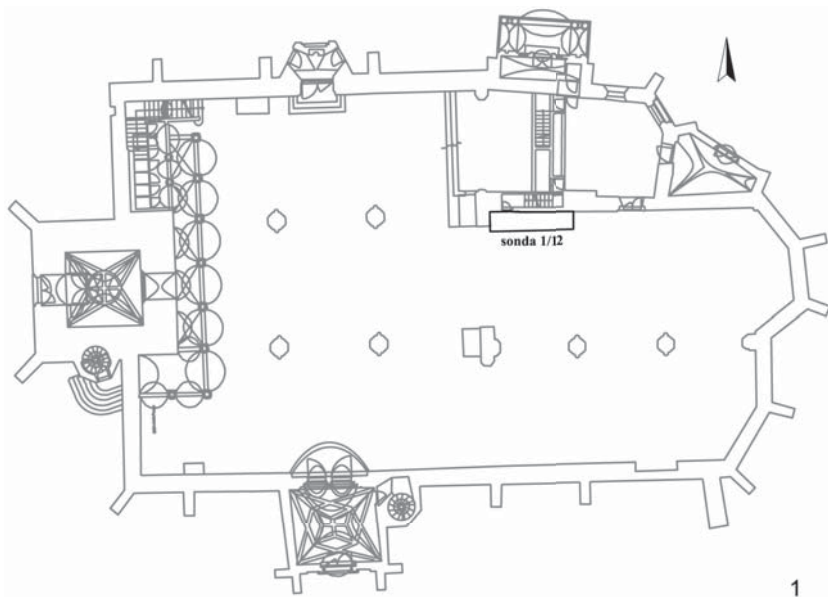

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. 1 - základ severnej steny svätyne - základové murivo 1; 2 - základ severnej steny svätyne - základové murivo 2 a 3; 3 - severná stena svätyne - neskorogotický portál, päťka medziarkádového piliera a kordónová rimsa; 4 - neskorogotický portál, stav po reštaurovaní, detail. Foto: M. Čurný.

logickým výskumom vzťahujúcim sa na exteriér Dómu sv. Mikuláša bola v roku 1984 jedna zisťovacia sonda pri jeho západnej stene, realizovaná pod vedením G. Tökölyho. Výskumom sa zistil nárast terénu od stredoveku a veľká koncentrácia ľudských kostí, ktorá indikovala plochu bývalého prikostolného cintorína⁵. V júni 2012 realizovala Katedra teórie a dejín umenia Fakulty umení Technickej univerzity v Košiciach (P. Tajkov, A. Balogh) severne od veže Konkatedrály, v polohe umiestnenia podstavca so sochou pápeža Jána Pavla II., ďalší nerozsiahly archeologický výskum. Jedným z jeho zistení bolo i preskúmanie novovekého hrobu. V novembri 2015 a júli a auguste 2016 realizovala spoločnosť Archeovýskum, s r.o.

svätého Mikuláša v Prešove. Terra, spol. s r. o., Košice 2009. (In ČURNÝ, Marián: Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Výskumná správa. Archeologický Ústav SAV, Košice 2011).

⁵ TÖKÖLY, Gabriel. Zisťovací archeologický prieskum. R. kat. kostol sv. Mikuláša Prešov. Výskumná správa. Rožňava 1984. Uloženie: KPÚ Prešov, arch.č. 947. ULÍČNÝ, Marián - HARČAR, Peter. Doterajšie výsledky archeologického výskumu vidieckej sakrálnej architektúry v Šariši. In *Archaeologia historica*, 2008, roč. 33, s. 343-356. (s. 344). ISBN 978-80-7275-076-4.

2 3

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. 1 - pôdorys pamiatky so situovaním archeologického výskumu v roku 2012; 2 - poloha sondy 1/12 vo väzbe na neskorogotický portál; 3 - konštrukcia schodiska k portálu, zamurovka portálu. Foto: M. Čurný.

z Liptovského Mikuláša (L. Záhorec, D. Bomba) archeologický výskum po obvode severnej steny Konkatedrály. V prvej etape išlo o sondáž v rozsahu troch zisťovacích sond, ktorými bola preverená vertikálna stratigrafická situácia a intenzita pochovávania a v druhej etape došlo k výskumu hrobov narušených realizáciou výkopov pre hydroizoláciu obvodovej steny. V lete 2016 na širšom priestranstve južne od Konkatedrály realizovala archeologická spoločnosť Triglav z Košíc (P. Šimčík) archeologický dohľad pri realizácii výkopov pre elektrické rozvody a napájanie. Okrem zistení o stratigrafii terénu bol čiastočne zachytený aj rozsah prikostolného cintorína na základe polohy ohrady cintorína, ktorá bola spolu s cintorínom zrušená v roku 1823.

Výskumné práce v roku 2012

Archeologický výskum v Konkatedrále sv. Mikuláša sa v roku 2012 realizoval v súvislosti so zámerom Rímsko-katolíckej cirkvi, farnosti sv. Mikuláša v Prešove na reštaurovanie severnej steny svätyne v predstihu reštaurátorských prác. Zisťovacia sonda 1/12 bola vytyčená vo svätyni Konkatedrály - časti jej severnej steny medzi kazateľnicou a vstupom do sakristie, vo väzbe na odkrytý kamenný portál s počiatočnými rozmermi 280 x 130 cm, neskôr sa v smere dlhšej osi predĺžila na 570 cm. Terénna časť archeologického výskumu prebehla v termíne od 9.10. do 19.11.2012. Výskum pozostával z ručného odoberania sedimentov spod súčasnej podlahy až po terénnu úroveň, tvorenú sprašou, v ktorej boli zistené obrysy hrobových jám. Pozornosť bola venovaná výskumu hrobových jám a sledovaniu stratigrafických vzťahov vo väzbe na existujúce murované konštrukcie (schodište k portálu, základ severnej steny svätyne). Počas výskumu sa postupne preskúmali a zdokumentovali terénne situácie do hĺbky 140 cm od súčasného povrchu v interiéri pamiatky a v rámci výskumných prác sa uskutočnilo i rozobratie zamurovky portálu.

Murované konštrukcie

Archeologickým výskumom bolo v sonde 1/12 odkrytých niekoľko murovaných konštrukcií. Išlo o konštrukciu schodiska ku kamennému stredovému portálu a základové murivá severnej steny svätyne.

Prvým objaveným objektom bola *murovaná konštrukcia schodišťa vedúceho k neskorogotickému portálu*. Vzhľadom na priestorové možnosti (umiestnenie drevenej skrine renesančnej kazateľnice zo 17. storočia) boli z neho dokumentované iba dve steny - južná a východná, ktoré boli zistené po demontovaní travertínovej podlahy a odstránení jej betónového lôžka v hĺbke 10-20 cm. Merateľná dĺžka južnej steny schodiska bola 160 cm a pri východnej stene to bolo 90 cm. Schodisko bolo dokumentované

pôdorysne a skúmané na úrovni východnej steny. Úroveň zapustenia základu jeho východnej steny nebola rovnaká, od juhu, kde bola najplytšia (30-35 cm), v smere na sever, kde sa pripája na severnú stenu svätyne, sa prehlbovala až na 65-70 cm. Základová škára východnej steny schodiska priliehala k rozhraniu základového muriva 1 a nadzákladového muriva severnej steny svätyne. Na južnú stenu schodiska sa v smere do svätyne napájala približne 10 cm hrubá vrstva sivobielej vápenno-pieskovej malty s častými zrnkami nevyhaseného bieleho vápna. Nachádzala sa v hĺbke 25-30 cm od súčasnej úrovne podlahy. Na základe pozorovaní z archeologického výskumu v roku 2010 v sonde 1/10 sa ukazuje, že s najväčšou pravdepodobnosťou predstavuje pochôdznu úroveň v interiéri kostola sv. Mikuláša v dobe vybudovania krypty pred oltárom, t. j. okolo začiatku 18. storočia. Vzhľadom na polohu renesančnej kazateľnice nebolo možné preveriť situovanie západnej steny schodiska a potvrdiť predpoklad, že konštrukcia schodišťa pôvodne pozostávala z troch stien vytvárajúcich obvod. Schodisko pozostávalo z dvoch kamenných schodov, ktorými sa prekonával výškový rozdiel medzi dobovou pochôdznu úroveňou (ca. 253,60 m n. m.) a prahom kamenného portálu (253,23 m n. m.), pričom druhý schod predstavoval prah portálu. Výškový rozdiel medzi prahom a pochôdznu úroveňou v priestore za portálom (chodbe do krypty) je 80-82 cm. Táto skutočnosť a spôsob umiestnenia kamenného portálu do severnej steny (vyplňanie škár zlomkami tehál) naznačujú, že kamenný *neskorogotický portál* bol na terajšie miesto umiestnený dodatočne. Výskumné práce na neskorogotickom kamennom portáli sa sústredili na rozobratie jeho zamurovky. Ukazuje sa, že zamurovka vznikla v druhej polovici 20. storočia, najneskôr však v polovici 60. rokov. Jej odstránením sa znovu sprístupnil priestor za portálom, ktorý bol pravdepodobne chodbou do farskej krypty pod severnou loďou Konkatedrály zo strany interiéru, ktorá sa napájala na hlavný vstup do krypty. O hlavnom vstupe do farskej krypty je známe, že sa nachádzal zo severnej strany dnešnej Konkatedrály, na mieste vonkajšej prístavby sakristie a viedol popod klasicistickú Kaplnku sv. Kríža. Definitívne uzavretie farskej krypty a zrušenie jej hlavného vstupu sa udialo v roku 1940, kedy bola zbúraná stará sakristia na južnej strane Konkatedrály a vystavaná nová na severnej strane, ktorá sa využíva dodnes⁶. Do zistenej časti chodby za neskorogotickým portálom aj v súčasnosti ústi schodisko pôvodného hlavného vstupu do farskej krypty, ktoré je prístupné zo sakristie. Zis-

⁶ ŠVORC, Peter. Prešovské podzemie. In ŠVORC, Peter (ed.). *Spríevodca po historickom Prešove*. 2. doplnené vydanie. Prešov : Universum, 2006, s. 149-152. ISBN 80-89046-35-5 (s. 150, 151)

tená časť chodby do farskej krypty sa po zamurovaní využila dvojakým spôsobom. Vzniknutý priestor bol horizontálne predelený železobetónovou platňou na dve časti. V hornej časti bol umiestnený elektromotor na vháňanie vzduchu pre tzv. menší organ z druhej polovice 17. storočia umiestnený v západnej arkáde severnej steny svätyne, v hlavnom sanktuáriu na renesančnom chóre. Do spodnej časti zamurovali truhlicu, železnú pokladnicu. Počas jej objavenia, transportu a otvárania sa našli štyri mince (jednostranný biely peniaz Ferdinanda I. z rokov 1526-1562; denár Ferdinanda I. z roku 1550; šiling poľského kráľa Žigmunda III. z rokov 1601-1609 a československá koruna z roku 1963). Uloženie železnej pokladnice spadá do 60. rokov 20. storočia, o čom okrem najmladšej z mincí svedčí aj prítomnosť baliaceho papiera z obchodného domu Prior v jej vnútri. Vlastník pokladnice, rímsko-katolícky farský úrad sv. Mikuláša v Prešove, nechal pokladnicu odborne zreštaurovať v Oblastnom reštaurátorskom ateliéri KPÚ Prešov v Levoči a v súčasnosti sa nachádza v expozícii Krajského múzea v Prešove. Zamurovka kamenného portálu bola vyhotovená z rôznorodého murovacieho materiálu, v ktorom dominovali tehly. Pri tehľách išlo o rozličné formáty tak stredovekých kanelovaných tehál ako aj strojovo vyrábaných tehál z obdobia po roku 1945, no najmä ich zlomky. V rámci zamurovky bolo rozlíšených päť častí, ktoré sa odlišovali použitým murovacím materiálom, maltou či vypustením riadkov z jednotnej úrovne. Do zamurovky bola zakomponovaná aj kovová skrinka a štvorcový drevený rám s murovanou výplňou, cez ktorý bolo inštalované vodovodné potrubie ústiace v drevenej skrini pod kazateľnicou, v ktorej je umiestnený príručný sklad upratovacích potrieb a zázemie pre upratovacie aktivity v Konkatedrále⁷. Po odlíšení jednotlivých častí zamurovky sa ukazuje, že vznikla v minimálne dvoch etapách. Najnižší schod schodišťa k prahu portálu bol vyplnený tehľami spájanými sivobielou vápennou maltou. Medzi týmito tehľami sa vyskytovali aj kanelované tehly, identické s nálezmi z archeologického výskumu v roku 2009 v severnej lodi Konkatedrály, kde sa prišlo na porušené kamenno-tehlové hrobky s plytkým tehlovým zaklenutím⁸. Okrem toho sa na úrovni prahu portálu zistil aj jeden formát novovekej tehly. Zamurovanie portálu na úrovni schodov k portálu sa zrejme uskutočnilo skôr ako v období 60. rokov 20. storočia, ktoré je najneskorším možným termínom vzniku kompletnej zamurovky. Dodatočným zásahom v zamurovke bola inštalácia vodovodného potrubia, realizácia cementovej

⁷ ČURNÝ, Marián. Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Severná stena svätyne. Výskumná správa. Košice : Archeologický ústav SAV, 2017. Uloženie: AÚ SAV Nitra.

⁸ ČURNÝ, Výsledky sondáže, s. 101, 105, obr. 10: 2.

omietky a monochrómna výmalba priestoru za portálom bielou farbou a zriadenie elektrického rozvodu.

Postupným znížením terénu až o približne 140 cm oproti súčasnej travertínovej podlahe sa odokryla situácia so základom severnej steny svätyne. Ukázalo sa, že jej samotný základ pozostáva z troch murív. Murivo v skúmanom úseku od kamenného portálu po pätku medziarkádového piliera bolo označené ako *základové murivo 1*. Pozostávalo z rozmerných lomových kameňov zarovnaných do štyroch riadkov a spájaných hlinou (najspodnejšie dva riadky) a vápennou maltou (vrchné dva riadky). Základová škára tohto muriva sa nachádzala v hĺbke 123 cm od súčasnej travertínovej podlahy, t.j. na úrovni 252,54 m n. m. Na malom úseku sondy 1/12 sa podarilo zistiť vrstvu malty, ktorá priliehala k základovému ústupku muriva 1 severnej steny svätyne. Táto stopa naznačuje terénnu úroveň v dobe výstavby časti severnej steny dnešnej svätyne so základovým murivom 1 a zároveň predstavuje aj jednu z historických pochôdných úrovní v interiéri.

V úseku od pätky medziarkádového piliera východným smerom (mimo skúmaný priestor v sonde 1/12) bolo identifikované *základové murivo 3*. Aj toto murivo bolo vytvorené z lomového kameňa, avšak použité kamene boli oproti murivu 1 výrazne menšie a riadkované s menšou dôkladnosťou, preto bolo možné identifikovať od 5 do 7 riadkov spájaných hlinou a vápennou maltou. Základová škára muriva 3 bola založená o 45-50 cm hlbšie ako to bolo pri murive 1, t.j. 176 cm od úrovne súčasnej travertínovej podlahy (252,01 m n. m.). Nerovnaký charakter použitého murovacieho materiálu i spôsob murovania (riadkovania) napovedajú, že ide o dve odlišné murivá - dva odlišné prístupy k murovaniu.

Podrobnejšie preskúmanie vzťahu základových murív 1 a 3 znemožnilo *základové murivo 2*. Išlo o mohutný liaty základový blok, ktorý bol uskutočnený do základovej jamy a nejavil znaky usporiadaného ukladania murovacieho materiálu (riadkovania). Na jeho povrchu sa nachádza množstvo naliatej bielej vápenej malty. Murivo 2 priliehало k murivu 1 i 3, pričom minimálne v prípade muriva 1 možno badať, že z východnej strany bolo prerušené a nemalo ďalšie pokračovanie. V tomto prípade možno vysloviť domnienku o jeho pravidelnom vertikálnom zarovnaní, zalícovaní. Zo západnej strany muriva 3 je situácia menej čitateľná, no naznačuje rovnaký princíp. Výskumom sa nepodarilo zistiť, či základové murivá 1 a 3 pôvodne tvorili jeden celok. Mohli vzniknúť v odlišných stavebných kompaniach, čomu by nasvedčoval odlišný spôsob murovania. Ak však pôvodne tvorili jeden celok, ten musel byť v neskoršom období prerušený, čím vznikol približne 140 cm široký priestor, do ktorého bolo umiestnené murivo 2, základ pre pätku medziarkádového piliera. Jeho základová škára sa nachádza na úrovni o 10 cm vyššie ako v prípade zákla-

dového muriva 3, t.j. na úrovni 168 cm od súčasnej travertínovej podlahy (252,09 m n. m.).

Z hľadiska postupnosti vzniku základových murív 1-3 sa ukazuje, že najmladšou stavebnou aktivitou je základové murivo 2. Vzťah medzi základovým murivom 1 a 3 sa nepodarilo zistiť, nie je však vylúčené, že sú súvécé. Odlišnosti v murovacom materiáli a spôsobe murovania môžu vypovedať aj napríklad o odlišnom stavebnom postupe, prípadne fázovitosti výstavby. Naznačujú to aj získané poznatky o úrovniach základových a nadzákladových častí severnej steny svätyne. Kým pri základovom murive 1 sa táto úroveň nachádzala v hĺbke 58 cm od súčasnej travertínovej podlahy, v prípade základového muriva 2 to bolo v hĺbke 18 cm, a pri základovom murive 3 táto úroveň nebola identifikovaná.

Základové murivá 1 a 3 terajšej severnej steny svätyne Konkatedrály s najväčšou pravdepodobnosťou predstavujú súčasť hlavnej lode vrcholnostredovekého Kostola sv. Mikuláša (14.-15. storočie). Základové murivo 2 vzniklo dodatočne v súvislosti s výstavbou medziarkádového piliera na severnej stene svätyne neskorostredovekého kostola (15. - začiatok 16. storočia) a kvôli potrebe jeho statického zabezpečenia.

Pochovávanie

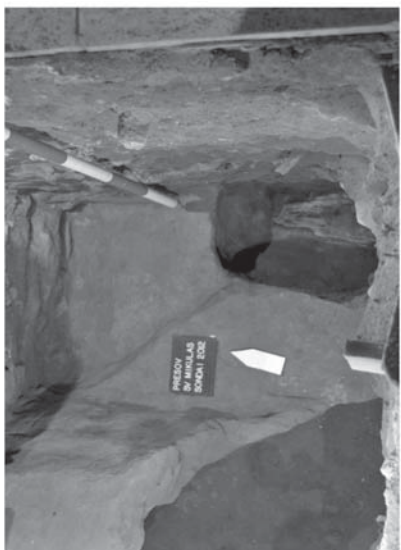
Vyťažením sypkého hlinito-piesčitého násypu pod betónovým lôžkom súčasnej travertínovej podlahy bol v hĺbke približne 60-65 cm zaznamenaný pôvodný sprašový terén, v ktorom boli identifikované zahĺbené objekty - hrobové jamy. Vo východnej časti sondy 1/12 išlo o štyri hrobové jamy a v západnej časti o jednu, ďalšia bola zistená v južnom profile sondy. Štyri hrobové jamy vo východnej časti sondy 1/12 sa nachádzali vo vzájomnej superpozícii. Hrobová jama v severovýchodnom rohu sondy 1/12 (*hrobová jama 1*) bola plytšia ako jama v juhovýchodnom rohu (*hrobová jama 3*) a hlbšia ako hrobová jama indikovaná už iba časťou západnej steny (*hrobová jama 2*). Hrobové jamy 1 a 2 boli zároveň porušené základovým murivom 3. Z *hrobovej jamy 1* bola preskúmaná iba malá časť, keďže jej severný úsek poškodilo základové murivo 3 severnej steny dnešnej svätyne a južný úsek zase zničil výkop pre hrobovú jamu 3. Z *hrobovej jamy 3* bolo možné preskúmať iba jej severnú časť, zvyšok sa nachádzal mimo skúmaného priestoru sondy 1/12 (východným smerom v dlhšej osi). Iba 30-40 cm západným smerom od hrobových jám 2 a 3 sa nachádzala ďalšia hrobová jama (*hrobová jama 4*), ktorej severný okraj bol vyhlbený v spráši do akéhosi výklenku. Orientácia hrobových jám 1-4 voči svetovým stranám nie je jednotná. Hrobová jama 1 bola orientovaná SZ-JV smerom, hrobová jama 3 Z-V smerom a hrobové jamy 2 a 4 zase S-J smerom, čo nekorešponduje s dlhodobo zaužívanými pohrebnými obyčajami katolíkov.

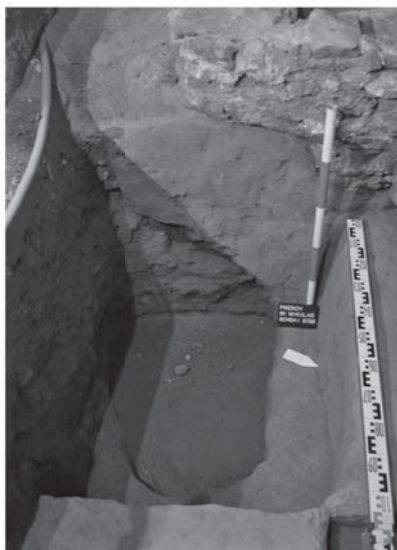
1

2

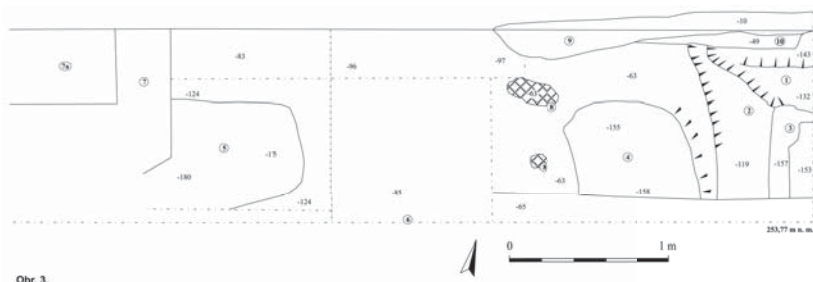
3

4

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. 1 - postup výskumných prác v sonde 1/12, pohľad zo západu; 2 - hrobová jama 4, pohľad z východu; 3 - superpozícia hrobových jám 1-4, pohľad z juhu; 4 - hrobová jama 5, pohľad z východu. Foto: M. Čurný.

Ani jedna zo skúmaných hrobových jám neobsahovala telesné pozostatky pochovaných jedincov v pôvodnej polohe. Počas vyťažovania sypkého zásyvu sa prišlo iba na krátke kosti a menšie fragmenty kostí, anatomicky usporiadané pozostatky neboli zistené. Vo variabilných úrovniach zásyvov sa nachádzali roztrúsené nálezy - devocionálie, súčasti odevov, ale aj železné klince z rakiev porušených hrobov a často aj hrudky a hrudy vápenej malty a kusy omietok s farebným (sivým, modrým, okrovým, bielym) maľovaním. Iba na dne hrobovej jamy 3 bola zistená drevená doska z rakvy. V juhozápadnom rohu sondy 1/12 bola zistená *hrobová jama* 5, ktorej severná stena bola vyhlbená podobne ako v prípade hrobovej jamy 4 do akéhosi výklenku. Severné steny týchto dvoch hrobových jám boli od úrovne zapustenia výrazne kónicky rozšírené do vonkajšej strany a následne sa zaobľovali do približne rovného dna. Dôvodom mohla byť nejaká prekážka na povrchu, ktorá v dobe prípravy pohrebu zabráňovala štandardnému spôsobu vykopania hrobovej jamy s kolmými stenami. Do úvahy prichádzajú napríklad drevené stallá alebo iný neprenosný mobiliár a v prípade hrobovej jamy 5 to mohlo byť práve schodisko k portálu na severnej stene svätyne. Ani v tejto hrobovej jame neboli zistené telesné pozostatky pochovaného v anatomickej polohe, iba niekoľko menších kostí v jej zásype. Ukazuje sa, že výkop hrobovej jamy 5 porušil maltové lôžko na úrovni dobovej pochôdznej úrovne so zakomponovaným schodiskom - vstupom k neskorogotickému portálu. Naznačovalo by to, že ide o výsledok pohrebnej aktivity v mladšom novoveku (orientačne okolo polovice 18. storočia). V južnom profile sondy 1/12 bola zistená časť ďalšej hrobovej jamy (*hrobovej jamy* 6), na dne ktorej sa nachádzali stopy dreva z dosiek rakvy. V tomto prípade už možno hovoriť o hrobe, orientovanom v smere S-J, ktorý vzhľadom na to, že zachádzal mimo skúmanú plochu v sonde 1/12, nebol skúmaný.

Obr. 3.

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Pôdorys sondy 1/12. Vysvetlivky: 1 - hrobová jama 1; 2 - hrobová jama 2; 3 - hrobová jama 3; 4 - hrobová jama 4; 5 - hrobová jama 5; 6 - poloha hrobovej jamy 6; 7 - murovaná konštrukcia schodiska; 7a - schodisko; 8 - vrstvy vápenej malty; 9 - základové murivo 2; 10 - základové murivo 3. Kresba: M. Čurný.

Materiálna kultúra

Zo sypkého zásypu hlinito-pieskového zásypu premiešaného s hručkami malty, omietkou, zlomkami tehál a kameňmi sa počas znižovania terénu na úroveň hrobových jám prišlo na päť desiatok drobných archeologických nálezov, ktoré zväčša pochádzajú z porušených hrobov, menej časté sú nálezy iného pôvodu a funkcie.

Mince

Súbor mincí pozostáva zo siedmych exemplárov, ktoré určil J. Hunka z Archeologického ústavu SAV v Nitre⁹. Najstaršou razbou je obolus Ondreja II. (1205-1235) z rokov 1205-1235¹⁰. Opis averzu: dve hlavy, medzi nimi veža. Pod vežou oblúk a guľka. Opis reverzu: panter ležiaci pod rozkvitnutým stromom. Minca je strieborná s priemerom 10 mm a váhou 0,130 g, dobre zachovalá (obr. 6: 2). Dva exempláre pochádzajú z 15. storočia. Ide o uhorský denár z obdobia Interregna (1445-1446) z okruhu mincí razených Jánom Jiskrom v mene nedospelého Ladislava V. Bol vyrazený v Kremnici v rokoch 1455-1446¹¹. Opis averzu: štít s brvnami, opis okolo: ONETA. REGNI. UN.... Opis reverzu: dvojkríž, medzi ramenami značka K-R, opis okolo: * DALMETERA. Minca je z billonu s priemerom 18 mm a váhou 0,668 g, dobre zachovalá, avšak polovica je z nej odrezaná. Ďalej to je uhorský denár typu denarius triale Ladislava V. Pohrobka (1453-1457). Ide o mestskú razbu z Košíc z rokov 1441 alebo 1455. Opis averzu: dvojkríž, medzi ramenami značka C-ľalia, opis okolo: MOn. LADISLAI. B. REGIS. Opis reverzu: v trojoblúku tri erby, s českým levom, arpádovskými brvnami, habsburským brvnom. Vo zvyšnom priestore nápis VnGARIE vo forme.V. GA. RI. Minca je strieborná s priemerom 16 mm a váhou 0,563 g, dobre zachovalá. Podľa L. Huszára¹² majú denáre H 645 len značky KP a KR a tie datované do roku 1441. A. Pohl¹³ tiež pozná iba značky KP a KR, no datuje ich iba k roku 1441. Z čias Ladislava V. však pozná značku C-ľalia na viacerých denároch, napríklad na type H 652 datovanom k roku 1446¹⁴ a na po-

⁹ HUNKA, Ján. Prešov. Kostol sv. Mikuláša 2012. Záznam o náleze mincí. Nepublikovaný posudok. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2013, 2 s.

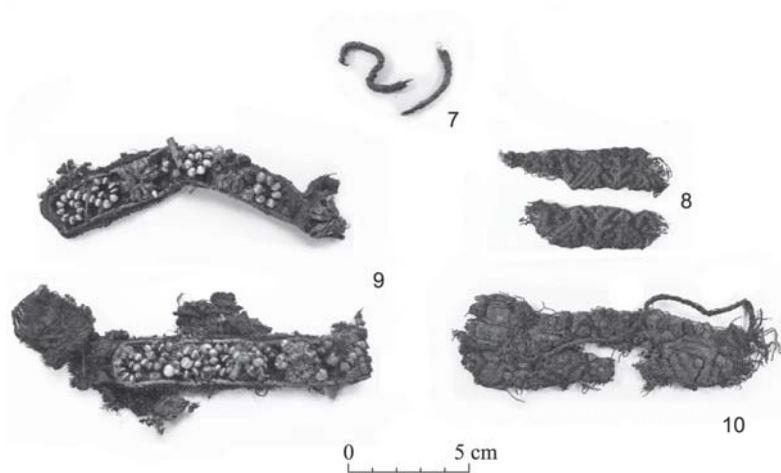
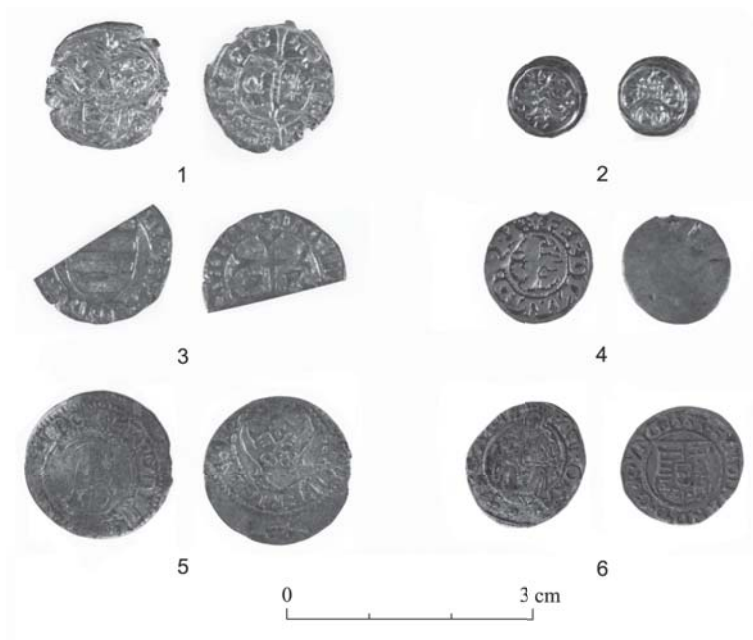
¹⁰ HUSZÁR, Lajos. Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest: Corvina Kiadó; München: Ernst Battenberg Verlagen, 1979, č. 267.

¹¹ HUSZÁR, ref. 10, č. 613.

¹² HUSZÁR, ref. 10, č. 645.

¹³ POHL, Artur. Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Budapest : Akadémiai Kiadó; Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1982, tab. 84, č. 153-1 a 153-2.

¹⁴ POHL, ref. 13, tab. 85, č. 159-2.

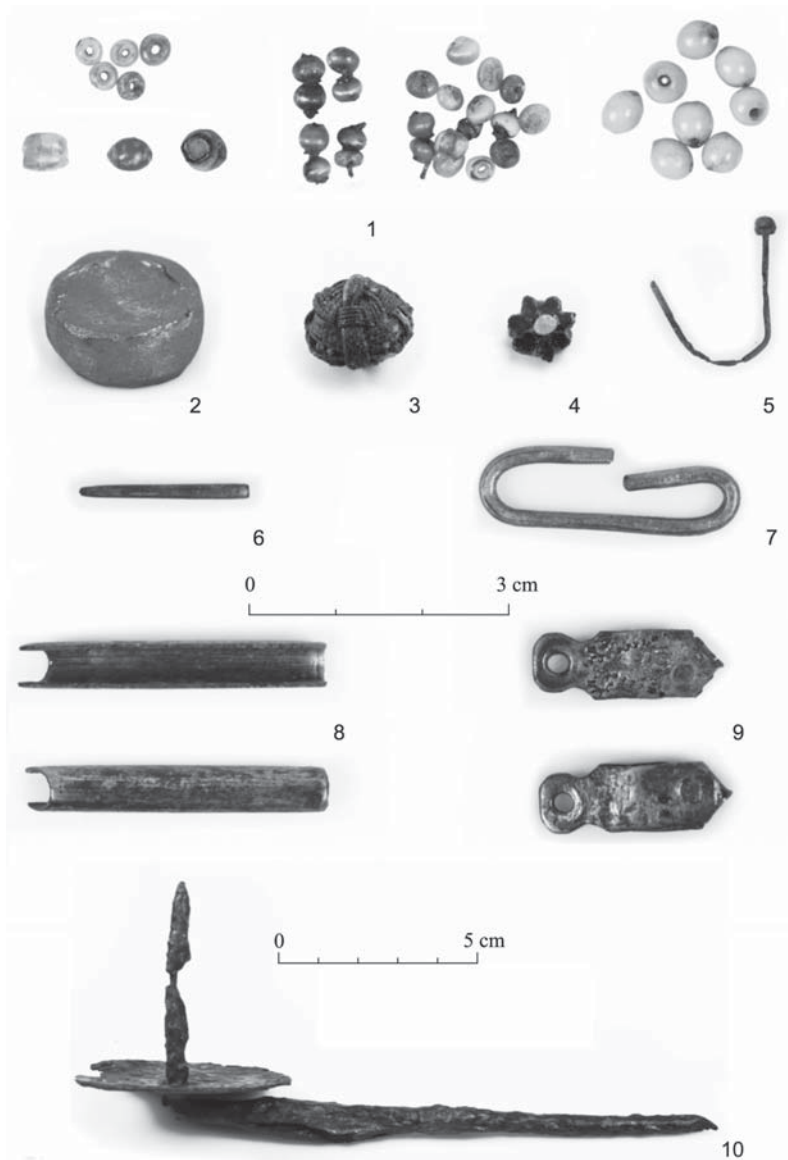
Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Nálezy mincí: 1 - denarius triales Ladislava V. Pohrobka z rokov 1441 alebo 1455; 2 - obolus Ondreja II., roky 1205-1235; 3 - denár z obdobia Interregna (1445-1446); 4 - český jednostranný biely peniaz Ferdinanda I. z rokov 1526-1562; 5 - poľský šiling Žigmunda III. z rokov 1601-1609; 6 - denár Ferdinanda I. z roku 1550. Nálezy textilu: 7 - šnúrky s pozlátenými a postriebrenými niťami; 8, 10 - tkanice - tkanicové pásy; 9 - časti party. Foto: M. Čurný (6-10), P. Sopko (1-5).

dobnom denári typu H 664 datovanom k roku 1455¹⁵. Reálnejší čas vyrazenia mince z prešovského nálezu je rok 1441 alebo 1455. Prvé tri mince boli zistené v sypkom prachovitom zásype nad hrobovými jamami 1-4 vo východnej časti sondy 1/12 v hĺbke 41-46 cm od súčasnej podlahy v interiéri Konkatedrály. Mincovníctvo 16. storočia je zastúpené dvoma razbami Ferdinanda I. (1526-1564). V prvom prípade ide o jeho český jednostranný biely peniaz vyrazený v Kutnej Hore v období rokov 1526-1562¹⁶. Opis averzu: český lev otočený vpravo, opis okolo: * FERDINAND: PRI: Reverz: nerazený. Minca je strieborná s priemerom 14 mm a váhou 0,271 g, dobre zachovalá. Pri druhej razbe Ferdinanda I. ide o denár vyrazený v Kremnici v roku 1550. Minca je strieborná s priemerom 15 mm, dobre zachovalá (obr. 6: 6). Nedomácu razbu predstavuje poľský šiling Žigmunda III. (1587-1632) vyrazený v Rige v rokoch 1601-1609¹⁷. Opis averzu: V strede je korunované S a erb rodu Wassa snop. Opis okolo: SIGI. III DG REX PO. DLI. Opis reverzu: v strede je štít s dvomi prekríženými kľúčmi a krížom - znak mesta Riga. Opis okolo: ...LIDVS: CIVI: RIGENS: 160.. Minca je strieborná s medou s priemerom 19 mm a váhou 0,870 g, dobre zachovalá. Na reverze je zrejme posunutie razidla. Posledné tri mince súvisia s objavom zamurovanej železnej pokladnice v priestore za neskorogotickým portálom. Mince sa pôvodne nenachádzali vo vnútri pokladnice, ale boli pravdepodobne zastrčené v štrbinách medzi stenami pokladnice a železnou pásovinou, ktorá ich zosilňovala. Odtiaľ vypadli v súvislosti s postupujúcou deštrukciou dna pokladnice počas objavenia, prevozu a odborného otvárania pokladnice. Na dlážke pod truhlicou sa našla aj československá 1 koruna z obdobia Socialistickej republiky (ČSSR, 1960-1990) s vročením 1963. Hliníkovno-bronzová minca s priemerom 23 mm a váhou 4 g je dobre zachovalá. Je výnimočne vhodným prostriedkom na datovanie doby uloženia železnej pokladnice do priestoru za neskorogotickým portálom a jeho zamurovania.

¹⁵ POHL, ref. 13, tab. 96, č. 187-3.

¹⁶ HALAČKA, Ivo. Mince zemí Koruny české. 1526-1856. I. Kroměříž : Česká numismatická společnost, pobočka Kroměříž ; Praha : Česká numismatická společnost, pobočka Praha, 1987, s. 64, č. 78.

¹⁷ KOPICKI, Edmund. Katalog podstawowych typów monet i banknotów polski oraz ziem historycznie z Polską związanych. II. Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne Komisja numizmatyczna : Warszawa, 1976, s. 239, č. I-13 až 21.

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. 1 - varianty sklenených korálikov; 2 - olovené závažie; 3 - gombík zo strieborného drôtu a postriebrených nítí; 4 - sklenená bižutéria; 5 - špendlík s profilovanou hlavičkou; 6-8 - tyčinkovité predmety z farebného kovu; 9 - zapínacia spona knižnej väzby; 10 - rameno železného svietnika. Foto: M. Čurný (3, 4), P. Sopko (1, 2, 5-10).

Kovové predmety

Medzi kovovými nálezmi sa nachádzajú predmety z farebných kovov a železa. V rámci predmetov z farebných kovov sú rozlíšiteľné súčasti odevov – oblúkovité spínadlá, špendlík s profilovanou hlavičkou, gombík vyhotovený zo strieborného alebo postriebného drôtu, resp. nítí, zapínacia spona knižnej väzby¹⁸, či plechové kovania pravdepodobne slúžiace na ozdobenie rakvy. Pri ďalších výrobkoch z farebných kovov určenie ich funkcie obtiažne – (pravdepodobne zlatá) tyčinka kruhového profilu s koncami zohnutými a pritiahnutými k sebe, tyčinkovitý hrot, dutý tyčinkovitý predmet s neuzavretým okrúhlym profilom, pravdepodobne olovené závažie. Pri železných predmetoch ide prevažne o kované klince so štvorcovým prierezom, okrúhlou (priemer 1,5 až 2,5 cm) a širokou hlavičkou a dĺžkou 2 cm, 5-5,5 cm, 6,5 cm, 7,5 cm, 9,5 cm a 10,5 cm. Ďalej to sú rôzne pásikové kovania a plechy, či iné amorfné alebo torzovité kusy, pri ktorých nie je vylúčené, že pôvodne boli pracovným náradím alebo inými funkčne definovanými výrobkami. Za pozornosť stojí rameno železného svietnika pozostávajúce z tyčinky kruhového prierezu v tvare písmena L, na vertikálnej časti ktorého je nastoknutý plechový kotúč - zachycovač vosku. Základ železnej pokladnice (obr. 8) tvorí drevená debna z masívnych dosák hrubých 4,5-5 cm oplášťovaných železným plechom s hrúbkou 2 mm. Povrch je navyše zosilnený vertikálnymi pásmi železa hrubými 4-5 mm a bohato spevnený klincami s okrúhlymi a klobúčikovi-

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Pokladnica. Foto: M. Čurný.

¹⁸ FŮRYOVÁ, Klára. Knižné kovania v zbierkach SNM-Archeologického múzea. In *Zborník SNM, Archeológia*, 2004, roč. 98/14, s. 191-200. ISBN 80-8060-134-8.

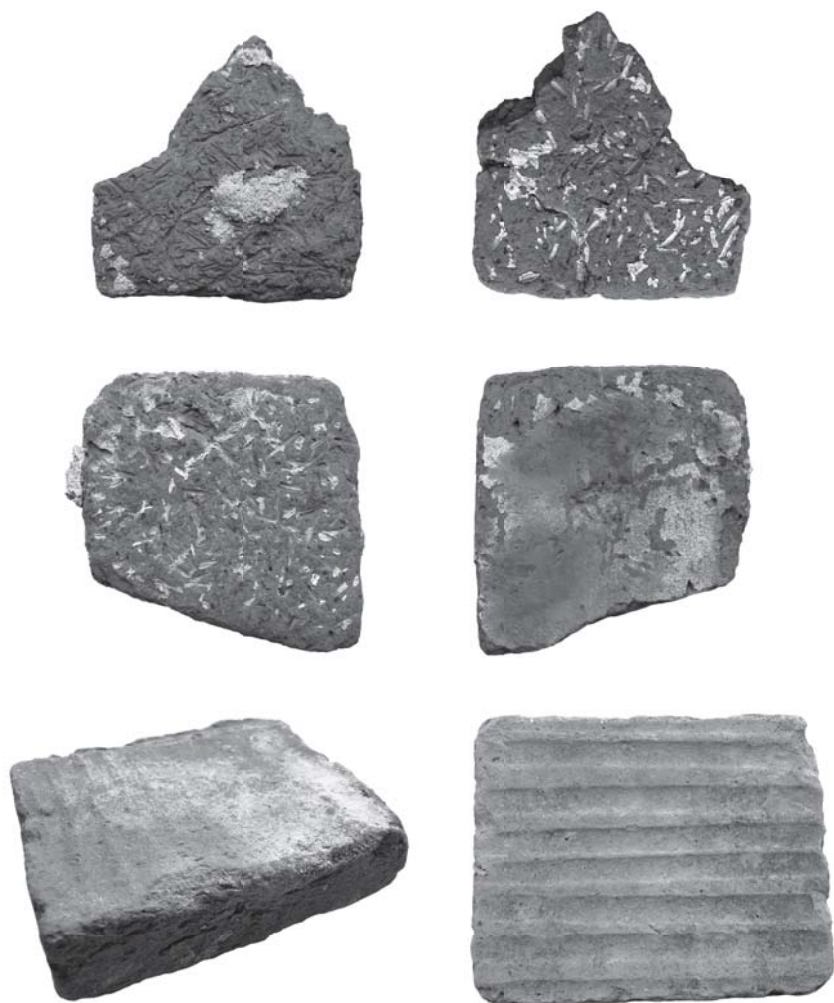
tými hlavičkami s priemerom 2-3 cm. Pokladnica je 128 cm dlhá, 57 cm široká a 60 cm vysoká. Vnútorný priestor s rozmermi 109 x 48 x 50 cm (dĺžka, šírka, výška) je pokrytý železným plechom. Na jeho ľavom boku je vstavaná menšia, rovnako oplechovaná truhlička s vekom a vlastným uzamykaním. Na otváranie veka slúžili tri mohutné železné pánty a truhlicu bolo možné uzamknúť pomocou vstavaného zámku a tiež aj visiacimi zámkami po jeho stranách. Na uchopenie truhlice pri premiestňovaní slúžili dve železné horizontálne držadlá nastoknuté v kruhových okách na jej kratších stranách. Pokladnica bola pravdepodobne stálou súčasťou vybavenia kostola, zrejme slúžila na uschovávanie bohoslužobných predmetov, napríklad kalichov a iného liturgického mobiliára, posvätných kníh a rúch¹⁹. Pravdepodobnou dobou jej vzniku je 16. alebo 17. storočie.

Keramika

Malú kolekciu nálezov z archeologického výskumu predstavuje aj keramika. Keramické nádoby sú zastúpené 19 črepami, ktoré nevýrazne reprezentujú keramickú produkciu z vrcholného stredoveku až novoveku. Ide prevažne o drobné fragmenty z nádob vysokých tvarov, hrncov a džbánov, iba ojedinele sú zastúpené široké tvary (pokrievka). Z morfológického hľadiska sú to črepy z tela nádob, v dvoch prípadoch ide aj o fragmenty z ústia a v štyroch z dna. Výzdoba bola zaznamenaná rytá a maľovaná červenou ryhou.

V sypkom zásype nad úrovňou hrobových jám ale aj v premiešaných zásypoch hrobových jám sa pravidelne prichádzalo na zlomky tehál, ojedinele aj celé, resp. menej poškodené kusy. Pri všetkých nálezoch platí, že ich nestratifikovaná nálezozá pozícia je výsledkom intenzívneho pochovávania v interiéri pamiatky a zároveň aj manipulácie s výškou terénu v interiéri. Najstaršími sú tri fragmenty tzv. plevovaných tehál. Tieto tehly so šírkou 11,7-12 cm, hrúbkou 4,2-4,5 cm a nezachovalou dĺžkou sú typické pórovitým charakterom keramickej hmoty, obyčajne slabším vypálením a bohatým výskytom odtlačkov vyhorených častí rastlín - obilnín (stoniek, listov, klasov, pliev). Vápenná malta bola zistená aj na lomoch. Tehlami typickými pre obdobie gotiky sú prstované a kanelované tehly. Medzi prvé patrí exemplár s rozmermi 20,5 x 16,5 x 5-5,5 cm prstovaný po dĺžke i šírke. Kanelované tehly zo sondy 1/12 mali zase prekvapivo vysoký počet kanelúr - až šesť. Išlo o nerovnako hlboké žliabky vedené po dĺžke lícnej strany tehly s rozmermi 18,5 x 15 cm. Jej pôvodnú hrúbku nepoznáme, pretože tehla bola po dĺžke zosekaná. Pri ďalších nálezoch zlomkov kanelovaných tehál

¹⁹ ČURNÝ, Marián. Železná pokladnica z Konkatedrály sv. Mikuláša v Prešove. In *Prešovský večerník*, 2016, roč. 27, č. 6532, 1.12.2016.

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Stavebná keramika: 1, 2 - plevované tehly; 3 - prstovaná tehla; 4 - kanelovaná tehla. Foto: M. Čurný.

so šiestimi kanelúrami síce hrúbka bola merateľná (4,5 cm), no údaje nemusia byť korektné, nakoľko išlo o exempláre výrazne zdeformované výpalom. Rozlíšiteľné boli aj fragmenty štvorcových keramických dlaždíc, no nedobrá stav ich zachovania dovoľuje iba konštatovanie, že neskorostredoveké dlaždice mali šikmý úkos a hrúbku 2,5 cm a novoveké dlaždice boli s rovným profilom, bez úkosu, so stranou 19,5 cm a hrubé približne 3,2-4,2 cm, pri-

čom najčastejšie sa hrúbka pohybovala okolo 3,5 cm. Na väčšine nájdených zlomkov stavebnej keramiky sa stopy vápennej malty nachádzali aj na lomoch, čo svedčí o ich druhotnom využití ako murovacieho materiálu. Pri zlomkoch novovekých tehál bola jediným merateľným údajom ich hrúbka, ktorá činila 4-4,5 cm.

Sklo

Sklenené výrobky v nálezovom inventári reprezentuje tabuľové sklo, fragmenty zo sklenených nádob, sklenená bižutéria a sklenené okrasy zo súčasti odevu. Malé zlomky číreho tabuľového skla pochádzajú z okrúhlych výplní okien. Charakterizuje ich zaoblený, zosilnený okraj, ich priemer je však neznámy. Ani pri drobných črepech zo sklenených nádob zelenkavej farby nie je možná podrobnejšia charakteristika. Bižutériu predstavuje sklíčko - zrkadielko a ozdoba v tvare malej rozetky so siedmymi lúpeňmi z červeného skla a matným bielym pastóznym skleneným stredom. Malé sklenené koráliky pôvodne zdobili súčasti odevov vo forme rôznorodých kombinovaných nášiviek. Do úvahy prichádzajú najmä party. Koráliky sú viac-menej pravidelného guľovitého tvaru, niektoré mierne splošteného, či melónovitého, menej často aj valcovitého tvaru. Mnohé z korálikov sa zachovali navlečené na nitiach či tenkých drôtikoch. Časté sú koráliky z matného (zakaleného) skla mliečnej farby. Koráliky z transparentného skla sú buď bezfarebné s perleťovým povrchom alebo žltkavej, zelenkavej alebo ružovkastej farby. Nálezy skla možno orientačne zaradiť do obdobia novoveku.

Súčasti odevu

V porovnaní s predchádzajúcimi sezónami archeologického výskumu bol zistený nižší počet textilných zvyškov z odevov či ich súčastí. Napriek tomu, že ide iba o štyri nálezy, všetky sú do značnej miery výnimočné. Počas odstraňovania zásypu nad hrobovými jamami 1-3 vo východnej časti sondy a tiež aj pri začisťovaní hrobovej jamy 6 v južnom profile sondy sa prišlo na niekoľko centimetrové fragmenty tkaníc, ktoré boli vyhotovené ručne, bez pomôcok uzlíkovou technikou („macramé“). Výsledným produktom boli tkanicové pásy, obruby, ktoré sa našívali na vrchný odev (kabáty a podobne). V rámci materiálovej skladby sa využívali aj zlaté nite. Zaznamenané výzdobné motívy sú rôznorodo orientované pásičky a kvietky. Použitie pozlátených a postriebrených nití, ktoré prekrývali jadro z lanových a hodvábných nití, zaznamenávame aj pri nestratifikovaných nálezoch malých fragmentov šnúrok, ktoré pochádzajú z nehlbokej úrovne sypkého zásypu pod súčasnou podlahou v Konkatedrále. Vznikli technikou okrúhleho splietania a používali sa na výzdobu vrchných odevov, spevnenie lemov, na

obrubby, ale aj ako súčasť spínania odevov. Z hrobovej jamy 6 pochádzajú aj tri fragmenty ozdobných čeleniek, plátenných venčekov - párt. Party tvoril tkaný základ, na ktorý boli bohato prišívane šnúrky, koráliky, kuželovité gombíky a iné ozdoby. Party boli prevažne znakom dospelého slobodného dievčaťa a nosievali sa ako súčasť kroja. S publikovaním archeologických nálezov párt zo Slovenska, či celkovo hrobového textilu a súčastí odevov, sa stretávame skôr zriedka. Výrazné analógie k nálezom z Konkatedrály sv. Mikuláša nachádzame napríklad medzi nálezmi z kostola sv. Jána Krstiteľa v maďarskej Boldve, kde sú datované do obdobia okolo roku 1577²⁰. Prešovské nálezy párt však s dávkou opatrnosti možno zaradiť až najskôr do 17. storočia²¹.

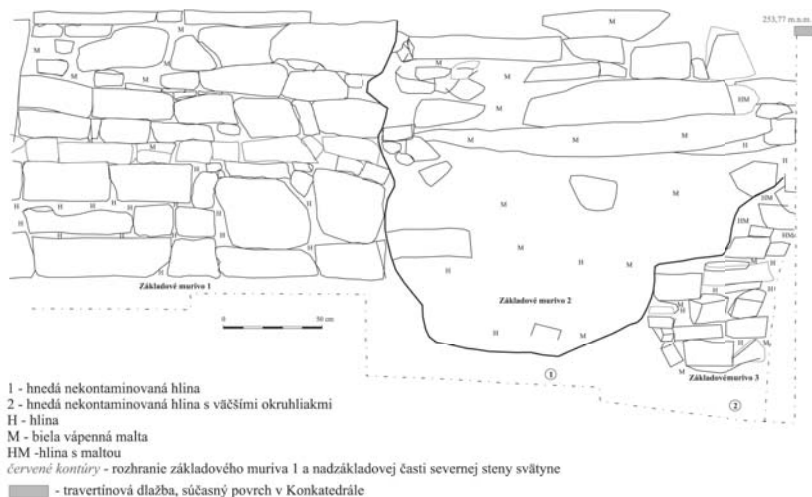
Záver

Archeologický výskum realizovaný v roku 2012 vo väzbe na severnú stenu svätyne a objavený zamurovaný portál priniesol zistenia o charaktere základových murív severnej steny svätyne. O základových murivách 1 a 3 možno predpokladať, že pôvodne tvorili obvodovú stenu kostola sv. Mikuláša pred polovice, resp. záveru 14. storočia. Základové murivo 3 má evidentný súvis so stavebnou akciou, ktorá vyvrcholila pred rokom 1515 do dnešnej podoby pamiatky. O využívaní znovu objaveného kamenného portálu ako vstupu do farskej krypty v období 18. storočia a s tým súvisiacimi informáciami o výške podláh v interiéri kostola v tomto období vypovedá objavené murované schodisko. Archeologickým výskumom v roku 2012 sa potvrdila aj očakávaná vysoká intenzita pochovania v interiéri kostola. Na približne 4 m² skúmaného priestoru sondy 1/12 boli zistené pozostatky šiestich hrobov zo stredoveku a novoveku. Vďaka spracovaniu katolíckych matrik Prešova, v ktorých boli v 18. storočí uvádzaní obyvatelia všetkých vierovyznaní, sme informovaní, že v období rokov 1737 - 1759 bolo v interiéri farského kostola sv. Mikuláša pochovaných 39 ľudí: 20 bolo uložených vo farskej krypte, 11 bez bližšieho určenia v kostole, 3 ženy boli pochované pri oltári sv. Anny v južnej časti chrámu, 2 deti k oltáru sv. Mikuláša (pôvodne na severnej strane), 2 ku farskej krypte a jeden k oltáru sv. Antona Paduánskeho (z roku 1725) pred renesančnou kazateľnicou²².

²⁰ NAGY, E. Katalin. Die Tracht eines vornehmen ungarischen Mädchens aus dem 16. Jahrhundert (Restaurierung und Rekonstruktion des Boldvaer Fundes). In *Ars Decorativa*, 1982, roč. 7, s. 29-79 (s. 76).

²¹ SENDEKOVÁ, Eva. Renesančné hrobové textílie z Bardejova. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 4, s. 2-6.

²² GDOVIN, Miloslav: Pochovávanie v interiéri kostola v stredoveku a novoveku. (Archeologicko-historické príklady.). Diplomová práca. KA FiF UK Bratislava. Bratisla-

Konkatedrála sv. Mikuláša v Prešove. Grafická dokumentácia základových murív 1-3 severnej steny svätyně. Kresba: M. Čurný.

Okrem početných nálezov z rozrušených hrobov sa výskumom podarilo získať i dôležité nálezy z 13. storočia, ktoré sú vôbec prvými hmotnými dôkazmi existencie najstaršej sakrálnej stavby v Prešove - kaplnky sv. Kríža²³ v osade nemeckých kolonistov, ktorí sa tu usadili v priebehu 13. storočia²⁴. Ide o mincu, arpádovskú razbu, obolus Ondreja II. (1205-1235) z rokov 1205-1235 a niekoľko zlomkov tehál - plevoviek, ktoré pochádzajú z rovnakého časového obdobia a ktoré sú vôbec prvými nálezi tohto

va 2008, 122 s. (s. 60)

²³ DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin - LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Historický ústav SAV : Bratislava 2010, s. 331-353. ISBN 978-80-89396-11-5. (s. 344, pozn. 299)

²⁴ S usadením nemeckých kolonistov v súvislosti s Kaplnkou sv. Kríža už v 12. storočí, resp. na začiatku 13. storočia sa operuje v staršej literatúre, napr. BANÍK, Štefan. Prešovské kostoly, kaplnky a synagógy. In ŠVORC, Peter (ed.). *Spríevodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Prešov : Univerzum, 1999, s. 33-85. ISBN 80-967753-4-0 (s. 35). Horizont osídlenia Prešova pred tatárskym vpádom, t. j. na prelome 12. a 13. storočia a v prvej polovici 13. storočia, sa podarilo zachytiť archeologickými výskumami v niekdajších (Lubotice, Haniska) i súčasných mestských častiach (Šváby), ktoré ešte nie sú publikované, resp. prebiehajú. Nateraz zachytené hnutelné nálezy (keramika) z centra Prešova nevykazujú znaky, ktoré by umožňovali ich zaradenie do 12. storočia alebo na začiatok 13. storočia. ULIČNÝ, Marián – HARČAR, Peter. Počiatky mesta Prešova na základe výsledkov najnovších archeologických výskumov. In *Archaeologia historica*, 2010, roč. 35, s. 393-403.

druhu stavebnej keramiky z územia Prešova. Minca Ondreja II. predstavovala s veľkou pravdepodobnosťou prídavok do hrobu z prikostolného cintorína pri najstaršej sakrálnnej stavbe Prešova. Podobne ako iné, i tento hrob bol zničený neskorším pochovávaním alebo stavebným rozvojom kostola. Využívanie plevovaných tehál, stavebného materiálu doby románskej²⁵, sa zakončuje v priebehu 13. storočia. V nasledujúcom období sú nahradené inými typmi tehál²⁶. V terénnej situácii, dokumentovanej počas archeologického výskumu v roku 2012, neboli zistené žiadne stopy po ďalších murovaných konštrukciách (fragmenty či negatívy murovaných častí, zvýšené koncentrácie stavebného materiálu, vápna, malty), ktoré by naznačovali predpokladanú polohu východného uzáveru svätyně vrcholnostredovekého kostola sv. Mikuláša, alebo akýchkoľvek iných častí jeho architektúry.

Archaeology about the origins of the St. Nicholas 's Co-Cathedral in Prešov

Results of archaeological research in 2012

The construction of the Prešov sacral dominant, Saint Nicholas Church, the later Cathedral and the current Co-Cathedral, has a long duration, however, the history of the scientific research is short. The archaeological research took place in the open in 1984, 2012 and 2015-2016. Archaeological research in the interiors of the Co-Cathedral in 2012 was established out of two research seasons in 2009-2010. In connection with the need for the restoration of the northern wall of the sanctum, this was also tied to the unearthing of an embalmed late-Gothic portal. Findings relate to architecture, burial, and material culture. The descending staircase leading from the sanctum to the late-Gothic portal on its northern wall do not originate in the same period; it is related to later modifications to the interior level at the beginning of the 18th century when a crypt was built in the shrine of the central chamber. The portal was an interior entrance to the parish crypt underneath the northern chamber of the Co-Cathedral, which was closed in 1940. The base of the northern wall of the sanctum is constructed by three separate base masonries (1-3). Masonries 1 and 3 originally formed the perimeter wall of

²⁵ SLIVKA, Michal. Tehla ako stavebný materiál (Príspevok k dejinám tehliarstva). In *Pamiatky a príroda*, 1980, roč. 5, s. 26-28.

²⁶ ČURNÝ, Marián. Nové nálezy stredovekej a včasnnonovovekej stavebnej keramiky z Košíc. In *Archaeologia historica*, 2010, roč. 35, č. 1-2, s. 253-270. (s. 254-255)

the Church of St. Nicolas from the first half of 14th century, more specifically near the conclusion of the 14th century. The base masonry 3 is related to the construction of an inter-arc pillar on the northern wall of the sanctum of the late-Medieval church that culminated before 1515 to the present-day form of the landmark. The expected high intensity of burial in the church interior has also been confirmed. For approximately 4 m² of the probe space 1/12, there were found the remains of the six tombstones without skeletal remains damaged by repeated burying. Archaeological finds represent a scattered inventory of disturbed tombs - coins (the reign of Ondrej II from 1205-1235, from Interregal period in the years 1445-1446, Ladislav V. Posthumous from 1441 or 1455, Ferdinand I from 1526-1562 and 1550 and Sigmund III from 1601-1609), clothing accessories (pin, button, jewellery, beads). Other objects are not interpreted because of their incompleteness or poor conservation status (rod-shaped objects of non-ferrous metals, fragments of iron tools and products). The burial in coffins is related to findings of forged iron nails with various shaped heads and a length of 2.5-10.5 cm. A rare find is an iron candle arm with a metal disc wax trap. Textile finds include fragments of weaves, strands, and parchments, with an exceptionally effective way of production, using gold-plated and silver-plated threads, and rich coral decorations and other applications. Particularly important are the findings from the 13th century - the first material evidence of the existence of the oldest sacral building in Prešov, A chapel of the Holy Cross in the settlement of German colonists who settled here in the 13th century. It is a coin, Arpad's coinage, depicting Ondrej II. (1205-1235) from the years 1205-1235 and fragments of bricks - mud bricks used in the architecture throughout the 11th -13th century. Mud bricks are the first findings of this type of building ceramics in the Presov region. The research in 2012, found no traces of other brick structures were found that could indicate the assumed position of the eastern closure of the sanctum of the Late-Medieval church of St. Nicholas, or any other parts of his architecture.

*Mgr. Marián Čurný, PhD.
Krajské múzeum v Prešove*

VÝSLEDKY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU NA SLOVENSKEJ ULICI Č. 82 V PREŠOVE

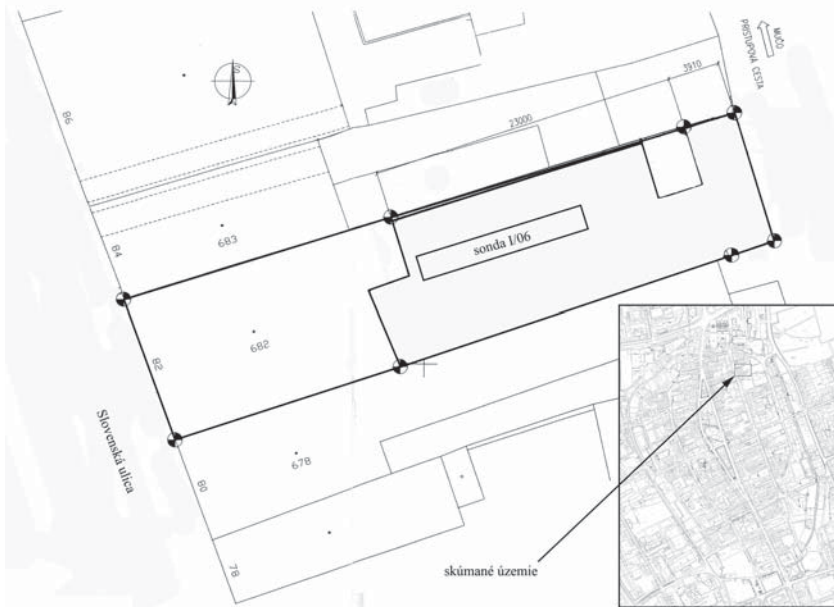
Mário Comisso – Marián Uličný

Archeologický výskum na Slovenskej ul. č. 82 v Prešove priniesol významné pramene pre poznanie vývoja parcelácie a premien zástavby v historickom jadre mesta. Najvýznamnejším nálezom je zahĺbený objekt s dokladmi kolovej konštrukcie, ktorý reprezentuje hospodárske objekty z obdobia tesne po založení mesta. Na intenzívne hospodárske využívanie priestoru v závere stredoveku až počiatkom novoveku svedčí vysoká koncentrácia exploatačných jám, sekundárne využitých ako odpadové jamy. Nepriamo dokladajú tak drevenú podobu obytného domu v západnom susedstve. Ďalšiu formu hospodárskeho využívania na parcele reprezentuje nález stredovekej hlinenej piecky. Archeologické situácie boli zakonzervované výstavbou murovaného domu, ktorého súčasťou bolo nepodpivničené dvorové krídlo. Načrtnutý vývoj na ploche dvora je podopretý rozborom zbierky hnutelných pamiatok, v ktorej dominujú úlomky keramiky.

Krajské múzeum v Prešove realizovalo v roku 2006 krátkodobý sondážny výskum v areáli národnej kultúrnej pamiatky – meštianskeho domu na Slovenskej ul. č. 82 v Prešove¹. Dom tvoriaci súčasť radovej zástavby na východnej strane Slovenskej ulice sa nachádza v severovýchodnej časti Pamiatkovej rezervácie Prešov.

Archeologický výskum sa uskutočnil na ploche pripravovanej novostavby dvorového krídla, ktoré malo byť postavené na mieste staršieho historického krídla asanovaného v druhej polovici 20. storočia. Zavinením vlastníka nehnuteľnosti však výskum začal až v priebehu

¹ COMISSO, Mário. Výskumná správa zo stavby Dostavba dvorového krídla meštianskeho domu na Slovenskej ul. č. 82, na parcele č. 682, k. ú. Prešov. Prešov 5/2007. Uložené v archíve KPÚ Prešov.

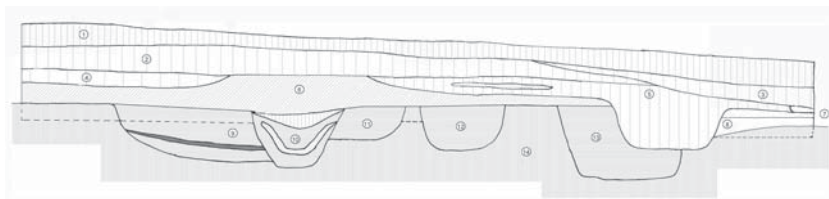

stavebných prác, pričom tak musel byť koordinovaný s vtedy už prebiehajúcimi zemnými zásahmi. Sonda vytýčená v polohe základových pätiiek južného obvodového muriva novostavby mala celkové rozmery 2 x 13 m.

Vrchné vrstvy boli však bohužiaľ odstraňované zemným strojom. Povrch plochy dvora tvorila novodobá štrková vyrovnávacia planírka. Pod ňou sa nachádzala sypká suťová vrstva so silnou koncentráciou lomových kameňov, tehál a maltoviny siahajúca do hĺbky cca 50 – 60 cm, ktorá je spätá predovšetkým s asanáciou dvorového krídla. Búracími prácami v druhej polovici 20. storočia boli tak na danej ploche takmer úplne zlikvidované kontexty z mladších úsekov novoveku.

Aj veľká časť murovaných základových konštrukcií klasicistického dvorového krídla bola zlikvidovaná počas búracích prác, ďalšie fragmenty počas terajších výkopových prác prostredníctvom zemného stroja. Zvyšky základového muriva sa ešte podarilo zdokumentovať na východnom profile sondy. V úrovni 50 – 100 cm pod jestvujúcim povrchom terénu sa nachádzalo cca 50 cm široké základové murivo, založené do staršej stredovekej hnedo-sivej piesčito-ílovitkej vrstvy.

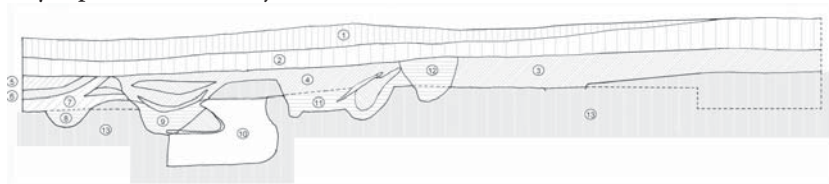
Celú plochu sondy pod vrchnými novodobými, resp. novovekými vrstvami pokrývala tmavá hnedo-sivá, piesčito-ílovitá hlina. Len na západnom konci sondy bola prevrstvená úzkymi pásmi žltej piesčitej hliny. Na

západnom konci južného profilu bola dokumentovaná tmavohnedá ílovitá hlina predstavujúca zásyp nad novovekým objektom 2B/06.

Úroveň prírodného terénu sa nachádzal nerovnomerne v rozmedzí 80-120 cm. Hrúbka kultúrnych vrstiev pritom rástla od západu na východ. V žltom podloží s charakterom siltu bolo zdokumentovaných celkovo 14 zahĺbených objektov z vrcholného stredoveku až raného novoveku. Na základe stratigrafie a vyhodnotenia hnutelného nálezového materiálu radíme dva objekty do vrcholného stredoveku (obj. 2A/06, 9/06), dva do staršej (obj. 4/06, 11/06) a tri do mladšej fázy neskorého stredoveku (obj. 5/06, 7/06, 8A/06), päť len rámcovo do neskorého stredoveku (1/06, 3/06, 6/06, 10/06, 12/06) a dva do raného novoveku (2B/06, 8B/06).

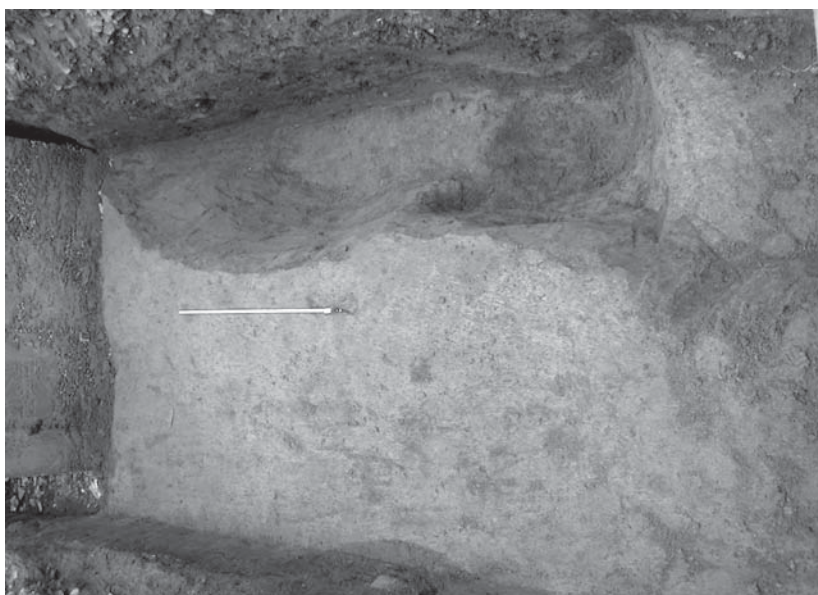
Na začistených profiloch sondy sa vkopy zahĺbených objektov do hnedo-sivej kultúrnej vrstvy nejavili vždy čitateľne. Dôležité kontexty boli pozorované na severnom profile sondy, kde zásypové vrstvy zahĺbených objektov 4/06 a 11/06 boli dokumentované od spodných častí jám až do úrovne tejto vrstvy. Vrstva teda pochádza zo starších fáz neskorého stredoveku, na čo upozorňuje aj podstatná časť keramického materiálu. Získaný súbor predmetov z danej planírky je však znečistený aj menšou časťou nálezov zo záveru stredoveku a raného novoveku, súvisiacimi nepochybne s výkopmi mladších objektov 2B, 5, 7, 8A, 8B/06.

Opis objektov

Objekt 2A/06 bol najväčším a zároveň najstarším objektom na skúmanej ploche. Mal nepravidelný obdĺžnikový pôdorys. Sondou zachytená bola celá severná stena a časť západnej a východnej steny. Šírka sa pohybovala medzi 170-200 cm, zachytená dĺžka 200 cm. Južná časť tohto nehnuteľného nálezov presahovala južný profil sondy. Zahĺbený objekt bol v superpozícii s neskorostredovekým objektom 11/06 v severozápadnom rohu a no-

vovekým objektom 2B/06 v juhozápadnej časti. Steny sa kolmo zvažovali k zarovnanému dnu v hĺbke cca 100 cm pod úrovňou rastlého terénu. Na východnej stene boli pozorované tri menšie rozšírenia, predstavujúce stopy po konštrukcii stien, resp. zastrešenia. Tri kolové jamky mali priemer

20 cm a hĺbku 25 cm. Výplň tvorila tmavosivá piesčito-ílovitá hlina, ktorá sa vydeľovala od ňou uloženej kultúrnej vrstvy najmä svojou kompaktnosťou. Vyzdvihnutú kolekciu úlomkov z hlineného riadu možno zaradiť do obdobia vrcholného stredoveku (Tab.I:1-6,8-10,12-15,17). Súbor hnuiteľných nálezov dopĺňali dva železné čepele nožov a ďalšie dva úlomky neidentifikovaných železných predmetov.

Do vrcholného stredoveku môžeme zrejme z rezervou zaradiť aj ďalší zahĺbený objekt 9/06. Išlo o menšiu kruhovú jamu zachytenú sondou len čiastočne. Väčšia časť nálezu presahovala za severný profil sondy. Zachytená šírka jamy v úrovni rastlého terénu bola 70 cm, hĺbka založenia do sterilného terénu predstavovala len 25 cm. Steny sa lavórovite zvažovali k oblému dnu. Z tmavej výplne pochádza zlomok železnej tyčinky a črep z tela nádoby hnedej farby zdobenej rytými ryhami.

Najpočetnejšie doklady života na lokalite sú späté s obdobia neskoreho stredoveku. Do staršej fázy tohto časového úseku patrí nielen mohutná sivo-hnedá kultúrna vrstva, ale aj zahĺbené objekty 4/06 a 11/06.

Objekt 4/06 predstavoval nepravidelnú, zrejme len exploatačnú jamu, ktorej podstatná časť presahovala za severný profil sondy. Šírka zachytenej časti bola 180 cm. Steny jamy boli šikmé, dno nepravidelné, so zahĺbenejšou východnou časťou v hĺbke cca 50 cm od úrovne rastlého terénu. Výplň tvorila značne nerovnorodá, hnedosivá mozaikovitá hlina s blokmi žltej piesčito-ílovej hliny a menšími blokmi prepálenej mazanice. Pri rozoberaní výplne jamy sa získala menšia kolekcia črepov z hlinených nádob (Tab.I:18, Tab.III:2-3,8, Tab.IV:2-6).

Zaujímavejším bol objekt 11/06. Zachytený bol však bohužiaľ až v záverečnej fáze výskumu. Spočiatku pri vyberaní zásypu vrcholno-stredovekého objektu 2A/06 v jeho severozápadnom nároží bol dokumentovaný dovnútra vybiehajúci blok sterilnej piesčito-ílovej hliny. Až po jej deštrukcii vplyvom klimatických pomerov sa ukázalo, že tento blok predstavuje súčasť samostatného objektu 11/06 – hlinenej pece, ktorá bola v superpozícii s vrcholno-stredovekým zahĺbeným objektom 2A/06. Pec bola postavená pod úrovňou vtedajšieho terénu, pričom jej steny boli ponajprv vymazané zo sterilnej žltej hliny. Zvnútra mala piecka červeno vypálený estrich. Zachytená šírka zahĺbenej časti piecky bola 120 cm. Zachovaný vypálený estrich bol čitateľný len na východnej strane, kde mohla byť dokumentovaná vnútorná výška pece cca 40 cm. V strednej časti bola jej klenba už zrútená. Prepálená časť dna sa na západnej strane objektu strácala. Väčšia časť piecky vrátane predpokladanej predpecnej jamy sa nachádzala za severným profilom sondy. Výplň objektu bola nekompaktnej mozaikovitej štruktúry, s jasne čitateľnými prepádavajúcimi sa blokmi zeminy, ako dôsledok po sekundárnom prepadnutí hlinenej klenby. Z vý-

plne bol získaný súbor hlinených črepov (Tab.III:4,7, Tab.IV:1) a železný skorodovaný neidentifikovaný fragment.

O niečo mladšiu fázu osídlenia na ploche reprezentujú zahĺbené objekty 5/06, 7/06 a 8A/06. V strednej časti sondy sa nachádzala zahĺbená jama – objekt 5/06. Sondou zachytená bola približne len jej polovica, zvyšná časť zachádzala za južný profil. Jama mala priemer 130 cm. Jej steny sa mierne zvažovali a prechádzali s miernym zaoblením v zarovnané dno v hĺbke 70 cm pod úrovňou rastlého terénu. Tmavý hnedosivý zásyp bol farbou ako aj štruktúrou totožný s kultúrnou vrstvou, preto vkop objektu do tejto vrstvy bol len slabo zreteľný. Okrem úlomkov z hlinených nádob (Tab.V:6-7, Tab.VI:1,4,6-8) boli z jamy vyzdvihnuté aj 3 železné predmety – lyžica, nožik a zlomok železného kovania.

Vo východnej časti sondy sa nachádzala vzájomná superpozícia objektov 7/6, 8A/06 a 8B/06. Až pri vyberaní výplne objektov a definitívnom začistení profilov sa ukázalo, že tmavá plocha patrí trom rôznym zemným zásahom. So stredovekou fázou osídlenia súvisia objekty 8A/06 a 7/06. Ich vzájomný kontext bol porušený ďalším vkopom rano-novovekého objektu 8B/06. Pokiaľ výplň novovekého objektu sa na profile výraznejšie vydeľovala svojím nerovnorodým materiálom od oboch objektov, výplň stredovekých objektov tvorila tmavá sivohnedá hlinitá výplň, zhodná svojou farbou a štruktúrou s kultúrnou vrstvou na nimi, takže vkop týchto objektov cez túto kultúrnu vrstvu nebol čitateľný. Oba objekty predstavovali zrejme oválne exploatačné jamy orientované dlhšou stranou v smere V – Z. Plytším bol objekt 7/06, zahĺbený len 50 cm do rastlého terénu. Zachovaná šikmá západná stena prechádzala miernym prechodom v zarovnané dno. Zachovaná dĺžka jamy bola 100 cm. Okrem dvoch železných zlomkov, súbor hnuiteľných nálezov pozostával len z fragmentov z hlinených nádob (Tab.III:5, Tab.V:1,3, Tab.VI:3,5,9,12).

Objekt 8A/06 predstavoval rovnako oválnu jamu. Na južnom profile bola dokumentovaná východná šikmá stena prechádzajúca postupne v zarovnané dno v hĺbke 80 cm pod rastlým terénom. Dĺžka jamy bola 220 cm. Premiešanú kolekciu predmetov z objektov 8A-B/06 tvorili črepy z hlinených nádob (Tab.III:9, Tab.IV:7, Tab.V:2,4-5,8-9, Tab.VI:2,10-11) a 4 železné klince.

Len rámcovo do neskorého stredoveku je možné zaradiť objekty 1/06, 3/06, 6/06, 10/06 a 12/06. Na západnom konci sondy bol v úrovni podložia zachytený objekt 1/06. Išlo o približne obdĺžnikovú jamu so šírkou 150 cm a zachytenou dĺžkou 105 cm. Neodkrytá časť jamy presahovala západný profil. Zahĺbenie do rastlého terénu predstavovalo len 10 cm. Výplň jamy tvorila tmavosivá piesčito-ílovitá hlina. Pri rozobratí výplne sa

získalo len niekoľko črepov z tiel a dien hlinených nádob, ktoré je možné len rámcovo zaradiť do neskorého stredoveku.

Objekt 3/06 predstavoval malú kolovú jamku s priemerom 25 cm a hĺbkou 20 cm. Tmavosivá piesčito-ílovitá výplň bola bez hnutelných nálezov.

Objekt 6/06 predstavoval oválnu jamu so šikmými stenami a dnom v hĺbke cca 25 cm pod úrovňou rastlého terénu. Šírka zachytenej časti jamy bola 55 cm. Výplň tvorila tmavosivá piesčito-ílovitá hlina. Zreteľne bol čitateľný vkop jamy cez spodnú stredovekú kultúrnu vrstvu. Z objektu však neboli získané žiadne nálezy.

Objekt 10/06 predstavoval malú kolovú jamku s priemerom 15 cm a hĺbkou 10 cm. V tmavosivej piesčito-ílovitej výplni sa nenachádzali žiadne nálezy.

Pri severnom profile sa zachytil okraj objektu 12/06. Išlo o oválnu jamu, ktorej podstatná časť sa však nachádzala za severným profilom sondy. V malej, sondou odkrytej časti sa nenachádzali žiadne nálezy.

S obdobím raného novoveku súvisia posledné dva objekty - 2B/06 a 8B/06. Objekt 2B/06 sa nachádzal v západnej časti sondy, pričom bol v superpozícii s vrcholno-stredovekým objektom 2A/06. Oválna jama so zachytenou dĺžkou 180 cm zostala z väčšej časti neodkrytá, nakoľko presahovala za južný profil sondy. Mierne šikmé steny prechádzali v zarovnané dno v hĺbke 80 cm pod úrovňou rastlého terénu. Na južnom predile bolo jasne dokumentované, že jama na svojej východnej strane bola založená do výplne staršieho objektu 2A/06. Tmavý sivohnedý piesčito-ílovitý zásyp bol prekrytý tmavosivou kultúrnou vrstvou, štruktúrou odlišnou od spodnej stredovekej kultúrnej vrstvy zachytenej na ostatných plochách sondy. Získaný keramický materiál pozostával z úlomkov hlineného riadu a komorových kachlíc (Tab.VII:3, Tab.VII:3-4,9).

Do raného novoveku patril aj menší objekt 8B/06. Až pri vyberaní objektu 8A/06 a následnom začistení profilov sa ukázalo, že na rozhraní objektov 8A/06 a 7/06 sa nachádza mladší vkop, ktorý čiastočne porušil oba staršie objekty (obr. 6). Menšia jama mala šikmé steny a mierne zarovnané dno v hĺbke 80 cm. Zachytená šírka bola 150 cm. Výplň jamy bola piesčitá mozaikovitá, tvorená tmavosivou hlinou s presypmi žltohnedej hliny, pričom výkop objektu bol čitateľný aj v úrovni stredovekej kultúrnej vrstvy.

Vyhodnotenie nálezov

Dominujúcou zložkou hnutelných nálezov vyzdvihnutých na Slovenskej ul. č. 82 tvorili črepy z hlinených nádob. Mimoriadne významnou súčasťou je predovšetkým kolekcia predmetov získaná z objektu 2A/06. Ide však o pomerne málopočetnú zbierku, ktorú v plnej miere nemožno po-

užiť na štatistické spracovanie. Črepy pochádzali z nádob obtáčaných na hrnčiarskom kruhu, z ktorého boli zásadne strhávané. Všetky dna majú totiž zreteľné stopy po podsýpke. Vypálenie nádob je v porovnaní s neskorostredovekou a novovekou keramikou ešte zväčša nedokonalé. Nádoby z tradičnej hrnčiarskej hliny boli vypálené najčastejšie do hnedosivých, zriedkavo červeno-hnedých odtieňov. Zastúpená bola však ak keramika zo svetlých hlien. Vo farbe tejto skupiny boli pozorované najmä svetlookrovo-biele odtiene.

Najväčšia časť úlomkov pochádzala z hrncov. Zlomkovitosť materiálu však plne nedovoľuje charakterizovať ich celkový tvar. Predpokladáme však, že prevládajúcou skupinou boli nepochybne baňatejšie hrnce s najväčšou výduťou v hornej časti výšky nádoby. Telo sa v dolnej časti postupne zužovalo a plynule prechádzalo v dno (Tab.I:17). Hrnce mali vyhrnuté ústia s rôznorodým ukončením okraja. Pre vrcholno-stredovekú keramiku sú charakteristické predovšetkým okraje s esovite rímsovitou profiláciou na vonkajšej strane, na vnútornej strane so žliabkom a ďalším rebierkom (profil tvaru trojlístka). Jeden takýto okraj pochádza aj z výplne objektu (Tab. I:10), ďalší zlomok z neskorostredovekej kultúrnej vrstvy nad ním (Tab.I:7). Dvoma exemplármi sú zastúpené obdobne profilované okraje, avšak so šikmým zarovnaním na vnútornej strane (Tab.I:2,8) a profilované okraje s vodorovne zarovnanou vrchnou plochou (Tab.I:1,3). Vo výplni objektu sa nachádzali aj vyhrnuté okraje so šikmým zarovnaním (Tab.I:4,5) a jeden vyhrnutý mierne zhrubnutý okraj so zaobleným koncom (Tab.I:6). Telá hrncov boli zdobené prevažne rytou výzdobou. Charakteristické sú predovšetkým jednoduché obežné ryhy, ale aj vlnovky (Tab.I:9,11,12), či šikmé nechtovité vrypy (Tab.I:7).

V málopočetnom súbore len ťažko sledujeme iné formy nádob. Jeden šikmo zarovnaný okraj pochádza z kahančeka s takmer vodorovne zarovnanou plochou (Tab.I:14). Ďalšie, najmä tenkostenné črepy okrovo-bielej farby z tiel a dien nádob upozorňovali na výskyt stolovej keramiky (Tab.I:13). Z okrovo-bielej fľaše/krčahu pochádza aj drsné dno na vonkajších stenách s lineárnou výzdobou maľovanou červenou hlinkou (Tab.I:15).

Keramický materiál z objektu 2A/06 je možné jednoznačne spájať so strednou fázou vrcholno-stredovekej keramiky. Analogické nálezy z uzavretých sídliskových objektov boli v Pamiatkovej rezervácii Prešov nájdené už v roku 2005 na Hlavnej ulici č. 121² a na Slovenskej ul. č. 6³. V roku

² ULIČNÝ, Marián – HARČAR, Peter. Vrcholnostredoveký objekt z Hlavnej ulice v Prešove. In: *Východoslovenský pravek IX*, 2009, s. 47-55.

³ ULIČNÝ, Marián – HARČAR, Peter. *Archeologický výskum na Slovenskej ul. č. 6*

2008 boli vrcholnostredoveké objekty z počiatkov založenia mesta skúmané aj v dvore meštianskeho domu na Svätoplukovej ulici č. 1.⁴ Z blízkeho vidieckeho zázemia ako najbližšie analógie môžeme uviesť napr. poddatované nálezy z Ostrovian⁵.

Najpočetnejšie súbory z tohto obdobia však boli získané najmä zo šarišských hradov a hrádkov - vo Veľkom Šariši⁶, Medziankach⁷, Ruskej Novej Vsi⁸ či Hanigovciach⁹. Najstaršie nálezy zo Slovenskej ul. č. 82 majú teda charakter strednej fázy vrcholnostredovekej keramiky, rámcovo datovanej v rozmedzí 2. tretiny 13. – prvej tretiny 14. storočia.

Keramický materiál z objektov 4/06 a 11/06 má zhodné typologické prvky, ktoré dovoľujú zaradiť objekty do jednej chronologickej fázy v rámci neskorého stredoveku. Z tohto dôvodu ho vyhodnocujeme spoločne, pričom doplnkovo pri analýze a charakteristike využívame aj analogický materiál zo stredovekej kultúrnej vrstvy.

Stopy hrnčiarskeho rukopisu naznačujú, že neskorostredoveká keramika bola už prevažne vyrábaná na rýchlorotujúcom kruhu. Zlomky z dien svedčia o zrezávaní z hrnčiarskeho kruhu strunou, zanechávajúcu typickú lastúrovitú stopu. Zrejme málopočetnosť kolekcie predmetov je príčinou, že v súbore neboli zaznamenané žiadne drsné dna, ktoré v menšom podiele ešte zachytávame v súboroch staršej fázy neskorostredovekej keramiky¹⁰. Oproti predchádzajúcemu obdobiu neskorostredoveký riad sa vyznačuje tvrdším výpalom. Charakteristický je prevažujúci oxidačný výpal. V materiáli zo zahĺbených objektov viac ako štyri pätiny zlomkov totižto pochádzalo z nádob červenej až červeno-hnedej farby. Približne desatina črepov bola z kvalitne redukčne vypálených nádob sivej farby. Až na treťom mieste bol zastúpený mäksie vypálený riad hnedo-sivej farby.

v Prešove. In: *Monumentorum* tutela 17, 2006, s. 185-202.

⁴ ULIČNÝ, Marián – HARČAR, Peter. Stredoveká fáza osídlenia v areáli meštianskeho domu na Svätoplukovej ul. 1 v Prešove. In: *Východoslovenský pravek X*, 2013, s. 205-223.

⁵ Lamiová-Schmiedlová, Mária. Kontrolný výskum v Ostrovianoch v roku 1963. In: *Študijné zvesti AÚ SAV* 13, s. 233-264.

⁶ ULIČNÝ, Marián. Vrcholnostredoveká keramika z Hradu Šariš. In: *Východoslovenský pravek X*, 2013, s. 107-140.

⁷ SLIVKA, Michal – VALLAŠEK, Adrián. Archeologický výskum stredovekého hrádku v Medziankach. In: *Nové obzory* 28, 1986, s. 137-162.

⁸ ULIČNÝ, Marián: Keramika z hradu Solivar. In: *Východoslovenský pravek VI*, 2003, s. 213-217.

⁹ ULIČNÝ, Marián. Keramika z Hanigovského hradu. In: *AVANS* v roku 1999, 2000, s. 141-142.

¹⁰ ULIČNÝ, Marián – KUČEROVÁ, Marta. Stredoveká keramika zo Slovenskej Vsi. In: *Hlinené nádoby 1000-1700*, v tlači.

Najmenej početnou skupinou bol okrovo-biely riad, zastúpený len niekoľkými črepmi z tiel nádob.

Najpočetnejšie boli samozrejme hrncovité nádoby, ktorým patrilo približne štyri pätiny okrajov zo zahĺbených objektov. Materiál je síce príliš zlomkovitý, avšak niet pochyb o tom, že išlo najčastejšie o nádoby s najväčšou výduťou tela v hornej polovici výšky. Steny sa postupne zužovali smerom nadol a prechádzali v mierne odsadené dno. Zvlášť početnejší materiál z kultúrnej vrstvy poukazuje na značnú variabilitu hrncovitých nádob. Priemer dnu dosahoval u menších hrncov okolo 10 cm (Tab. III:10, Tab.I:18), u stredne väčších hrncov aj cca 16 cm (Tab.I:16). Priemer ústia sa pohyboval najčastejšie medzi 13 – 17 cm. Nechýbali však ani doklady menších hrncov, vzácne aj hrnčekov s priemerom ústia len 8 cm (Tab. III:3). Vyskytovali sa však aj veľké hrnce s priemerom okolo 20 cm, výnimočne aj zásobnice s priemerom ústia 27 cm (Tab. IV:6).

Neskoro-stredoveké hrnce boli takmer pravidelne zdobené, a to na pleciach nádob. V drvinej väčšine prípadov však ide o účelové zdrsnenie formou rebrovania. Skôr už len výnimočne sú zastúpené jednoduché ryté línie, či vlnovka. Rozlične ukončené bolo von vyhrnuté ústie. Viac ako tretina okrajov z objektov mala esovite profilovaný okraj na vnútornej strane so žliabkom a rebierkom (Tab. IV:2-4, 6). Celý rad príbuzných tvarov pochádzalo aj z kultúrnej vrstvy (Tab. II:2, 4-6, 8, III:1). Sú mladšou vývojovou fázou tzv. „trojlítkových“ okrajov z vrcholného stredoveku. O niečo menej početné boli hrnce ukončené zhrubnutým zaobleným okrajom, na vnútornej strane so žliabkom (Tab.III:2). Vyhrnutý mierne zhrubnutý okraj mal aj malý hrnček z objektu 4/06 (Tab.III:3). Početné doklady takýchto okrajov sú rovnako zo stredovekej vrstvy (Tab.II:3). Len niekoľkými exemplármi sú zastúpené ďalšie typy. Patria medzi nimi profilované okraje na vnútornej strane so šikmým zarovnaním, ktorý reprezentuje väčší okrovo-biely exemplár z kultúrnej vrstvy (Tab.II:7). Skôr len zriedkavo boli evidované ústia hrncov s vodorovne zrezanou plochou.

Okrem hrncov sú doložené fragmenty aj z ďalších typov nádob. Z nich najpočetnejšia časť patrí stolovej keramike, reprezentovanej predovšetkým džbánmi a pohármi. Stolová keramika bola vyrábaná zväčša z jemnozrnejšieho materiálu. Džbány predstavovali predovšetkým väčšie nádoby s najväčším vyduťím skôr v hornej polovici výšky tela. Telo podobne ako u hrncov sa postupne zužuje smerom nadol a prechádza v dno s miernym (Tab.I:19), resp. výraznejším odsadením (Tab. III:8). Z výplne objektu 4/06 sa podarilo zrekonštruovať celý džbán s výškou 21,5 cm, s pomerne baňatým telom a len náznakovo mierne roztvoreným ústím priemeru 10,5 cm. Plecia ako aj okraj nádoby sú zdrsnené rebrovaním (Tab.III:8). Pásovité ucho má typický prežliabnutý profil. Malé črepy z výplne objektov

poukazujú však aj na výskyt džbánov s typickým rímsovite profilovaným okrajom. Materiál z kultúrnej vrstvy poskytuje doklady o výskyte aj štíhlejších menších džbáňkov (Tab.II:11). Na stolovú keramiku v kultúrnej vrstve okrem jemnozrných črepov z tiel a dien upozorňovali predovšetkým rebrovaním zdobené ústia (Tab.III:6). Nie vo všetkých prípadoch však patrili džbánom.

Okrem džbánov sa v nálezovom materiále z objektov vyskytovali aj úlomky z pohárov. Väčšie fragmenty pochádzali z dvojkónických pohárov s pomerne širokým dnom, zúžením tela v strednej časti a mierne roztvoreným rebrovaným ústím (Tab.III:4,7). V súbore neboli identifikované črepy zo štíhlych pohárov s vajcovitým telom, úzkou nôžkou a roztvoreným jednoduchým ústím, ktoré poznáme z iných lokalít na východnom Slovensku¹¹.

Zo vzácne zastúpených misovitých nádob boli doložené črepy z hrubostenných mís s horizontálne zarovnaným okrajom s rytou výzdobou na ich vodorovnej ploche (Tab.IV:5). Jedným okrajom je z výplne objektov doložený aj črep z kahanca s dovnútra zatahnutým ústím. Na existenciu kuželovitých pokrievok poukazovalo niekoľko črepov z kultúrnej vrstvy (Tab.II:9).

Vyššie opísaný súbor predmetov je možné na základe materiálu, typovej škály, farby, stôp po formovaní, či profilácie ústí jednoznačne zaradiť do obdobia neskorého stredoveku. Predsa však uzavreté celky objektov v spojení s materiálom z vrstvy dovoľujú aj ich bližšie chronologické zaradenie. Pre uvedený súbor totižto registrujeme vo zvýšenej miere prvky, ktoré sú charakteristické skôr pre staršiu fázu neskorostredovekej keramiky. Patria k nim hrnce najčastejšie ukončené esovite profilovanými okrajmi na vnútornej strane so žliabkom a rebierkom. Len miestami nachádzame v tejto fáze hrnce s uchami. V stolovej keramike dominujú skôr väčšie džbány s profilovanými, resp. rebrovanými ukončeniami ústí. Typické sú široké misy s vodorovne zarovnaným koncom. Len pomerne zriedkavo nachádzame aplikáciu glazúry. K vyššie analyzovanej skupine nálezov je možné z priestoru východného Slovenska uviesť celý rad analógií. Väčší počet nálezov však pochádza z kontinuálne osídlených plôch, ktoré neposkytujú tak výpovedné uzavreté nálezové celky. Výraznejšia skupina pamiatok staršej fázy neskorostredovekej keramiky je reprezentovaná najmä súborom zo zaniknutej stredovekej obce Zalužany¹², resp.

¹¹ POLLA, Belo. *Zaniknutá stredoveká osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava 1962, s. 115.

ULIČNÝ, Marián – ĎURIŠOVÁ, Marcela. Stredoveká keramika z Košíc. In: *Studia Archaeologia Slovaca Mediaevalia II*, Bratislava 1999, s. 193-199.

¹² POLLA, Zaniknutá, ref. 11, s. 97-122.

z hrnčiarskej pece z Prešova¹³. Prevažujúci materiál skôr zo staršej fázy neskorého stredoveku sme zaznamenali aj v zberovom materiáli získanom z Kamenického hradu¹⁴. Naproti tomu absencia nádob s drsným dnom, ako aj absencia typologicky starších štíhlych pohárov s vajcovitým telom a úzkou nôžkou však už predznamenávajú nové prvky vývoja, ktoré spájajú uvedenú súbor s nasledujúcou fázou vývoja hrnčiarstva. Na základe vyššie uvedenej analýzy zaraďujeme zahĺbené objekty 4/06 a 11/06 do obdobia od prelomu 14. – 15. storočia – po začiatok druhej polovice 15. storočia.

Mladšia fáza neskorostredovekého riadu je reprezentovaná materiálom z objektov 5/06, 7/06 a 8A/06. Bohužiaľ odobratý materiál z objektu 8A/06 bol kontaminovaný výplňou menšieho novovekého objektu 8B/06. S istotou sekundárne oddeliť oba zložky výplne už nebolo možné, nakoľko reprezentujú dve, krátko za sebou nasledujúce fázy.

Materiálom, hrúbkou črepu, vypálením, či typovou škálou nádob sa mladšia fáza neskorostredovekej kermiky výraznejšie neodlišovala od predchádzajúceho obdobia. Materiál z objektov jasne preukazuje naďalej dominanciu oxidačne vypaľovaných nádob vypálených do červených odtieňov, reprezentovaných viac ako dvoma tretinami vyzdvihnutých fragmentov. Opätovný nárast v tomto súbore má však keramika zo svetlých hĺn dosahujúca približne päťtinový podiel. Naďalej sme zaregistrovali len menší počet črepov so slabšie vypálených nádob hnedej farby. Najmenej zastúpenou zložkou bol však redukčne vypaľovaný riad sivej farby doložený už len niekoľkými zlomkami. Všetky nádoby boli vytáčené na rýchlo-rotujúcom kruhu, z ktorého boli naďalej zrezávané strunou zanechávajúc lastúrovitú stopu na spodnej časti dnu. Aj keď s aplikáciou glazúr sa vo výnimočných prípadoch stretávame aj v predchádzajúcom období, bežnou súčasťou sa glazovaný riad stáva až v samom závere stredoveku. Na základe materiálu z výpne objektov sa ukazuje, že glazovaná bola len jedna pätina nádob. S glazúrou, najčastejšie zelenej farby, sa stretávame predovšetkým u okrovo-bieleho riadu. Od nasledujúcej rano-novovekej fázy sa tieto glazované nádoby vydeľujú len lastúrovitým zrezaním dna.

Aj v závererečnej fáze vývoja stredovekej keramiky najpočetnejšou zložkou riadu boli hrncovité nádoby. Patrili im približne štyri pätiny okrajov z výplne objektov. Hrnce svojimi tvarmi, proporciami, či výzdobou sa výraznejšie nelíšili od predchádzajúcej fázy. Išlo teda naďalej

¹³ ULIČNÝ, Marián – HARČAR, Peter. Neskorostredoveká hrnčiarska pec z Prešova. In: *Hlinené nádoby 1000-1700*, v tlači.

¹⁴ ULIČNÝ, Marián. Stredoveká keramika z Kamenického hradu. In: *Východoslovenský pravek VII*, 2005, s. 123-129.

o nádoby s najväčšou výdutosťou v hornej polovici výšky, s von vyhrnutým ústím a mierne sa zužujúcimi stenami smerom nadol (Tab. VI:11). Výnimčne sa v inventári nachádzali veľké hrnce s priemerom ústia takmer 20 cm (Tab. VI:9). Častejšími boli však menšie hrnce s priemerom ústia okolo 15 cm. Nechýbali však ani hrnčeky s priemerom 9 cm (Tab. VI:8), ba dokonca ani miniatúrne hrnčeky, ako dosvedčuje spodná časť nádoby okrovo-bielej farby na vnútornej strane so zelenou glazúrou (Tab.V:9). Pochádza síce z chronologicky premiešaného materiálu z objektov 8A-B/06, jej zaradenie do stredoveku naznačuje však lastúrovité zrezanie dna.

Pomerne bežnou súčasťou hrncov sa stáva ucho prežliabnutého profilu. Zmeny nachádzame aj v tvare okrajov. Dominantné sú predovšetkým vodorovne zrezané okraje. Tak aj z výplne skúmaných objektov predstavujú zhrubnuté horizontálne zarovnané okraje na vnútornej strane so žliabkom približne polovicu z vyzdvihnutých okrajov hrncov (Tab. V:1-4, 6, Tab.VI:1, 6-7). Jeden oxidačne vypálený okraj je sčasti na vonkajšej strane pokrytý pásom zelenej glazúry (Tab.V:1). Ojedinele boli takéto okraje zdobené prstovaním (Tab.V:4). Okrovo-biele hrnce boli zvnútra pokryté zelenou glazúrou. Chronologická príslušnosť hornej časti hrnca z výplne objektov 8A-B/06 však nie je istá (Tab.V:2). Aplikácia len jednej ryhy, namiesto rebrovania, ako aj posun najväčšej výdute smerom nadol naznačujú, že tento exemplár môže byť súčasťou skôr výplne rano-novovekého objektu 8B/06. Nepochybne so záveru stredoveku je však rekonštruovaná horná časť glazovaného hrnca z objektu 5/06 (Tab.VI:6).

Sprievodne zastúpenou zložkou boli aj ďalšie typy okrajov. Viac ako desatinu zlomkov pochádzalo z hrncov ukončených esovite profilovaným okrajom na vnútornej strane so žliabkom a rebierkom (Tab.VI:2-3). Tento typ bol dominantný v predchádzajúcich fázach hrnčiarstva. Približne rovnaké zatúpenie mali jednoducho profilované a oblo ukončené okraje na vnútornej strane so žliabkom (Tab.VI:8). Časť týchto hrncov z výplne objektov 8A-B/06 patrí však nepochybne až do raného novoveku (Tab.V:5). Menej ako pätinu zlomkov tvorili esovite profilované, takmer vodorovne zarovnané okraje (Tab.V:8, Tab.VI:9). Z kultúrnych vrstiev pochádza väčší okraj hrnca s profilovaným okrajom na vnútornej strane s mierne šikmým zarovnaním, ktorý môže pochádzať tiež z neskorého stredoveku (Tab.II:10). Ojedinele boli ešte zastúpené aj mierne zhrubnuté, oblo ukončené okraje na vnútornej strane so žliabkom.

Ostatné typy nádob s ohľadom na malú kolekciu získaných črepov je možné prezentovať oveľa ľahšie. Len drobnými, zväčša nerekonštruovateľnými zlomkami je doložená stolová keramika. Naďalej pokračuje výskyt

džbánov. Z analogických súborov vieme, že v samom závere stredoveku sa začínajú presadzovať skôr menšie a štíhlejšie džbánky¹⁵. Steny sa dole mierne zužujú a prechádzajú v mierne, či výraznejšie odsadené dno (Tab. VI:12). U okrovo-bieleho riadu sa stretávame aj s aplikáciou zelenej glazúry (Tab. V:7). Z výplne objektu 8A/06 pochádza aj strunou zrezané dno okrovo-bielej farby so zelenou glazúrou na vnútornom ako aj vonkajšom povrchu.

Okraj džbánov je mierne roztvorený a oblo ukončený, avšak zväčša bez profilácie. Z výplne objektu 7/06 pochádza rekonštruovaný miniatúrny džbánok s odlomeným uškom, s výškou 10 cm a priemerom ústia len 6 cm (Tab. III:5). V málopočetných súboroch z objektov sa nám s určitou nepodarilo identifikovať zlomky z pohárov. Z misovitých nádob boli rozpoznané zlomky z tradičných kuželovitých pokrievok s gombíkovitým držadlom (Tab. VI:10) a kahance s mierne dnu zatiahnutým ústím (Tab. III:9). Z výplne objektu 7/06 pochádza aj profilovaný okraj z misy, resp. panvice okrovo-bielej farby, na vnútornej strane pokrytý zelenou glazúrou (Tab. VI:5).

Kolekcia nálezov z objektov 5/06, 7/06 a 8A/06 už na prvý pohľad javila mladšie typologické znaky oproti nálezom z kultúrnej vrstvy a objektov 4/06 a 11/06. Ako charakteristické typologicky mladšie prvky môžeme uviesť opätovný zvýšený nárast okrovo-bieleho riadu, zovšeobecnenie používania glazúr (avšak ešte u malého počtu nádob), výskyt hrncov s uchami s vodorovne zarovnanými ústiami a štíhlejších džbánov s neprofilovanými okrajmi. Aj k tejto druhej, typologicky mladšej skupine nálezov je veľký počet analógií z prostredia východného Slovenska. Z publikovaných celkov s prevahou keramiky zo záveru stredoveku môžeme zaradiť materiál z areálu Biskupského úradu z Košíc¹⁶, resp. značne poddatovaného súboru z hrnčiarskej pece zo Sabinova¹⁷. Na základe vyššie podanej analýzy zaraďujeme objekty 5/06, 7/6 a 8A/06 do poslednej tretiny 15. – prvej polovice 16. storočia.

V keramickom súbore získanom zo Slovenskej ul. č. 82 sa nachádzajú keramické črepy reprezentujúce aj rano-novovekú etapu vývoja hrnčiarsstva. Novoveké črepy pochádzajú z uzavretého celku - výplne objektu 2B/06. Ako minoritne zatúpenú zložku ich nachádzame aj v zmiešanom súbore z objektov 8A-B/06. Novoveká keramika bola ojedinele zastúpená aj v materiáli z prehľbovania v úrovni kultúrnej vrstvy nad objektami, nakoľko vtedy neboli rozpoznané vkopy novovekých jám.

¹⁵ ULIČNÝ – ĎURIŠOVÁ, ref. 11, s. 193-199.

¹⁶ Tamže, s. 193-199.

¹⁷ SLIVKA, Michal. Nález stredovekej hrnčiarskej pece v Sabinove. In: *Nové obzory* 22, 1978, s. 175-184.

Rano-novoveká skupina nálezov sa ako celok pomerne výrazne odlišovala od stredovekej keramiky. K najcharakteristickejším prvkom patrili tenkostennosť nádob, jemnozrnosť materiálu a hojné používanie glazúr. Masovo narastá výskyt keramiky zo svetlých hĺn, ktorá dosahuje až polovičný podiel. Keramika z tradičných hĺn bola v drvivej väčšine prípadov vypálená v oxidačnej atmosfére do červených odtieňov, len výnimočne sú zastúpené nedokonale vypálené črepy hnedej farby. Takmer dve tretiny nádob malo aplikovanú glazúru, či už na celom alebo časti povrchu. Nádobky boli formované na rýchlorotujúcom kruhu, z ktorého boli zrezávané. Stopy po zrezaní majú na rozdiel od neskorého stredoveku stopu vo forme slabo zreteľných rovnobežných rýh.

Najpočetnejšími aj v ranom novoveku sú hrncovité nádoby, ktoré reprezentuje približne tri štvrtiny úlomkov. Zdá sa, že medzi rano-novovekými hrncami mierne ustupujú exempláre väčších rozmerov. Tvary hrncov pritom bezprostredne nadväzujú na neskorostredovekú keramiku. Napriek zlomkovitému materiálu je evidentné, že sa vykytovali hrnce s rôznymi proporciami od baňatejších foriem (Tab.VIII:3) až po štíhlejšie tvary (Tab.V:5). Telo sa v spodnej časti mierne zužuje a priamo prechádza v dno (Tab.VIII:7). Rastie skôr skupina štíhlejších hrncov, kde najväčšie vydutie tela často nedosahuje priemer ústia (Tab.V:5, Tab.VIII:2). Okrem nezdobených hrncov sa vyskytovali hrnce zdobené na pleciach rebrovaním (Tab.VIII:1-2), či jednoduchými ryhami (Tab.VII:8, Tab.VIII:3). Približne polovica hrncov bola ukončená mierne roztvoreným ústím s esovite profilovaným, oblo ukončeným okrajom, na vnútornej strane so slabým žliabkom (Tab.V:5, Tab.VII:8, Tab.VIII:1-2). V oveľa menšej miere sú zastúpené hrnce s mierne zhrubnutým oblo ukončeným okrajom, hrnce s vertikálne zarovnanou plochou okraja na vonkajšej strane a žliabkom na vnútornej strane (Tab.VII:3), či hrnce s ovaleným okrajom (Tab.VIII:3). Z neskorého stredoveku spočiatku dožívajú hrnce s vodorovne zrezanou plochou (Tab.VII:6).

Charakteristickou zložkou novovekého riadu sa stali tanierovité nádoby. Z premiešaných vrstiev pochádzajú dva rekonštruovateľné kusy. Plytší tanier s priemerom 24 cm a výškou 4,5 cm má mierne zhrubnutý, hrotito ukončený okraj (Tab.VII:9), hlbšia tanierovitá misa s priemerom 28 cm a výškou 8,25 cm má nahor vytiahnutý okraj na vonkajšej strane s vertikálne zarovnanou plochou (Tab.VII:10). Zrejme zo záspy objektu 8B/06 pochádza ďalší rekonštruovateľný exemplár hlbšej tanierovitej misy s priemerom ústia 28 cm a výškou 6,75 cm (Tab.IV:7). Na rozdiel od tradičných tanierov má nezvykle nízko položené uško na zavesenie. V novovekej keramickej zložke však nechýbajú ani doklady menších tanierikov bez profilácie okraja s priemerom ústia 15 cm (Tab.VII:4).

Glazované taniere okrovobielej farby boli nezdobené. S maľovanou výzdobou sa stretávame len u oxidačne vypalovaného riadu červenej farby. Vnútorný povrch týchto exemplárov bol pokrytý bielou engobou. Geometrická, resp. rastlino-geometrická výzdoba bola maľovaná pomerne malou škálou hliniek – tmavohnedou, svetlohnedou (až hnedočervenou) a zelenou. U výtvarne náročnejších kusov bol ornament najprv kontúrovaný tmavohnedou hlinkou a následne vyplňaný svetlejšími hlinkami (Tab. VII:1-2,5,7).

Okrem tanierov boli v novovekej keramike zastúpené aj ďalšie typy nádob – pokrievky, misy, panvice, krčahy a džbány. Vo väčšine prípadov boli identifikované len medzi úlomkami z tiel. Raritou je zlomok panvice okrovobielej farby s prilepenou nôžkou červenej farby. Niekoľko zachovaných ústí je predovšetkým z džbánkov. Poukazujú skôr na menšie štíhlejšie džbánky s priemerom ústia len cca 7-8 cm. V získanom materiáli sú doložené kusy s výraznejšou profiláciou ústia (Tab. VIII:4-5).

Novovekej keramike v publikovanej literatúre nebola venovaná zvýšená pozornosť. Analyzované súbory zo starších úsekov novoveku sú vo východoslovenskom materiáli skôr vzácnosťou¹⁸. Všeobecne však môžeme konštatovať, že novoveká keramika získaná zo Slovenskej ul. č. 82 javí skôr známky keramiky zo starších úsekov novoveku, pričom jej územne najbližšou analógiou je celok vyzdvihnutý výskumom hradu Šariš.¹⁹ Môžeme to vidieť napr. vysokom zastúpení riadu zo svetlých hlín, hojnom zastúpení hrncov s profilovanými okrajmi, či na maľovanom stolovom riade s výtvarne náročnou výzdobou. V porovnaní s ním má zbierka zo Stropkovského hradu o niečo typologicky mladší charakter.²⁰

Nakoľko získaný súbor je blízky najmä keramickým nálezom získaným z hradu Šariš, analyzovaný súbor radíme do chonologického rámca od polovice 16. – po polovicu 17. storočia.

Okrem bežného hrnčiarskeho riadu sú v súbore neskoro-stredovekej keramiky zo Slovenskej ul. č. 82 zastúpené aj úlomky z kachlíc vypálených v oxidačnej atmosfére. Ide výhradne o misovité zlomky s oválnym dnom, a štvoruholne formovaným ústím. Na jednom zlomku je identifikované ryté mriežkovanie. Kachlice boli zastúpené aj v novovekom fonde. Väčšina úlomkov pochádza z riadkových komorových

¹⁸ ULIČNÝ, Marián. Archeologické nálezy z Hrnčiarskej ulice v Košiciach. In: *Východoslovenský pravek VI*, 2003, s. 189-196.

ULIČNÝ, Marián. Včasno-novoveká keramika z hradu Šariš. In: *Archeologia okresu nowozytnego w Karpatach poskich*. Krosno 2008, s. 511-525.

¹⁹ ULIČNÝ, Včasno-novoveká, ref. 17.

²⁰ KOTOROVÁ-JENČOVÁ, Mária. Výskum Stropkovského hradu. In: *Východoslovenský pravek X*, 2013, s. 269-279.

kachlíc zdobených na čelnej doske rastlinno-geometrickými motívmi (Tab. VIII:9). Materiál bol však značne zlomkovitý. Ukazuje sa, že sa vyskytovali exempláre s centrálnou riešenou výzdobou, ako aj výzdobou rozvíjateľnou do nekonečna. V súbore nechýbali ani fragmenty z rímsovitých častí, zdobených rovnako štylizovaným rastlinno-geometrickým ornamentom (Tab. VIII:6). Zo súboru sa vyníma zlomok komorovej kachlice s figurálnym námetom. V typickej renesančnej arkáde je ľudská postava v nariasenom odevu. Na spodnej časti je zlomok nápisu KEI... (Tab. VIII:8). Najbližšou analógiou je súbor kachlíc s postavami starozákonných vodcov pochádzajúcich z hradu Šariš datovaných do polovice 16. storočia²¹.

Okrem prevažujúcej keramiky pochádza z plochy výskumu už len nevelká kolekcia železných predmetov. Neberúc do úvahy drobné úlomky neidentifikovaných predmetov, pozostáva z troch nožov a jednej lyžičky. Z výplne objektu 2A/06 boli vyzdvihnuté dva nože (Tab.IX:1-2). Väčší nôž má dĺžku 15,5 cm. Na krátky trň nadväzuje cca 12 cm dlhá čepeľ. Druhý nôž má celkovú dĺžku 14,8 cm. Na menšiu čepeľ dĺžky cca 7,5 cm nadväzuje šikmo osadený trň. Tretí nôž sa nachádzal v objekte 5/06. Malý nožik mal dĺžku len 10 cm, z toho čepeľ mala 6,5 cm. Z toho istého objektu pochádza poškodená lyžica zo zachovanou dĺžkou 13 cm. Neporušená tyčinková rúčka s rozšíreným kruhovým koncom má celkovú dĺžku 7,5 cm (Tab.IX:4).

Nože ako pracovný nástroj tvoriaci bežnú súčasť stredovekej domácnosti nie sú výnimočné medzi nálezmi z archeologických výskumov. Doterajšími výskumami sa získali celé desiatky týchto predmetov rozličných veľkostí a tvarov²². Ani železná lyžica nepredstavuje úplne výnimočný nález. Menšie lyžice s dlhšou rúčkou pochádzajú napr. z kláštora v Krásnej nad Hornádom²³. Širšie dve lyžice pochádzajú z hrádka Solivar²⁴. Identické lyžice s rozšírenou kruhovou časťou pochádzajú z bratrického tábora na Zelenej hure v Hrabušiciach²⁵.

²¹ Od gotiky po habánov 1996 – A gótikától a habánokig. Od gotiky po habánov. Kiállítási katalógus. Sárospatak 1996, s. 28.

²² POLLA, Belo. Zaniknutá, ref. 11, s.135.

POLLA, Belo: Košice – Krásna. *K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom*. Bratislava 1986., s. 267-268.

TOMÁŠOVÁ, Božena. *Nálezy z hradu Solivar*. In: *Studia Archaeologia Slovaca Mediaevalia II*, Bratislava 1999, s. 169-192.

²³ POLLA, Bello. Košice – Krásna, ref. 22, s. 133.

²⁴ TOMÁŠOVÁ, ref. 22, s. 181.

²⁵ POLLA, Belo. Zisťovací výskum na Zelenej hure v Hrabušiciach. I.: *Slovenská archeológia X-1*, 1962, s. 253-279.

Sondážny výskum na Slovenskej ulici č. 82 napriek pomerne malej skúmanej ploche priniesol nové významné pramene pre poznanie urbanistického vývoja mesta Prešov. Mocná kultúrna vrstva, ako aj hustá koncentrácia zachytených sídliskových objektov (sčasti aj v superpozíciách) poukazuje na intenzívne hospodárske využívanie plochy dvora. Mimo-riadny význam má predovšetkým odкрытие vrcholno-stredovekého objektu 2A/06. Už pri rozboře nájdenej keramiky sme poukázali, že takéto objekty sa v rámci historického jadra Prešova našli na ďalších troch miestach. Nález zo Slovenskej ul. č. 82 (vo väzbe na doterajšiu absenciu akýchkoľvek starších objektov a nálezov v historickom centre mesta) je ďalším podpor-pretím predpokladu, že mesto bolo založené nemeckými osadníkmi na vyvýšenej terase Torysy v rozsahu Hlavnej a Slovenskej ulice²⁶. Na základe intaktne zachovanej stredovekej parcelácie na severnom okraji východnej strany Hlavnej ulice, ako aj zväčša zachovanej parcelácie na Slovenskej ulici môžeme predpokladať, že na severnom okraji tejto ulice v rozsahu od Kováčskej po Špitálsku ulicu sa pôvodne nachádzalo zhruba 20 stredovekých parciel. Murovaný dom na Slovenskej ul. č. 82 však vznikol už na rozšírenej parcele. V rozsahu pozemkov súčasných domov Slovenská ul. č. 78-82 však môžeme predpokladať existenciu pôvodných troch lokačných parciel, ktorých šírka sa majetkovými transakciami menila a k stabilizácii tu došlo až dotvorením murovanej zástavby. Pôvodnú stredovekú parcelu tak môžeme predpokladať v šírke severných dvoch traktov súčasného meštianskeho domu. Zachytený vrcholno-stredoveký objekt na Slovenskej ul. č. 82 vzhľadom na už značnú vzdialenosť od uličnej čiary nepovažujeme za súčasť obytného domu. Predpokladáme však, že vzhľadom na odkryté stopy kolovej konštrukcie predstavoval zahĺbenú časť hospodárskeho objektu, tvoriaceho zázemie pôvodne dreveného domu obráteného čelnou fasádou do Slovenskej ulice. Na ďalšie intenzívne hospodárske aktivity v neskorom stredoveku poukazuje nielen planírka, ale aj veľký počet zahĺbených objektov, ktoré nepatrili do jednej časovej fázy.

Odkryté kolové jamky poukazujú na bližšie neidentifikovateľné provizórne ľahké nadzemné hospodárske objekty. Oválne objekty môžeme považovať za exploatačné jamy. O tom, že hlina v stredovekom Prešove sa používala na omazávanie stien drevených domov priniesol doklad výskum na Hlavnej ul. č. 121, kde sa našli prepálené bloky mazanice aj s od-tlačkami drier²⁷. Jeden objekt predstavuje hlinenú pec postavenú na voľnej ploche dvora pod jestvujúcim povrchom terénu. Nakoľko bola zachytená

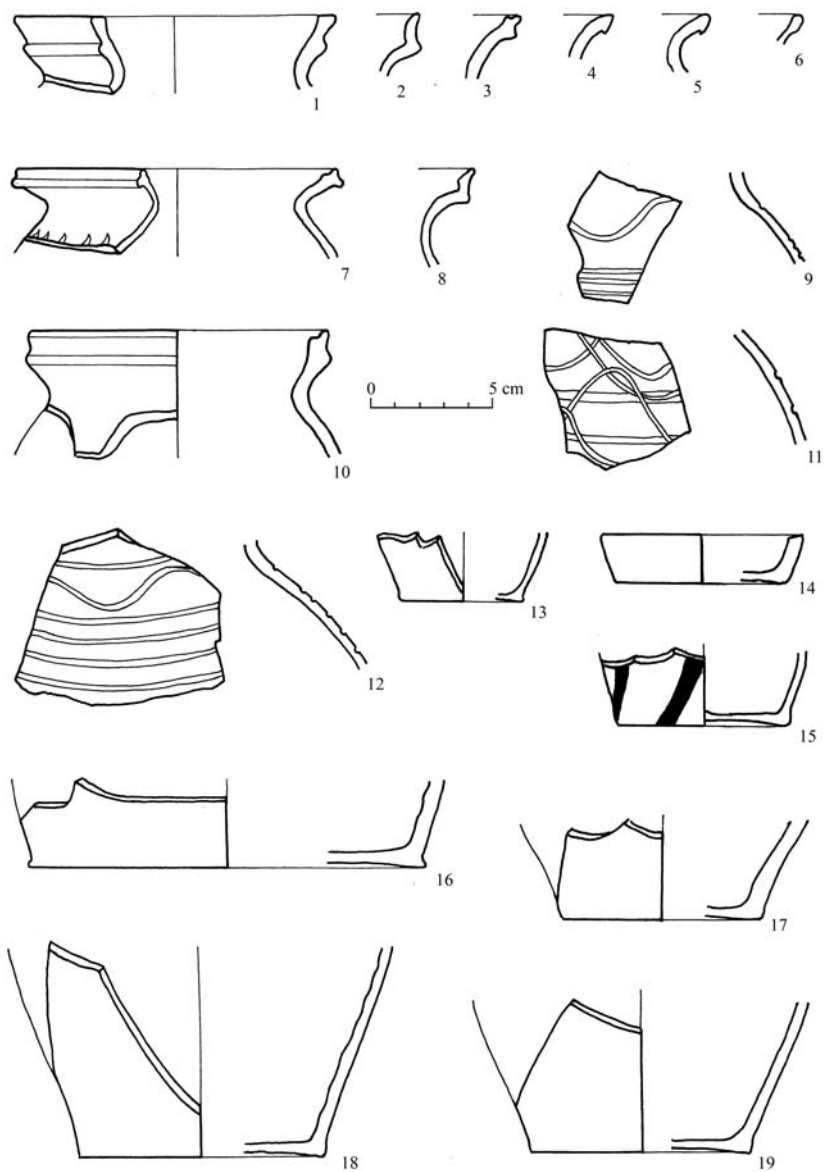
²⁶ ULIČNÝ, Marián – HARČAR, Peter. Počiatky mesta Prešova na základe najnovších archeologických výskumov. In: *Archaeologia historica* 35,2010/1-2, s. 393-403.

²⁷ ULIČNÝ – HARČAR, Vrcholnostredoveký, ref. 2.

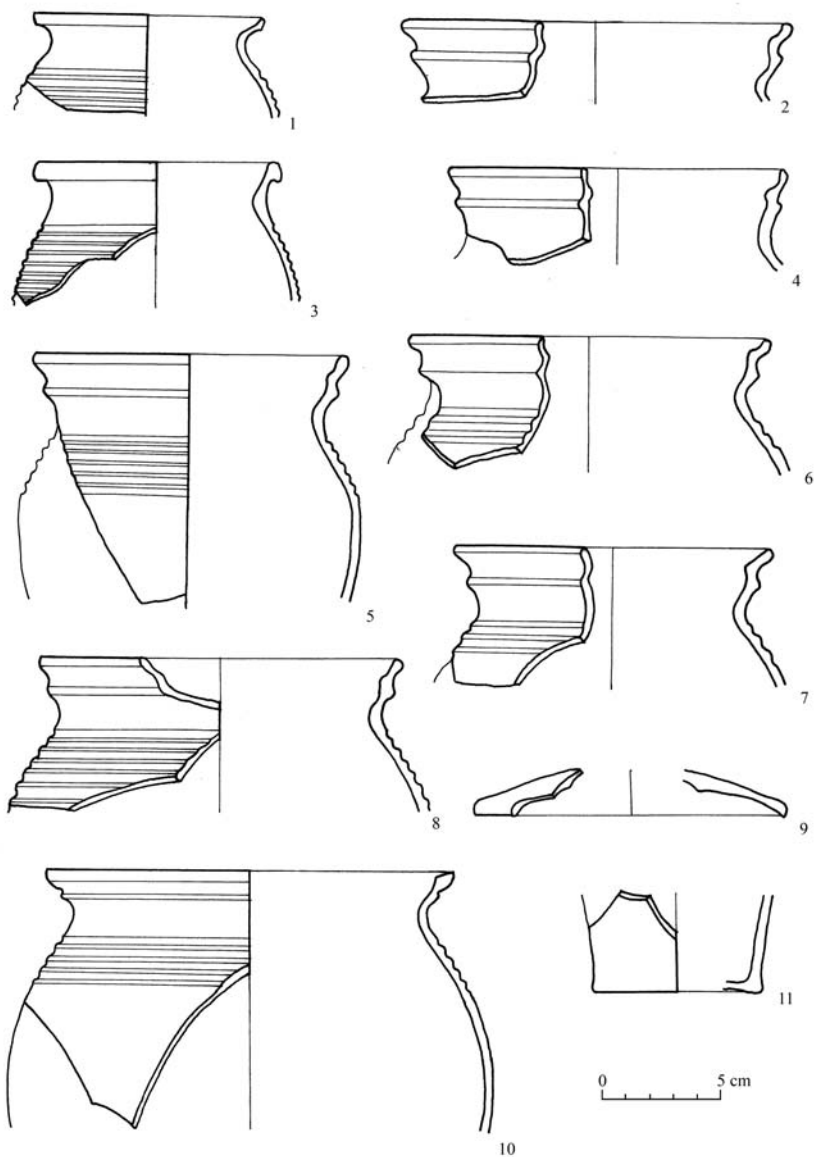
len čiastkovo, nemožno s určitou povedať, či pec slúžila na pečenie chleba, resp. na iné účely.

Až do obdobia raného novoveku vzhľadom na prevažujúcu zástavbu dochádzalo k miernym posunom parcelácie územia v blízkom susedstve. K čiastočnej stabilizácii došlo až počiatkom novoveku. Zdá sa, že najneskoršie v tomto období sa pôvodné tri lokačné parcely (v rozsahu domov Slovenská 78-82) rozdelili na menšie štyri pozemky. Najjužnejšia zúžená parcela (Slovenská ul. č. 78) sa stabilizovala výstavbou murovaného meštianskeho domu v druhej polovici 16., resp. prvej polovici 17. storočia. Mala šírka parcela neumožnila ponechanie prejazdu, takže za sieňou boli radené širšie miestnosti vedľa užšieho, len pešieho priechodu do dvora. Severne od neho sa nachádzal drevený dom na mieste domu Slovenská ul. č. 80 a dva menšie drevené domy v rozsahu súčasného domu na Slovenskej ul. č. 82. V rozsahu južného traktu môžeme predpokladať zúžený priechodový dom, severnejšie od neho prejazdový dom na tradičnej parcele. Za severnejším dreveným domom ešte neexistovali žiadne objekty trvalejšieho charakteru. Poukazujú na to dva zahĺbené objekty datované nálezmi do počiatkov novoveku. Z plochy výskumu však absentujú zahĺbené objekty z mladšieho obdobia. Môžeme teda predpokladať, že za dreveným domom bolo niekedy v 17. – 18. storočí postavené drevené dvorové krídlo, čím došlo ku konzervácii starších archeologických objektov. Tak aj Casparova veduta mesta z roku 1768 zachytáva za meštianskymi domami na Slovenskej ulici takmer už pravidelne krátke dvorové krídla. V prvej polovici 19. storočia došlo k zlúčeniu dvoch parciel a výstavbe jestvujúceho podpivničeného trojtraktového murovaného domu. Súčasťou domu bolo na severnej strane situované dvorové krídlo, ktoré nahradilo dreveného predchodcu. Dom prešiel úpravami v závere 19. storočia, keď dostal historizujúcu fasádu. Historické dvorové krídlo bolo následne asanované v druhej polovici 20. storočia.

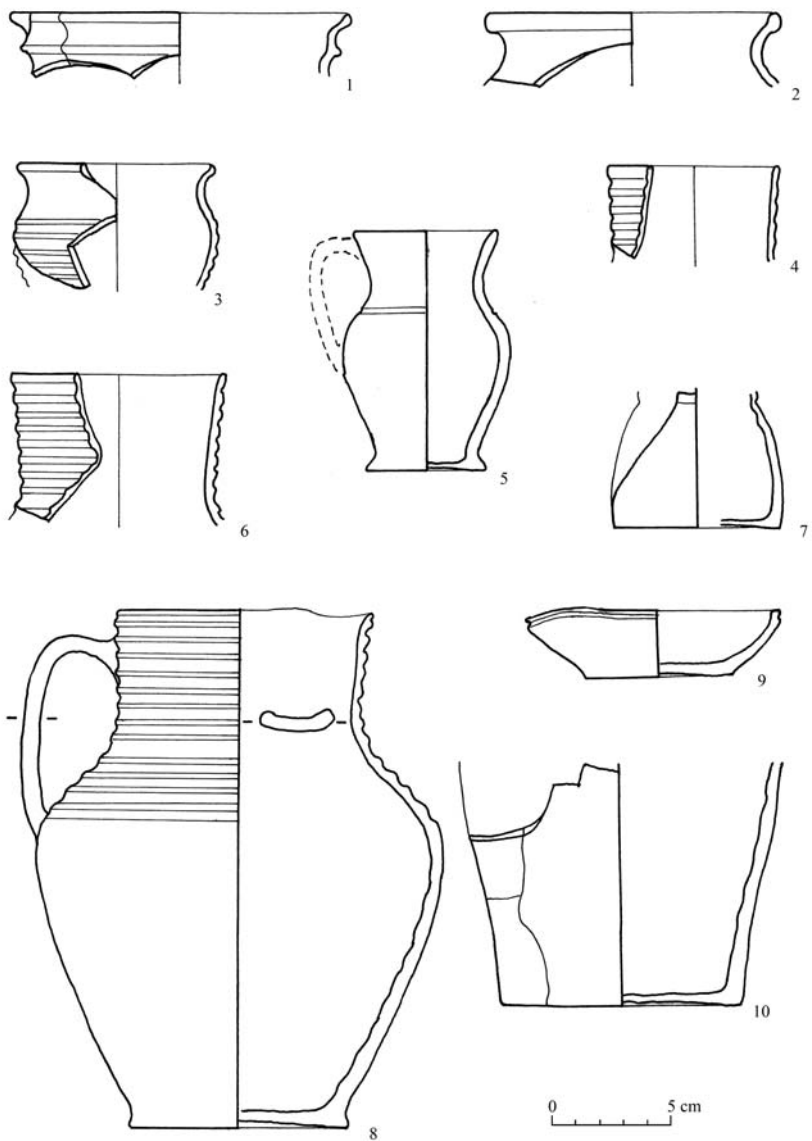
Výsledky malého sondážneho výskumu na Slovenskej ul. č. 82 naznačujú, že archeológia môže priniesť nielen nové hnutelné hmotné pramene dokladajúce život a hospodárske aktivity mešťanov v stredoveku až novoveku, ale že odkryté situácie (prítomnosť a mocnosť kultúrnych vrstiev, existencia objektov, ich poloha na pozemku, či absencia nehnuteľných nálezov z istej časovej fázy) sú mimoriadne významným prameňom nie len pre poznanie vývoja parcelácie, ale aj premien a charakteru zástavby v rámci jednotlivých parciel historického jadra mesta.

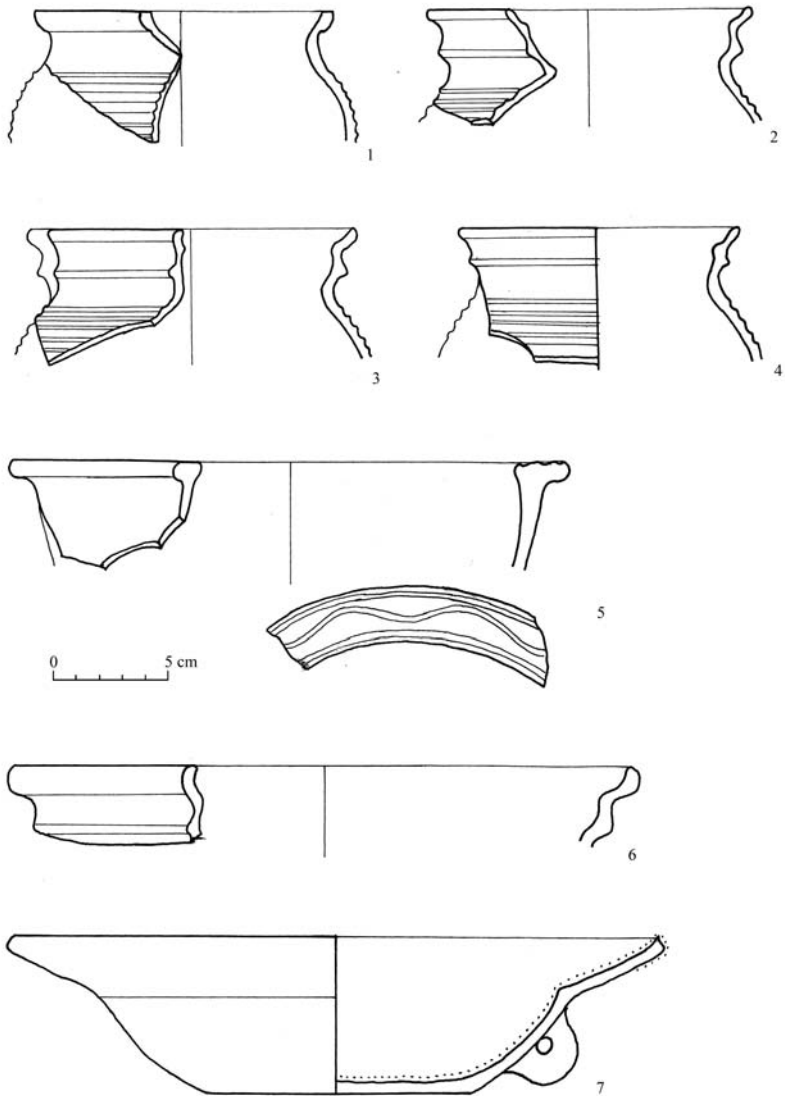
Tab. I

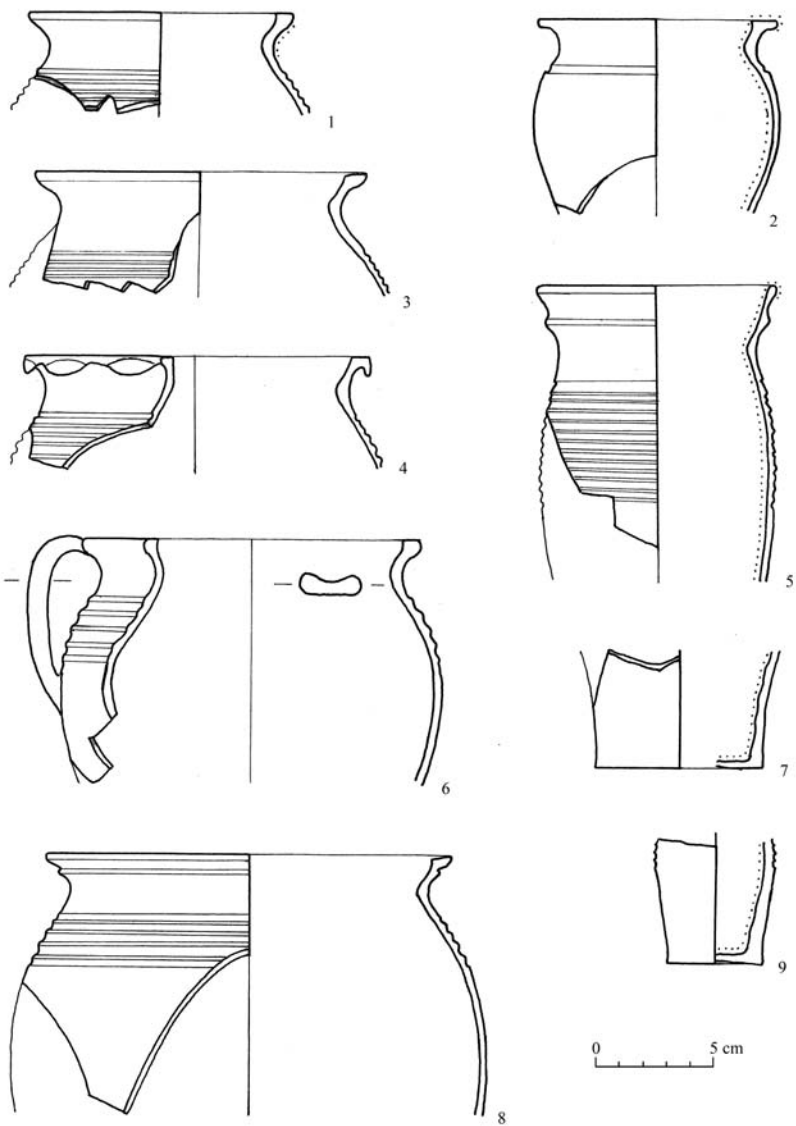
Tab. II

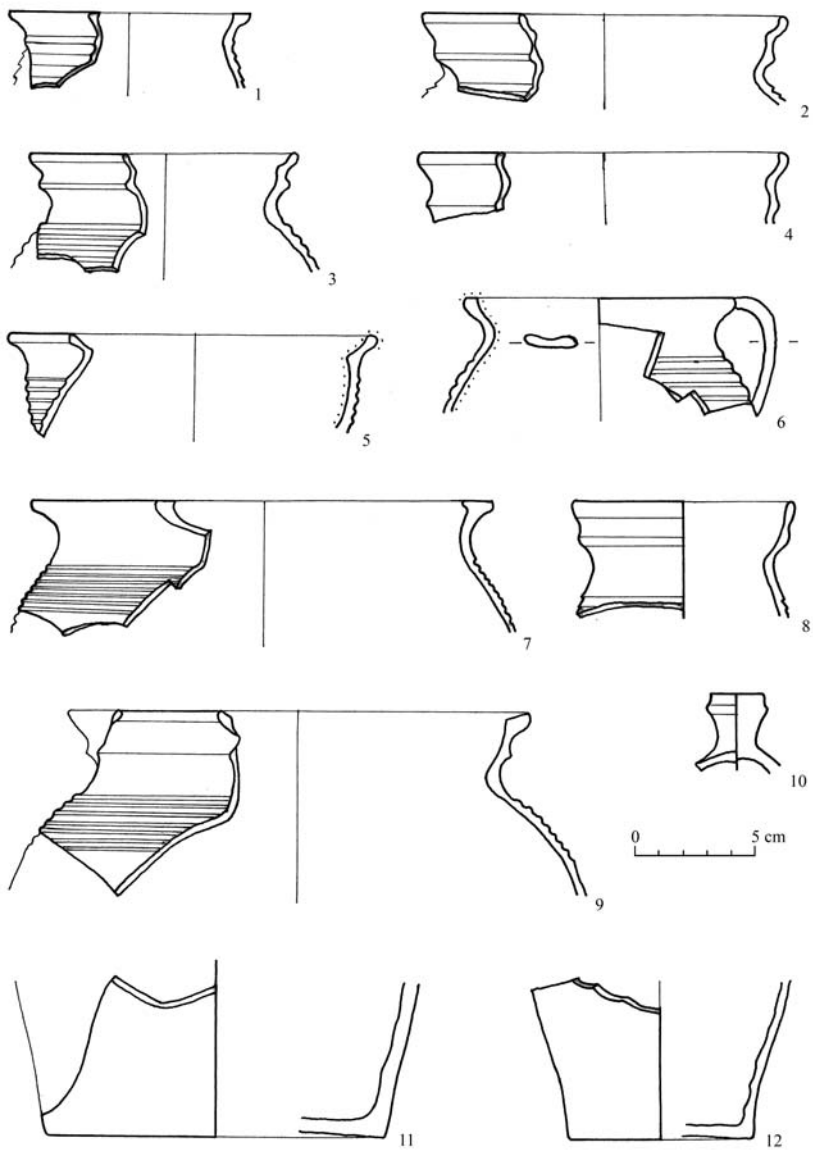
Tab. III

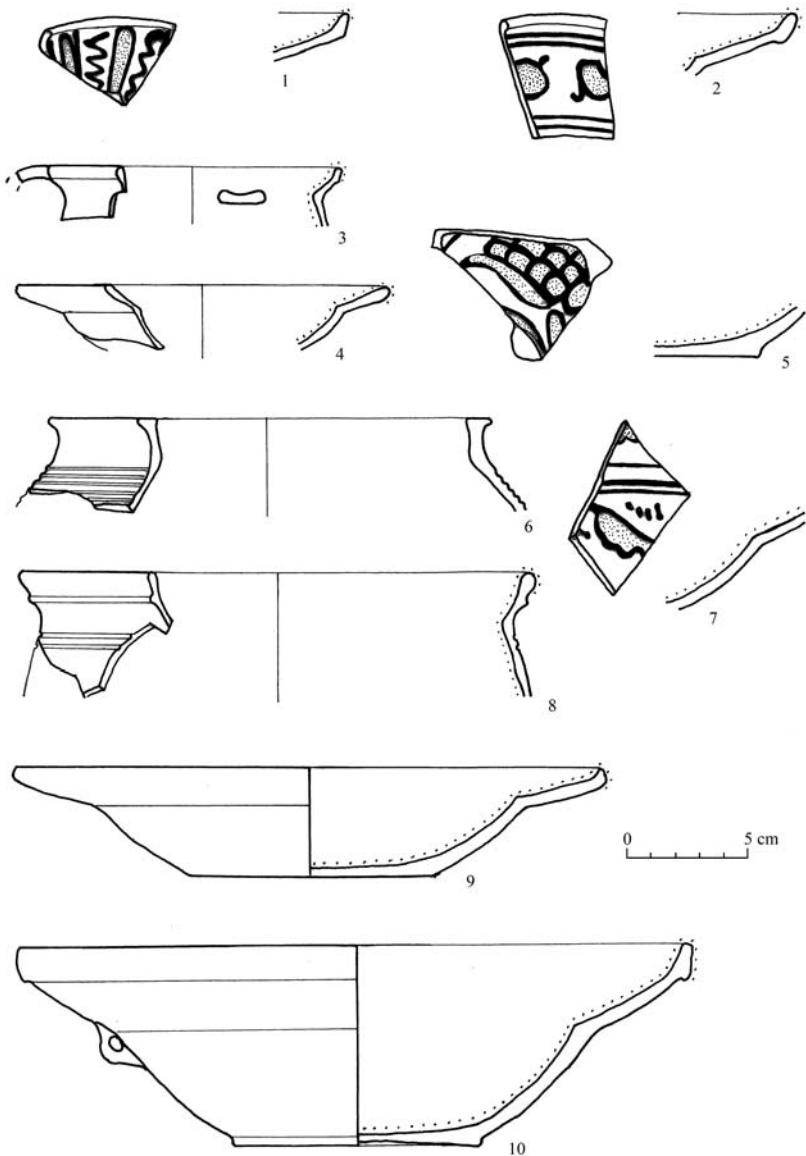
Tab. IV

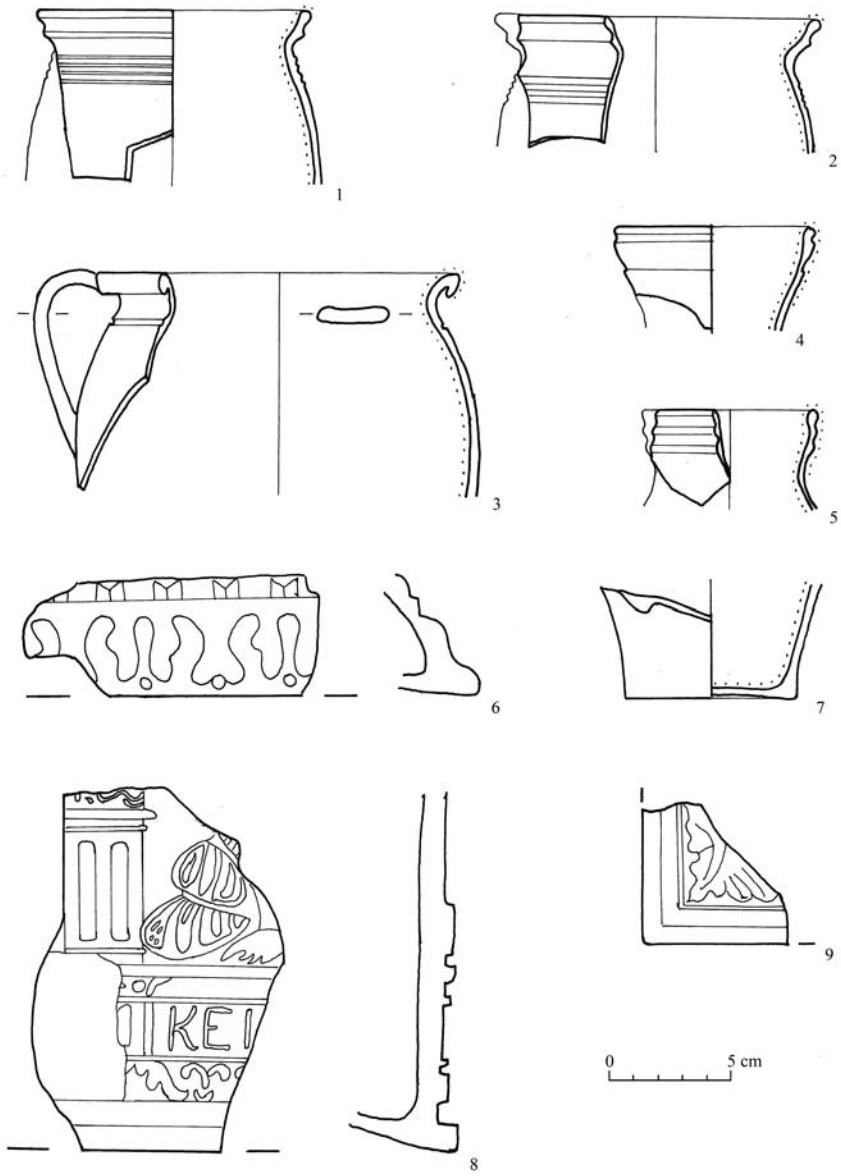
Tab. V

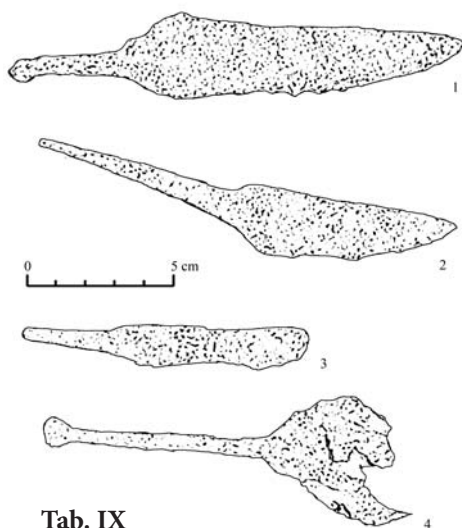
Tab. VI

Tab. VII

Tab. VIII

Tab. IX

The results of archaeological research on the Slovenská Street no. 82 in Prešov

In 2006, the Regional Museum in Prešov carried out short-term research on the area of the national cultural monument - the townhouse on the Slovenská Street. no. 82 in the Prešov cultural reserve (Fig. 1). The archaeological research was carried out in the area of the planned construction site of a courtyard (Figure 2).

The top layers were made of a modern gravel-leveling planer and underneath a bulk layer with a strong concentration of rocks and rock fragments, bricks, and mortar reaching depth about 50-60 cm. Under the top layers, the dark brown-grey sand clay layer from the late Middle Ages covered the area. The natural substrate level ranged from 80-120 cm. In the yellow sand-clay subsoil layer there were documented a total of 14 buried objects from the high Middle Ages to the Early Modern period. Based on the stratigraphy, superposition, and evaluation of the movable finding material, we can place two objects in the high Middle Ages (Vol. 2A / 06, 9/06), two to the older (Vol. 4/06, 11/06) and three to the later period of the late Middle Ages 5/06, 7/06, 8A / 06), five only in the late Middle Ages (1/06, 3/06, 6/06, 10/06, 12/06) and two into early modern period (2B / 06, 8B / 06).

Most of the captured objects consist of irregular ditches that arose from the exploitation of clay and were subsequently used as waste pits. Several wheel ditches point to simple superstructures of an agricultural nature. Only

two objects have been removed. Object 2A / 06 represented an agricultural object. The former wall construction and the roof are indicated by three small round holes along its walls. The object 11/06 was also exceptional. It was the remainder of the recessed clay furnace with red-burned estrich and a significantly damaged, caved clay dome.

Numerous movable archaeological material was obtained from the area of the research. The most numerous component consisted of fragments of clayware. The findings from object 2A / 06 represent the middle phase of the high-medieval ceramics, which can be dated to the second third of the 13th - the first third of the 14th century. The shards come from pots span on the potter's circle, from which they were pulled. The pots were burned into brownish, less reddish-brown shades. The most prominent finding is also the utensil of light ocher-white wedges. Pots with a largely profiled mouth dominate. The shoulders are decorated with simple lines, wavy lines, and v-shape engravings. Other types of pots are rare. In the small collection, especially bottles with the geometric painted decorations applied by red clay on the light clay were found. One of the pots proves the existence of candlesticks.

Most of the material and objects of the social layer are connected with the late-middle-age settlement (15th - the first third of the 16th century). In contrast to the previous period, the shards obtained indicate that the ceramics were produced on the spinning circle from which they were cut with a string. The vast majority of the material proves the oxidation firing, during which the utensils got their red to red-brown shades. To a much lesser extent, there was an imperfectly burned brownish-gray ceramics by reduction firing. In the latter period of the late Middle Ages, the pale-clay utensils were precious. Its increase occurs only at the end of the Middle Ages. Even in late-medieval ceramics, pots were the most widespread type of utensils. Gutter handles were the new element of these utensils. The mouths rolled outwards had multiple variable edge-end types. The decoration was uniform, consisting of riblike carvings on the shoulders of the pots. A significant number of shards was identified as tableware ceramics, mainly jars of various shapes and sizes. However, there were also two-conical cups. In the upper half of the tableware ceramic pots, the decoration in the form of ribs was observed. From the bowl-like shapes, larger thick bowls with horizontally aligned edges, cone-shaped covers, candle burners, and pans were identified. Part of the pots from the end of the Middle Ages is covered with a green glaze. The bigger remnants, based on the material, colour, type, edge profiles, and glazes of the ceramics, allowed for their categorization into two different periods of late Middle Ages.

The material from the two objects demonstrates the profound agricultural use of the yard area as well as the beginning of the new age (the second half of the 16th - the first half of the 17th century). Modern ceramics have become distinctive; fine-grained and thin-walled material, as well as the usual

use of glazes. Approximately half of the pots were made from traditional clay, with a red coloration in the oxidation firing. The second half consisted of light clay pots. Even in the new ceramics, pots prevailed. The rather slimmer vessels were decorated with engraved decoration and finished with a differently profiled mouth. The number of other types of containers increased as well. Among tableware ceramics, apart from slimmer vessels with the mouth profiled outwards, especially plates and plate-like bowls were found. Ceramics produced by oxidating firing was decorated with a plant-geometric decoration painted with coloured clay on a white engobe under a transparent glaze. Several shards also suggested the presence of pans.

In addition to the kitchen and tableware utensils, the collection from the Slovenská ul. no. 82 also contains clay fragments from the tiles. In late-medieval units, it was the presence of exclusively bowl-like tiles with a circular bottom and four-sided mouths. The Modern Times collection also contains chamber glazed tiles of various styles with geometric-plant shapes on the front plate. One shred comes from a tile with a human figure motif in a Renaissance arcade.

The non-ceramic material was represented by just a few iron objects. In addition to small unidentifiable corroded shreds, three knife blades with a splinter and a fragment of a spoon with a narrow rod handle at the end with a circular extension were identified.

The results of a small research at Slovenská Street. no. 82 suggests that archaeology can bring not only tangible resources illustrating the life and agricultural activities of burghers in the Middle and Modern Ages, but also expose contexts (the power of the social layers, the objects, their location on the parcel, or the absence of real findings from a certain time period), which are an important source of knowledge about the development and the transformation of the parcel and the settlement in the historical part of the city.

The strong cultural layers, as well as the dense concentration of observed residential buildings (partly in superposition), points to an intensive agricultural use of the yard area in the background of the wooden house, from the beginning of the city's location in the mid-13th century to the early Modern Ages. Obviously, in the 17th century, the surveyed area was covered by a more durable wooden object. The construction of a burgher's house with courtyard without a basement at the beginning of the 19th century meant a definitive preservation of older archaeological objects until the end of the 20th century when the damaged courtyard was renovated.

Mgr. Mário Comisso
376 A. D., s. r. o.,

Mgr. Marián Uličný, PhD.
Krajský pamiatkový úrad

NAJSTARŠIA MESTSKÁ KNIHA PREŠOVA (1424-1509) DIPLOMATICKO-OBSAHOVÁ ANALÝZA

Kamila Marhefková

Najstaršou knihou, ktorá sa nachádza v Štátnom archíve v Prešove a je súčasťou fondu s názvom Magistrát mesta Prešova, je mestská kniha, ktorá zachytáva obdobie od roku 1424 do roku 1509.¹ V inventári mestských úradných kníh Prešova², je označená ako „Daňová účtovná kniha, ktorej druhú časť tvoria spory (Census perceptio)“³ A skutočne, približne poslednú tretinu knihy tvoria iba procesy medzi rôznymi prešovskými mešťanmi. Svojím vekom, dvojakým charakterom a výpovednou hodnotou sa preto stala mimoriadne zaujímavým historickým prameňom, ktorý si zaslúži pozornosť. Túto knihu, spolu s ostatným najstarším písomným materiálom zo Štátneho archívu v Prešove, možno zaradiť medzi historické skvosty, ktoré po sebe zanechali ako dedičstvo stredovekí Prešovčania.

Pravdepodobne po prvýkrát sa knihe dostalo pozornosti v roku 1909, keď svoje výsledky o jej štúdiu uverejnil *Dr. Béla Iványi* v periodiku *Törtenelemi Tár*.⁴ Išlo o autora, ktorý sa dlhodobo venoval výskumu archívnych dokumentov, konkrétne úradných kníh magistrátov Prešova, Bardejova⁵, či iných miest na území prevažne východného Slovenska a Maďarska. Takmer až o sto rokov sa stala predmetom ďalšej diplomatickej aj obsahovej ana-

¹ MV SR, Štátny archív v Prešove. Magistrát mesta Prešova, Daňová účtovná kniha, 2. časť knihy tvoria spory – *Census perceptio* (1424-1509), 115 f., inv. č. 885, sign. 2677.

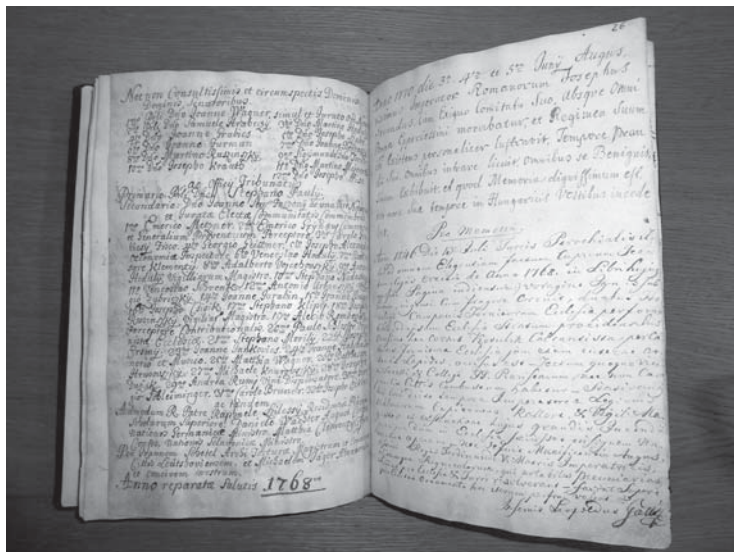
² VERDONOVÁ, Viera. *Magistrát Prešov – Inventár úradných kníh 1424-1949*. Prešov : Štátny archív v Prešove (inventár), 1996, 255 s.

³ V preklade register daní alebo poplatkov, príjmov.

⁴ IVÁNYI, Béla. *Eperjes szabad királyi város jegyzőkönyve, 1424-1509*. In *Törtenelemi Tár*, 1909, f. 2, s. 118-133 a 161-184.

⁵ IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára I.: 1319–1526*. Budapešť, 1910.

lýzyako téma diplomovej práce študenta na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity.⁶ Tento autor rozobral obsah vpísaných záznamov a venoval sa aj formálnej stránke knihy. I ďalší autori, ktorí sa už kedysi zaoberali najstaršou prešovskou knihou, z nej čerpali cenné informácie, neskôr využité pri výskume mestských dejín v 15. storočí alebo na prelome 16. storočia.⁷

Najstaršia mestská kniha Prešova (1424-1509)

Diplomatická analýza

Knihy je pomerne menšia a má nezvyklý obdĺžnikový tvar. Jej rozmery sú: šírka 15 cm a výška 31 cm. Tvoria ju 118 papierových fólií zviazaných žltouhnedým prebalom, vyrobeným z tvrdej a hrubej pergamenovej fólie, ktorá je na konci knihy zahnutá smerom do vnútornej strany v podobe zatvorenej obálky. Na upevnenie a zabránenie otvárania knižnej väzby slúžili pravdepodobne kovové spony, ktoré sa uväzovali o kožené prúžky, ktorých pozostatky nachádzame na chrbte knihy. Väzba je sčasti poškodená a na titulnej strane nevidno pôvodný názov ani označenie knihy. Nachádza sa tam iba číselné označenie časového obdobia, ktoré kniha zachytáva, dopí-

⁶ UHRÍN, Dušan. *Súdna kniha mesta Prešov 1424-1509*. Diplomová práca. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2001, 60 s.

⁷ Napríklad DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, 629 s. ISBN 978-80-89396-11-5.; SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, 185 s. ISBN 978-80-224-1499-9.

sané zrejme neskôr. Na obale ostal aj slabý odtlačok pečiatky s názvom archívu v maďarskom jazyku⁸, ktorý (odtlačok) sa niekoľkokrát nachádza aj vo vnútri knihy na jednotlivých fóliách.⁹ Táto pečiatka je pravdepodobne zo začiatku 20. storočia, z obdobia keď ešte existoval župný archív umiestnený v sídelnom župnom dome v Prešove. Chrbát knihy je zaujímavo prešitý hrubým pásom kože v tmavohnedej farbe, ktorý je ešte uchytený ku knihe šnúrkami a na piatich miestach všitým špagátom. Nie je isté, či tento pás je pôvodný, alebo či ho iba neskôr neprišili na spevnenie chrbatu prebalu. Domnievame sa však, že sa stal súčasťou knihy už pri jej vzniku.

Vnútro knihy tvoria papierové fólie, z ktorých 115 je popísaných a nachádza sa na nich slabo viditeľný filigrán s dvomi podobizňami, tvarom ruky a koruny s krížom. Nie vždy sa ale text záznamov nachádza na oboch stranách fólie, stane sa, že je iba na jednej z nich (či už *recto* alebo *verso*). Stav fólií nie je dobrý, mnohé z nich sú povoloňované z väzby a ich rohy sú skrčené alebo prehnuté, čo je vzhľadom na vek knihy pochopiteľné. Chýbajúcimi stranami sú fólie 97 *recto* až 108 *recto*. Tieto sú nahradené xerokópiami v rovnakom rozmere ako ostatné fólie v knihe. Strany sú miestami zahnednuté, špinavé, poodtrhané a niekde sa nachádzajú aj machule po atramente. Farba atramentu použitého na zápisy je v rôznych odtieňoch hnedej. Fólie sú číslované od 1 po 118 s tým, že posledné 3 sú nepísané. Číslo fólie sa nachádza na *recto* strane v pravom hornom rohu, ale nie je pôvodné. Je to iba dodatočné číslovanie fólií ceruzou, zrejme dopísané nejakým archivárom.

V knihe sa nachádza spolu 316 záznamov a z toho 26 je preškrtnutých. Plynulý prechod textu niektorých zápisov z jednej strany na druhú nám prezrádza, že kniha bola zviazaná už ako celok v období jej vzniku, hoci chronologický zápis je miestami porušený. Jazyk záznamov je spočiatku prevažne latinský, neskôr prevláda nemčina a ku koncu sa opäť uplatňuje viac aj latinčina. Pokiaľ ide o písmo záznamov, využívala sa hlavne gotická kurzíva, respektíve časom gotická bastarda. Súčasťou knihy je aj malý ústrižok popísaného papiera, ktorý ale obsahovo nesúvisí s ostatnými záznamami.

Nad textom prvého záznamu¹⁰ sa nachádza poznámka: „*tota liber secretarii civitatis Epperjesinensis*“.¹¹ Táto poznámka nám môže napovedať, že kniha bola odovzdaná na zodpovednosť pisárovi mesta Prešov, ktorým bol v tom čase mestský notár, zodpovedný za všetku mestskú písomnú produkciu. Pod touto poznámkou sa nachádza prvý záznam, ktorý má 23 riadkov a je celý preškrtnutý do kríža. Toto preškrtavanie záznamov sa objavuje v knihe aj ne-

⁸ V ktorom sa píše: EPERJES szab. kir. város LEVÉLTÁRA, 133 szám.

⁹ Hneď po otvorení knihy napr. na vnútornej strane prebalu, stranách 1r, 2r atď.

¹⁰ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 1r, sign. 2677.

¹¹ „*Celá kniha pisára (notára) mesta Prešov.*“

skôr a pravdepodobne naznačovalo, že bola istá podlžnosť už splatená alebo iným spôsobom vyrovnaná a tak sa stala už neopodstatnenou.

V tomto období bolo písmo jednotlivých záznamov viac-menej identické (gotická kurzíva alebo bastarda), pretože sa ešte neprejavoval osobitný štýl pisára, ako je tomu od novoveku. Zároveň sa autori zápisov ešte v tomto období spravidla nezvykli podpisovať svojím menom. Z týchto dôvodov je niekedy zložitá rozpoznáť rukopisy a odlíšiť tým jedného pisára od druhého. V knihe je identifikovaných 12 pisárskych rúk, no nie je vylúčené, že ich skutočný počet je vyšší. Až od roku 1431 je v Prešove menovite známy prvý notár, a to Ján (*magister Johannes notarius*), ktorý dostával plat približne 20 zlatých ročne. Z toho 5 zlatých na stravu, 6 na ubytovanie a niekoľko zlatých dodatočne na konci roka za svoje služby. Ďalšími po mene známymi notármi boli Andrej (1451-1470), bakalár Vavrinec (1473-1489), Ján Glogowita (1489-1497), bakalár Kristián Czibner (cca 1498-1530), bakalár Martin literát Melcer (1512-1513) a Juraj Wernher (1524-1526).¹² Možno predpokladať, že písmo všetkých týchto notárov sa nachádza aj v najstaršej mestskej knihe. Avšak vzhľadom na to, že sa pisári v tomto období a do tohto typu úradnej knihy nezvykli podpisovať, nedokážeme ich identifikovať menovite ku každému jednotlivému zápisu.

Záznamy v prvej časti knihy sa týkajú finančných pokonaní a účtov medzi mešťanmi Prešova a majú skôr charakter *notícií*. Ich hlavnou úlohou je uchovať pamiatku na istú dlžobu, záloh alebo iné peňažné operácie medzi mešťanmi. Miestami sa ale v tomto úseku knihy nájdu aj iné záznamy, ktoré pisár uznal za vhodné sem zaradiť. Napríklad hneď na stranách 1 *verso* až 2 *recto* sa nachádza záznam o zásahu prešovských mešťanov vspore košických a bardejovských výrobcov barchetu o právo jeho výroby.¹³ Bardejovskí barchetári si ako prísediacich a svedkov k tomuto sporu prizvali aj zástupcov z členov prešovskej mestskej rady.¹⁴

Pokiaľ ide o vnútorné usporiadanie formuliek, aj v latinštiny, aj v nemecky písaných zápisoch majú viac menej ustálené poradie a podobu. V úvode sa nachádza *datácia* vyjadrená v kombinácii slov a rímskych a arabských čísl.¹⁵ Niekedy je špecifikovaný aj samotný deň, ktorý ale

¹² DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 342. ISBN 978-80-89396-11-5.

¹³ Kvalitná tkanina z lanu a vlny. Kráľ Žigmund, ktorý by rád výrobu barchetu skoncetroval do Košíc, dovolil v roku 1424 ôsmim majstrom, výrobcom barchetu z Bardejova, aby zostali napriek predošlým zákazom pôsobiť v Bardejove. → LUKÁČ, Andrej. *Dejiny Bardejova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 68. ISBN 83-019-75.

¹⁴ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 1v-2r, sign. 2677.

¹⁵ Napríklad: *Anno domini M^o cccc^o xxiiii^o / Anno domini millesimo cccc^o xxvi / Im Jar Christi M^o cccc^o lxxvi^o*

nie je dňom zápisu do knihy, ale dňom kedy došlo k udalosti opísanej v zázname.¹⁶ Deň býva najčastejšie vyjadrený za pomoci nejakého sviatku, svätca alebo nedele. Stretneme sa však aj s *datáciou* na konci záznamu. Za *datáciou* nasleduje niekedy uvedené aj meno richtára, ktorý bol v tom čase vo funkcii. Následne sa takmer vždy objavuje formulácia o tom, že pred mestskú radu sa do jej prítomnosti dostavili istí ctihodní ľudia. Ich mená sú zapísané buď len krstné alebo s prídomkom, či zamestnaním, zriedka s priezviskom.¹⁷ V tomto období sa totiž priezviska ešte iba formovali a väčšinou bývali odvodené od zamestnania, istej charakterovej vlastnosti človeka alebo od jeho vzhľadu, pôvodu a podobne. Po uvedení mien pokračuje priamo *narácia*, teda vyrozprávanie skutočných pohnutí, ktoré viedli k vyhotoveniu knižného záznamu. Niekedy býva krátka a stručná, inokedy je obsirna a podrobne sa v nej uvádzajú aj vzťahy medzi zúčastnenými stránkami. V *narácii* sa uvádzajú aj finančné čiastky, väčšinou rímskymi číslicami a niekedy aj slovne. Väčšina zápisov sa končí stručne, formuláciou o uvoľnení zo záväzkov po splnení podmienok, o nemožnosti vymáhať od dotyčného človeka ďalšie poplatky alebo o odpustení podlžnosti a tak ďalej. Niekedy aj táto časť absentuje, napríklad ak ide o preškrtnutý záznam po splnení podmienok v ňom uvedených.

Približne od strany 52 *verso* sa objavujú mnohé zápisy, nad ktorými sa nachádza nadpísané meno osoby, ktorej sa daná záležitosť týka, možno aj kvôli väčšej prehľadnosti a ľahšiemu vyhľadávaniu záznamov do budúcnosti.¹⁸ Aj tieto však majú podobné vnútorné usporiadanie formuliek ako prvé záznamy do roku 1473. Od strany 70 *verso* sa meno kľúčovej osoby, na ktorú sa zápis viaže, niekedy uvádza na konci záznamu zväčšeným písmom. V tejto časti knihy sa už začínajú objavovať aj sporové záležitosti medzi prešovskými mešťanmi. Rozsah týchto záznamov začína narastať a každý spor je plný detailov a príbuzenských vzťahov dotyčných stránok. Na rozlíšenie, že ide o spory a prieťahy sú už niektoré zápisy v úvode začaté slovom *causa*.¹⁹

Zaujímavou otázkou ostáva kedy sa kniha začala skutočne viesť, kedy sa do nej zapisovalo a akým spôsobom prebiehal zápis. Celkom prvý záznam nie je datovaný, preto podľa neho nemôžeme odvodiť, či začiatok vedenia knihy spadá až na nový rok 1424, alebo ešte na rok 1423. Chýba tu aj akýkoľ-

¹⁶ Napríklad: *dominica proxima post festum purificationis virginis gloriose, feria sexta ante nativitatis domini, feria tertia prius visitationis Marie virginis ...*

¹⁷ Napríklad (prepis podľa originálu): *Wolfgang de Bartpha, Nicolaus Weyna, Anshelmus, Benedictus Institor, Johannes de Sambock, Caspar Plawnicz ...*

¹⁸ Napríklad (prepis podľa originálu): *Hansz Scharuscher, Martinus Czoff et Swartz Michael de Cassovia, Zophia Plawuczerin*, ale aj iné ako *Stadtschreyber de Bartpha* atď.

¹⁹ Napríklad: *Causa Thobie de Cassovia et Martini Czöwff, Causa Michael Frömel et Johannis Peysz, Causa Benedicti literati et honeste domine Cristine nepotis Georgii Grinwalt ...*

vek úvodný zápis, ktorý by približoval budúcu úlohu alebo charakter knihy. To isté môžeme povedať o jej druhej časti, kde sa kniha plynule mení a zaplňuje zápismi o sporoch. Podľa datovania jednotlivých záznamov sa ale dá predpokladať, že mestská rada zasadala spravidla v nedeľu alebo na sviatok. Záležitosti sa riešili poväčšine príchodom a dostavením sa dotýčnych osôb pred členov mestskej rady. Notár si počas výpovedí osôb pravdepodobne pripravoval svoje poznámky na nečisto a až následne pokračoval ich prepisom do knihy, o čom nás presvedča aj vonkajšia úprava textu. Je možné, že sa na zápise podieľali okrem notára aj iní pisári, o menách ktorých už nemáme zmienky. Nedá sa však vylúčiť ani možnosť, že už počas vypočúvania dostavených osôb mal notár k dispozícii pomocného pisára.

Obsahová analýza

Z veľkého množstva zápisov, ktoré kniha obsahuje v nej od najstaršieho obdobia prevládajú *notície* o finančných záväzkoch prešovských mešťanov voči sebe, prípadne voči osobám z iných miest a obcí. Sú to finančné záväzky v najširšej škále rôznych prípadov zo súkromného aj verejného života v meste (rodinné, zdravotné, majetkové, dedičské, trestné záležitosti, sirotské a tak ďalej). Pre lepšiu ilustráciu a na objasnenie, aké konkrétne prípady v prvej polovici 15. storočia Prešovčania medzi sebou riešili, uvidzeme výťahy z vybraných záznamov z tejto prvej skupiny *notícií*.

Začiatočný záznam, ktorý je nedatovaný a napísaný úhladnou gotickou minuskulou sa už hneď dotýka finančných operácií Prešovčanov. Píše sa v ňom, že „*prišli pred nás, richtára a tiež prisázných mešťanov, prezieraví muži Juraj Schornher a Ján Sartor²⁰ s niekoľkými spoluprisáznými mešťanmi a prisahali*“, že bola uzavretá dohoda medzi Jánom Sartorom s jeho sestrou a ich nevlastným otcom Fabiánom. V tejto dohode Fabián prisľúbil vyplatiť svojmu nevlastnému synovi Jánovi 500 zlatých, v hodnote ktorých zaviazal svoj dom, kúriu, polia, všetky záhrady a lúky, zariadenie a majetok tak, že s nimi bude mať Ján možnosť disponovať dovtedy, kým nedostane uvedených 500 zlatých.²¹ Celý záznam je preškrtnutý, preto sa dá predpokladať, že ich nevlastný otec si svoj záväzok svedomite splnil.

Druhý záznam je datovaný iba rokom 1424 a rovnako pojednáva o dlžníctve a zaviazaní vlastného majetku.²² Istý prisázný mešťan, menom Ján Sartor, predstúpil pred richtára Mikuláša Gebholca (*Gebholcz*) a pred mestskú radu a priznal, že manželka Petra Cigala (*Czygal*) dlhuje inému spolumešťanovi 12 zlatých, ktoré má vyplácať po 1 zlatom ročne približne

²⁰ Povolanie – plátenník.

²¹ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 1r, sign. 2677.

²² *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 1r-1v, sign. 2677.

20 dní pred Veľkou nocou, k čomu sa zaviazala aj svojím majetkom. V ten istý deň sa aj uvedený Ján zaviazal splácať 1 zlatý ročne to presne na sviatok sv. Martina (11. 11.) richtárovi Mikulášovi, u ktorého kedysi slúžil.

V roku 1424 preukázali dvaja členovia mestskej rady dobročinnosť, keď dvom sirotám zosnulého Petra Bobra (*Bobor*) prisľúbili opakovane platiť po 20 zlatých ročne.²³ Mešťania a obyvatelia mesta sa na zhromaždení v tom istom roku jednohlasne uzniesli, že udeľujú plnú slobodu všetkým jednotlivcom na výrobu pšeničného piva.²⁴ Trestný záznam pochádza z roku 1425, z čias keď bol richtárom Juraj Schonher.²⁵ Pred mestskú radu sa dostavili Mikuláš Weynant, brat zosnulého plátenníka Andreja, jeho príbuzný Anzelm (*Anshelmus*) a vdova po Andrejovi. Všetci totiž požadovali finančné odškodnenie 70 zlatých za ich príbuzného Andreja, ktorého zavraždili istí muži. Ďalší prípad sa opäť týkal majetkovo-rodinnej záležitosti. Manželka zosnulého Vavrinca Sarusa (*Laurencii Sarus*) sľúbila pred mestskou radou, že svojmu synovi bude vyplácať otcovskú pozostalosť v hodnote 127 zlatých a 50 denárov po 1 zlatom ročne. Zvyšok sumy mu následne odovzdá až keď dospeje.

Spomedzi ostatných záznamov sa v prvej časti knihy nachádzajú ešte prípady ako rozdelenie dedičstva medzi rodinných príslušníkov, dlžoby v rôznych hodnotách, zaviazanie vlastného majetku, či kúrie až do splatenia finančného záväzku a rôzne iné. V tabuľkách uvádzame variácie mien stredovekých Prešovčanov, s ktorými sme sa stretli pri preklade záznamov z najstaršieho obdobia. V prvej tabuľke je k nim priradené aj ich povolanie alebo akákoľvek informácia o nich, ak to bolo možné zistiť z textu zápisov. V druhej tabuľke uvádzame s akými netradičnými menami sme sa stretli v jednotlivých záznamoch. V tomto období tvorili veľkú časť mešťanov nemeckí prisťahovalci, ktorí sa tu usadili už v 13. storočí. Tento fakt sa odráža aj v množstve nemeckých priezvisk a štýle ich zapisovania. Na uvedenej tabuľke sme chceli poukázať koľko rôznorodých informácií o stredovekých Prešovčanoch je možné zistiť len z niekoľkých zápisov.

rok	meno podľa originálu	povolanie alebo iná informácia
1424	Georgius Schonher	neskorší richtár v roku 1425
1424	Johannes Sartor	plátenník, prisazný mešťan a člen mestskej rady
1424	Nicolaus Gebholcz	richtár
1424	Peter Sartor	plátenník
1424	Wolfgang de Bartpha	žil v Bardejove
1424	Georgius Heyderreych	vyslanec mesta Prešov v spore košických a bardejovských výrobcov barchetu
1424	Stephanus Keycher	výrobca barchetu z Bardejova

²³ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 2r, sign. 2677.

²⁴ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 2r, sign. 2677.

²⁵ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 2v, sign. 2677.

1425	Ladislaus Adnay	pochádzal z Košíc
1425	Stephanus <i>procurator</i>	správca, šafár, zodpovedný za hospodárenie
1425	Benedictus <i>Institor</i>	obchodník, kupec
1425	Andree Weynant <i>sartor</i>	plátenník, v tom roku bol zavraždený
1425	Jacobus <i>Pistor</i>	mlynár, pravdepodobne vrah plátenníka Andreja

V tabulke nižšie uvádzame niektoré zaujímavé mená, s ktorými sme sa stretli pri preklade zápisov a ak je to možné aj ich pravdepodobné slovenské ekvivalenty. Kurzívou sú vyznačené ženské mená. Spomedzi ďalších zvláštnych mien, ktoré sa objavujú v knihe sú to: Bunce, Czirus, Gal, Bak, Berle, Macz a podobne.

rok	meno podľa originálu	slovenský ekvivalent krstného mena
1424	Ensthayaiusch	Eustácium/Eustác?
1424	Anshelmus	Anzelm
1424	Wolfgang	Wolfgang
1426	Vicz	?
1431	Ginge	?
1437	Grumczigal	?
1447	Rotmichil	?
1451	<i>Benigna</i>	?
1461	Manosth	?
1463	<i>Elze</i>	Elza
1475	Jorg	Juraj
1480	Stenczeln	Stanislav ?
1482	Griger	Gregor ?
1488	<i>Gerdrud</i>	Gertrúda
1490	Endrisz	Andrej ?
1493	<i>Breyde</i>	?
1501	<i>Benda</i>	?

V knihe sa nachádza aj niekoľko zápisov, v ktorých prešovskí mešťania odkazujú svoj majetok v závetoch ako dedičstvo pre členov svojej rodiny, ale aj pre mesto. Výnimočne sa mohlo stať, že mestu odkázali svoj majetok aj obyvatelia z okolitých miest alebo obcí. Napríklad mešťan menom Vavrinc z Šariša (*Laurentius de Saros*) so ženou Annou sa zriekli svojich majetkov, ktoré mali byť po ich smrti odkázané mestu Prešov.²⁶

Druhú časť najstaršej prešovskej mestskej knihy uzatvárajú zápisy, ktoré sa týkajú súdnych procesov a sporov. Nájdeme v nich nie len urážky na cti, žaloby a násilnosti, ale aj ublíženie na zdraví či obvinenia z bosoráctva. Ako príklad môžeme uviesť rok 1449, v ktorom došlo k zmiereniu medzi Jurajom Eysenerom (*Eysener*) a istým Vavrincom, ktorý mu odsekol pravé ucho a článok ukazováka ľavej ruky. Za tento prečin mu musel odovzdať časť svojho majetku.²⁷ K zmiereniu došlo aj medzi richtárom Tomášom Plav-

²⁶ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 4v, sign. 2677.

²⁷ *Daňová účtovná kniha*, ref. 1, f. 15v, sign. 2677.

niczerom (*Plawniczer*) a mužom, ktorý ho nejakým spôsobom urazil na cti. Ako príklad môže poslúžiť aj ďalší spor, ktorý vzišiel z mestečka Veľký Šariš, kde v roku 1503 obvinila Alžbeta istú Margarétu z bosoráctva. Tieto zápisy vytvárajú z najstaršej mestskej knihy Prešova historický prameň s bohatým a pestrým obsahom z každodenného života Prešovčanov v stredoveku.

Záver

Záverom prichádzame k poznatku, že sa nejdená o obyčajnú knihu, v ktorej sú vedené daňové alebo účtovné záležitosti mešťanov, ale o knihu, ktorá slúžila na overovanie a ukladanie určitých finančných záväzkov Prešovčanov, no i na uchovanie pamäte na najrôznejšie súdne procesy a kauzy. Ide o zmiešanú knihu s dvojakým charakterom. Každý do nej vpísaný záznam nadobúdal právnu hodnotu a silu a umožňoval mešťanovi na jednej strane uchovať zmienku o jeho súkromných transakciách aj do budúcnosti, na druhej strane slúžiť mu aj ako výstup istej transakcie alebo ako záruka jej uskutočnenia. Spomenieme ešte širokú škálu informácií, ktoré táto kniha uchováva o najrôznejších príhodách z bežného života mešťanov, zaujímavé vonkajšie prevedenie, či poskytnutie typológie stredovekého písma. Stáva sa aj predmetom výskumu viacerých pomocných vied historických, od diplomatiky a paleografie, po genealógiu alebo archontológiu. Možnosti najstaršej prešovskej mestskej knihy ešte zďaleka nie sú vyčerpané.

The oldest ledger of the town of Prešov (1424-1509) Diplomatic and content analysis

This short study deals with the diplomatic and content analysis of the oldest ledger stored in the State Archives in Prešov. It is a very valuable and rich archive document that deserves more attention and can serve as a source of an innumerable amount of information about the history of everyday life and as a witness to the life of Prešov burghers in the 15th century. The first part is diplomatic analysis, where we analyze the external form of the book, that is, the bond, the substance of the pages, the type of the font, the internal characters of the book entries and alike. Subsequently, in the content analysis, we approach what the individual records deal with, for what purpose they were created and who was their author. The first part of the book is mainly focused on financial accounts and dealings of Prešov burghers and the second part is mostly composed of lawsuits between the burghers. The most important objective of this study is to illustrate the character of this interesting ledger, which can be considered the oldest book in Prešov.

*Mgr. Kamila Marhefková
Štátny archív v Prešove*

NEKOROGOTICKÁ DREVENÁ SKULPTÚRA V PREŠOVSKÝCH ZBIERKOTVORNÝCH INŠTITÚCIÁCH

Jozef Ridilla

Šarišská galéria a Krajské múzeum v Prešove opatrujú vo svojich zbierkových fondoch niekoľko umeleckých diel z obdobia vrcholnej a neskorej gotiky. Stredoveké umenie získavali rôznym spôsobom. Diela pochádzajú buď z najstarších fondov alebo boli získané kúpou či darom pomerne nedávno, niektoré boli v zmysle verejného záujmu zapožičané z cirkevného majetku. Ďalšie dve diela pochádzajúce zo stredoveku, ktoré nie sú predmetom tohto príspevku - neskorogotická obojstranná tabulová malba a vrcholnogotická skulptúra (obe z majetku Krajského múzea) - si vzhľadom na svoj význam pre dejiny výtvarného umenia na Šariši zaslúžia samostatné pojednanie.

V roku 2014 doplnili stálu expozíciu Šarišskej galérie tri diela Majstra Pavla z Levoče, ktoré boli dlhodobo zapožičané z Rímskokatolíckeho farského úradu sv. Mikuláša v Prešove.

V Konkatedrále sv. Mikuláša, pôvodne prešovskom farskom kostole sa zachovali tri neskorogotické drevorezby mimoriadnych remeselných a umeleckých kvalít prezrádzajúce autorstvo výnimočnej tvorivej osobnosti. Dlhو unikali pozornosti historikov umenia i napriek tomu, že k identifikácii mena Majstra Pavla z Levoče a jeho stotožneniu s levočským hlavným oltárom došlo už v roku 1878 (historik umenia Imre Henszlmann) a v nasledujúcich desaťročiach sa rozprúdila pomerne búrlivá medzinárodná diskusia o rozsahu jeho umeleckej pozostalosti. Za prehliadanie môžu do určitej miery premalby znejasňujúce slohové prvky skulptúr.

Ináč mimoriadne bystrí pozorovatelia Schürer a Wiese vo svojom tendenčnom spise *Deutsche Kunst in der Zips* (1938) prešovské sochy celkom ignorujú i napriek tomu, že dielo Pavla z Levoče a jeho dielne skúmajú

a rozčleňujú dookruhov na základe vzťahu jednotlivých sôch k Majstrovi a k jeho dielni¹. O prešovských sochách s výnimkou plastiky archanjela Michala nie je ani zmienky v objemnom katalógu k slávnej výstave Karla Šourka Umění na Slovensku, odkaz země a lidu, ktorá sa uskutočnila v Prahe v roku 1937 – Vladimír Wagner, ktorý spracoval gotické hnutelné pamiatky, sochu archanjela zaraďuje veľmi vágne do 1. pol. 16. storočia a dielo vzhľadom na sekundárne aplikácie identifikuje ako archanjela Gabriela².

Vplyvný maďarský historik umenia Dénes Radocsay vydal v roku 1967 syntetickú prácu Stredoveké uhorské drevené sochárstvo³. V nej Pavlov krucifix neeviduje, venuje sa krátko len Sediacemu Kristovi a archanjelovi, ktorého identifikuje jednoducho ako anjela a obe sochy bez bližšieho autorského zaradenia vkladá privčasne do rozhrania 1500-1510. Ukrižovaného reštaurovala až začiatkom 70. rokov Mária Spoločníková, keďže dovtedy bol nenápadne umiestnený vo vonkajšej kaplnke pri stene chrámu, na nepoznanie zmenený hrubými premalbami. Reštaurátorka sochu správne zaradila do Pavlovho okruhu, i keď mu ho priamo nepripísala⁴.

*Majster Pavol z Levoče: Ukrižovaný, po 1520, detail, Šarišská galéria v Prešove
foto: Jozef Ridilla*

¹ SCHURER, Oskar – WIESE, Erich: *Deutsche Kunst in der Zips*. Brünn, Wien, Leipzig, 1938, s. 196-197.

² ŠOUREK, Karel ed.: *Umění na Slovensku, odkaz země a lidu*. Melantrich, Praha 1938, s. 23-32.

³ RADOCSAY, Dénes: *A középkori Magyarországi faszobrai*. Akadémiai kiadó, Budapest 1967, s. 117, obr. 242,243.

⁴ SPOLOČNÍKOVÁ, Mária: Korpus z Prešova. In: *ARS. Zo starého umenia* 1/1982, 88-98.

Súpis pamiatok na Slovensku⁵ z roku 1968 uvádza v sakristii prešovského chrámu Sediaceho Krista zo začiatku 16. storočia, ktorého správne pripisuje Pavlovi z Levoče, no nesprávne určuje ikonografiu (Ecce homo). Zmieňuje sa takisto i o soche archanjela Michala umiestnenej sekundárne v presbytériu, správne pripisuje Majstrovi Pavlovi, no takisto zlyháva pri ikonografickom určení (absurdné označenie „plastika Zvestovania sv. Michala“).

Dielo Pamiatky hnutelné východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch z roku 1969 už plastiku Krista na kríži eviduje a zaraďuje ju do začiatku 16. storočia ako dielo Pavla z Levoče⁶. Levočskému Majstrovi pripisuje takisto i archanjela Michala, dielo však eviduje ako archanjela Gabriela vzhľadom na nové dorezávky rúk. Plastiku Sediaceho Krista pripisuje Pavlovej dielni, správne datuje do 1. tretiny 16. storočia, no mylne identifikuje ako ikonografický typ Vir dolorum (Muž bolesti). V súčasnosti sa už všetky tri prešovské sochy pripisujú Pavlovi z Levoče, pričom existuje zhoda v názore, že Sediaci Kristus a Ukrižovaný sú Majstrovým vlastnoručným dielom, čo vyplýva nielen z virtuózneho remeselného podania a umeleckej sily a presvedčivosti, ale i z menších rozmerov, ktoré často indikujú minimálny alebo žiadny podiel dielne. Vzhľadom na špecifiká delby práce v stredovekých dielňach je pravdepodobné, že na soche archanjela Michala pracovali dielenský pomocníci, najmä čo sa týka rúcha. Jeho tvar však treba pripísať supervízorovi, tj. Majstrovi Pavlovi. Sochy, o ktorých je reč, sú pozostatkami pôvodnej neskorogotickej výzdoby prešovského chrámu, ktorý na prelome 15. a 16. storočia zažíval vzrušujúce a hektické obdobie poznačené hromadným zariadením interiéru krídlivými oltármi, ktorých bolo podľa dobových prameňov viac, než koľko sa dnes zachovalo v chráme sv. Egídia v Bardejove. Zo spomenutých sôch Pavla z Levoče tvorili súčasť oltárnej výzdoby dve: figúra archanjela Michala, ktorá stála v oltárnej skrini vedľa ďalších sväteckých postáv, ako by naznačovala nielen jeho veľkosť, ale i pomerne uzavretý obrys (vzhľadom k dimenzii sochy šlo o oltár monumentálnych rozmerov), a takisto i Ukrižovaný, ktorý zrejme tvoril centrum zaniknutého oltára sv. Kríža, kedysi sprevádzaný figúrami Bolestnej Panny Márie a sv. Jána Evanjelistu. Sediaci Kristus je sochársky i maliarsky opracovaný zo všetkých strán (s výnimkou vzadu skresanej podesty), čo vylučuje jeho umiestnenie do oltárnej skrine alebo nadstavca (v nadstavci bol preferovaný typ Vir dolorum, nie Meditatio Christi) – ide o votívne dielo určené na súkromnú

⁵ Kolektív autorov: *Súpis pamiatok na Slovensku*. Obzor, Bratislava 1968, s. 561.

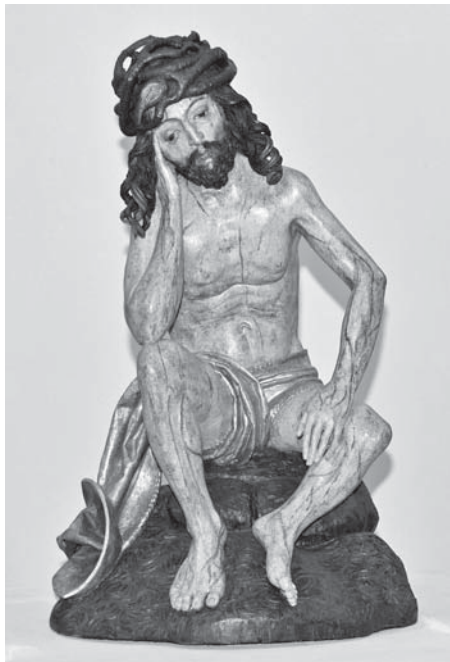
⁶ Kolektív autorov: *Pamiatky hnutelné východoslovenského kraja v štátnych zoznamoch II.*, Prešov, 1969.

pobožnosť a pravdepodobne išlo o objednávku vtedajšieho farára. Predpoklad umiestnenia plastiky v sakristii alebo na fare nemusí byť správny, ako ukážeme neskôr.

Vzhľadom ku kvalitným početným sochám pavlovského štýlu, ktoré sa zachovali na Šariši (napr. súsošia Pieta patris z Polomy asv. Anna Samotretia z Chminian, hlavný oltár a kalvária v Lipanoch, Madona s dieťaťom pochádzajúca z Lipian, najmenej štyri oltáre v Sabinove, tzv. Malá kalvária v Bardejove a samozrejme diela z prešovského chrámu) viedli niektorých bádateľov, napr. Karola Vaculíka v 70. rokoch k domnienke, že v Šariši pracovala akási vysunutá dielňa Majstra Pavla. Keďže niektoré sabinovské a lipianske diela vykazujú – pri uchovaní vysokej kvality i princípov zobrazovania pre Pavla typických – odlišné stylistické zafarbenie týkajúce sa najmä fyziognómie, možno predpokladať, že ide o diela samostatného rezbára, ktorý sa u Pavla vyučil a založil vlastnú dielňu (dnes ho podľa najvýznamnejšieho diela označujeme ako Majstra sabinovského oltára Zvestovania). O samostatnej dielni uvažovať možno - evidujeme totiž okruh prác, ktoré sú menej kvalitnými ukážkami tohto osobitne zafarbeného štýlu a teda poukazujú na existenciu učňovského okruhu (napr. oltárik sv. Anny v Hrabušiciach). Početnosť pavlovských prác na Šariši má bezpochyby politické pozadie – Levoča, Prešov, Sabinov a Bardejov boli úzko spolupracujúcimi partnermi združenými v Pentapolitane, spolku piatich najvýznamnejších východoslovenských miest. Drevorezby určené pre Prešov mohol Pavol vyhotoviť vo svojej levočskej dielni (ani v stredoveku nebol problém previesť i celé oltárne celky na značné vzdialenosti), prípadne ich vytvoril priamo v Prešove. Archívny výskum levočského historika Ivana Chalupeckého zo 60. rokov preukázal, že Pavol od roku 1522 najneskôr do roku 1527 vlastnil v Prešove neďaleko kostola dom. Vlastníctvo domu pochopiteľne nedokazuje existenciu rezbárskej dielne, ide jednoducho o konštatáciu vlastníctva nehnuteľnosti, ktorú mohol Pavol využívať na svoje ďalšie podnikateľské aktivity (za hradbami Levoče vlastnil poľnohospodárske pozemky a prešovský majetok mu mohol uľahčovať obchod s dolným Uhorskom). Majster Pavol bol riadnym prešovským mešťanom, v roku 1527 sa však už znovu uvádza ako člen mestskej rady v Levoči, čím sa jeho pôsobenie v Prešove uzatvára. Nie všetky prešovské sochy však možno bez akýchkoľvek pochybností datovať Pavlovým prešovským pobytom. Každopádne všetky tri diela spájajú prvky typické pre Majstrov štýl, predovšetkým melancholicko-lyrický výraz tváre a dekoratívne, vyhrnuté mušľovité záhyby rúcha. Takmer všetko neskorogotické vybavenie prešovského chrámu bolo spálené protestantmi v roku 1682 (treba poznamenať, že motívom neboli idey obrazoborectva, ale pomsta za krutú rekatolizáciu).

Sediaci Kristus (taktiež Kristus v odpočinku, Kristus v zamyslení, resp. *Meditatio Christi*) nebol súčasťou oltárnej výzdoby, ide o typ diela určeného na súkromnú pobožnosť (lipové drevo, polychrómia, zlátenie, okolo 1520, 71x40x30 cm). Ikonografický typ Krista v zamyslení nemá priamy predobraz v novozákonných textoch, vznikol – podobne ako Pieta či Muž bolesti – osamostatnením ústredného ideového prvku od väčšieho naratívneho kontextu. Jeho izolácia od príslušnej biblickej epizódy mala nabádať kresťana k väčšej zainteresovanosti a hlbšej účasti pri praktizovaní viery.

Meditatio Christi zobrazuje Vykupiteľa pri odpočinku medzi Krížovou cestou a Ukrižovaním. Zdôrazňuje Kristovu zraniteľnú ľudskú prirodzenosť na úkor tej druhej – božskej. Spasiteľ premýšľa nielen o svojom utrpení, ale je zahľbený i do úvah o ľudskom údele. Podľa teológie sú mnohé novozákonné udalosti predznamenané dejmi zo Starého zákona. V našom prípade možno uvažovať o starozákonnej podobe zúboženého Jóba ako o prefigurácii meditujúceho Spasiteľa. Túto úvahu by len potvrdzovala existencia sochy Jóba v takmer identickom kompozičnom riešení, aké má socha prešovská – ide o dielo hornorýnskeho rezbára Hansa Weiditza (Wydiz) z obdobia okolo

*Majster Pavol z Levoče: Meditujúci Kristus, Prešov, okolo 1520, Šarišská galéria v Prešove
foto: Gabriela Kutajová*

roku 1500 (Museum Schnütgen, Kolín nad Rýnom, v. 26,5 cm). Pre Pavla z Levoče však mohli byť inšpiráciou iné sochy (ale i malby) z južného Nemecka a Malopoľska. Ako typologicky najbližší sa javí Sediaci Kristus z dominikánskeho kostola v Krakove, ktorého autorom je rezbár zo širšieho okruhu Víta Stossa. Tu mohol Majster Pavla zaujať i typicky stossovský motív dlhého cípu perizónia (bedrového rúška) zakončeného mušlovitým protizáhybom. Ďalšie potenciálne krakovské predobrazy prešovského diela nachádzame i vo františkánskom kostole a v kostole sv. Bernarda zo Sieny z konca 15. storočia.

Pavlovo melancholicko-lyrické čítanie sa v prešovskej rezbe nevyhlo stretu s nutnosťou znázorniť cievný systém,

poznačený brutálnym mučením. Aj keď býva značne variabilný, v tomto prípade je podľa medikov anatomicky korektný, čo zblížuje autorovo úsilie s novou, renesančnou estetikou. Polpostava Ecce homo zo zbierok Šarišského múzea v Bardejove (1490-1510) odmajstra bardejovského oltára Panny Márie, sv. Erazma a sv. Mikuláša (dat. 1505) má ruky takisto zbrázdnené tmavými cievami. Medici i tu konštatovali "normálny žilný systém", autor (alebo polychromač) tu však rozvetvenú sieť podal s typicky neskorogotickým záujmom o drastický efekt naturalistického vykreslenia cievného systému, voliac až extrémnu nadsádzku v mierke i farebnosti, čo bolo Pavlovi z Levoče celkom cudzie.

Prešovská socha nijako nevybočuje z dobovo rozšíreného typu sediaceho Krista s nižšie položenou ľavou nohou, na ktorej spočíva ľavá ruka a vyvýšenou pravou nohou, o ktorú sa opiera lakeť pravého ramena, tak ako ho poznáme zo sochárstva konca 15. a začiatku 16. storočia. Takto koncipovaná architektúra Kristovho tela je známa z Malopoľska, obľúbená bola tiež v Sasku a priľahlých regiónoch, pričom najčastejším spôsobom jej prezentácie bola nika či arkier⁷. Čo ju robí výnimočnou je virtuózný remeselný prednes v spojení s umeleckými kvalitami so silnou pečatou individuálnej tvorivej osobnosti.

Postranné prúdy skaderavených vlasov nespádajú kolmo nadol podľa zákonitostí gravitácie, ale sú mierne vyklonené do strán. Tento iracionálny, silne medievalizujúci motív nachádzame i na niektorých ďalších Pavlových sochách, Ukrižovanom z Kežmarku alebo Ukrižovanom zo Spišskej Novej Vsi, kde je prvok odstávajúcej ľavej šťice zvlášť markantný. Ak na figúre sv. Juraja z hlavného oltára v Spišskej Sobote môžeme tento motív vyhodnotiť ako dôsledok dynamického pohybu jazdca, na pokojnej sediacej postave i na krucifixoch už nie je vecne odôvodniteľný.

Ak uvažujeme o vplyve dobovej maľby a grafiky, nevyhneme sa porovnaniu so Sediacim Kristom z titulného listu Dürerových Malých pašíí vytlačených v roku 1511⁸, takisto nemožno zabudnúť na meditujúceho Jána Krstiteľa na známom obraze od Geertgena tot Sint Jans (1484, Staatliche Museen, Berlín), v architektúre tela prakticky totožným s ikonografickým typom Krista v zamyslení. Pri úvahách o vplyve maľby treba rátať s pomerne rozšíreným zobrazením Krista posediačky odpočívajúceho priamo na kríži v scéne prípravy Ukrižovania (napr. v diele Sigmunda Holbeina, okolo 1500 či tzv. Štrasburského majstra, okolo 1510-1520, Städel Mu-

⁷ OTTOVÁ, Michaela ed.: *Sochárství za vlády Jagellonců / Z pokladů Národního muzea*. Vydavatelstvo Halama, České Budějovice 2012, s. 55

⁸ BURAN, Dušan: Kristus v odpočinku (Meditatio Christi). In: *Arslexikon/Výtvarné umění na Slovensku*, www.arslexikon.sk

seum, Frankfurt). Z príslušného malopoľského regiónu poznáme tabuľové malby znázorňujúce sediaceho Krista v prítomnosti Bolestnej Panny Márie (farský kostol v Paczółtowiciach severozápadne od Krakova, začiatok 16. storočia alebo tabuľa z krakovského Národného múzea, okolo 1525 – oba príklady spája okrem iného i motív dlhého riaseného cípu perizónia). To všetko tvorí umelecké zázemie, ktorým sa Pavol z Levoče mohol inšpirovať. Vtedajší spôsob umeleckej tvorby modernú potrebu originality nepoznal, akt vytvorenia určitého diela mal celkom iné pohnútky. Osvedčené vzory slávnych autorov boli s rôznym stupňom invencie a zručnosti preberané z grafických predlôh, scestovaní majstri uplatnili poznanie diel z autopsie.

*Majster Pavol z Levoče a dielňa:
Archanjel Michal, okolo 1515,
Šarišská galéria v Prešove
foto: Jozef Ridilla*

Pôvodné miesto určenia prešovského Sediaceho Krista nie je známe. Vzhľadom k votívnemu charakteru mohlo byť umiestnené v sakristii či na fare. Krakovské príklady zachované in situ v dominikánskom a františkánskom kostole však upozorňujú na možné umiestnenie prešovskej sochy v zamrežovanom výklenku mimo hlavnej chrámovej lode. Socha stojaceho svätca z prešovského farského kostola bola dlho považovaná – vzhľadom na novšie dorezávky rúk – za zobrazenie archanjela Gabriela. Torzálne zachované pravé rameno však jednoznačne poukazuje na zdvihnutú pravicu, v ktorej archanjel Michal zvieral meč. Lavá ruka pôvodne držala váhy. O približnej pôvodnej podobe našej skulptúry nás môže poučovať rakúska drevorezba sv. Michala z obdobia okolo roku 1480 z okruhu tzv. Kefermarktského majstra (Sotheby's New York). Prešovská socha (lipové drevo, zbytky polychrómie, okolo 1515, 146x53x35 cm) je v zadnej časti vydlabaná, čo ju nekompromisne predurčuje na frontálnu prezentáciu – i z toho dôvodu nemožno uvažovať o Gabrielovi, pretože ten by bol aspoň čiastočne natočený k postave Panny Márie, tak ako to vidíme na Pavlovom súsoší oltára Zvestovania v kostole v Chyž-

nom na Gemeri. Existencia oltára sv. Michala v prešovskom chráme je doložitelná kanonickými vizitáciami⁹.

Majster Pavol zvolil pre sochu neutrálnu, tzv. ideálnu drapériu, ktorá v podstate zodpovedá anjelskému rúchu, zároveň však trochu problematizuje správnu identifikáciu svätca. Náš archanjel je zobrazený v postoji Božieho bojovníka, preto sa dá očakávať skôr brnenie, pod jeho nohami však nie je znázornený diabolský nepriateľ. V skutočnosti bolo znázorňovanie archanjela Michala v neskornej gotike neortodoxné, o čom svedčia dve tabuľové maľby juhonemeckej proveniencie z rokov 1490-1495 (Kunsthhaus, Zürich), náležiacie k rovnakému oltárnemu celku. Jedna tabuľa zobrazuje Michala v brnení, so zdvihnutým mečom a Luciferom pod nohami. Na druhej tabuli archanjel drží váhy a je odetý do anjelského rúcha, ani tu však nechýba zdvihnutý meč. Prototyp pre neskorogotické zobrazenia archanjela Michala vážiaceho duše, odetého do anjelského rúcha vytvoril okolo rokov 1445-1450 flámsky maliar Rogier van der Weyden v rámci polyptychu Posledného súdu (oltár z Beaune v Burgundsku). Takmer identickú figúru nachádzame na ústrednej tabuli oltára sv. Michala spreď roku 1478 v katedrále na Spišskej Kapitule.

Dielo vzniklo v čase, kedy v Majstrovej tvorbe ešte badáme príklon k monumentálnemu plastickému tvaru a bohatstvu objemov, najneskôr okolo polovice 10-tych rokov 16. storočia. Pri datovaní našej skulptúry sa môžeme oprieť hneď o niekoľko ďalších indícií. Špekulatívny a ireálne pôsobiaci motív cípu látky povytiahnutej zo široko rozprestretej plochy drapérie je odvodený zo sochy sv. Barbory z Okoličného (1505-1510) i zo sochy sv. Barbory z rovnomenného oltára v Banskej Bystrici (1509?). Perlová čelenka s drahokamom sa objavuje hneď na dvoch súsošiach sv. Juraja na koni zabíjajúceho draka – v kaplnke sv. Juraja levočského kostola (asi 1515) a v skrini hlavného oltára v Spišskej Sobote (1516), vidíme ju i na soche sv. Imricha z Hozelca zo zbierok Slovenskej národnej galérie (1515-1520).

Črty svätcovej tváre prezrádzajú – napriek Pavlovej závislosti na vzoroch – jedinečnú estetickú koncepciu, cieľom ktorej bolo sprítomniť nebeskú bytosť. Ide o antirealistickú, silne idealizačnú tendenciu, ktorá je Pavlovým osobným vkladom do stredoeurópskej neskorogotickej skulptúry zaujatej skôr prehlbovaním realistických tendencií, ba až príklonom k naturalizmu. Pavol navodzuje dojem nebeskej bytosti premyslenou štylizáciou. Hlava má tvar dole zašpičateného ovoïdu, vysoko položené nadočnicové oblúky vyzerajú ako načrtnuté kružidlom. Mandľové oči s ťažkými viečkami sú posadené mierne kosmo a ich zreničky namalované ďalej od

⁹ Ústna informácia od PhDr. Márie Novotnej, september 2017

seba, čo prakticky neumožňuje nadviazať s figúrou očný kontakt – Pavol naznačuje, že s transcendentálnymi bytosťami nemožno komunikovať ako s ľuďmi, ale jedine skrze modlitbu. Poľská historička umenia Ewa Trajdosová sa o pavlovských postavách vyjadrila ako o „námesačníkoch“, čím v poetickej skratke výstižne vystihla Pavlova unikátnu estetickú koncepciu¹⁰. Typický pavlovský je aj mierne zahnutý nos s mierne stlačeným chrbtom – táto maniera zvlášť u ženských postáv spôsobuje sploštenie tváre, čo navodzuje pocit nežnosti. Majster Pavol prostredníctvom svojich elegantných figúr a idealizovaných tvárí vovádza diváka do transcendentálneho sveta obývaného ušľachtilými bytosťami s hĺbavým, akoby do seba obráteným, introspektívnym pohľadom. Túto koncepciu považujeme za rezíduum krásneho slohu z 1. tretiny 15. storočia.

Náš Corpus Christi, v literatúre známy ako Ukrižovaný z Prešova, patrí do skupiny siedmich dochovaných krucifixov z dielne Majstra Pavla z Levoče. Kežmarský, prešovský a bardejovský pochádzajú z rúk samotného Pavla, zvyšné štyri (Lomnička, Spišská Nová Ves, Spišské Vlachy a Lipany) sú skôr produktom dielne. Líšia sa nielen dimenziou, ktorá osciluje medzi monumentálnym nadživotným korpusom (Kežmarok) a komornou soškou určenou pre súkromnú adoráciu (Bardejov), ale aj emocionálnou atmosférou, mapujúc nuansy expresivity od priam desivého naturalizmu zmučenej tváre (Spišské Vlachy) až k vystupňovaným polohám lyrického pôsobenia (Lipany).

Tri šarišské krucify (Prešov, Lipany, Bardejov) predstavujú nielen v rámci pavlovských krucifixov, ale i celej pavlovskej produkcie najmladšiu slohovú vrstvu prejavujúcu sa najmä mimoriadne subtilnou, transcendentálne odhmotnenou figúrou. Táto excesívna črta je neklamným znakom zosilnenia manieristických tendencií indikujúcich záver neskorogotickej epochy.

Pavlovske krucify majú slohové východisko v diele Víta Stossa, jednak v jeho krakovských ako i norimberských prácach. Na podobu prešovského diela mal zrejme vplyv veľký Stossov krucifix zo Špitála sv. Ducha v Norimbergu (jeho datovanie osciluje medzi rokmi 1500-1510) prezentujúci v páse výrazne zoštlhnený korpus s prúdom vlasov padajúcich na pravé rameno.

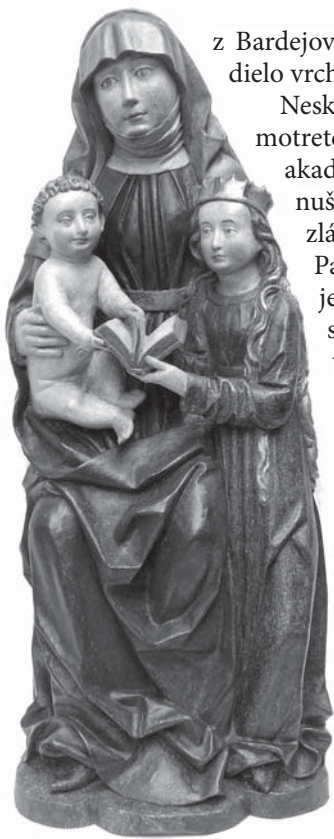
Prešovský Ukrižovaný (lipové drevo, rub bedrového rúška indigomodrý s tmavohnedou podmalbou, zlátenie rúška na červenom polimente, po 1520, 108x95x27 cm)typologicky náleží k tzv. vypätým krucifixom

¹⁰ POLAK-TRAJDOS, Ewa: *Więzi artystyczne Polski ze Spiszem i Słowacją od połowiny XV do początków XVI wieku / Rzeźba i malarstwo*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.

s T-siluetou a zdôraznením vyklábenia ramien. Kontrapunktom k jednoduchosťi aktu bolo bedrové rúško (perizónium), pôvodne imagináciou Majstra rozvinuté do opulentnej košatosti foriem. Na prešovskom korpuse sa oblúk drapérie prechádzajúci z ľavej strany bedier na pravú nezachoval, na pravom lýtku je však pozostatok jeho upevnenia, čo dovoľuje - i vzhľadom k jestvujúcim analógiám - vysloviť predpoklad o dnes už nejestvujúcim náročnom rezbárskom prvku. Zachovaný cíp rúška na ľavej strane je pre Majstra príznačne zakončený vyhrnutým mušľovitým záhybom. Do jeho stredu je umiestnená trojcípa hviezdička, ktorú v súlade s dobovou mystickou spisbou snáď možno interpretovať ako symbol Svätej Trojice. Typ bedrového rúška, pri ktorom jeden cíp vybieha z bočného uzlu a vytvára poloblúk pred lonom korpusu vychádza zo Stossovoho prototypu, tzv. krucifixu Nikolausa Wickla z roku 1520 z norimberského kostola sv. Sebalda, ktorý predstavuje dátumovú hranicu pre vznik nášho diela. Rezbársky dosť nevďačný motív rozviateho rúška má mimosochársky pôvod – objavuje sa v druhej generácii nizozemskej neskorogotickej maľby, v polovici 40-tych rokov 15. storočia u Rogiera van der Weyden (jeho viedenský triptych je najranejším zachovaným príkladom). Iracionálny charakter záhybov sa tu stáva výtvarnou metaforou mystickej udalosti, ktorej je divák svedkom. Bedrové rúško sa svojimi pohybovými možnosťami stalo v rukách hlbavých umelcov neskorého stredoveku nástrojom tlmočenia emocionálnych stavov a snáď už i metaforických obsahov. Pri zobrazeniach ukrižovaných atmosféru agónie umocňuje nielen zdôraznené vyklábenie ramien a sieť cievneho systému, ale tiež „epický“ charakter perizónia, v prípade Bardejova alebo Spišských Vlách rozvinutého do bizarne fytomorfnych, kosatcovitých útvarov (nie je vylúčené, že „kvitnúce“ bedrové rúško má hlbší zmysel, súvisiaci so zmŕtvychvstaním a vzkriesením).

Hlava a fyziognómia prešovského Krista obsahuje všetky Majstrove štylizáčne špecifiká - geometricky čistý ovoid, sploštený chrbát zaobleného nosa, mierne zošíkmené mandľové oči. Nadočnicové oblúky sú vykrúžené s až dráždivou geometrickou presnosťou, pričom ostrosť oblúkov nie je zjemnená rezbou, pretože sa stáva súčasťou umeleckého zámeru vytvoriť spolu realistický a spolu abstraktný obraz nadpozemskej bytosti. K tomuto úsliu sa druží i u nás raritný spôsob povrchovej úpravy, kedy sa namiesto polychrómie priznáva autentická výpovedná hodnota samotnému glejovokriedovému podkladu, ktorého žltkastá farebnosť koreršponduje s predstavou mŕtvovného, sinavého inkarnátu.

Anton Glatz, najväčší znalec slovenského stredovekého sochárstva o Ukrižovanom z Prešova v roku 1986 súdi, že „vyniká suverénnou modeláciou a jemnou plastickosťou aj v porovnaní s Malým Ukrižovaným

Šarišký (?) rezbár: Sv. Anna
Samotretia (Mettercia), 1490-1500,
Šarišská galéria v Prešove
foto: Gabriela Kutajová

z Bardejova“ a neváha dodať, že Majstrovo sochárske dielo vrcholí práve v prešovskom Ukrižovanom¹¹.

Neskorogotické súsošie Mettercie (sv. Anny Samotretej) zakúpila Šarišská galéria v roku 1993 od akad. sochára Dušana Pončáka. Pochádza z Hanušoviec nad Topľou (lipové drevo, polychrómia, zlátenie, v. 107 cm). O svätej Anne ako matke Panny Márie sa zmieňujú iba apokryfné evanjeliá, kanonické evanjeliá biblické ju vôbec nespomínajú. I napriek tomu sa kult sv. Anny v neskorom stredoveku neobyčajne rozšíril (zvlášť po roku 1481, kedy Sixtus IV. zaradil sväticu do rímskeho kalendára) a v neskornej gotike sa po Madone s dieťaťom stala zrejme najzobrazovanejšou sväticou vôbec. V 1. tretine 16. storočia v strednej Európe vari nebolo väčšieho kostola, v ktorom by nebol stál oltár dedikovaný sv. Anne či sv. Príbuzenstvu.

Naša sv. Anna je poňatá ako tzv. sv. Anna Samotretia (Mettercia, z tal. *Sant'Anna Metterza*), čo je - podobne ako napr. P. Mária Ochrankyňa, chrániaca dav ľudí svojím plášťom - mystickým ikonografickým konštruktom vychádzajúcim z tradície devocionálnych zobrazení upriamujúcich pozornosť veriacieho na určitý úzko postulovaný, námetovo i ideovo zhustený náboženský koncept. Tak sa na Metterciu, teda sv. Annu s P. Máriou a Ježiškom mohli obracať predovšetkým ženy a matky ako na ochrankyňu rodiny. Prítomnosť troch generácií v jedinom zobrazení (odtiaľ názov Samotretia) malo potom vo výtvornom umení dvojakú podobu. V realistickejšej verzii obe Matky generačne zreteľne odlišiteľné sedia a venujú sa Ježiškovi na svojich kolenách (z príkladov blízkych časovo i geograficky spomeňme napr. oltár sv. Anny v levočskom farskom kostole, anenský oltárik v Hrabušiciach či anenský ol-

ky ako na ochrankyňu rodiny. Prítomnosť troch generácií v jedinom zobrazení (odtiaľ názov Samotretia) malo potom vo výtvornom umení dvojakú podobu. V realistickejšej verzii obe Matky generačne zreteľne odlišiteľné sedia a venujú sa Ježiškovi na svojich kolenách (z príkladov blízkych časovo i geograficky spomeňme napr. oltár sv. Anny v levočskom farskom kostole, anenský oltárik v Hrabušiciach či anenský ol-

¹¹ GLATZ, Anton C.: Poznámka k sochárskemu dielu Majstra Pavla z Levoče a jeho dielne v 2. decéniu 16. storočia. In: Novotná, M. ed.: *Majster Pavol z Levoče / Život, dielo, doba*. Zborník referátov zo seminára. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1991, s. 20-32

tár pôvodne vo farskom kostole v Sabinove, dnes v Maďarskej národnej galérii v Budapešti). Druhá, silne medievalizujúca verzia je kompozične štrukturovanejšia, najčastejšie prezentuje sediacu alebo stojacu sv. Annu, ktorá v jednej ruke drží Ježiška a v druhej vlastnú dcéru P. Máriu v zmenšenom merítku, prípadne i s detskými proporciami. Taká je i naša Mettercia.

Sv. Anna je tu zobrazená ako žena v strednom veku, ktorej sociálny status je jasne indikovaný príslušnou pokrývkou hlavy – plášťovým čepcom s podkrčníkom, ktorý nosili iba matróny (matky a vydaté ženy). Sprostredkovateľom žánrového podania je kniha. Tá je nositeľkou viacerých významov. Ak ju drží Ježiško, predstavuje novozákonnú časť biblie, v súvislosti s P. Máriou poukazuje na Matku Božiu ako na *Pannu Najmúdrejšiu* (*Virgo Sapientiae*).

Na základe slohových znakov možno súsošie datovať posledným desaťročím 15. storočia. Jeho autorom je pravdepodobne domáci, šarišský rezbár. Absencia komparatívneho materiálu to neumožňuje potvrdiť, interiéry väčších gotických chrámov na Šariši podľahli ničeniu či slohovým zmenám (Prešov, Veľký Šariš, Ražňany, Zborov, Hanušovce). Ďalšie šarišské príklady sv. Anny Samotretej sú však preukázateľne spišskej proveniencie – spomínané sabinovské súsošie vzniklo v dielni Majstra oltára Zvestovania zo Sabinova (najvýznamnejší nasledovník Pavla z Levoče), Mettercia z Brezovice nad Torysou (1490-1510, Šarišské múzeum v Bardejove) bola vytvorená v dielni majstra oltárov z Vlkovej a Bertotoviec, autorom Mettercie z Lipian (1526) je rezbár zo širšieho okruhu Pavla z Levoče.

Neskorogotický reliéf Madony s dieťaťom z okruhu Majstra Pavla z Levoče galéria získala v roku 1993 darom od akad. sochára Dušana Pončáka. Pochádza z Lipian (lipové drevo, zbytky polychrómie, v. 95 cm). Aj keď je naša Madona zachovaná v torzálnom stave zvlášť v spodných partiách, vzhľadom na obdobie vzniku i dielenský okruh je takmer isté, že máme do činenia s ikonografickým typom korunovanej Assumpty na polmesiaci (nem. *Mondsichelmadonna*). Assumpta, tj. P. Mária Nanebovzatá, stojí na mesačnom kosáku, symbolizujúc tak víťazstvo nad Satanom a chaosom. Ubúdajúca luna má i sekundárny význam - personifikuje Starý zákon. Madona ako stelesnená Cirkev (*Ecclesia*) tak obrazne víťazí nad judaizmom (*Synagoga*). Doplnková interpretácia však upozorňuje, že ide zároveň o znázornenie cirkevnej dogmy, podľa ktorej Nový zákon vyrastá z koreňov Starej zmluvy. Zobrazenie Madony na polmesiaci čerpá z textov Zjavenia sv. Jána, poslednej novozákonnej knihy. Dieťa Ježiš má okolo krku náhrdelník z červených koralov, na ktorom je zavesená červená koralová vetvička. Tento typicky detský ochranný amulet pripomína vykupiteľské poslanie Krista skrze jeho krvavú obeť.

*Spišský rezbár: Sv. Anna Samotretia (Mettercia), okolo 1525, Lipany, Šariš
foto: Jozef Ridilla*

záhybovanie, iba je zrkadlovo obrátené. Produktom rovnakej dielne (no nie identického rezbára) je i reliéf Korunovania P. Márie z oltára Všetichsvätých z Ludrovej (Liptovské múzeum v Ružomberku).

Vzhľadom k príslušnosti vyššie spomenutých plastík k oltárnym celkom vybaveným maľbami kežmarskej proveniencie predpokladáme (i vzhľadom na niektoré štylistické afinity) Kežmarok ako sídlo našej rezbárskej dielne. Jej majster čiastočne reagoval na podnety diela Majstra Pavla z Levoče a svojou produkciou uspokojoval tiež objednávky zo Šariša a Liptova. Výraznejšie sploštenie sochárskej hmoty je indikátorom posledného štádia vývinu neskorogotického sochárstva.

S prešovským dielom súvisí niekoľko rezieb, ktoré je možné vysvetliť spoločným dielenským, ba dokonca i autorským východiskom. Prácou toho istého rezbára je nepochybne Sv. Anna Samotretia z farského kostola v Lipanoch. Rukodielne príbuznosti sú evidentné zvlášť pri porovnaní tváre drobnej P. Márie z lipianskeho súsošia s tvárou Madony z prešovskej galérie. Spoločnou črtou vo fyziognómii je väčšia vzdialenosť medzi špičkou nosa a vrchnou perou. Obe diela vznikli takmer súčasne, Madona sa však zdá byť v porovnaní s individuálnejšie prevedenou sv. Annou viac závislá na pavlovských vzoroch a preto je datovateľná o čosi skôr, do obdobia 1520-1525.

S lipianskou sv. Annou priamo súvisí Madona z Danišoviec zo zbierok Spišského múzea v Levoči¹² – obe plastiky majú takmer identicky riešené rúcho i jeho

¹² Socha býva datovaná mylne do 15. storočia, do rokov 1490-1500, s danišovským oltárom a jeho rustikálnejšie rezanými sväticami vo štvordelení však tvorí štylisticky kompaktný celok z raného 16. storočia

Do stálej expozície Šarišskej galérie sa v roku 2014 ako dlhodobá zápožička z Krajského múzea v Prešove dostali sochy dvoch svätíc z obdobia neskorkej gotiky. Ide o dva reliéfy predstavujúce sv. Margitu (lipové drevo, zbytky polychrómie, 89 x 24,5 x 10 cm) a pravdepodobne sv. Katarínu (lipové drevo, zbytky polychrómie, 88 x 25 x 10 cm). Múzeum ich získalo v roku 1972 kúpou zo súkromného majetku. Pochádzajú zo šarišských Štefanoviec a boli vytvorené v spišskej dielni v období okolo a po roku 1520. Tvorili súčasť oltárnej výzdoby (naposledy na bočnom oltári), ku ktorej zaiste patrila i dnes nezachovaná (stratená?) Madona s dieťaťom. Neznámemu umelcovi sa napriek nižšej rezbárskej úrovni podarilo vtlačiť sväteckým postavám nesmierne podmanivý, ušľachtilý a lúbezný výraz tváre, čo je poznávacím znamením dielne. Sochy patria do pomerne početnej skupiny rustikalizujúcich prác slohovo vychádzajúcich z diela Majstra Madony z Krížovej Vsi (1500-1510, dnes v SNG v Bratislave), Madony s dieťaťom z Kežmarku (okolo 1510) a sv. Kataríny z Kežmarku (1510-1520). Naše svätice sú dielenskou prácou rezbára, ktorého dielňa sídlila v Kežmarku alebo jeho okolí a pracoval pre menej náročnú klientelu zo Spiša, Liptova a Šariša. Ako najbližšie analógie sa javia mariánske oltáre v spišskom Klčove (pôvodne z okolia Kežmarku) a v šarišských Hermanovciach.

Late-gothic wooden sculpture in Prešov collection institutions

*Spišský rezbár: Sv. Margita, okolo a po 1520, Štefanovce, Šariš Krajské múzeum v Prešove
foto: Gabriela Kutajová*

The Šariš Gallery and the Prešov Regional Museum have several works of art from the late Gothic period in their collections. The works come from the oldest funds or have

been bought or donated relatively recently, some of which were borrowed from church property in the public's interest.

In 2014, the permanent exhibition of the Šariš Gallery was added to by three works from Master Pavel from Levoča which are on a long-term loan from Roman Catholic parish office of St. Nicholas in Prešov - Meditating Christ (around 1520), Crucified (after 1520) and Archangel Michael (around 1515). The first two are a master's own work, which can be seen not only in the virtuoso craftsmanship, artistic power, and convincingness but also from smaller dimensions, often indicating little or no aid from the workshop. In 1993, two woodcarvings were acquired and donated - St. Anna Samotretia from Hanušovce nad Toplou (1490-1500) probably from šariš provenience and Madonna with a child (1520-1525) from the wider circle of Master Pavel from Levoča, whose author is a Spiš (Kežmarok?) carver.

In 1972, the Regional Museum acquired the relief of two saints (St. Margit and probably St. Katarina), who originated in Šarišské Štefanovce from the period around and after 1520. The works probably also originated in a workshop in West Spiš Region, which focused on the less demanding clients from Spiš, Liptov, and Šariš regions.

Mgr. Jozef Ridilla
Šarišská galéria v Prešove

Spišský rezbár: Sv. Katarína (?),
okolo a po 1520, Štefanovce, Šariš
Krajské múzeum v Prešove
foto: Gabriela Kutajová

K DEJINÁM ŠKOLSTVA V PREŠOVE V 16. STOROČÍ

Marcela Domenová

Príspevok sa venuje problematike dejín školstva v období 16. storočia a predstaveniu osobností z radov mestských elít – inteligencie, a to v podobe pedagógov a rektorov prešovskej školy. Okrem základných informácií o mestskej škole, približuje poznatky o jednotlivých rektoroch a pedagógoch, ako aj o ich kariérnom raste či funkciách, platoch, parciálne o literárnej činnosti (napr. Wernher, Bocatius, Škultéty) a aktivitách spojených s prácou so študentami (divadlo) s dôrazom na obdobie rokov 1531 – 1600. Modifikuje a posúva doterajší stav poznania cez sondu do účtovných písomností (kníh) mesta. Poukazuje aj na záujem o vyššie – univerzitné vzdelanie prešovských študentov na vtedajších európskych univerzitách (Krakov, Viedeň, Padova, Lipsko, Wittenberg) do roku 1600, prípadnú podporu a zabezpečenie časti výdavkov štúdia zo strany mesta.

Výskumu problematiky dejín školstva v lokalite Prešov sa venovalo niekoľko bádateľov. Išlo o témy spojené s počiatkami školy, pokusom o zdokumentovanie jej stavebného či historicko-stavebného vývoja,¹ prehľadovým náčrtom pôsobenia vybraných či významných rektorov² domáceho i cudzieho pôvodu,³ s poukázaním na význam školy od obdobia jej činnosti

¹ Relevantné zdroje, napr. IVÁNYI, Béla. *Eperjesszabaddkir. városiskolaügye a közep-kórban*. Budapest : StephaneumNyomda R.T., 1911, 16 s.; PETRANSKÁ, Darina. Stará mestská škola v Prešove vo svetle objavov architektonicko-historického výskumu. In *Z dejín mesta Prešova a jeho obyvateľov*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK Prešov, 2012, s. 105-122. ISBN 978-80-85734-98-0.

² Najmä Žigmund GeleyTorda, Lukáš Fabinus-Popradský, Ján Bocatius.

³ KARŠAI, František. Prešovské školstvo od najstarších čias do r. 1945. In *Jednotná škola*, roč. XIX, 1967, č. 7, s. 157-175; KARŠAI, František. Školstvo. In *Dejiny Prešova 1*. Zost. Imrich Sedlák. Košice 1965, s. 238-246; LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002. 143 s. ISBN 80-968608-2-8; REZIK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel. *Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971. 620 s. Dostupné

ako mestskej školy, jej zmenami v kontexte uplatnenia sa reformácie a renesančných myšlienok,⁴ či snaha o zmapovanie študentov z Prešova a Šariša, študujúcich na zahraničných univerzitách.⁵ Viacerí z nich čerpali z primárnej pramennej bázy,⁶ alebo im dostupnej staršej maďarskej literatúry, čím sa sčasti nekriticky, ale i selektívne preberali niektoré údaje (najmä J. Rezik). Stav poznania aj v súčasnosti umožňuje výskum a jeho posunutie a prehodnotenie. Predmetom nášho výskumu sa stali účtovné, resp. účtovno-daňové knihy mesta Prešov z obdobia 16. storočia, ktoré nám z časti umožňujú prosopografický náčrt, v zmysle sprehľadnenia jednotlivých rektorov a učiteľov pôsobiacich na škole, vrátane obdobia a pozície, ako aj výšky ich platu a v zmysle ratifikácie niektorých faktografických údajov.

Prvé písomné zmienky o mestskej latinskej škole spadajú do roku 1424 (Iványi), o rektorovi (školmajster) k roku 1428⁷ a plate rektora školy k roku 1429, t. j. bola plne funkčná a mohla pôsobiť už skôr, predpokladá sa už 14. storočie.⁸ O jej chod, údržbu, opravy a vybavenie sa priebežne staralo mesto. Mesto si vyberalo i učiteľov, ktorí dostávali riadny plat.⁹

Pôvodná budova školy sa predpokladala na námestí, v blízkosti farského kostola, dedukovalo sa, že bola zbúraná a možno na jej pôvodnom mieste mala byť postavená nová mestská škola (1519 – 1522, taliansky majster Pe-

aj online http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1155/Rezik_Gymnaziologia-2-diel-Skoly-kralovskych-a-banskych-miest/9; BODNÁROVÁ, Miloslava. *Dejiny Evanjelického a. v. zboru v Prešove v 16. storočí*. In „*Nezameniteľné je dedičstvo otcov...*“ Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, s. 128-142. ISBN 978-80-8068-992-6.

⁴ BÉKEFI, Remig. *A népoktatástörténetemagyarországon 1540-ig*. Budapest : Kiadja A Magyartudományos, akadémia, 1906. 558 s.; VAJCIK, Peter. *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava 1955. 176 s.; HÖRK, Jozef. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. I. füzet*. Kassán : Nyomatott. Bernovits Gustáv kö- és könyvnyomdájában, 1896. 7, [1], 73, [1], 9-88 s. HÖRK, Jozef. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet*. Kassa : Nyom. ifj. NauerHenrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897. 325-434, LI, [3] s.

⁵ SZÖGL, László, KÓNYA, Peter. *Sárosmegyei diákok a kezeurópaiegyetemeken 1387-1918*. Budapest : EötvösLoránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárárs Levéltára ; Prešov : Prešovská univerzita, 2012. 410, [1] s. ISBN 978-963-284-297-4.

⁶ Ako štátny archív Prešov (ďalej ŠA PO), fond Magistrát mesta Prešov (ďalej MMPO); archív ECAV Prešov, matriky univerzít a i.

⁷ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 147.

⁸ Podobne ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 252. ISBN 80-85174-03-0; LUKÁČ, ref. 3, s. 7. Pozri aj časť o študentoch z Prešova na univerzitách v danom období.

⁹ DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK, Martin, LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 336.

ter Italus),¹⁰ spĺňajúca ďalšie kritéria i kapacitu. Posledný architektonicko-historický výskum objektu (2008) poukázal na to, že budova školy¹¹ stála na mieste a základoch tej staršej, ktorá bola prestavaná.¹²Začiatkom 16. storočia to bola najskôr jednoposchodová, čiastočne podpivničená a dvojtraktová budova. Predpokladá sa v nej prednášková miestnosť s ambonou, spĺňa pre rektora, malé izby pre učiteľov a žiakov.¹³ Objekt bol poškodený požiarom (máj 1525),¹⁴ čo si vyžiadalo ďalšie investície mesta.¹⁵ Požiare mesto i objekt školy postihli aj neskôr. Iným faktorom, ktorý mohol spôsobiť narušenie výučby a stav pomerov v meste, boli napríklad epidemické choroby, označované ako mor (pestitis), doložené napríklad v roku 1555, 1563 alebo 1577.¹⁶ Napriek tomu aj v daných rokoch vieme doložiť pedagógov činných v službách mesta a teda aj realizáciu výučby.

Organizačná úroveň mestských, resp. latinských¹⁷ škôl bola v danom období najskôr rovnaká. Aj v Prešove sa mohla vyučovať zredukovaná časť učiva z tzv. siedmich slobodných umení, celé trivium (čítanie, písanie, spev, základy latinskej gramatiky).¹⁸ Takéto školy sa nazývali aj triviálne, partikulárne. Po prijatí reformácie, evanjelickej a. v. konfesie v meste (cca r. 1531) došlo k zmenám. Škola bola evanjelická a postupne

¹⁰ Stavba stála 340 fl. (Karšaj) alebo podľa iného zdroja 384 fl. a 16 (17) den. (Iványi). Sumarizovanie priebežných účtovných výdavkov na stavbu budovu školy si v budúcnosti vyžaduje ešte výskum a predpokladá sa ďalšie navýšenie sumy.

¹¹ Dnes je v objekte napr. knižnica P. O. Hviezdoslava v Prešove (Hlavná 2940/139).

¹² ŠA PO, MMPO – K, sign. 2676.

¹³ Stredovekú etapu stavby dokladá v prízemí budovy zachované gotické murivo, napr. v SV časti budovy; fragment kamenného ostenia – gotického okna s fazetou; pod J časťou budovy dvojpristorová pivnica. PETRANSKÁ, ref. 1, s. 106-108.

¹⁴ Zasiahnutá bola severná a severozápadná časť mesta, poškodená bola najskôr celá 1. štvrť, časť ulice Pri hradbách ale najmä celé Horné predmestie. ŠA PO, MMPO – K, sign. 2675.

¹⁵ Objekt bol viackrát prestavaný, hlavne po r. 1887, kedy sa zmenila dispozícia a nadstavilo sa aj druhé podlažie.

¹⁶ SUCHÝ, Michal. Topograficko-demografický obraz mesta. In *Dejiny Prešova 1*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 120. BODNÁROVÁ, Miloslava. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí. In *Slovenská archivistika*. XXXIX, č. 2, s. 116. ŠA PO, MMPO – LL, sign. 6006, 6031, 6041. Mor možno doložiť aj v iných mestách, napr. v Levoči v r. 1545, 1554, 1557, 1600. SUCHÝ, Michal. Levoča v období tureckých vojen... In *Dejiny Levoče 1*. Levoča : Východoslovenské vydavateľstvo, N. P. Košice, 1974, s. 267 – 268, 270.

¹⁷ Vyučovanie postavené na základoch latinského jazyka.

¹⁸ Napr. podľa Rhenia (Donatus), Priscina (Institutio de artegrammatica) či Alexandra de Villa Dei (Doctrinale). VAJCIK, Peter. Nižšie školstvo na Slovensku v 15. – 16. storočí. In: *Humanizmu a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*. Bratislava : SAV, 1967, s. 119-120.

sa formovala, podľa vzoru nemeckých škôl na gymnázium, ktoré bolo staršou literatúrou hodnotené ako veľmi dobré. Z tohto obdobia máme o čosi lepšiu predstavu o organizácii škôl, vyučovacích metódach (pravidlá – príklady – napodobenia), o učebných pomôckach a študijných poriadkoch.¹⁹ Autorom prvého známeho školského poriadku, ktorý sa používal aj v latinskej škole v Prešove, bol bardejovský rektor, teológ a spisovateľ Leonard Stöckel (1510 – 1560).²⁰ Jeho pravidlá z roku 1540 sa neskôr dopracovali. Rozdeľovali školu na tri triedy, resp. stupne – 1. základný (elementárny), 2. stredný a 3. najvyšší. K všetkým boli pridelení učitelia (najskôr traja – pre každú triedu jeden, jeden z nich bol rektorom) podľa hodnosti – ludimagister/praeceptor – elementárna trieda, hypodidaskalos (t. j. učiteľ) – druhá trieda a humaniorastudiarector – t. j. samotný rektor, ktorý prednášal aj na filozofickom kurze.²¹ V Prešove to tak v úplnosti nebolo. Podľa literatúry mali žiaci na prvom stupni zvládnuť základy všeobecnej gramotnosti (čítanie, písanie, základy katechizmu), na druhom stupni si osvojili latinskú gramatiku a na treťom základy dialektiky, rétoriky a klasickej latinskej literatúry.²² Upravovalo sa aj školné podľa sociálneho a spoločenského stavu (deti mešťanov, chudobní žiaci) a navštevovaných tried. Vyučovacím jazykom bola latinčina²³ a do každej z tried chodili žiaci spravidla dlhšie ako jeden rok.

¹⁹ V 16. storočí u nás prevládali výchovné a vyučovacie názory Erasma Rotterdamského, Filipa Melanchtona, Jána Šturma a Valentína Trotzendorfa. VAJCIK, Peter. Nižšie školstvo na Slovensku v 15. – 16. storočí. In: *Humanizmu a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*. Bratislava : SAV, 1967, s. 122-123. Stöckelove zákony neboli originálnym pedagogickým dielom, ale kompilátom viacerých podobných prác, z ktorých čerpal. LOVACKÝ, Mikuláš. Školstvo In *Dejiny Bardejova*. Bardejov : Šarišské múzeum v Bardejove, 1975, s. 175.

²⁰ VAJCIK, Peter. Najstarší pedagogický dokument XVI. stor. a Leonard Stöckel. In *Jednotná škola*, r. IX, č. 4, 1954, s. 453.

²¹ LUKÁČ, Eduard. Školské poriadky na evanjelických školách v Prešove do prvej polovice 18. storočia. In: *Historia Ecclesiastica*, VII, 2016, č. 2, s. 54. Odvolal sa na V. Ružičku.

²² Inde sa v 3. triede uvádza aj štúdium gréckej literatúry, rétoriky, poetiky, etiky, teológie a matematiky. KÓNYA, Peter. Evanjelické a. v. školstvo na území Šarišskej stolice v ranom novoveku. In *Historia Ecclesiastica*, IV, 2013, č. 1, s. 71. Resp. v 3. triede na bardejovskej škole rétorika, dialektika, aritmetika, gréčtina, čítanie diel klasikov (Ovídius, Lívius, Cicero). LUKÁČ, ref. 21, s. 52.

²³ KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Mikuláš : Nákladom Spolku Tranoscusius, 1935, s. 107-108. LUKÁČ, Eduard. Školské poriadky na prešovskom kolégiu do r. 1711, so zreteľom na činnosť E. Ladivera ml. In *Eliáš Ladiver a Michal Greguš: osobnosti a ich dielo v obraze doby*. Zost. Peter Kónya, Peter Káša. Prešov : PVT Bratislava, 1995, s. 89; RUŽIČKA, Vladislav. *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu*. Bratislava : Slovenské pedagogické

Medzi nové vyučovacie predmety sa od 16. storočia dostalo vyučovanie náboženstva, pozornosť sa začala venovať aj prírodným vedám. V obľube a praxi ostali divadelné hry. V škole sa vyučovala i hudba (hudobná výchova, hudobná teória), spev. Dôležité miesto mal pri výučbe i kantor, vyskytli sa aj prípady, kedy suploval aj úlohu učiteľa. Jeho ročný príjem nebol vysoký. Napríklad v roku 1541 – 1546 išlo o 8 fl., v roku 1585 o 7 fl. Na konci skúmaného obdobia bol kantorom Adam Millenbacher (1591 – 1600) a dostával ročne spravidla 20 fl. (salarium).

Prvý po mene nateraz známy rektor školy bol Andrej (1447).²⁴ Rektorovi mohol vypomáhať aj kantor, čo je v praxi potvrdené najmä v 16. storočí. Prehľad doložených pedagógov, resp. rektorov (Schulrichter, schulmeister, rector, rector scolae, rector scolarium, scholasticorum rector, ludimagister, ludirector), ktorým sa venovala väčšia pozornosť, pôsobiacich do konca stredoveku, resp. počas nami sledovaného 16. storočia vykazuje niekoľko nezrovnalostí.²⁵ Napríklad v rokoch 1501 – 1526 sa stretávame s menami bakalár Konrád (1498 – 1501), Juraj (1505), bakalár Gašpar (1517) bakalár Vavrinec Wolf (Laurencius Bacalareus, Volf, 1518 – 1519), Sebastián Steinhofer (Stainhofer, Steynhofer, 1521 – 1524), Ján Rullo (Rullo, 1534 – 1524) a bakalár Juraj Wernher (Jorg/ Georgius Werner, 1525 –).²⁶ Na základe výskumu a analýzy účtovných výdavkov mesta určených na učiteľov prešovskej školy, doložené mená, funkcie a roky pôsobenia od roku 1531 do roku 1600 preto uvádzame prehľadovo (Tab. 1).

Pri výbere pedagógov sa zohľadňovalo dobré – univerzitné vzdelanie (Bakalár, Magister) i odporúčania. Išlo napríklad o Sebastiána Steinhofera z Krakova (Stainhofer, Steynhofer, činný v rokoch 1521 – 1524). Do Prešova prišiel na pozvanie mestskej rady Prešova, a to na odporúčanie košického mestského notára, ktorý ho charakterizoval ako skromného a učeného muža a vyzdvihol jeho dobrú znalosť spevu. Iným príkladom je Žigmund Geleus, ktorého poznal a navrhoval, resp. odporúčal samotný Filip Melanchthon ako jeho učiteľ vo Wittenbergu. Opísal ho ako vysokoväzeného muža, vzdelaného v latinčine, gréčtine i teológii.²⁷ Možno povedať, že v tomto prípade šlo o pedagóga s najvyšším vzdelaním a publikačnou činnosťou, ktorý v Prešove v danom období pôsobil.

nakladateľstvo, 1974, s. 109.

²⁴ ŠA PO, MMPO – LL, sign. 240.

²⁵ Mladšia spisba vychádza najskôr z R. Békefiho, B. Iványiho a J. Rezika. Uvedené mená a roky pôsobnosti z obdobia stredoveku a začiatku novoveku nemožno považovať za konečné. Je potrebný archívny výskum. IVÁNYI, ref. 1, s. 2-5; BÉKEFI, ref. 4, s. 102.

²⁶ ŠAPO, MMPO – K, sign. 2662, 2676, 2678.

²⁷ ŠA PO, MMPO – K, sing. 2665, 2676; ŠA PO, MMPO – LL, sign. 1057, 1058. RUŽIČKA, ref. 23, s. 59.

Viacerí pochádzali z dnešného pohľadu z cudziny – Sliezske, Sedmohradsko (Rumunsko), Poľsko. Mesto sa snažilo vyjsť im v ústrety, sprostredkovalo či uhradilo aj sťahovanie, dovoz časti vecí, najmä kníh. Tie privádzali so sebou pre potreby výučby a študentov, resp. pre ich ďalšiu distribúciu. Výdavky mesta poukazujú na náklady spojené s prevozom kníh učiteľom prešovskej školy, napríklad Žigmundovi Gelousovi z Wittenbergu (1549) či Talianska (1551), Františkovi Walterovi z Wittenbergu a Krakova (1560) a i.²⁸

V období stredoveku na škole pôsobil len jeden pedagóg – rektor. Vyplácaný bol priebežne, ale nepravidelne, občas s oneskorením. Osobitné vyčlenenie platu rektora a učiteľov v rámci účtovných výdavkov mesta, umožňuje vyvodiť závery až do 30. rokov 16. storočia. Ročný plat nebol vysoký, no postupne sa zvyšoval, čo platí od 16. storočia najmä na úrovni rektorov.²⁹ Napriek tomu ho vo viacerých prípadoch nemožno považovať (aj v porovnaní s inými platmi) a hoci aj s benefitmi za veľmi lukratívny. Niektorí vzdelaní muži v Prešove ostali pôsobiť len krátko, najskôr na základe dohody. Mohli odísť do iného mesta (Levoča, Košice), kde mali možno lepšie finančné podmienky alebo kariérne možnosti. Niektorí nemuseli ako vidno zastávať svoj post natrvalo, resp. dlhodobo počas svojho celého aktívneho života, ale začali sa živiť inou prácou – ak ostali v Prešove. Obsadzovali neskôr napríklad posty notárov (napr. Sebastián Steinhofer, Juraj Wernher, Imrich Fontanus), dostali sa do samosprávnych orgánov, a to aj na najvyššie miesta – funkciu richtárov (napr. Juraj Wernher, Imrich Fontanus). Medzi zaujímavé osobnosti, ku ktorým sa možno aspoň v exkurze zmieniť patril napríklad Bakalár Juraj Wernher (Jorg/Georgius Werner, okolo 1497 – 1558). Pochádzal zo sliezskeho Paczkówa, študoval vo Wittenbergu a v Krakove (Jagelovská univerzita). Do Prešova prišiel z Brašova. Bol priekopníkom slovenskej balneológie a autorom príležitostnej poézie. V meste sa usadil natrvalo. S manželkou Žofiou mal dvoch synov a štyri dcéry. Jedna z nich Eufémia bola vydatá za Žigmunda Geola Thordu (ktorý prišiel do mesta cieľene a bol pozvaný na miesto pedagóga). Wernher žil v 3. štvrti mesta (1526 a n.), neskôr v 2. štvrti mesta (1534 a n.). Doložený je aj ako notár (napr. 1524 – 1534), bol zvolený do mestskej samosprávy – prísažný (napr. 1526 – 1530, 1532 – 1533) a bol

²⁸ Napr. ŠA PO, MMPO – K, sign. 2665, 2667. IVÁNYI, Béla. AziráséskönyvekE-perjesen a XV – XVI. Században. In *Magyar Könyvszemle*, 1911, f. 3, s. 219. REPČÁK, Jozef. Knihy, knižnice a kníhtlačiarstvo v Prešove (Z dejín knižnej kultúry). In *Knižničný zborník 1970*, s. 95. KUZMÍK, Jozef. Knižné zbierky a knižnice na Slovensku v stredoveku a renesancii. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 177.

²⁹ Nateraz nevieme vyvodiť závery o ich sociálnom postavení ani cez komparatívne sondy, keďže chýbajú hlbšie analýzy v iných lokalitách.

i richtárom (1531), členom širšej mestskej rady. Jeho kariérny rast však presiahol mesto i región. Stal sa kapitánom Šarišského hradu (od roku 1538), bol predstaveným Spišskej komory.³⁰

Tabuľka 1 Ukážka prehľadu nateraz doložených pedagógov v 16. storočí (od r. 1531)^{31,32}

Meno	Roky pôsobenia, označenie
Ján Gurczior (?)	1531
Imrich Fontanus z Orkucian (Emericus ab Orkwth, de Orckuth, Orkuthij)	1532 – 1536, rector, RectorLudiLitterarij
XY – neuvedený	1537, Mgr.scole
Matej Kalynowicz /Kalinowicz	1538 Ludimagister – učí starších žiakov (puerimaires) 1539 Ludimoderator
Šimon z poľskej Poznane (Posnaniensis)	1538 Ludimagister – učí mladších žiakov (pueriminores) 1539 a n. – cantor (1540:6, 1541 a n: 8 fl. ročne)
Andrej Fridericus/Fredericus (Fridrich)	1539 – 1546 9/1539, Ludimagister, Magister 1539 – učí mladších žiakov (pueriminores)
Daniel Türck (Turcus)	1541 – 1544, Collaborator, Hypodidascalus
Ján Grundelius (Gründelius, Grundellius)	1544 – 1546, Hypodidascalus
Ján Wirt (Wirth, Pannonius)	1546 – 1550, Ludimagister
Michal Fristadiensis	1547 – 1548, Hypodidascalus
Krištof Haid	1549, Hypodidascalus
Žigmund GeleusTorday (Torda, Gelous, Gelei, Geley), zo Sedmohradka (Turda, Rumunsko)	10/1550, verejný profesor (publicus profesor), 1550 – 1553 ³²
Michal Soltesius (Solts, Scholcz)	1550 – 1555, Ludimagister
(Juraj Grüngang)	1550, Hypodidascalus

³⁰ O osobnosti viac *Slovenský biografický slovník : (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 361; BALEGOVÁ, Jana. Juraj Werner – Prešovský rektor a humanista. In *Zborník Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. Acta paedagogicae Universitatis Presoviensis, Annus II*. Vyk. red. Daniel Šimčík. Prešov : Prešovská univerzita, 2002, s. 89-94.

³¹ ŠAPO, MMPO – K, sign. 2663, 2666, 2668, 2669, 2670.

³² J. Rezik (aj J. Hörk) ho uvádzajú ako prvého prešovského rektora k r. 1550 – 1556. Subrektorom bol v tom čase podľa nich „Micheas“ (r. 1552). Mysleli tým najskôr Michala Soltesia označovaného ako Ludimagister. REZIK, MATTHAEIDES, ref. 3, s. 280, 388.

XY – neuvedení	1551 – 1554, Collaboratores
Juraj Peczeld	1553, Collaborator
Apolón Wingler z Vroclavu (Apollinus, ApollusWinglerus, Wrathiensis)	1555, 1556 Magister, Viceludimagister
Ján Luban (Lubanus, Labanus)	1556 – 1557, in schola laboranti, Ludimagister
Jakub Colbius	1557 – 1559, Ludimagister
František Walther z Vroclavy (Waltherus, Walterus, VaterWratislaviensis)	1559 – 1564, Magister, Ludimagister ³³
XY – neuvedení	1559, Collaboratores
Fabián – kantor	1559, Cantor
Juraj Topperczer	4/1564 – 1567, Magister, Ludirector, Ludimagister ³⁴
Klement Fabinus	1567 – 1571, Ludimagister, Ludimoderator, Ludirector 1577, Ludirector
Valentín Eckius (Ekius)	1568, (1569, 1570)
Lukáš Fabinus (Fabini, zv. Popradský)	5/1571 – 1576, Ludimoderator, Ludirector ³⁵
Severín	1577, Collaborator
Severín Škultéty (SeverinusSculteti, Scultety, Sluctetus)	1578 – 1584, Ludirectorscholae, Ludimagister (1590) – 1591, Ludimoderator, restorscole, veterusludimoderator ³⁶
XY – neuvedený	1578, Collaborator
Ján Wagner	1579, Collaborator
Corithanus (Corithanius)	1580 – 1581, Collaborator
Hieroným (možno Tiller)	9/1584 – 3/1585, Ludimagister
Jakub Wagner	1585, Ludimagister ³⁷

³³ J. Rezik však uvádzal Františka Walthera k r. 1556 – 1565, ktorý študoval vo Wittenbergu.

³⁴ Podľa J. Rezika bol k r. 1565 – 1571 rektor *Jakub Melzer/ Meltzer*(!).

³⁵ J. Rezik uvádza Lukáša Fabiniho k r. 1572 – 1584 (!). Považuje ho za otca neskoršieho rektora Maximiliána Fabiniho. REZIK, MATTHAEIDES, ref. 3, s. 280.

³⁶ J. Rezik ho uvádza v Prešove len ako rektora k r. 1590 – 1591. REZIK, MATTHAEIDES, ref. 3, s. 280. Podľa *Slovenský biografický slovník, V. zv. : (od roku 833 do roku 1990)*. R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 476 sa dokumentuje jeho kariéra v poradí: Bardejov 1573 – pomocný učiteľ, Prešov 1580 – konrektor, Bardejov, Prešov 1584 – 1590 – rektor, Bardejov 1591 – rektor, ev. farár, 1593 – senior.

³⁷ J. Rezik uvádza jeho pôsobnosť k r. 1585 – 1586.

Tomáš	1585, Ludimagister 1586, Rector, Rectorscholae, Ludimagister
Izaiáš Jeremias	1585, Collaborator
Sontagius	1585 – 1586, Collaborator
Dávid Henisch (Henisch, Henischius)	1586, Collaborator
Juraj Carolus	1588 – 1589, Ludimoderator ³⁸
XY – nevedený	1587 – 1588, Collaborator
Dávid Henischius	1589 – 1592, Collegascholae, Collaborator
Abrahám Christianus	6/1591 – 1593, Ludimoderator
Adam Millenbach(er)	1593, Collega a Cantor ³⁹
Mikuláš Tekecius	1592, Collegascholae
Ján Bocatius (WeltschaviensiLusatius, Bocatius)	6/1592 (Collegascholae) – 6/1599 1593, Ludiliterariicollega 1594 – 1599, Ludimoderator, scholaerektor
XY – nevedený	1590, Collaborator, Ludidirector
Maximilián Fabini (Fabinus)	1594 – 1598, Collegascholae 1599 – 1600, Rectorscholae ⁴⁰
Ján Stetter	10/1599 – 1600, Collega

Ako vidno, pomenovanie jednotlivých učiteľov a ich pozícií (často ako collega, collaborator) ako aj rektora školy je však v Prešove čiastočne odlišné od vyššie spomenutého školského poriadku. Nie vždy pôsobili naraz v meste až traja učители, resp. rektor s kolegami.⁴¹ Dokonca post rektora mohol byť dočasne neobsadený a vtedy jeho povinnosti suploval/zabezpečoval kolega alebo aj kantor. Išlo aj o prípad choroby rektora, a to napríklad v roku 1559, kedy výučbu realizoval Fabián – kantor. Stretávame sa aj s prípadmi, kedy bolo meno pedagóga uvedené, ale suma nie, t. j. bol evidovaný, ale reálne pedagogickú činnosť nerealizoval a nebol teda ani vyplácaný (napr. Andrej Fridericus 1546, Valentín Eckius 1569 – 1570, Severín Škultéty 1590). V niektorých prípadoch možno sledovať aj „kariérny rast“, postupné zastávanie postu od učiteľa až po rektora (napr. Ján Bocatius, Maximilián Fabini), ale aj naopak stav, že viacerí pedagógovia pôsobili v meste krátkodobo. Dokonca v niektorých rokoch, bolo asi

³⁸ Podľa J. Rezika bol rektorom 1586 – 1590 a bol pôvodom zo Sliezka.

³⁹ J. Rezik uvádza meno Ján (!) Millenbach /Müllenbach. K r. 1593 len vo funkcii kantora.

⁴⁰ Mal by pôsobiť vo funkcii rektora do r. 1607.

⁴¹ Aj v účtovných výdavkoch sa vyskytlo to, že sa meno pedagóga, pomocného učiteľa neuviedlo (XY – nevedený).

problematickejšie obsadenie istých pozícií. Príkladom môže byť rok 1585. Zmeny na postoch pedagógov sa mohli zrealizovať podľa potreby – počas roka, najskôr aby došlo k plynulému zabezpečeniu výučby na čo najadekvátnejšej úrovni.

Rektor, t. j. ludimagister Andrej Fridericus (1539 – 1546) dostával na príklad ročne v rokoch 1545 – 1546 po 50 fl., spolu s nim pracujúci hypodidasculus Daniel Türck (1541 – 1544) mal napríklad v roku 1452 sumu 17 fl. a roku 1543 sumu 18 fl., Ján Grundelius (1544 – 1546) mal v roku 1545 napríklad 16 fl.; ludimagister Ján Wirt (1546 – 1550), ktorý prišiel do Prešova z Krakova (1546 – 1550), mal v poslednom roku činnosti 37,5 fl.

Zároveň vieme doložiť, že rektor si mohol vyberať svojich spolupracovníkov sám. Ludimagister Michal Soltesius (1550 – 1555) mal so spolupracovníkmi (collaboratores) spolu 132 fl. a napríklad v roku 1554 spolupracovníkmi spolu 147 fl. Okrem nich v meste pôsobil Žigmund GeleusTorday (Torda, Gelous, Gelei, Geley, 1550 – 1553) prišiel do Prešova (Ex Italia ad docendum in Scolavocato) z Talianska. Ako tzv. školský, verejný profesor mal dostať podľa dohody ročne 150 fl. Reálne mu bola vyplácaná iná – nižšia suma podľa výkonu. Bol pôvodom zo Sedmohradska. Staršia literatúra uvádza, že študoval v Baseli, Padove (bol dr. lekárstva), iná Krakov, Viedeň, Wittenberg i Jenu. V Prešove pôsobil od roku 1551, čo vieme posunúť už do roku 1550 (príchod). Podľa hodnotení prešovskej školy v jeho období, mala mať charakter gymnázia podľa vzoru nemeckých mestských škôl, so zavedením systému troch stálych profesorov (z pôvodného školmajstra, resp. jedného učiteľa a kantora),⁴² čo aktuálny výskum sčasti nepodopiera. Žigmund bol literárne činný (práce mu vyšli v mestách Basel, Venetia, Padova, Wien)⁴³ a bol zaťom Juraja Wernhera.

Ludimagister, t. j. rektor školy Jakub Colbius (1557 – 1559) dostal napríklad ročne 147 fl. a 95 den. (1558), Napríklad v čase nástupu ludimagistra Františka Walthera (1559 – 1564) bol jeho ročný plat dohodnutý vo výške 150 fl. s naturálnou odmenou v podobe 14 gbelov obilia s podmienkou, že bude mať vhodných spolupracovníkov. Ludimagister Juraj Topperczer (1564 – 1567) mal dostať štvrťročne 31 fl. a 25 den., t. j. ročne 125 fl. (1565, 1566). Rektor Klement Fabinus (1567 – 1571) dostal naprí-

⁴² ŽILKA, Julius. I. Prešovské kolégium 1667 – 1918. In *Pamätníca Prešovského kolégia 1667 – 1967*. Prešov : MNV Prešov, 1967, s. 8. LUKÁČ, ref. 3, s. 14.

⁴³ Nateraz známych sedem odborných titulov, najstaršia známa je práca *Lexikon-Symphonumquo IV. Linguarumgraecae, latinae, germanicae, hungaricae concordia-indicatur*. Basel 1537. Porovnaj SZINNYEI, József. *Magyarírókéleteés munkái. III. Kötet. Fa – Gwóth*. Budapest : KiadjaHornýánszky Viktor Könyvkereskedése, 1894, stl. 1096-1097.

klad v roku 1567 ročný plat 168 fl., v ňom bolo zahrnutých napríklad 50 fl. za vedenie školy a 20 fl. na menzu. Následne napríklad dostával ročne 110 fl., v poslednom roku činnosti len 55 fl., keďže ho vo funkcii vystriedal Lukáš Fabinus. K učeniu sa vrátil neskôr len dočasne, a to v roku 1577, kedy dostal plat 60 fl. Klement bol aj ukážkou toho, že sa v meste usadil a napokon získal meštianske právo (1572).⁴⁴

Rektor (ludimagister, ludirector) Lukáš Fabinus zvaný Fabini alebo Popradský, podľa miesta pôvodu (Lukáš Fabinus-Popradský, ? – 1586) študoval vo Wittenbergu a do Prešova prišiel z Kežmarku. Za pedagogickú činnosť (1571 – 1576) v prvom roku dostal od mesta spolu 75 fl. (od mája 1571, t. j. adekvátnu časť), no bol ohodnotený lepšie, a to ročne sumou 150 fl., ktorá mu bola reálne vyplácaná v nasledujúcich rokoch. Aj on mal mať adekvátnych kolegov (collegae). Posledný rok činnosti mu bolo vyplatených 124 fl. Patril asi medzi známejších pedagógov a bol autorom priekopníckej učebnice vydanej pre potreby prešovskej školy „*Exempla Declinationvm, Et Coniugationvm...*“ (Nyse, 1573). Uplatňovala porovnávaciu metódu vo vyučovaní latinskej gramatiky a materinského jazyka. Nešlo už len o mechanické memorovanie poučiek, napríklad Donata. Treba podotknúť, že nešlo o prvú najstaršiu prešovskú tlač. Práca vyšla v Sliezske, v kníhtlačiarňi Jána Creutzigera, ktorý bol pôvodom z Prešova.⁴⁵

Severín Škultéty (Severinus Sculteti, Scultety, 1550 – 1600), náboženský spisovateľ a pedagóg, ev. farár, senior piatich slobodných miest pôsobil v Prešove ako pedagóg najskôr v rokoch 1577 – 1584 a následne (1590) – 1591. Začal na poste učiteľa spolupracovníka (collaborator), rektorom bol od roku 1578. Jeho ročný plat kolísal, mal stúpajúcu tendenciu. Napríklad v roku 1579 a 1580 šlo o sumu 90 fl., v roku 1581 o 72 fl., v roku 1582 o 110 fl. a v roku 1583 o 125 fl, v roku 1584 šlo o 67 fl., ale 11 fl. mal učiteľ spolupracovník (collaborator) a 8 fl. kantor (mesiace 5-9/1584). Následne odišiel do Bardejova. V roku 1590 pri jeho mene nebola žiadna suma a v roku 1591, kedy ho vo funkcii rektora vymenil Abrahám Christianus, dostal za učenie celkovo sumu 39 fl. Škultéty odišiel z Prešova, žil a pôsobil znovu v Bardejove. Okrem toho je známy ako prekladateľ Lutherovho Malého

⁴⁴ ŠA PO, MMPO – K, sign. 2118.

⁴⁵ VALACH Július. Staré tlačiarne a tlačiarne na Slovensku. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 149. V meste v 16. storočí nepôsobila funkčná tlačiareň. VAJCIK, ref. 19, s. 125 – 126. KARŠAI, Školstvo, ref. 3, s. 239. Uvádza, že bola venovaná predstavenstvu mesta Prešova z príležitosti svojho zvolenia za rektora. Tlač nateraz v pamäťových inštitúciách Prešova nenachádzame. Miesto vydania tlače Prešov mylne uvádza aj dnešná spisba. *Slovenský biografický slovník : (od roku 833 do roku 1990). II. zv., E – J.* Martin : Matica slovenská, 1987, s. 38.

katechizmu – publikácie, ktorá vyšla ako prvá nateraz známa slovenská tlačaná kniha (Bardejov 1581).⁴⁶

Humanista, pedagóg, básnik – poeta laureatus, politik a diplomat pôvodom z Nemecka Ján Bocatius (Weltschau,⁴⁷Lusatius, Bocatius, 1568 – 1621).⁴⁸ Vo Wittenbergu získal titul Magister. Bol vyplácaný od júna 1592, kedy za „prvý semester“ dostal 16 fl., v roku 1593 už 38 fl. a postupne sa vypracoval na post rektora (1594). Uvádza sa, že do vyučovania zaviedol výlety – exkurzie a za jeho vedenia sa viedli záznamy o vykonávaní verejných skúšok žiakov, čím sa mala pre-

preukázať nielen úroveň vedomostí žiakov, ale aj výsledky práce rektora školy. Oženil sa (1594) a jeho svokrom bol Ján Belsius (? – 1594) z Prešova.⁴⁹ Bol povýšený do šľachtického stavu (1598) a bol mu udelený aj erb (ako aj jeho dedičom a všetkým potomkom oboch pohlaví).⁵⁰ V tom čase pôsobil v Prešove do roku 1599, kde napísal *Libri Poematvm V.*, ktorá vyšla tlačou (Bardejov 1599) a fyzicky sa zachovala v knižnej podobe v meste Prešov dodnes.⁵¹ Možno povedať, že prešovské obdobie predstavovalo v súkrom-

⁴⁶ *Slovenský biografický slovník*, V. zv.ref. 34, s. 476. Zomrel na mor.

⁴⁷ Staršia spisba uvádza ako Vetošovo, t. j. Lužický Srb, študujúci v Drážďanoch a Wittenbergu.

⁴⁸ *Slovenský biografický slovník : (od roku 833 do roku 1990)*. I. zv., A – D. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 269.

⁴⁹ BALEGOVÁ, Jana. In *ilicisumbra... – Ján Bocatius ako bukolik*. Košice : UPJŠ, 2016, s. 31-32, 83, 86, 222.

⁵⁰ Rudolfom II. (19. 8. 1598, publikovaný 19. 9. 1603 v Above). MELIORISZ, Béla. A heraldika köreböl. Eperjesen : KóschÁrpád, 1889, s. 26-27; NOVÁK, Jozef. Rodové erby na Slovensku I. Martin: Osveta, 1980, s. 17, 315-316; *Renesancia. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : SNG, 2009, s. 58-59. ISBN 978-80-8059-146-5.

⁵¹ [M. IoannisBocatiiPoetaeLaureatiCaesareiHvngaridosLibriPoematvm V. I. continetMartialiavelbellica. II. Encomiastica. III. Nuptialia. IIII. Miscellanea. V. Sepulcralia. Ad Illvst. Mag. Et Generosiss. Dominum, Dn. SigismvndvmForgacz, L. Baronem de Gyms, etc. et ad Nobiliss. Gener. Et Egregiumdominum, ChristophorvmDarholtz de Fyntha, etc.](BartphaeExcudebatIacobusKlöss. Anno 1599.) 8°. 14,5 x 8,5 cm. 487, [6] str. zach., defekt – chýba začiatok. Zdroj: Ev. kol., sign.: X V. 16, ktorá je súčasťou tzv. Szirmayovskej knižnice.

nom i pracovnom pohľade úspešnú a po literárnej stránke plodnú časť jeho života.

Posledný rektor školy v nami skúmanom období bol Maximilán Fabini, pôvodcom zo Spiša – z Popradu, ktorý sa tu aj usadil. Najprv bol Bocatiovým kolegom a následne po ňom prevzal miesto rektora (1599). Meštianske právo získal dňa 26. 12. 1595 a rovnako aj právo – povolenie obchodovania s vínom.⁵²

Rektori, pedagógovia mohli získať ďalšie, resp. menšie vedľajšie príjmy či odmeny, napríklad za výpomoc a rekordácie, za recitovanie či divadelné predstavenie, ktoré prezentovali so študentmi. Išlo napríklad o Vavrinca Wolffa, za ktorého pôsobenia a vedenia je doložené napríklad hranie Plautovej komédie so študentmi za 1 fl. (1518) a recitácia komédie za 75 den. (1519) alebo za o Sebastiana Steinhofera, pôvodcom z Krakova, za recitáciu komédie 25 den. (1524) a i.⁵³ Tieto aktivity pokračovali rovnako aj po prijatí reformácie. Napríklad Lukáš Fabinus dostal 3 fl. (1572), Severín Škultéti dostal 3 fl. (1591) za komédiu, recitáciu.⁵⁴

Mesto im v čase pôsobenia mohlo určiť okrem financií aj obilie a paliвовé drevo, čo umožňuje predpokladať, že pedagógovia bývali aj v budove školy. Ďalšou z možností bolo, že pedagógovia pôsobili ako súkromní učitelia, prípadne doučovali, čo v praxi platilo aj v 16. storočí pre prešovských rektorov. Na učiteľov sa pamätalo i v testamentoch.

Vzdelávanie sa týkalo výlučne mužov/chlapcov⁵⁵ najmä miestnych, nevylučujúc i cezpoľných, t. j. z iných lokalít. Z daného skúmaného obdobia sa nezachovali súpisy obyvateľstva. Počet obyvateľov mesta sa dá odhadnúť na základe daňových písomností, v roku 1428 šlo asi o 2 000, koncom 15. storočia (r. 1491) asi 3 300 – 3 800 obyvateľov, začiatkom 16. storočia na približne 3 000 – 3 500 obyvateľov, následne na konci stredoveku od 2 600 – 3 400, okolo roku 1551 cca 3 130 – 4 000.⁵⁶ Na

⁵² ŠA PO – MMPO, K, sign. 2118. Rektorom mal byť do r. 1607. REZIK, MATTHAEIDES, ref. 3, s. 280-281.

⁵³ Do Prešova prišiel na odporúčanie košického mestského notára, ovládal na dobrej úrovni spev.

⁵⁴ ŠA PO, MMPO – K, sign. 2676, 2669, 2670.

⁵⁵ Vek študentov sa odhaduje na 6 – 16, 17 rokov. Podobne zahraničné zdroje HOFFMAN, František. *České městovstředověku*. Praha : Panorama, 1992, s. 327.

⁵⁶ Ide o prepočty F. Uličného, M. Suchého, B. Iványiho, A. Gácsovej, M. Bodnárovej, M. Marečkovej, M. Domenovej. Porovnaj napr. GÁCSOVÁ, Alžbeta. Spoločenská štruktúra mesta Prešova v 15. a v prvej polovici 16. storočia. In *Historický časopis*, 1970, roč. 18, č. 3, s. 350 – 356. ULIČNÝ, Ferdinand. Sociálna štruktúra obyvateľstva. In *Dejiny Prešova 1*. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 75-79; SUCHÝ, ref. 16, s. 113 – 119. MAREČKOVÁ, Marie. *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, s. 28.

konci sledovaného obdobia možno predpokladať už vzostupnú tendenciu, čo sa prejavilo začiatkom 17. storočia, kedy sa počet obyvateľov Prešova odhaduje na 4 244 – 5 500.⁵⁷ No počet študentov, ktorí navštevovali miestnu školu, odhadnúť nevieme. Musel ale zodpovedať kapacite školy a rozdeleniu študentov do jednotlivých tried. Zmienka sa viaže nateraz len na rok 1521, kedy bolo v škole len 10 žiakov.⁵⁸ Údaj ale nevystihuje reálny počet žiakov, keďže išlo o sťažené podmienky. V tomto období bola budova školy vo výstavbe.⁵⁹ Počet študentov sa nedá presne určiť ani v 2. polovici storočia, pravdepodobne možno dosahoval niekoľko desiatok jednotlivcov.⁶⁰ Študenti mestskej školy boli zapájaní do života v meste. Išlo o spev počas omší, ale aj o recitovanie na podujatiach mesta či špeciálnych príležitostiach, hranie divadelných hier, no najmä zvonenie na zvone počas mestských jarmokov – na začiatku a konci, v spojitosti so signalizovaním počasia, búrkou a i. Za tento úkon platilo napríklad mesto už koncom 15. a začiatkom 16. storočia študentom z mestskej školy, spravidla sumu 25 den.⁶¹

Písomné premeny dokladajú aj pomoc mesta pre študentov (na ich žiadosť)⁶² pri zabezpečení štúdia, finančné príspevky (štipendium), financie na kúpu študijnej literatúry a následne vyrovnanie financií študentmi vo forme splátok. Študenti sa po ukončení štúdia mohli vrátiť späť domov, resp. sa uplatnili v iných lokalitách a následne vracali – splácali mestu ním vynaložené finančné prostriedky. Snahou mesta bolo možno zabezpečiť si v budúcnosti vhodných učiteľov či kazateľov a farárov.⁶³ Možno doložiť aj zaslanie financií (2) alumnistom do Wittenbergu, a to napríklad aj skrz kníhkupca (bibliopola) z Banskej Bystrice v roku 1578. Celkovo v tomto kontexte šlo o 60 fl. a 80 den.⁶⁴ Okrem toho išlo aj o charitatívny rozmer, kedy sa chudobným študentom vyčlenili príspevky, tzv. almužny pre nú-

⁵⁷ ULIČNÝ, ref. 7, s. 252. MAREČKOVÁ, Marie. *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, s. 28-29, 38.

⁵⁸ Údaj prevzatý od R. Békefiho. LUKÁČ, ref. 3, s. 10.

⁵⁹ Žiaci mohli z daného dôvodu navštevovať školy v iných mestách (sociálno-ekonomické faktory, rodinné väzby).

⁶⁰ KÓNIA, Peter. Šarišská stolica a jej školstvo. In SZÖGI, László, KÓNIA, Peter. *Sárosme-gyei diákok a zeurópaigyetemen 1387-1918*. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára ; Prešov : Prešovská univerzita, 2012, s. 84.

⁶¹ ŠA PO, MMPO – K, sign. 2678.

⁶² Napr. Ján Greiffenzweig (1562), Filip Labosius (1564), Ján Breisen (1564), Ján Fabri (1572) pre zabezpečenie ďalšieho štúdia. ŠA PO, MMPO – LL, sign. 4179, 4319, 4480, 5503.

⁶³ BODNÁROVÁ, ref. 3, s. 128-129.

⁶⁴ ŠA PO, MMPO – K, sign. 2669.

dznych spravidla vo forme financií, určené na cestu, v čase choroby na liečenie (1600).⁶⁵

Prešovčania túžiaci po vyššom vzdelaní a majúci predispozície (ako aj majetkové, intelektuálne) sú doložení aj na zahraničných – európskych univerzitách. Do konca stredoveku možno sledovať z Prešova celkovo 65 študentov, a to 59 na univerzite v Krakove (*1364),⁶⁶ 5 vo Viedni (*1365)⁶⁷ a 1 v Taliansku (nemenovaná/neznáma univerzita).⁶⁸ Pre porovnanie zo Šariša na krakovskej univerzite do roku 1526 možno doložiť 166 študentov, na univerzite vo Viedni 27 študentov, v Prahe sa evidoval 1 študent, na talianskych univerzitách 2, na nemeckých (Lipsko) 1 študent.⁶⁹ Po roku 1526 aj vplyvom reformácie počet študentov zo Slovenska na katolíckych univerzitách poklesol.⁷⁰

⁶⁵ ŠA PO, MMPO – K, sign. 2670.

⁶⁶ Najstaršie zápisy Prešovčanov sú z 15. storočia, a to z r. 1418 Tomáš (Thomas de Apperies) platiaci 2 groše (gr.), potom v r. 1427 Štefan, syn Jána a Bartolomej, syn Michaela (Stephanus Johannis, Bartholomeus Michaelis de Appries), t. j. ešte skôr, resp. v rovnakom čase, ako sú známe prvé písomné zmienky o škole a rektoroch v Prešove. Porovnaj *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomus I. (ab Anno 1400 ad Annum 1489.)* Ed. Adam Chmiel. Cracoviae : Typis et Impensis Universitatis Jagellonicae, 1887. [XIV], 294 s; *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomi II fasciculus I. (Abanno 1490 ad annum 1515.)* Ed. Adam Chmiel. Cracoviae : Typis Universitatis Jagellonicae, 1892. 160 s; *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomi II fasciculus II. (Abanno 1515 ad annum 1551.)* Ed. Adam Chmiel. Cracoviae : *Academia Litterarum Cracoviensis*, 1892. [XII], 161–347 s.

⁶⁷ Najstaršie záznamy sú z r. 1415 Pavol z Prešova (de Epperyes), v r. 1436 Ján Sartor. Údaje a počty sa nezhodujú. Porovnaj *Magyarországi Tanulók Külföldön. II. Magyarországi Tanulók A Bécsi egyetemen.* Ed. Károly Schrauf. Budapest : Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia, 1892, s. 42, 81, 94; *Magyarországi Tanulók Külföldön. IV. A Bécsi Egyetem Magyar Nemzetének Anyakönyve. 1453-tól 1630-ig.* Ed. Károly Schrauf. Budapest : Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia, 1902. s. 165. Pozri aj http://www.ub.univie.ac.at/archiv/cat_publicationen.html. Porovnaj Adattár/Data-báza. In SZÖGI, László, KÓNYA, Peter. *Sárosmezei diákok a zeurópai egyetemeken 1387-1918.* Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára ; Prešov : Prešovská univerzita, 2012, s. 210-211.

⁶⁸ Z Prešova doktor (Dr.) Ján (Joannes doctor de Eperyes).

⁶⁹ SZÖGI, László. Peregrinácia zo Šarišskej stolice 1387 – 1918. In SZÖGI, László, KÓNYA, Peter. *Sárosmezei diákok a zeurópai egyetemeken 1387-1918.* Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és Levéltára ; Prešov : Prešovská univerzita, 2012, s. 158-184.

⁷⁰ RUŽIČKA, ref. 23, s. 196.

Tabuľka 2 *Prehľad študentov z Prešova a Šariša zapísaných na univerzitách do r. 1600*⁷¹

Univerzita	Krakov do r. 1526	Krakov r. 1526-1600	Viedeň do 1526	Viedeň r. 1526-1600	Talian- sko do r. 1526	Padova r. 1526-1600	Leipzig r. 1526-1600	Witten- berg r. 1526-1600
Počet študentov zo Šariša	118	54	22 (do r. 1500)	9	1	1	3	51
Počet študentov z Prešova	59 (* 1418)	1 (1567)	5 (*1415)	3 (*1539)	-	1 (1600)	2 (1561-1596)	23 (*1550)

Pre Prešovčanov boli zaujímavé a dostupné (geograficky, finančne) univerzity, a to popri spomenutom Krakove,⁷² Viedni⁷³Padove⁷⁴ aj Lipsko,⁷⁵ kde šlo len o niekoľko jednotlivcov (Tab. 2). Dominoval Wittenberg.⁷⁶ Záujem bol najmä o tamojšie štúdium teológie, kde sa napríklad v rokoch 1501 – 1600 celkovo zapísalo 51 študentov z územia Šariša, z nich bolo z Prešova 23.⁷⁷ Na iných univerzitách evidujeme Prešovčanov až v mladšom období. Či štúdium aj úspešne ukončili, ale aj kedy a kde sa následne uplatnili a etablovali, bude predmetom ďalšieho výskumu. Rovnako ako aj ďalšie životné osudy pedagógov, ktorí ostali žiť v Prešove a začali sa venovať aj nepedagogickej činnosti.

Na záver možno konštatovať, že v prezentovanej štúdií sme sa, vychádzajúc zo staršej i novej literatúry a primárnych archívnych prameňov, pokúsili načrtnúť stav a vývoj prešovského školstva ako aj posunúť stav súčasného výskumu k problematike jednotlivých pedagógov, t. j. nielen rektorov, ktorí v meste pôsobili v období 16. storočia.

⁷¹ Znak * znamená 1. údaj.

⁷² Išlo len o Jána Literata, syna Jána (de Aperies).

⁷³ Menovite Gašpar Kemnatter (1539), Krištof Gastius (1566) a Ján Adam (Adamus, 1600). Porovnaj aj *Magyarországi Tanulók Külföldön*. IV., ref. 66, s. 209.

⁷⁴ Výnimočný výskyt, a to k r. 1600 Ján Melcer.

⁷⁵ Ide o dva prípady, a to Krištofa Melcera (1561) a Daniela Fabiana (1596), ktorí boli onačení ako Ungarus.

⁷⁶ Prvými boli Krištof Vendig (Vendigius, 1550), Tomáš Bencius a Matej Feyner (Feynerus, 1551).

⁷⁷ Porovnaj prehľad SZÖGI, ref. 66 a 68, s. 156-347.

On the history of education in Prešov in the 16th century

The contribution is devoted to the history of the 16th-century education and to the introduction of personalities from the ranks of city elites - intelligentsia, in the form of pedagogues and rectors of the Prešov school. In addition to basic information about the city school, it brings together the knowledge about individual rectors and pedagogues, as well as their career growth and functions, salaries, partly about literary activities (eg. Wernher, Bocattius, Škultéty) and activities related to working with students (theatre) with an emphasis on the period 1531 - 1600. It modifies and moves the state of knowledge through the probe into the accounting documents (ledgers) of the city. It also points to interest in the higher education of Prešov students at the then European universities (Krakow, Vienna, Padua, Leipzig, Wittenberg) until the year 1600, with possible support of the study expenses by the city.

*Mgr. Marcela Domenová, PhD.
Inštitút histórie (KAaPVH),
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove*

NÁRODNÉ OBRODENIE V STARÝCH TLAČIACH: FRAGMENTY PAMIATOK KNIŽNEJ KULTÚRY V PREŠOVE

Gabriela Oľšavská – Lucia Němcová

Autorky sa vo svojej štúdii venujú problematike dejín knižnej kultúry. Stredobodom ich záujmu sa stali staré tlače z historického fondu Štátnej vedeckej knižnice v Prešove spojené s obdobím národného obrodzenia, hornou časovou hranicou je pre ne rok 1875. Svoju pozornosť zamerali predovšetkým na problematiku jazyka, beletrie a cirkevnej spisby evanjelických osobností.

V historickom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove (ďalej ako HF ŠVK) mapujeme z obdobia formovania slovenského národného obrodzenia, vymedzeného v rámci výskumu rokom 1875 dokumenty, ktoré možno rozdeliť do šiestich tematických okruhov, a to na dokumenty venované jazyku a literatúre, národnoobraným snahám,¹ pozdvihnutiu úrovne školstva (učebnice a školské knihy),² osvetovým a ľudovýchovným snahám,³ evanjelickej cirkevnej spisbe či príležitostným a iným tlačiam.

¹ Bližšie BISHOF, Lenka. Národnoobrané spisy do roku 1875 v historickom fonde ŠVK v Prešove a Kolegiálnej knižnici v Prešove. In DOMENOVÁ, Marcela a kol. *Fragmenty knižnej kultúry z obdobia slovenského národného vývinu (1780 – 1875) vo fondoch historických knižníc mesta Prešov I*. Prešov: ŠVK Prešov, 2016, s. 127-153. ISBN 978-80-89614-34-9.

² Bližšie DOMENOVÁ, Marcela. Učebnice a školské knihy v historickom fonde ŠVK Prešov a v Univerzitnej knižnici PU v Prešove In DOMENOVÁ, Marcela a kol. *Fragmenty knižnej kultúry z obdobia slovenského národného vývinu (1780 – 1875) vo fondoch historických knižníc mesta Prešov I*. Prešov: ŠVK Prešov, 2016, s. 155-188. ISBN 978-80-89614-34-9. DOMENOVÁ, Marcela. *Slovenské učebnice v historických knižniciach mesta Prešov (knižné vydania do roku 1875)*, rukopis 2017 v tlači pripravený pre Múzeum Prvého slovenského gymnázia v Revúcej.

³ Bližšie DOMENOVÁ, Marcela. Osvetová a ľudovýchovná literatúra v historických

Výskum bol okrem Štátnej vedeckej knižnice realizovaný aj vo fonde historickej Kolegiálnej knižnice, Univerzitetnej knižnice v Prešove a čiastočne aj v Eparchiálnej knižnici v Prešove. V rámci príspevku budeme prezentovať len dokumenty venované jazyku, literatúre a evanjelickej cirkevnej spisbe zachovanej HF ŠVK.⁴ Nebudeme venovať pozornosť obsahu dokumentov, ktorý už bol predmetom samostatných štúdií, parciálnych výskumov či poslednej monografie (2016).

JAZYK A LITERATÚRA

Jazyk

V rámci výskumu tlačí národného obrodzenia, resp. druhej polovice 19. storočia (do roku 1875 vrátane) bola na pôde ŠVK pozornosť venovaná aj tlačiam, ktoré sa týkajú jazyka, či literárnym dielam jednotlivých osobností literárnych dejín Slovenska v sledovanom období. Predovšetkým v skupine jazyka došlo k zhromaždeniu priam reprezentatívneho súboru tlačí, ktorý v plnej miere demonštruje jazykový vývin v prostredí slovenských vzdelancov na prelome 18. a 19. storočia, až s presahom po zánik Matice slovenskej (1863 – 1875).

Prvé kodifikačné úsilie na území dnešného Slovenska sa spája s okruhom katolíckych osvietenských vzdelancov, ktorých vedúcou osobnosťou bol Anton Bernolák (1762 – 1813). Za základ prvej kodifikovanej slovenčiny poslúžila príslušníkom bernolákovskej generácie kultúrna západoslovenčina južného (trnavského) typu s výraznými prvkami kultúrnej stredoslovenčiny. V HF ŠVK nachádzame jeho jazykovedné dielo *Grammatica slavica*,⁵ ktoré predstavuje prvú ucelenú gramatiku slovenského jazyka. Tlač vyšla v roku 1790 u Michala Landerera⁶ v Bratislave. Do Prešova sa dostala prostredníctvom Knižnice

fondoch ŠVK Prešov, v Kolegiálnej knižnici a v Univerzitetnej knižnici PU v Prešove. In DOMENOVÁ, Marcela a kol. *Fragmenty knižnej kultúry z obdobia slovenského národného vývinu (1780 – 1875) vo fondoch historických knižníc mesta Prešov I*. Prešov: ŠVK Prešov, 2016, s. 190-220. ISBN 978-80-89614-34-9.

⁴ Vyšpecifikované na základe pokynov vydavateľa (rozsah štúdie).

⁵ *Grammatica Slavica Auctore Antonio Bernolák Ad Systema Scholarum Nationalium in Ditionibus Caesareo-Regiis introductum accomodata. Editio prima in Pannonia. Melior post aspera fata resurgo. Posonii, Impensis Ioannis Michaelis Landerer Perpetui In Füsikut. 1790. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78034.*

⁶ Pôjde najskôr o Jána Michala Landerera (činný v r. 1750 – 1795). Porovnaj BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava : Zväz polygrafie na Slovensku ; Univerzitná knižnica Bratislava ; Matica slovenská, s. 37-55. ISBN 80-85170-25-6.

Matice slovenskej, o čom svedčí posesorský údaj.⁷ Podľa zistení slovenských jazykovedcov išlo o dielo spracované s prihliadnutím na staršie české gramatiky. Napriek tomu však slovenský jazykovedec Vincent Blanár⁸ na základe detailného porovnania s nemeckými a českými vzormi hodnotí toto gramatické dielo ako osobitný text A. Bernoláka. Kodifikačné úsilie jazykovedcov sa nevyčerpáva iba vytvorením gramatiky. Pre jazykovú prax má nenahraditeľné miesto existencia výkladového slovníka normotvorného charakteru. V HF ŠVK evidujeme dva slovníky. Prvým je slovenský šesťväzkový *Slowár Slowenský Česko=Latinsko=Ľemecko=Uherskí...* A. Bernoláka (Budín, 1825 – 1827). Druhým je český dvojväzkový *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (Česko-nemecko-latinský slovník, Praha 1820, Bratislava 1821) Jiřího (Juraja) Palkoviča (1769 – 1850).

Napriek úsilíu katolíckych vzdelancov sa bernolákovčina ako celonárodná forma jazyka neujala, evanjelická časť slovenskej inteligencie ju neprijala a jazyková rozdrobenosť sa nevyriešila. Ďalší pokus o kodifikovanie spisovnej slovenčiny sa viaže na osobnosť a dielo Ľudovíta Štúra (1815 – 1856)⁹. V HF ŠVK Prešov sa nachádzajú dve jeho základné jazykovedné diela, a síce tituly *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*¹⁰ a *Nauka reči slovenskej*.¹¹ Ide o jazyk kodifikovaný na základe kultúrnej formy stredoslovenčiny severozápadného typu (predovšetkým mestská reč Liptovského Sv. Mikuláša). Dielo *Nárečja...* vyšlo u Karola Wiganda¹² v Bratislave v roku 1846. Dielo obsahuje dedikáciu

⁷ Peč: Z rezervných fondov Knihnice Matice slovenskej. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78034.

⁸ BLANÁR, Vincent. Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. In *Slovenská reč*, roč. 70, 2005, č. 3, s. 142-153. ISSN 0037-6981.

⁹ Osobnosti Ľ. Štúra sa v kontexte jubilejného roku 2015 venovala zvýšená pozornosť, z pohľadu knižnej kultúry a zachovaných historických tlačí porovnaj DOMENOVÁ, Marcela. Zachované diela Štúra, Hurbana a Hodžu v Kolegiálnej knižnici v Prešove. In *Človek – spoločnosť a dejiny* [online]. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 15-23. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova7>. ISBN: 978-80-555-1597-7.

¹⁰ *Nárečja slovenskuo Alebo Potreba Písanja V Tomto Nárečí Vistavená Od Ľudevíta Štúra*. V Prešporku 1846. V tlačiarňi K. F. Wiganda. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78228 , A 78228a, B 5633a priv. 1.

¹¹ Prepis titulného listu na základe faksimilného vydania (exemplár ŠVK Prešov defektný, titulný list chýba): *Nauka reči slovenskej*. Vistavená od Ľudevíta Štúra. Nákladom Tatrina Číslo I. V Prešporku 1846. Písmom Belnayho Ďedičou. Zdroj prepisu: ŠVKPO, sign. C 56226a. (Nauka... v HF ŠVKPO: B 5633a).

¹² Karol Wigand (roky pôsobenia 1842 – 1867) tlačiar v Bratislave, syn zakladateľa tlačiarne Karla Fridricha Wiganda. Tlačiareň v Bratislave pôsobila v r. 1836 – 1950, publikácie tlačili v nemčine, maďarčine a slovenčine, vyšlo tu viac ako 100 novín a časopisov. Porovnaj BREZA, ref. 6, s. 45.

„Michalovi Miloslavovi Hodžovi a Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi si-
nom Slovenska vivolením, vrstovníkom a prjateľom drahím, na znak sr-
dečnej lásky a úcti posvecuje Ludevít Štúr, spisovateľ“. Posesorské údaje
vieme identifikovať len pri dvoch exemplároch (odkazujú na Knížnicu
Matice slovenskej, na treťom exemplári zaznamenávame defektný titul-
ný list).¹³ Titul *Nauka...* vznikol na podnet spolku Tatrín a predstavuje
opis gramatickej sústavy štúrovskej slovenčiny, vyšiel v Bratislave u Bel-
nayho dedičov.¹⁴ Dielo obsahuje dedikáciu spojenú s osobou poslanca
uhorského snemu a arcibiskupa Josipa Ilju Rajačiča.¹⁵ V HF ŠVK eviduj-
eme aj ďalšie diela spojené so štúrovskou slovenčinou. Ide o tlače *Epi-
genes Slovenicus* (Levoča 1847), *Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo*
(Levoča 1847), *Větín o slovenčině* (Levoča 1848).

V porevolučných rokoch sa na podnet J. Kollára, poradcu viedenskej
vlády pre slovenské otázky, do škôl a úradov zavádzala tzv. staroslovenčina
(de facto čeština). Jej gramatiku zostavil Andrej Radlinský (1817 – 1879)
– *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (Viedeň 1850). Ani druhý pokus
o kodifikáciu spisovnej slovenčiny tak nebol prijatý bez výhrad (katolí-
ci túto podobu jazyka neakceptovali), vedecký základ dostali všetky ná-
mietky voči Štúrovej koncepcii jazyka až po vydaní diela Martina Hattala
(1921 – 1903) *Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cog-
nata bohémica*,¹⁶ ktoré vyšlo v roku 1850 v Banskej Štiavnici u Františka
Lorbera.¹⁷ Dielo, v ktorom M. Hattala vysvetlil svoje jazykové názory vo

¹³ Peč.: Knížnica Matice Slovenskej, Z rezervných fondov Knížnice Matice slovenskej
(A 78228) F. Bulla architect Tur. Sv. Martin, Z rezervných fondov Knížnice Matice
slovenskej (A 78228a).

¹⁴ Juraj Aloyz Belnay viedol tlačiareň do r. 1809, do smrti, po nej fungovala pod firmou
jeho vdovy a dedičov, neskôr len dedičov (synov, 1817 – 1842). Fungovala do r. 1852.
Porovnaj BREZA, ref. 6, s. 41.

¹⁵ Josip Ilja Rajačič (1785 – 1861) patriarcha rakúskych Srbov a metropolita so sídlom
v Srijemskom Karlovci, v r. 1848 bol na národnom sneme zvolený za patriarchu,
angažoval sa v srbskom národnom hnutí, podporovateľ vzdelávania, osvety, národ-
ných snáh Srbov. Porovnaj *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obec-
ných vědomostí*. Dvacátýprvý díl. R (Ř) – Rozkoš. V Praze : Vydavatel a nakladatel
J. Otto. s. 71, [https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_\(patriarcha_serbski\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_(patriarcha_serbski)) [cit:
2017-10-09], <http://www.pam.epocha.sk/index.php/bratislava/stare-mesto/331-stefan-stratimirovic-josif-rajacic-poslanci-uhorskeho-snemu-michalska-ul-c-1> [cit:
2017-10-09].

¹⁶ *Grammatica Linguae Slovenicae Collatae Cum Proxime Cognata Bohemica*.
Auctore Martino Hattala, Archi-Diocesis Strigoniensis Presbytero, Cooperatore
Hodrusbányensi. Schemnicii, 1850. Typis Francisci Lorber. Zdroj: ŠVKPO, sign.
A 52639, A 52639a, A 95323.

¹⁷ František Lorber (1837 – 1862) banskoštiavnický tlačiar, zameriaval sa najmä na
osvetovú literatúru, učebnice a časopisy. Porovnaj BREZA, ref. 6, s. 33-35.

vzťahu k Bernolákovmu i Štúrovmu kodifikačnému úsiliu, je venované Tomášovi Červeňovi.¹⁸ Posesorské údaje sú tiež zaujímavé – jednak odkazujú na cirkevný rád pôsobiaci v Košiciach, jednak na osobnosť významného evanjelického duchovného – biskupa západného dištriktu Fedora Fridricha Ruppeldta (1886 – 1979).¹⁹

Gramatikou, ktorou došlo k tzv. hodžovsko-hattalovskej úprave štúrovskej slovenčiny, sa stalo dielo *Krátka mluvnica slovenská*.²⁰ Vyšla anonymne „tiskom predtým Schmidovým“²¹ v roku 1852 v Prešporke, jej autorom je M. Hattala. Signatármi predmluvy sa stali zástupcovia evanjelických i katolíckych vzdelancov (uvádzaní v abecednom poradí: M. M. Hodža, J. M. Hurban, J. Palárik, O. Radlinský, L. Štúr a Š. Závodník. Touto gramatikou sa slovenčina vrátila k etymologickému pravopisnému princípu („návrät y“).

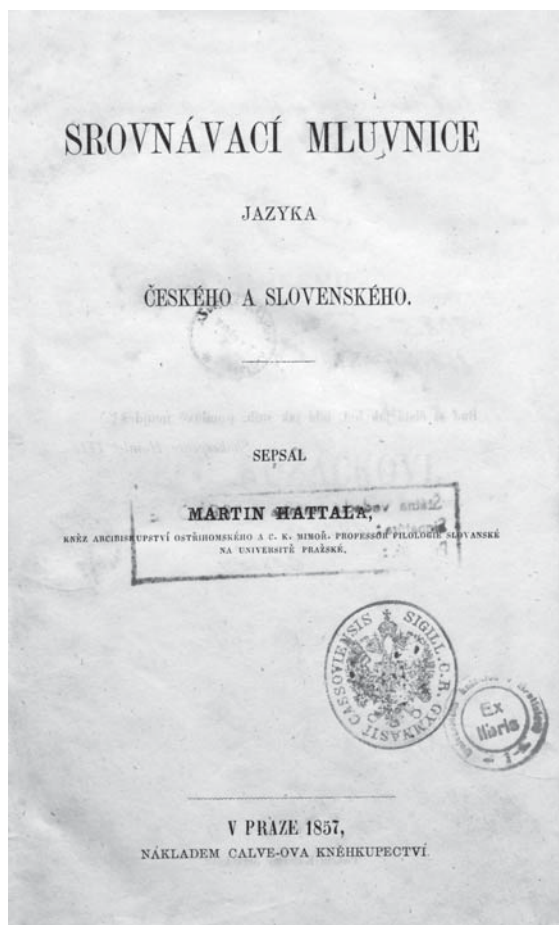
M. Hattala je v HF ŠVK zastúpený aj ďalšími dielami spojenými s jazykom – *Čechisch-slowakische und deutsche Aufgaben zum beiderseitigen Uebersetzen und Lesestücke* (Bratislava 1851), *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského* (Praha 1857).

¹⁸ Tomáš Červen (1793 – 1876) rímskokatolícky kňaz, cirkevný hodnostár, mecén, pôsobil v banskobystrickej diecéze. Porovnaj *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990) I. zväzok A – D*. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 423.

¹⁹ Peč.: Bibliotheca F. F. Praedicatorum Conv. Cassoviensis – Ex libris Univerzitná knižnica v Bratislave (A 95323); Peč.: Fedor Ruppeldt, evanj. farár, Žilina. Slovensko (A 52639).

²⁰ *Krátka Mluvnica Slovenská*. V Prešporke. Tiskom predtým Schmidovým. 1852. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 34671, A 34671a, A 78508.

²¹ Schmid – tlačiareň založená v r. 1833 Antonom B. Schmidom, po r. 1848 patrila jeho bratovi Františkovi Schmidovi. Tlačil predovšetkým nemeckojazyčné dokumenty. Porovnaj BREZA, ref. 6, s. 42.

Ukážka titulného listu – M. Hattala *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, zdroj: ŠVKPO, sign. A 95326

Ďalší záujem o jazyk sa v 60. a prvej polovici 70. rokov realizoval aj vďaka činnosti prvej celonárodnej kultúrnej ustanovizne – Matice slovenskej (1863 – 1875). Aj toto obdobie je z hľadiska jazykovedných diel zastúpené v HF ŠVK. Ako prvé uvádzame dielo *Grammatik der slowakischen Sprache*²² Jozefa Karola Viktorina (1822 – 1874), ktoré evidujeme

²² *Grammatik der slowakischen Sprache. Zum praktischen Gebrauche bearbeitet, mit einem ausführlichen Wörterverzeichnis und einer populären Chrestomathie verfehen von Josef K. Viktorin. Pest. In kommission bei Lauffer & Stolp. 1860.*

v dvoch²³ vydaniach z roku 1860 a 1862. Vydala ho firma Lauffer a Stolp,²⁴ tlačil Martin Bagó²⁵ v Budíne. Jeden z exemplárov bol v minulosti vo vlastníctve Knižnice Matice slovenskej.²⁶ Autor dielo venoval Josipovi Jurajovi Strossmayerovi.²⁷ O tom, že bolo určené pre praktické použitie svedčí nielen „záverečné slovo“ autora, ale aj jeho pomerné rýchle opätovné vydávanie (celkovo sa evidujú 4 vydania: 1860, 1862, 1865, 1878).

V roku 1864 vyšla vo Viedni publikácia, ktorá v období činnosti Matice slovenskej plnila funkciu normotvornej príručky slovenského jazyka. Ide o dielo Fraňa (Františka) Mráza (1835 – 1884) *Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných škôl*.²⁸ Zaujímavá je z posesorského hľadiska – rukopisnými poznámkami viacerých nateraz neidentifikovaných osôb.²⁹ Tlač je venovaná Jurajovi Tvrďemu,³⁰ mecénovi, publicistovi a cirkevnému hodnostárovi.

V HF ŠVK evidujeme aj slovníkovú produkciu Jozefa Lósa (Loos) (1839 – 1878). Ide o prvý a tretí zväzok jeho trojzväzkového slovníka *A Magyar, Német és Tót Nyelv Szótára* (Pešť 1869 ; Pešť 1871).

Na základe uvedeného možno konštatovať, že sledované diela vyšli prevažne v Bratislave, ale evidujeme aj Banskú Štiavnicu a Budín. Tlač realizovali viaceré bratislavské tlačiarne – landererovská, wigandovská, belnayovská, schmidovská, z dnešného pohľadu zahraničie je reprezentované

²³ Prvé vydanie z r. 1860 ŠVKPO, sign. A 29277, A 29277a. Druhé ŠVKPO, sign. A 77597.

²⁴ Firma pôsobiaca v Pešti v r. 1850 – 1861 ako Lauffer és Stolp könyvkereskedés és kiadó. Porovnaj online zdroj http://typographia.oszk.hu/html_clavis/uk/egyszeru.php [cit: 2017-10-09].

²⁵ S menom tlačiar/firmy sa stretávame v podobe Bagó Márton nyomda Budapest (Pest) 1833 – 1873. Porovnaj online zdroj http://typographia.oszk.hu/html_clavis/uk/egyszeru.php [cit: 2017-10-09].

²⁶ Peč.: Z rezervných fondov (Knižnice) Matice slovenskej – Vyradený exemplár z Knižnice Matice sloven(skej) 20. VII. 19(?), údaj preväzbou obrezaný Zdroj: ŠVKPO A 29277a.

²⁷ Josip Juraj Strossmayer (1815 – 1905) – chorvátsky rímskokatolícky duchovný, bosensko-sriemsky biskup, mecenaš, stúpenec obnovy ilýrskej kultúry, v r. 1867 založil Juho-slovanskú akadémiu vied a umení, obnovil záhrebskú univerzitu, inicioval vydávanie literárnych pamiatok, podporoval Maticu ilýrsku. Porovnaj údaje dostupné na internete https://cs.wikipedia.org/wiki/Josip_Juraj_Strossmayer [cit: 2017-10-09].

²⁸ Slovenská Mluvnica Pre Gymnasia, Reálky, Praeparandie A Vyššie Oddelenia Hlavných Škôl. Vyracoval A Vydal Fraňo Mráz, Prof. Na Kat. Kr. B. Bystrickom Gymn. Vo Viedni 1864. Tlačou Vel. Otcov Mechtaristov. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 24652.

²⁹ Rkp. pozn.: Ján Zvara 1864/5 – Stefan Cech (Čech?) – Karol(?) ev. bohoslovec ako aj zle čitateľnú pečiatku končiacu slovami ev. farár. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 24652.

³⁰ Juraj Tvrďý (1780 – 1865) rímskokatolícky kňaz, pokračovateľ bernolákovských aktivít, publikačne činný (Cyrill a Method, Katolícke noviny). Porovnaj *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zväzok, T – Ž. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 158. ISBN 80-7090-111-X.

Budínom (Lauffer a Stolp). Hoci medzi bývalými vlastníkmi nachádzame predovšetkým pamäťové inštitúcie (Knižnica Matice slovenskej, Univerzitná knižnica v Bratislave) alebo cirkevných vlastníkov (Bibliotheca F. F. Praedicatorum Conv. Cassoviensis), okrem nateraz bližšie neidentifikovaných súkromných osôb sa stretávame aj so známejšími menami ako napríklad martinský architekt F. Bulla či biskup evanjelickej cirkvi Fedor Ruppeldt.

LITERÁRNE DIELA

Poézia

V rámci sledovaného obdobia a realizovaného výskumu možno konštatovať, že v HF ŠVK sa nachádza zaujímavý súbor literárnych diel. Z chronologického hľadiska je prvým zo zastúpených autorov básnik Ján Hollý (1785 – 1849), s ktorého osobou vieme v našom fonde spojiť viacero diel. Je zastúpený svojou pôvodnou i prekladovou tvorbou. Zbierka *Rozličné básne hrdinské, elegické, a lirické z Wirgilia, Teokrita, Homéra, Owídia, Tirtea, a Horáca*³¹ vyšla v roku 1824 v Trnave. Na jej vydaní sa podieľali Ján Jelínek³² a publikovaná bola „nákladom istého literatúry slovenskej milovníka“ (Juraja Palkoviča). Významná je nielen tým, že slovenskému čitateľovi ponúkla preklady antických autorov v časomernom prozodickom systéme, ale aj tým, že je v nej zaradená teoretická časť vysvetľujúca prekladateľskú metódu J. Hollého v bernolákovčine pod názvom *Prozodia o Dlho= a krátkozvučnosti Slowek (Syllabarum)*. Z knihovedného pohľadu sú zaujímavé posesorské údaje – konkrétne rukopisná dedikácia nachádzajúca sa v tlači,³³ ktorá odkazuje na osoby Jána Cimráka³⁴ a Jura Janošku.³⁵

³¹ Rozličné Básne Hrdinské, Elegické, a Lirické z Wirgilia, Teokrita, Homéra, Owídia, Tirtea, a Horáca. Preložené od Gana Hollého. S predstavenú Prozodiú. Nakladem istého Literaturi slowenskég Milovníka. W Trnawe, Witlačená u Gána Krst. Gelin-ka, Roku 1824. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 28144.

³² Ján Krstiteľ Jelínek (činný v r. 1823 – 1841) trnavský tlačiar, podnik zdedil po otcovi Václavovi (pôsobil od r. 1788); celkovo jelínkovská tlačiareň za obdobie svojej existencie vytlačila vyše 600 kníh (latinčina, slovenčina, maďarčina a nemčina), zo slovenských predovšetkým diela bernolákovcov. Porovnaj BREZA, ref. 6, s. 122-127.

³³ Papierový štítok s menom Vendelin Bruck a rukopisné venovanie znejúce: Na pamiatku pobytu v Sielnici v júli 1882 svojmu priateľovi Jánovi Cimrák Jur Janoška. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 28144.

³⁴ Ján Cimrák (1859 – 1926), vyštudoval teológiu (Bratislava, Erlangen), farár v Liptovskej Sielnici. Osvetová národnobuditeľská činnosť, 1901 – 1925 člen správy vydavateľstva Tranoscus. Porovnaj *Biografický lexikón Slovenska II. C-F*. Martin : Slovenská národná knižnica, s. 41-42. ISBN 80-89023-44-4.

³⁵ Jur Janoška (1856 – 1930) – redaktor, literárny kritik, biskup východného dištriktu,

Od J. Hollého sa v HF ŠVK Prešov zachoval aj preklad antického eposu Eneida od Publia Vergília Mara. Vyšiel v roku 1828 pod názvom *Wirgiliowa Eneida*³⁶ v Trnave. Dokument sa zachoval v dvoch exemplároch, raz ako príväzok, druhý raz ako samostatný titul. Samostatný titul môžeme na základe posesorského údaja spojiť s jednou zo škôl³⁷ pôsobiacich v minulosti na území mesta Prešov. Ďalším eposom – tentoraz už zo slovanského motivického okruhu, ktorý sa zachoval v HF ŠVK Prešov je *Cirillo-Methodiada*. Tlač, ktorá vyšla v roku 1835³⁸ v Budíne, obsahuje okrem eposu aj sekundárne informácie týkajúce sa solúnskych bratov, či slovanského pohanského kultu, ale aj básň oslavujúcu známeho mecéna Martina Hamuliaka, ktoré do nej zaradil sám autor. Dielo v minulosti patrilo Knižnici Matice slovenskej.³⁹

Básne Gana Hollého predstavujú štvorzväzkové vydanie súborného diela autora, ktoré vyšlo v krátkom časovom slede (1840 – 1842) ešte za jeho života. Všetky zväzky⁴⁰ dnes evidujeme v historickom fonde ŠVK

prvý gen. biskup ev. a. v. cirkvi na Slovensku, prispel k rozvoju evanjelickej cirkevnej tlače, v r. 1887 založil periodikum Cirkevné listy (redigoval do r. 1921), bibličtinu nahradil spisovnou slovenčinou, v r. 1887 založil (do r. 1924 aj redigoval) edície *Tranoscia*, v ktorých popri nábožensky orientovaných dielach vychádzali aj kultúrno-umelecké publikácie. Porovnaj: *Slovenský biografický slovník I*, ref. 18, s. 529.

³⁶ *Wirgiliowa Eneida*. Preložená od Gana Hollého. Nákladem istého Literaturi slowenskég Milowńíka W Trnawe, Witlačená u Gána Krst. Gelinka. Roku 1828. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 5634, A 28144 priv. 1.

³⁷ Peč.: Biblioteka Gr. Kaf. Seminarii V` Prjaševě (zle čitateľná). Zdroj: ŠVKPO, sign. B 5634.

³⁸ *Cirillo-Metodiada*. Witazská Báseň W Šesti Spewoch Od Gana Hollého Arcibiskupstwa Ostrihomského Kňaza. S Pripogením Žiwotopisem Swatích Cirilla A Metoda, Gako Též Bágoslowím Pohanských Slowákow, A Wiswetleńím Některich Slow. W Budíne, Literami Král. Uniwers. Tlačárňe. 1835. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 77990.

³⁹ Peč.: Z rezervných fondov Knižnice Matice slovenskej. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 77990.

⁴⁰ Súborné dielo evidujeme v ŠVKPO, sign. B 1874/I-III, v uvedených publikáciách evidujeme 2 príväzky. Exemplár B 1874/I (prvý diel) obsahuje 1 príväzok (B 1874/I priv. 1; 2. diel súborného diela), B 1874/II predstavuje 2. diel súborného diela), exemplár B 1874/III predstavuje 3. diel súborného diela s jedným príväzkom (B 1874/III priv. 1; 4. diel súborného diela). Prepisy titulných listov: B 1874/I: *Básne Gana Hollého*. Widané Od Spolku Milowńíkow Reči A Literaturi Slowenskég. We Štiroch Zwazkoch. Zwazek I. Z Obrazem Nagoswíteńegšého Pana Biskupa Belánského. W Budíne. Literami Král. Uher. Univers. Tiskárňe. M. DCCC. XLI.; B 1874/II (B 1874/I priv. 1): *Básne Gana Hollého*. Widané Od Spolku Milowńíkow Reči A Literaturi Slowenskég. We Štiroch Zwazkoch. Zwazek II. W Budíne. Literami Král. Uher. Univers. Tiskárňe. M. DCCC. XLI.; B 1874/III: *Básne Gana Hollého*. Widané Od Spolku Milowńíkow Reči A Literaturi Slowenskég. We Štiroch Zwazkoch. Zwazek III. Z Obrazem Pána Sklátatela. W Budíne. Literami Král. Uher.

Prešov. Dielo bolo venované banskobystrickému biskupovi Jozefovi Belánskemu.⁴¹ Prvý zväzok obsahuje Selanki, Rozličné básne, Pesne (ódi) a v minulosti patrilo do knižnice kráľovského katolíckeho gymnázia v Prešove.⁴² V druhom zväzku nachádzame eposy Swatopluk a Cirillo-Methodiada.⁴³ Tretí zväzok obsahuje epos Sláv a dielo Katolícki spewňník, z typografického hľadiska je zaujímavý výskyt signovaného frontispice J. Hollého, radený je tu aj jeho životopis. Titul možno na základe pečiatky spojiť s kráľovským katolíckym gymnáziom v Prešove.⁴⁴ Vo štvrtom zväzku sa nachádzajú Rozličné básne hrdinské... a Wirgiliowa Eneida.

Spisy básnické, ktorých autorom je J. Hollý, znova vydal a usporiadal aj Jozef Karol Viktorin. Tlač vyšla v Pešti v roku 1863 a na titulnom liste⁴⁵ sa uvádza ako tretie opravené vydanie.

Tvorbu po česky píšucich autorov v HF ŠVK reprezentuje dielo Bohuslava Tablica (1769 – 1832), konkrétne tri zväzky jeho diela *Poezye* (Vacov 1806 – 1809). Nachádzame aj po jednej básnickej zbierke autorov Ludovít Žello (1809 – 1873) a Michal Algöver (1826 – 1908).

Hoci je štúrovská generácia v dejinách slovenskej literatúry zapísaná viacerými významnými básnikmi, v HF ŠVK Prešov nachádzame nateraz iba troch autorov poézie a štyri tituly.

Andrej Sládkovič (1820 – 1872) je autorom diela *Svätomartiniáda*,⁴⁶ tá bola inšpirovaná založením Matice slovenskej a vznikla na podnet predstaviteľov národného spoločenstva. Na jednom z exemplárov nachádzame priame spojenie s Prešovom – cez údaj o kníhviazačovi diela i pôvodnom vlastníčkovi, jednej zo škôl pôsobiacich na území mesta.⁴⁷ *Spisy básnické Andreja Sládkoviča*,⁴⁸ ktoré vyšli tlačou v Banskej Bystrici nákladom E.

Univers. Tiskárne; B 1874/III priv. 1: Básne Gana Hollého. Widané Od Spolku Milowńikow Reči A Literaturi Slowenskég. We Štiroch Zwazkoch. Zwazek IV. s przedstawením Dodawkem k I. Zwazku. W Budińie Literami Král. Uher. Univers. Tiskárne. M. DCCC. XLII.

⁴¹ Jozef Belánsky (1769 – 1843) – rímskokatolícky kňaz, cirkevný hodnostár, náboženský spisovateľ, od r. 1823 banskobystrický biskup, mecén literárnej tvorby slovenských kňazov. Porovnaj *Slovenský biografický slovník I.*, ref. 18, s. 187.

⁴² Peč.: Az Eperjesi K Kat Főgymnásium Könyvtáráé. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 1874/I.

⁴³ Peč.: Bibliotheca Conv. Poseniensis O. Fr. M. – Z rezervných fondov Knižnice Matice slovenskej Zdroj: ŠVKPO, sign. B 1874/II.

⁴⁴ Peč.: Az Eperjesi K Kat Főgymnásium Könyvtá(r)ae. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 1874/III.

⁴⁵ ŠVKPO, sign. B 17815, B 17815a, B 17815b.

⁴⁶ Svätomartiniáda. Národní epos od Andreja Sládkoviča. Budín. V Tlačiarňi Kr. Uhor. University. 1861. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 17817, B 11064.

⁴⁷ Peč.: Byblioteka junosťstva gr. kat. ruskoj učytel'skoj preparandiy V` Prjaševě [=azb.], papier. štítok: Jozef Škerlik Knihár Prešov, Masarykova u. 5. (B 11064).

⁴⁸ Spisy Básnické Andreja Sládkoviča V B. Bystrici. Nákladom – Eugena Krčmeryho.

Krčméryho,⁴⁹ sú editorským počínom J. Viktorina, ktorý ich vydal ešte za autorovho života. Autor svoje dielo venoval ruskému básnikovi Alexejovi Stepanovičovi Chomiakovovi.⁵⁰

Evidujeme aj *Piesne nateraz* (Viedeň 1861) od Jozefa Miloslava Hurbana (1817 – 1888) či *Básne Janka Čajaka* (Viedeň 1861).

Ako vidno, poetické diela, ktorým bola venovaná pozornosť, vyšli v Trnave, Budíne a Pešti, nachádzame zastúpenie jelínkovskej tlačiarne i tlačiarne kráľovskej uhorskej univerzity. Medzi posesormi možno nájsť príslušníkov slovenskej inteligencie – Jur Janoška, Ján Cimrák, ale aj inštitúcie školského (napr. Az Eperjesi K Kat Főgymnasium Könyvtarée) a cirkevného charakteru (Bibliotheca Conv. Posoniensis O. Fr. M.), v neposlednom rade aj pamäťové inštitúcie (Knížnica Matice slovenskej).

Próza

Ako reprezentanta prozaickej línie tvorby štúrovskej generácie sme si vybrali Jána Kalinčiaka (1822 – 1871), ktorý je vďaka vydaniam Kníhtlačiarneho účastinárskeho spolku zo 70. rokov 19. storočia v porovnaní s ostatnými autormi zastúpený výraznejším počtom titulov i exemplárov (duplikátov i príväzkov). Všetky jeho diela vyšli v rámci edície Slovenský národný zábavník, ktorú redigoval J. Francisci (ten je ako editor identifikovateľný aj na ďalších prozaických dielach, nebudeme sa im však venovať všetkým). Z časového hľadiska je prvým vydaným titulom *Reštavrácia*,⁵¹

1861. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78322, A 78322a.

⁴⁹ Eugen Krčméry (1830 – 1891) – kníhkupec, vydavateľ, v r. 1856 – 1880 pôsobil v Banskej Bystrici, od r. 1863 kníhkupec a vydavateľ Matice slovenskej (knižné vydania a Letopis MS). Porovnaj *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zväzok, K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 249. ISBN 80-7090-019-9.

⁵⁰ Alexej Stepanovič Chomiakov (1804 – 1860) – ruský poet, publicista, filozof, zakladateľ slavjanofilstva, člen-korešpondent Petrohradskej akadémie vied, pochádzal zo šľachtickej rodiny. V r. 1821 získal na Moskovskej univerzite hodnosť kandidáta matematických vied. Pôsobil v armáde, venoval sa prekladom (antická literatúra), spolupracoval s viacerými časopismi (napr. Jevropejec, Moskvitanin, Russkaja beseda). Porovnaj POSPÍŠIL, Ivo et al. *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha : Nakladatelství Libri, 2001, s. 276-277. ISBN 80-7277-068-3. Pozri aj údaje na internete <https://ru.wikipedia.org/> [cit: 2017-10-09].

⁵¹ Dielo evidujeme v ŠVKPO, sign. HA 140/I a A 78023/I a A 78218, pričom pri prvých dvoch signatúrach ide o hlavné dielo s niekoľkými príväzkami, sign. A 78218 predstavuje pôvodné zošitové (paperbackové) vydanie diela. Prepis titulného listu (rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť spolku v T. Sv. Martine. Sväzok I. Povesti Jána Kalinčáka. Reštavrácia. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účasťinárskeho spolku. 1871. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. I. Reštavrácia. Slov. národného zábavníka sväzok I. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom

pri ktorom nachádzame aj posesorské údaje,⁵² po nej nasledujú dve prózy: *Bratova ruka* a *Bozkovci*,⁵³ tretím zväzkom edície sa stal *Milkov hrob*,⁵⁴ pri ktorom zaznamenávame aj posesorský údaj.⁵⁵ Štvrtým zväzkom v rámci edície sú prózy *Láska a pomsta* a *Púť lásky*,⁵⁶ aj tu nachádzame posesorský údaj.⁵⁷ Piatym zväzkom edície sa stali prózy *Knieža liptovský* a *Serbianka*,⁵⁸ opätovne nachádzame zmienky o pôvodných vlastníkoch.⁵⁹ Šiesty diel edície predstavujú prózy *Mládenec slovenský*, *Svätý duch*, *Mních*,⁶⁰ pôvod-

kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1871.

⁵² Na exemplári ŠVKPO, sign. A 78023/I peč.: Knížnica Matice slovenskej – Z rezervných fondov Knížnice Matice slovenskej, na HA 140/I podpis Dr Ján Schwarz.

⁵³ Dielo evidujeme ako príväzok pod signatúrou HA 140/I práv. 1a A 78023/I práv. 1: Prepis titulného listu (rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť spolku v T. Sv. Martine. Sväzok II. Povesti Jána Kalinčáka. *Bratova Ruka*. – *Bozkovci*. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1871. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. II. *Bratova Ruka*. – *Bozkovci*. Slov. národného zábavníka sväzok II. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1871.

⁵⁴ Dielo evidujeme ako príväzok pod signatúrou HA 140/I práv. 2 a A 78023/I práv. 2: Prepis titulného listu (rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť spolku v T. Sv. Martine. Sväzok III. Povesti Jána Kalinčáka. *Milkov hrob*. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1872. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. *Milkov hrob*. Slov. národného zábavníka sväzok III. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1872.

⁵⁵ Podpis: Schwarz Ján Zdroj: ŠVKPO HA 140/I práv. 2.

⁵⁶ Dielo evidujeme ako príväzok pod signatúrou HA 140/I práv. 3: Prepis titulného listu (rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť spolku v T. Sv. Martine. Sväzok IV. Povesti Jána Kalinčáka. *Láska A Pomsta*. – *Púť Lásky*. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1872. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. *Láska a pomsta*. – *Púť lásky*. Slov. národného zábavníka sväzok IV. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1872.

⁵⁷ Podpis Anna Schwarz Ján. Zdroj: ŠVKPO, sign. HA 140/I práv. 3.

⁵⁸ Zdroj: ŠVKPO, sign. HA 140/II, A 78023/II, A 23858, pričom pri prvých dvoch signatúrach ide o hlavné dielo s niekoľkými príväzkami zachované v súdobej väzbe, sign. A 23858 predstavuje pôvodné zošitové (paperbackové) vydanie diela. Prepis titulného listu (rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť spolku v T. Sv. Martine. Sväzok V. Povesti Jána Kalinčáka. *Knieža Liptovský*. – *Serbianka*. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1873. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. *Knieža Liptovský*. – *Serbianka*. Slov. národného zábavníka sväzok V. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarско-účastinárského spolku. 1873.

⁵⁹ Peč.: Z rezervných fondov Knížnice Matice slovenskej – Paul Križko – Rkp. podpis: Schwarz Ján Zdroj: ŠVKPO, sign. HA 140/II.

⁶⁰ Zdroj: ŠVKPO, sign. HA 140/II práv. 1 a A 78023/II práv. 1. Prepis titulného listu

ným vlastníkom bol už spomínaný P. Križko.⁶¹ Siedmym dielom v poradí sa stala próza *Orava*,⁶² tiež v nej nachádzame zmienku o posesoroch.⁶³

Ďalším zastúpeným prozaikom je Viliam Pauliny-Tóth (1826 – 1877) a síce prvým a druhým dielom *Besiedok* (Skalica 1866; Skalica 1867) a prózou *Trenčiansky Matúš* (Martin 1871). Hoci zaznamenávame ešte výskyt ďalších prozaických diel, konkrétne *Tomáš Nápravník* od A. P. Záturckého a *Poviedky pre slovenské dievky* či diela *Obchodníci* od Jana Pawla Tomášeka, nebudeme sa im pre obmedzený rozsah textu štúdie v tomto zborníku venovať, rovnako ako sa v tejto chvíli nebudeme venovať ani osobnosti Jonáša Záborského a zastúpeniu jeho diela v HF ŠVK Prešov, ktorý by si zaslúžil osobitný príspevok.

Z pohľadu oficiín tak v tomto výbere dominuje Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok v Martine a z pohľadu pôvodných vlastníkov – osôb (pravdepodobne) rodina Schwarzovcov, Pavol Križko a z pohľadu inštitúcií Kníhnica Matice slovenskej.

Dráma

Dramatické diela sú v sledovanom období zastúpené predovšetkým tvorbou Jána Chalupku, v jej predrevolučnej (po česky písanej) i porevolučnej (po slovensky písanej) podobe. Štúrovskú dramatickú tvorbu identifikujeme pri menách troch autorov, ide o divadelnú hru *Podmaňinovci*⁶⁴ od Mikuláša Dohnányho (1824 – 1852). Vyšla v roku 1848 v Levoči. Autor

(rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť. spolku v T. Sv. Martine. Sväzok VI. Povesti Jána Kalinčáka. Mládenec slovenský. – Svatý duch. – Mních. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarsko-účasťinárskeho spolku. 1873. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. Mládenec slovenský. – Svatý duch. – Mních. Slov. národného zábavníka sväzok VI. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarsko-účasťinárskeho spolku. 1873.

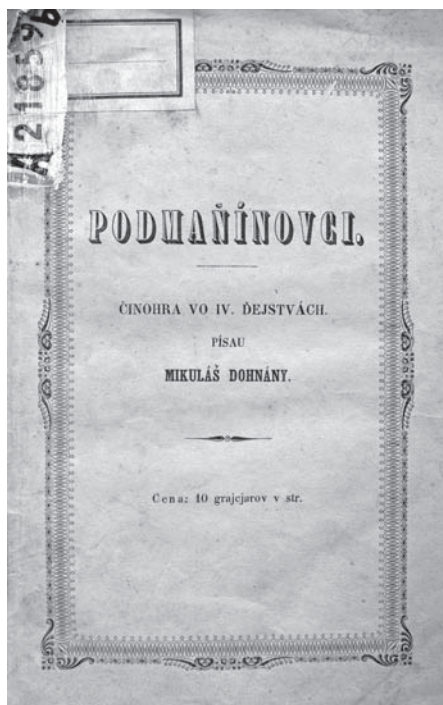
⁶¹ Peč.: Paul Križko Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78023/II priv. 1.

⁶² Zdroj: ŠVKPO, sign. HA 140/II priv. 2 a A 78023/II priv. 2 a A 78001 (pri tomto exemplári je zrejme, že šlo pôvodne šlo o paperbackové vydanie, keďže súčasťou dobovej väzby sa stala aj pôvodná papierová obálka – predná časť). Prepis titulného listu (rozšírený titulný list): ľavá strana: Slovenský Národný Zábavník. Usporiaduje Ján Francisci, predseda kníhtlač.-účasť. spolku v T. Sv. Martine. Sväzok VII. Povesti Jána Kalinčáka. Orava. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarsko-účasťinárskeho spolku. 1873. Pravá strana: Povesti Jána Kalinčáka. Orava. Slov. národného zábavníka sväzok VII. Turč. Sv. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarsko-účasťinárskeho spolku. 1873.

⁶³ Peč.: Paul Križko (A 78023/II priv. 2); rkp. podpis: Ján Schwarz (HA 140/II priv. 2); peč.: Z rezervných fondov Kníhnice Matice slovenskej – Museum A Bibliotéka V „Dome“ (A 78001).

⁶⁴ Podmaňinovci. Činohra V 4 Ďejstvách. Písau Mikuláš Dohnány. V Levoči. Tlačom Jana Werthmüllera A Sina. 1848. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 21859, A 21859a, A 21859b.

ju venoval „Jankovi Rimavskému“ a zaujímavá je najmä z posesorského hľadiska, pretože na základe dedikácie vieme jeden z exemplárov spojiť s osobou M. M. Hodžu.⁶⁵

Ukážka obálky – M. Dohnány *Podmaňinovci*, zdroj: ŠVKPO, sign. A 21859a

Jozef Podhradský (1823 – 1815) je autorom ďalšej drámy *Holuby a Šulek*.⁶⁶ Dielo je pokusom o dramatizáciu osudov dvoch účastníkov slovenského povstania – Viliama Šuleka (1825 – 1848) a Karola Holubyho (1826 – 1848). V oboch exemplároch z HF ŠVK Prešov nachádzame zaujímavé posesorské údaje – pečiatky, podpisy a rukopisné poznámky.⁶⁷

⁶⁵ Ide o exemplár v ŠVKPO, sign. A 21859, evidujeme dedikáciu: Z majetku M. M. Hodžu! – Od Michala Miloslava Hodžu dostala dna 23 (...)? Zuzana Hrilko(?).

⁶⁶ Holuby A Šulek. Smutnohra V 5 Jednáňu. Od J. Podhradského. Vidaná Na Napomožeňja Druhej Slovenskej Školi Evang. V Pešti. (V Starej Slovenčine, V Tatrách žijúcej.) V Pešti, 1850. Tiskem J. M. Trattner-Károlyiho. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 28143, A 28143a.

⁶⁷ Rkp. pozn.: z Knihovni Lud Orphanides 2 f 30 x (= gr.). A 28143a: Peč.: Z rezervných fondov Knižnice Matice slovenskej – Knižnica Matice slovenskej, rkp. podpis:

Dráma Mikuláša Štefana Ferienčíka (1825 – 1881) *Pravda preca zvíťazí!*⁶⁸ vyšla v roku 1862 v Budíne. Dej drámy sa tematicky viaže na memorandové zhromaždenie a jeho dosah na obyvateľov bližšie neurčeného mesta.

Ako o poslednej sa zmienime o hre Jána Štepitu (1849 – 1882)⁶⁹ *Preporodená obec* (Turčiansky Sv. Martin 1873). Publikovaná bola pod pseudonymom Janko Vesnín a je príkladom protialkoholickej literárnej spisby typickej pre 19. storočie.

Dramatické diela, ktorým sme sa venovali, vyšli v Levoči (Ján Werthmüller), Pešti (Trattner – Károly) a Budíne (uhorská kráľovská univerzitná tlačiareň). Z posesorského hľadiska evidujeme veľmi zaujímavé podpisy predstaviteľov slovenskej inteligencie – M. M. Hodžu, Ludovíta Orphanidesa a Vladimíra Makovického, z pohľadu inštitúcií evidujeme bývalého vlastníka Knížnicu Matice slovenskej.

Evanjelická cirkevná spisba

Ďalší tematický okruh bol zvolený v kontexte sledovania aktivít evanjelickej inteligencie – evanjelická cirkevná spisba. Do tejto tematickej skupiny bolo zaradených viacero titulov z obdobia rokov 1828 – 1863 nachádzajúcich sa v HF ŠVK. Na základe výskumu bolo možné doložené tlače rozdeliť podľa obsahu do ďalších štyroch menších skupín, a to na homílie a príležitostné reči; cirkevno-historické práce; cirkevno-filozofické práce; spevníky a varia.

Homílie a príležitostné tlače

Skupina homílií a príležitostných rečí je v HF ŠVK zastúpená 6 titulmi z rokov 1828 – 1852. Výber a zaradenie homiletických prác do výskumu národného obrodzenia nebol náhodný. Autori popri evanjeliových či duchovných odkazoch vo svojich kázňach predstavili a zvýraznili aj spoločenské hodnoty, poukázali na aktuálne a páľčivé problémy doby, cirkvi či národa. K homiletickým prácam sme zaradili jednak zbierky kázní (zastúpení sú autori Ján Kollár, Matúš Blaho), ale aj príležitostné kázne či reči vykazujúce svojou vnútornou štruktúrou charakter kázní – podávajú interpretáciu vybraného biblického textu, vyzývajú poslucháčov k pokániu

Vladimír Makovický (A 28143).

⁶⁸ Pravda predca zvíťazí! Veselohra v 3 dejstvách. Od Mikuláša Št. Ferienčíka. V Budíne, v tlačiarni kr. uhors. university. 1862. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 52644.

⁶⁹ Preporodená obec. Činohra w troch dejstvách. Spísal Janko Wesnín. Turč. Sw. Martin. Tlačou a nákladom kníhtlačiarsko=účastinárskeho spolku. 1873. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 52645.

a zvestujú posolstvo, evanjelium.⁷⁰ Väčšina vtedajších slovenských kňazov pracovala najmä s prevzatými kázňovými textami (išlo prevažne o preklady nemeckých kázní⁷¹), preto sú obzvlášť zaujímavé pôvodné zbierky kázní, ktoré slúžili aj ako inšpirácia a pomoc pre mladých začínajúcich kňazov pri ich kazateľskej činnosti. Autormi kázňových textov, resp. zbierok kázní nachádzajúcich sa v HF ŠVK boli Matúš Blaho (1772 – 1837),⁷² Ján Kollár (1793 – 1852),⁷³ Karol Kuzmány (1806 – 1866)⁷⁴ a Anton Ludovít Munyay (1787 – 1849).⁷⁵

Chronologicky najstaršou prácou je dvojväzková zbierka kázní Matúša Blaha *Nábožná Kázanj na wssecky Neděle a ewangelické Swátky celého*

⁷⁰ Bližšie ku kázňam slova Božieho pozri PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter. *Evanjelic-ká encyklopédia Slovenska*. Bratislava : BoPo, 2001, s. 159. ISBN 80-968671-4-8.

⁷¹ KUSÁKOVÁ, Lenka. Kollárovy „Nedělní, svátečné a příležitostné kázně a řeči“. In *Ján Kollár (1793-1993) zborník štúdií*. Cyril Kraus (ed.). Bratislava : VEDA, s. 267. ISBN 80-224-0347-4.

⁷² Matúš Blaho (1772 – 1837) – evanjelický kňaz, národno-kultúrny pracovník, knihovník, náboženský spisovateľ. Pôsobil ako kaplán vrbicko-sv.mikulášskeho zboru (1798) a lip-tovský senior (1819). Vynikal ako kazateľ. Počas jeho pôsobenia sa začali viesť seniorál-ne zápisnice v slovenskom jazyku. UHORSKAI, Pavel – TKÁČIKOVÁ, Eva a kol. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 1. A-L. Liptovský Mikuláš : Transocius, 1997, s. 34. ISBN 80-7140-143-9; Slovenský biografický slovník I., ref. 18, s. 260.*

⁷³ Ján Kollár (1793 – 1852). V r. 1819 – 1849 pôsobil ako kazateľ, neskôr farár slovenskej evanjelickej cirkvi v Pešti. Počas svojho pôsobenia v Pešti zriadil v r. 1820 slovenskú školu, aktívne sa zapájal do organizačných podujatí slovenských vzdelancov v Pešťbudíne (Slovenský čitateľský spolok, Slovenská knižnica). *Slovenský biografický slovník III., ref. 49, s. 145-146.*

⁷⁴ Karol Kuzmány (1806 – 1866) – pôsobil ako profesor na evanjelickom lýceu v Kežmarku, ako kaplán v Banskej Bystrici (1830), farár vo Zvolene (1830 – 1832), v Banskej Bystrici (1832 – 1849). V r. 1860 – 1863 bol patentálnym superintendentom v Banskej Bystrici, v r. 1863 sa stal farárom v Martine. Bol autorom a vydavateľom kázní, modlitieb, evanjelického funebrála, katechizmu. Bol pôvodcom návrhu na usporiadanie ev. a. v. cirkvi v Uhorsku, realizovaného cisárskym patentom v r. 1859. *Slovenský biografický slovník III., ref. 49, s. 321. PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter, ref. 70, s. 187. UHORSKAI, P. – TKÁČIKOVÁ, E. a kol., ref. 72, s. 153-154.*

⁷⁵ Anton Ludovít Munyay (1787 – 1849) – pedagóg, teológ, cirkevný historik, profesor teológie a rektor prešovského kolégia. V r. 1815 – 1832 bol evanjelickým farárom v Spišských Vlachoch, v r. 1832 – 1849 pôsobil ako profesor teológie na prešovskom kolégiu. Opätovne pôsobil ako rektor kolégia. Bol správcom kolegiálneho alumnea a notárom Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku, jedným z hlavných podporovateľov založenia študentskej Slovenskej spoločnosti v r. 1832 a jej knižnice „Bibliotheka Slavica“. Bol autorom početných kázní a odborných prác z oblasti evanjelických cirkevných dejín. Mnohé z jeho prác však zostali v rukopise. FRANKOVÁ, Li-buša. MUNYAY, ANTON LUDOVÍT. In *Multimediálny slovník Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. Darina Vasilová (ed.). Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, s. 147-149. ISBN 80-7165-114-1.

cýrkewnjho roku... (1828,⁷⁶ 1829⁷⁷), ktorú autor vydal počas pôsobenia vo wrbicko-mikulášskom cirkevnom zbore a na poste seniora Liptovského seniorátu. Oba zväzky vyšli v Levoči u vydavateľa Jána Werthmüllera.⁷⁸ Tento prvý zväzok kázni je zaujímavý aj prehľadom predplatiteľov publikácie (subscibentů) – cirkevných zborov, ktoré prejavili záujem o exempláre publikácie ešte pred ich vydaním. Celkove malo o zbierku Blahových kázni záujem 1104 predplatiteľov a to nielen v zboroch nachádzajúcich sa na území dnešného Slovenska, ale aj z Čiech a Moravy. Najväčší bol záujem o publikáciu v Blahovom domovskom cirkevnom zbore v Liptovskom Mikuláši (340). Z prehľadu predplatiteľov sa dozvedáme, že v Prešove bol pred vydaním zbierky kázni záujem len o jeden exemplár. Druhý zväzok kázni v plynutí cirkevného roka nadväzuje na prvý.

Ďalším autorom, ktorého kázne z uvedeného obdobia sa zachovali v HF ŠVK, je Ján Kollár, ktorý počas svojej tridsaťročnej kazateľskej činnosti v Pešti predniesol množstvo kázni. Tlačou vydal len 118 z nich. Väčšina vydaných kázni bola zaradená do dvojzväzkovej zbierky⁷⁹ *Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči...* (1831,⁸⁰ 1844⁸¹) nachádzajúcej sa aj

⁷⁶ Nábožná Kázanj na wssecky Neděle a ewangelické Swátky celého cýrkewnjho roku, z částky z ewangelických, z částky z episstolických obyčegných Textů wypracowána, a na žádost mnohých ku wsseobecnému wzdělánj wydána od Matausse Blaho, Cýrkwe ewangelické Wrbicko-St^o Mikulášské w Sl. Stolicy Liptowské Slowa Božjho Kazatele přednjho; a welebného Bratrstwa ewangelického w tétýž Sl. Stolicy Seniora. Djl Prwnj. W Lewoči, wytisštěná w Jana Werthmüllera. Nákladem Wydawatelowým. 1828. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 71915/I.

⁷⁷ Nábožná Kázanj na wssecky Neděle a ewangelické Swátky celého cýrkewnjho roku, z částky z ewangelických, z částky z episstolických obyčegných Textů wypracowána, a na žádost mnohých ku wsseobecnému wzdělánj wydána od Matausse Blaho, Cýrkwe ewangelické Wrbicko-St^o Mikulášské w Sl. Stolicy Liptowské Slowa Božjho Kazatele přednjho; a welebného Bratrstwa ewangelického w tétýž Sl. Stolicy Seniora. Djl Druhý. W Lewoči, wytisštěná w Jana Werthmüllera. Nákladem Wydawatelowým. 1829. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 71915/II.

⁷⁸ Ján Werthmüller (1815 – 1844) odkúpil tlačiareň v Levoči od Jozefa Karola Mayera (1803 – 1815), ktorý odišiel v r. 1815 do Rožňavy. Ján Werthmüller pôsobil v prvých rokoch sám, neskôr sa stal jeho spoločníkom jeho syn (1844) a pod názvom Ján Werthmüller a syn existovala tlačiareň do r. 1895. Bola úzko spojená s hnutím štúrovcov v Levoči a takmer všetko, čo vydal Tatrin, vyšlo v tejto tlačiarňi. BREZA, ref. 6, s. 80-81.

⁷⁹ ONDREJOVIČ, Dušan. Ján Kollár kňaz a kazateľ. In *Ján Kollár (1793-1993) zborník štúdií*. Cyril Kraus (ed.). Bratislava : VEDA, s. 220. ISBN 80-224-0347-4.

⁸⁰ Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči, od Jana Kollára cjrkwe ewangelické Pesstansko=Budjnské sl. b. K. učené Společnosti Krakowské úda. W Pessti, tiskem Trattnera a Karoliho. 1831. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 20167/I

⁸¹ Nedělnj, swátečné i přjležitostné Kázně a Řeči, k napomoženj pobožné národnosti, od Jana Kollára, Starssiho senioralnj cirkwe ew. Pesstansko=Budjnské, Sl. B. kazatele Zboru slowenského a niekoľika učených společností auda. Djl Druhý. W Budjně, tis-

v HF ŠVK. Prvý zväzok vyšiel v Pešti vo vydavateľskej firme Trattner a Károly,⁸² druhý zväzok v Budíne u Jana Gyuriana a Martina Bagó.⁸³ Exemplár v HF ŠVK je defektným výtlačkom – zachovaných bolo 624 strán. Po strane 624 boli chýbajúce strany dopísané rukou, pravdepodobne pôvodným vlastníkom, celkovo bolo doplnených 13 rukopisných strán, pričom chyby tlače (erráta) nie sú prepísané kompletne. V oboch zväzkoch sú publikované dva druhy kázní, jeden je určený na neделе a slávnosti počas cirkevného roka a druhý na sviatky a zvláštne príležitosti. Vo viacerých kázňach a úvodných kapitolách sa poukazuje na problémy slovenských evanjelikov v Pešti, ktorých autor vníma ako „reprezentatívnu vzorku“ celého slovenského národa a ich starostí. V druhom zväzku bola medzi príležitostné kázne zaradená aj kázeň k vysväteniu superintendenta banského okolia Jána Seberiniho (4. mája 1834), kázeň k cirkevnej vizitácii v roku 1840, či kázeň pri príležitosti pohrebnej slávnosti cisára Františka I. Oba zväzky obsahujú posesorské údaje nám nateraz bližšie neznámych osôb.⁸⁴

Ďalším autorom kázňových textov je Karol Kuzmány. Tlačou uverejnil desať zo svojich kázní v období rokov 1832 – 1861.⁸⁵ V HF ŠVK sa zachovali tri kázňové publikácie. Prvým titulom sú *Dvě Kázně...* vydané v roku 1832 v Banskej Bystrici u Filipa Macholda.⁸⁶ Táto tridsaťdvastranová brožúra obsahuje dve kázne. Prvú predniesol Karol Kuzmány ako kazateľ zvolenského zboru na pôde banskobystričského evanjelického zboru. Druhá kázeň od-

kem Jana Gyuriana a Martina Bagó. 1844. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 20167/II, B 34330.

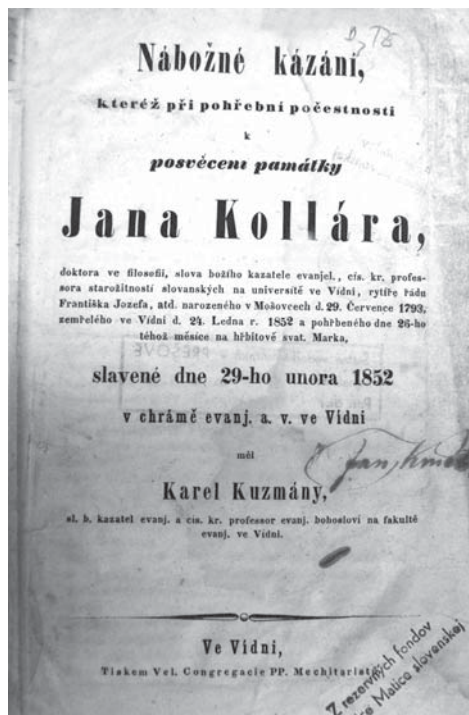
⁸² Tlačiareň Trattner-Károly pôsobila v Budapešti v r.1828 – 1867.

⁸³ Vydavateľská firma Gyurian a Bagó pôsobila v Budíne v r. 1834 – 1847. Dostupné na internete http://reciti.hu/wp-content/uploads/22-23_Tuskes_Doromb4.pdf. [cit: 2017-10-09].

⁸⁴ „z Kněh Lz (?) Semiana 5 fr. w. č. 1841“ Zdroj: ŠVKPO, sign. B 20167/I „Darem dostal od vydavatele Roku Páne 1849 Mich. Hösz“ + „Nr. 6“ + (ceruzou písané na zadnej predsádke – iný rukopis) „Z pozostalosti vp. Baloghého jeho syn. Ivan“ Zdroj: ŠVKPO, sign. B 34330.

⁸⁵ Bližšie ku Kuzmányho kázňovej tvorbe, s bibliografiou knižne vydaných kázní pozri: KOVAČKA, Miloš. Kázňová tvorba Karola Kuzmányho. In *Karol Kuzmány a Štefan Moyses v slovenských národných a cirkevných dejinách*. Martin : Matica slovenská, s. 91-109. ISBN 978-80-7090-839-6.

⁸⁶ Macholdovci vlastnili v Banskej Bystrici tlačiareň počas niekoľkých generácií do r. 1942. Najstarší Filip Machold I. tu tlačil v r. 1832 – 1837. Po ňom nastúpil jeho syn Filip Machold II., ktorý viedol tlačiareň do r. 1864. Po jeho smrti sa ujala vedenia tlačiarne vdova Macholdová, po nej syn Filip Machold III. (1874 – 1905). Jeho syn Filip Machold IV. nastúpil do vedenia tlačiarne v r. 1898 a samostatne ju viedol v r. 1905 – 1919. V r. 1920 – 1921 Macholdova tlačiareň pracovala pod firmou Ľudová tlačiareň, v r. 1922 – 1937 ako Slovenská Grafia, a potom opäť pod firmou Filip Machold. V r. 1942 sa vlastníkom tlačiarne stal novozaložený podnik Grafia a pod tou firmou pôsobila až do znárodnenia v r. 1950. BREZA, ref. 6, s. 30.

Ukážka titulného listu – *Nábožné kázání, kteréž při pohřební počestnosti k posvěcení památky Jana Kollára...*, zdroj: ŠVKPO, sign. A 78231

znela 8. apríla 1832 pri nástupe autora do úradu banskobystričského kazateľa. O trinásť rokov neskôr, teda v roku 1845 vyšla tlačou osvetová kázeň *Z konečného zahinutja, do ktorého nás pálenka už skutočne uwádza*,...⁸⁷ ktorá vyzýva k zrieknutiu sa alkoholizmu. Tlač vyšla v Banskej Bystrici, kde táto kázeň aj odznela, u Filipa Macholda. Tlač vydaná na dvadsiatich šiestich stranách sa v HF ŠVK zachovala defektne, chýbajú s. 3-6. V roku 1852 vyšla vo Viedni v kongregácii mechitaristov⁸⁸ spomienková kázeň na Jána Kollára s názvom *Nábožné kázání, kteréž při pohřební počestnosti k posvěcení*

⁸⁷ Z konečného zahinutja, do ktorého nás pálenka už skutočne uwádza, nič nás nemuože oratovať ako swatuo a wsseobecnuo odrjeknutja sa pálenki. Kázeň, ktorú mau Karol Kuzmány w pondelok Swatodussni 1845 w chráme B. Bistrickom ewanjelickom. W B. Bystrici, Tiskom Filippa Macholda 1845. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 72090.

⁸⁸ Tlačiareň vo Viedni viedli mechitaristi v r. 1811 – 1998.

*památky Jana Kollára...*⁸⁹ Kázeň odznela 29. januára 1852 v evanjelickom chráme vo Viedni. Do vedeckej knižnice sa publikácia dostala z Knižnice Matice slovenskej, okrem pečiatky odkazujúcej na túto inštitúciu sa na nej nachádza aj rukopisný údaj odkazujúci na Jána Kmeťa.⁹⁰

Poslednou z príležitostných kázní zaradených do výskumu je smútočná reč rektora prešovského kolégia a notára potiského dištriktu Antona Ludovíta Munyaya *Truchlořeč při pohřebnj počestnosti Přewelebného a výborne učeného Pána Pána Ondřege Šuleka...*⁹¹ Tlač sa viaže na pohrebnú rozlúčku s kukovským farárom, niekdajším seniorálnym notárom, konseñniom a seniorom šarišsko-zemplínskeho seniorátu Ondrejom Šulekom, ktorá sa konala 24. apríla 1836. Kázeň vyšla tlačou v roku 1838 u Jána Werthmüllera v Levoči.⁹²

Cirkevno-historické práce

Skupinu cirkevno-historických prác v HF ŠVK zastupujú tituly autorov Karola Kuzmányho a Pavla Dobšinského (1828 – 1885).⁹³ V roku 1840 vyšla v Banskej Bystrici u Filipa Macholda životopisná práca Karola Kuzmányho venovaná Martinovi Lutherovi s názvom *Žiwot Dra. Martina*

⁸⁹ Nábožné kázání, kteréž při pohřebni počestnosti k posvěcení památky Jana Kollára, doktora ve filosofii, slova božího kazatele evanjel., cí. kr. profesora starožitnosti slovanských na universitě ve Vídni, rytíře řádu Františka Jozefa, atd. narozeného v Mošovcech d. 29. Července 1793, zemřelého ve Vídni d. 24. Ledna r. 1852 a pohřbeného dne 26-ho téhož měsíce na hřbitově svat. Marka, slavené dne 29-ho unora 1852 v chrámě evanj. a. v. ve Vídni měl Karel Kuzmány, sl. b. kazatel evanj. a cí. kr. professor evanj. bohosloví na fakultě evanj. ve Vídni. Ve Vídni, Tiskem Vel. Congregacie PP. Mechitaristů. [1852]. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78231.

⁹⁰ Pravdepodobne ide o Jána Kmeťa (1848 – 1931) slovenského pedagóga, matematika, ktorý bol v r. 1919 – 1925 predsedom miestneho odboru Matice slovenskej.

⁹¹ Truchlořeč při pohřebnj počestnosti Přewelebného a výborne učeného Pána Pána Ondřege Šuleka Cjrkwi ew. Auğ. Wyzn. Kukowské Duchownjho Pastýře a Welebného Šarišsko=Zemplinského Bratstwj neyzaslaužilegssjho Seniora roku 1836. dne 24. dubně w Pánu zesnulého; přednesená Ant. Ludwjkem Munyaym Rektorem ewanjelického Pressowského Collegium a weřegným tamže Sw. Bohoslowj Učitelem, i welebné Před= a Za= Tiské Superintendencie Cjrkewnjm Notářem. W Lewoči, pjsmem Jana Werthmüllera, 1838. Zdroj: ŠVKPO, sign. R 3162.

⁹² Bližšie ku kázni pozri FRANKOVÁ, Libuša. Prešovské evanjelické kolégium v prvej polovici 19. storočia. (K pedagogickým a vedeckým osobnostiam školy). In *Annales historici Presovienses*, 2012, roč. 12, č. 1, s. 90-106. ISSN 1336-7528.

⁹³ Pavol Dobšinský (1828 – 1885) – folklorista, redaktor, básnik, prekladateľ, evanjelický farár. Kandidátsku skúšku zložil v r. 1850. V r. 1853 – 1855 bol kaplánom v Brezne, v r. 1855 – 1858 v Rožňavskom Bystrom. Bol profesorom slovenského jazyka a literatúry na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, od r. 1861 bol evanjelickým farárom v Drienčanoch. *Slovenský biografický slovník I.*, ref. 18, s. 482.

Luthera...⁹⁴ Publikácia sa do fondu ŠVK dostala z Matice slovenskej, z jej rezervných fondov. Ďalším titulom je práca Pavla Dobšinského venovaná jubileu misie vierozvestcov Cyrila a Metoda s názvom *Pamiatka pred tisíc rokmi w národe Slowenskom uwedeného kresťanstwa*,...⁹⁵ Publikácia vyšla tlačou v Budíne v roku 1863 v tlačiarni uhorskej kráľovskej univerzity.⁹⁶

Cirkevno-filozofické práce

Do skupiny cirkevno-filozofických prác boli zaradené publikácie štyroch autorov pojednávajúce o cirkevných otázkach, základných problémoch, ústredných témach evanjelickej cirkvi v Uhorsku v 19. storočí – konkrétne o únii, spojení evanjelikov augsburského a helvétskeho vyznania, ako aj o Protestantstvom patente. Zaradené do výskumu boli nielen práce autorov – štúrovcov, ale aj ich oponentov, ktorí mali na cirkevno-spoločenské dianie a organizovanie cirkvi odlišný náhľad. Autormi prác zaradených do výskumu z obdobia rokov 1842 – 1862 boli E. V. Šimko (1791 – 1875),⁹⁷ J. M. Hurban (1817 – 1888), Karol Zay (1797 – 1871)⁹⁸ a Ján

⁹⁴ Žiwot Dra. Martina Luthera s cjrkewnohistorickým úwodem k prospěchu Křesťanů ewangelických sepsal Karel Kuzmány, při cjrkwí ewang. B. Bystrické Sl. B. Kaz. W Baňské Bystrici, Pjsmem Filippa Macholda. 1840. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78221.

⁹⁵ Pamiatka pred tisíc rokmi w národe Slowenskom uwedeného kresťanstwa, sláwená w pobožných domoch Slowenských. Spísal Pavel Dobšinský. Cirkwe Ewanj. A. W. Drienčanskej Sl. B. kazateľ. W Budíne, tlačou kr. uhorsk. uniwersity 1863. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 21856.

⁹⁶ Akademická tlačiarenň pôsobí w Budapešti od r. 1828. Dostupné na internete https://hu.wikipedia.org/wiki/Akad%C3%A9miai_Kiad%C3%B3 [cit: 2017-10-09].

⁹⁷ Emanuel Viliam Šimko (1791 – 1875) – cirkevný historik, náboženský spisovateľ, básnik, učiteľ. Študoval filozofiu a teológiu w Šoproni, 1814 – 1815 teológiu na univerzite w Jene. W r. 1815 bol ordinovaný za kňaza, neskôr pôsobil ako kazateľ vo Vsetíne (1815 – 1819), w Suchdole na Morave (1819 – 1822), w Trenčíne (1822 – 1835), ako kazateľ slovensko-maďarského zboru w Bratislave (1835 – 1864) a súčasne profesor na evanjelickom lýceu, bratislavský senior. Bol profesorom praktickej teológie, uhorských dejín, cirkevných dejín a kresťanského náboženstva a maďarčiny, predseda lyceálneho školského senátu. Bol prívržencom, ideológom a propagátorom maďarizačnej unifikáčnej cirkevnej politiky K. Zaya. *Slovenský biografický slovník VI*, ref. 30, s. 452.

⁹⁸ Karol Zay (1797 – 1871) – vyštudoval právo na Právnickej akadémii w Bratislave. Autor koncepcie a popredný predstaviteľ hnutia za vytvorenie uhorskej protestantskej únie – spoločnej cirkevnej organizácie uhorských evanjelikov augsburského a helvétskeho vyznania. W r. 1837 sa stal dozorcóm zadunajského dištriktu ev. cirkvi, w r. 1840 generálnym dozorcóm ev. cirkvi w Uhorsku, na pôde ktorej intenzívne presadzoval maďarizáciu. Už vo svojej nástupnej reči zdôraznil nevyhnutnosť maďarizácie pri posilňovaní protestantizmu w Uhorsku, preto sa hlavným cieľom protestantov malo stať presadenie maďarčiny ako jediného cirkevného jazyka. Tlačou vyšlo niekoľko jeho prejavov, w diele *Az uniói elvásztmányak a magyarországi két protestáns felekezet*

Borbis (1832 – 1912).⁹⁹ Emanuel Viliam Šimko vydal v roku 1842 v Bratislave u Šimona Ludovíta Webera¹⁰⁰ titul v maďarčine s názvom *Égyházi Unio...*,¹⁰¹ v ktorom obhajoval maďarizačnú unifikačnú cirkevnú politiku Karola Zaya. Reakciou na vydanie tejto publikáciou bola práca *Unia, čili spojení Lutheránů s Kalvíny v Uhrách...*¹⁰² Jozefa Miloslava Hurbana vydaná v Budíne v roku 1846 u J. Gyuriána a M. Bagó. Titul sa nachádza vo HF ŠVK v dvoch exemplároch, jeden z nich sa do fondu dostal z rezervných fondov Matice slovenskej. Na Hurbanovu Uniu... reagoval Karol Zay v práci *Nepředpogaté náhledy o unii Ewangeliků a. a h. wyznánj w Králowstwj Uherském...*¹⁰³ Publikácia vyšla v Bratislave v roku 1846 u Karola Friedricha Wiganda,¹⁰⁴ do HF ŠVK sa dostala z Knížnice Matice slovenskej. Okrem snáh o vytvorenie únie, bolo ústrednou témou doby aj vydanie Protestantského patentu, jeho zavedenia a uvádzanie

egyesítése módjairól és eszközeiről (1840) rozviedol možnosti spojenia evanjelikov a kalvínov v Uhorsku. *Slovenský biografický slovník VI.*, ref. 30, s. 399-400.

⁹⁹ Ján Borbis (1832 – 1912) – publicista, cirkevný historik, evanjelický kňaz. Napriek tomu, že v neskoršom období žil prevažne v Nemecku, udržiaval čulé styky so Slovenskom, publikoval v Národných novinách (1870), Pešťbudínskych vedomostiach, Slovenských novinách, v Cirkevných listoch. V nemeckých časopisoch *Evangelische Zeitung*, *Volksblatt für Stadt und Land*, *Sonntagblatt* a iných publikoval články o národných a cirkevných pomeroch na Slovensku. Jeho v nemčine napísané dejiny evanjelickej cirkvi v Uhorsku (*Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns, Nördlingen 1861*) sú jedným zo základných prameňov k cirkevným a kultúrnym dejinám Slovenska. *Slovenský biografický slovník I.*, ref. 18, s. 292.

¹⁰⁰ Šimon Ludovít Weber pracoval od r. 1814 spoločne s otcom Šimonom Petrom Weberom vlastniacim tlačiareň v Bratislave, firma v tomto čase fungovala pod názvom Šimon Peter Weber a syn. Od r. 1820 viedol Ludovít tlačiareň samostatne. V r. 1852 bola činnosť tlačiarne zastavená a predaná Alojzovi Schreiberovi. Dostupné na internete www.viks.sk/dkk/kniha88_51_67.doc [cit: 2017-10-09].

¹⁰¹ *Égyházi Unio, Azaz Értekezés, A Magyarországi Protestánsok Vallási Egyesüléséről.* Irta Šimko Vilmos, Pozsonyi A. H. Evang. Prédikátor És Professor. Pozsonyban, Wéber S. Lajos's Tulajdona. 1842. Zdroj: ŠVKPO, sign. B 11489 priv.4.

¹⁰² *Unia, čili spojení Lutheránů s Kalvíny v Uhrách, vysvětlená od M. J. Hurbana, Církyve Evanj. Podle Augšp. Vyznání Kněze a Faráře ve Hlubokém.* V Budíně Tiskem J. Gyuriána a M. Bagó. 1846. Zdroj: ŠVKPO B 13632, B 13632a.

¹⁰³ *Nepředpogaté Náhledy O Unii Ewangeliků A. a H. Wyznánj w Králowstwj Uherském.* Sepsal Hrabě Karel Zay, hlawnj Dozorce Cjrkwj a Sskol Ewang. A. W. w Králowstwj Uherském. Přeložil Karel Adamiš, Pfi Cjrkwi Ewang. A. W. Horno=Zele-nické Sl. B. Kazatel. W Presspurku, Tiskem Karla Friedricha Wiganda. 1846. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78230.

¹⁰⁴ Karol Friedrich Wigand (1817 – 1890) prevzal vedenie tlačiarne po otcovej smrti v r. 1849, po r. 1867 viedol kníhtlačiareň jeho brat Móric. Tlačiareň fungovala pod firmou Karol Friedrich Wigand až do r. 1950. *Slovenský biografický slovník VI.*, ref. 30, s. 367. BREZA, ref. 6, s. 43.

do života evanjelickej cirkvi. Za jeho prijatie sa aktívne postavil aj J. M. Hurban v roku 1861 dvojzväzkovou prácou *Církew Ewanjelicko-Lutheránská...*¹⁰⁵ Oba zväzky vyšli v Skalici v roku 1861 vo firme Františka Škarnicla a synov.¹⁰⁶ Prvý zväzok sa zachoval v HF ŠVK v dvoch exemplároch, druhý v troch exemplároch. Druhý zväzok publikácie je zaujímavý aj vďaka knižnej reklame nachádzajúcej sa na papierovej obálke. Okrem titulu *Církew Ewanjelicko-Lutheránská...* (prvý aj druhý zväzok za sumu 60 grajciarov) sú na predaj ponúkané aj tituly *Slovenské pohľady*, *almanach Nitra*, *Náuka Náboženství křesťanského*, *Kirchenpartaien und die Kirche* a prvý zväzok *Historie powstania slowenského* z roku 1848 od Mikuláša Dohnányho. Protestantskému patentu sa vo svojej práci venoval aj v Nemecku žijúci kňaz Ján Borbis v titule *Srdečné slowo na čase k slowenským rodákom...*¹⁰⁷ Publikácia vyšla v roku 1862 v Berlíne, v tlačiarni Trowitzscha a syna.¹⁰⁸ V HF ŠVK sa publikácia nachádza v dvoch exemplároch, jeden z nich je zaujímavý posesorským údajom, pečiatkou odkazujúcou na bratislavského advokáta Michala Mudroňa (1835 – 1887).¹⁰⁹

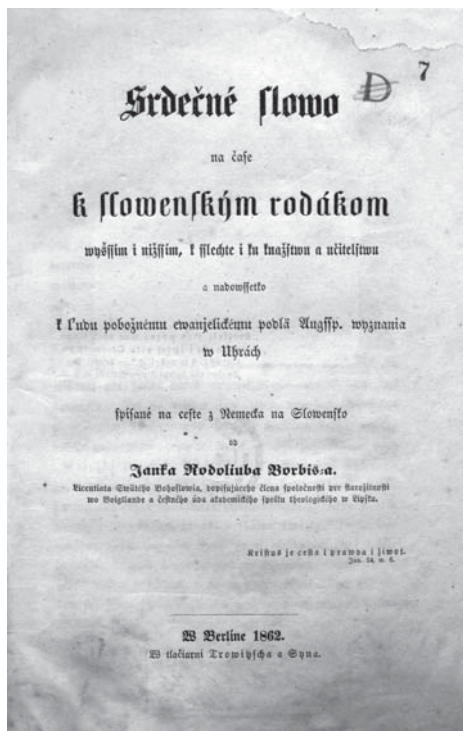
¹⁰⁵ *Církew Ewanjelicko-Lutheránská* v její wnitřních žiwlech a bojích na swětě se zlásstním ohledem na národ slowenský w této církwi spasení swé hledající. Sep-sal Jozef M. L. Hurban, Swatého Bohoslowí Doctor, Důstojné Superintendentie A. W. Presspurské Consistoriální Radda, Slaw. a Wel. Seniorátu Nitranského Consen-nior a Farář w Hlubokém. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 25097/I, A 25097/II; ŠVK PO A 42466/I, A 42466/II, A 42466/IIa.

¹⁰⁶ František Xaver Škarnicel prevzal vedenie tlačiarne v Skalici v r. 1798. Viedol ju až do r. 1828. Po ňom ju prevzal syn Jozef, ktorý ju viedol v r. 1828 – 1879. Po smrti Jozefa Škarnicla v r. 1880 prevzali tlačiareň jeho dcéry, ktoré ju viedli do r. 1898, kedy ju predali. BREZA, ref. 6, s. 111-112.

¹⁰⁷ *Srdečné slowo na čase k slowenským rodákom* vyšším i nižším, k ssechte i ku knažstwu a učitelstwu a nadowssetko k ľudu pobožnému ewanjelickému podlä Augssp. Wyznania w Uhrách. Spísané na ceste z Nemecka na Slowensko. Od Janka Rodoliuba Borbis=a. Licentiata Swatého Bohoslowia, dopisujúceho člena spoločnosti pre starožitnosti wo Voigtlande a čestného úda akademického spolku theologického w Lipsku. W Berlíne 1862, W tlačiarni Trowitzscha a Syna. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 29276, A 78338.

¹⁰⁸ Firma Trowitzsch und Sohn pôsobila v Berlíne od roku 1830. Dostupné na internete <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=showFullRecord¤tResultId=Trowitzsch+and+und+and+sohn%26any¤tPosition=195> [cit: 2017-10-09].

¹⁰⁹ Michal Mudroň (1835 – 1887) – národnokultúrny dejateľ, publicista, právnik. Študoval právo na univerzite vo Viedni. V r. 1857 – 1860 pôsobil ako advokátsky koncipient, v r. 1860 sa stal advokátom v Bratislave. Ako advokát sa stal vedúcou postavou slovenského národného života v Bratislave, obhajoval predstaviteľov národného hnutia (J. M. Hurbana, V. Paulinyho-Tótha a i.) v politických procesoch. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zväzok, M – Q*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 238. ISBN 80-7090-070-9.

Ukážka titulného listu – Ján Borbis: *Srdečné slovo na čase k slowenským rodákom...*, zdroj: ŠVKPO, sign. A 29276

Vo štvrtej skupine obsahujúcej *spevníky a varia* sú v HF ŠVK zastúpené tituly *Zpěwnjk ewangelický, aneb: Pjsně duchownj staré i nowé...*¹¹⁰ jeho druhé (Pešť, 1844, Trattner a Károly)¹¹¹ a tretie vydanie (Pešť, 1845, Trattner a Károly)¹¹² a vieroučný spis Jozefa Miloslava Hurbana *Náuka Náboženstwí křestánského...*¹¹³ ktorý vyšiel v Skalici v tlačiarni u Františka

¹¹⁰ Zpěwnjk ewangelický, aneb: Pjsně duchownj staré i nowé, k weřegné i domácj nábožnosti křestanů ewangelických auğssp. wyznánj, s přjdawkem modliteb. Druhé vydánj. W Pešti, 1844. Tiskem a nákladem J. M. Trattnera a Štěp. Károlyiho.

¹¹¹ Zdroj: ŠVKPO, sign. HA 173.

¹¹² Defektný výtlačok – chýbajúce strany publikácie; zachované piesne 195-842. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 78522.

¹¹³ Náuka Náboženstwí křestánského dle wěroučení a bohoslowí Církwe Ewanjelicke A. W. K dobrému mládeže ewanjelicke sepsaná a wydaná od Jozefa M. Hurbana, Církwe Sw. Aug. W. Kněze a Faráře Hlubockého. (S podržením sobě práwa proti patisku). W Skalici, Tiskem Fr. X. Škarnycla Synů. 1855. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 45512.

Xavera Škarnicla synov v roku 1855.

Z hľadiska miesta vydania evidujeme práce pochádzajúce z tlačiarní na Slovensku – Levoča, Banská Bystrica, Bratislava a Skalica, ale aj tlačiarne v Maďarsku (Pešť, Budín), Nemecku (Berlín) a Rakúsku (Viedeň). Na základe odtlačkov pečiatok možno predpokladať, že viaceré tituly sa do fondu ŠVK v Prešove dostali z Knižnice Matice slovenskej – jej rezervných fondov, v jednom prípade z Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Sabinove. Medzi possessorskými údajmi vieme vo fonde ŠVK doložiť Jána Kmeťa, pozostalosť Jaromíra Doležala.

Tlače predstavené v štúdiu poskytujú čiastkový pohľad na publikačnú aktivitu spojenú s osobnosťami slovenského národného obrodzenia. Štúdiu predstavuje zachované fragmenty ich činnosti či už z pohľadu uverejnenej beletrie, jazykovedy alebo cirkevnej spisby. Uvedená problematika si v budúcnosti zasluhuje ďalší výskum nielen tematický, ale aj v rámci ďalších pamäťových a fondových inštitúcií mesta Prešov.

National revival in old prints: fragments of cultural heritage sites in Prešov

The authors focused on the presentation of old print-fragments of literary culture in the fond of the State Scientific Library in Prešov. Prints connected to personalities of the national revival were divided into two smaller units - language and literature and the evangelical ecclesiastical writings. Within the section of language and literature, the focus was placed on selected prints – books on the grammar of the Slovak language and works of fiction spanning all literary forms (poetry, prose, drama). Within the section of the evangelical ecclesiastical writings, the focus was placed on four smaller groups - homily and speeches, ecclesiastical-historical works, ecclesiastical-philosophical works. From the represented personalities of linguists and writers we can mention - A. Bernoláka, L. Štúr, M. Hattal, J. Holly, A. Sládkovič, J. Kalinčiak and M. Dohnány. The ecclesiastical writings are represented by Ján Kollár, Karol Kuzmány, Anton Ludovít Munyay and Jan Borbis. The mosaic of the literary culture of the period under review opens before the reader.

*Mgr. Gabriela Oľšavská
Štátna vedecká knižnica v Prešove*

*Mgr. Lucia Němcová, PhD.
Štátna vedecká knižnica v Prešove*

K DEJINÁM POŠTOVNÍCTVA V PREŠOVE (16. - 19. STOROČIE)

Radka Palenčárová

V slobodnom kráľovskom meste Prešov sídlila jedna z hlavných poštových staníc. Prešov bol súčasťou hlavnej deviatej poštovej trasy, na ktorú sa napájala aj pošta Bardejova. Prvé písomné pramene, ktoré sa týkajú organizovaného poštového spojenia pochádzajú zo 16. storočia. Obsahujú záznamy o platbách určených pre poštových zamestnancov, ktorí boli platení mestom Prešov. Od roku 1790 bol súčasťou trasy Viedeň - Košice - Tokaj - Debrecín - Sedmohradsko - Halič, cez Prešov, Terňu, Bardejov, Orlík, Komárnik až do Dukly v Haliči. Poštová služba cestovala z Viedne do Prešova a Bardejova v utorok a v piatok poobede. Naspäť v pondelok a vo štvrtok. V predznámkovom období sa na prešovskej pošte medzi rokmi 1783 až 1850 využívalo 11 rôznych poštových odosielacích pečiatok. Boli to jednoriadkové pečiatky so šľachtickým prediktátom a mali rôznu veľkosť. Obsahovali gotické alebo románske písmo. Na prešovskej pošte sa objavili aj tzv. trúbkové pečiatky. Tieto pečiatky sú veľmi vzácne a patria medzi najhodnotnejšie pečiatky z nášho územia.

Dejinami organizovaného poštovníctva, ktoré súviselo aj s územím dnešného Slovenska sa zaoberali viacerí autori. Ich záujem o skúmanú problematiku sa začal v 19. storočí, keď vznikli viaceré práce pochádzajúce prevažne z pier maďarských autorov. Autori ako Gusztáv Wenczel¹ a Lajos Szádeczky² významné prispeli k výskumu základnej charakteristiky poštovníctva v Uhorsku. Z prvej polovice 20. storočia pochádza práca *Aus alten Postakten. Quellen zur Geschichte der österreichischen Post, ihre*

¹ WENCZEL, Gusztáv. A vasúti ügy s a pósta – és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországon a közlekedési és névszerint a vasúti jog szempontjából. In *Értekezések a társadalmi tudományok köreiből története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1882.

² L. Szádeczky sa vo svojej práci zamerával na vznik a vývoj pôšt v Uhorsku. Viac v : SZÁDECZKY, Lajos. *A postauigy fejlődésének története*, Budapest: [s.n.], 1891.

*Einrichtungen und Entwicklung*³ od rakúskeho autora Eduarda Effenbergera, ktorý publikoval pramene k poštovníctvu, týkajúce sa aj Uhorska. Záujem o problematiku poštovníctva pretrvával vo výskumnej činnosti autorov 20. storočia. V českom prostredí stál s viacerými štúdiami a monografiou Pavel Čtvrtník. Vo svojej monografii *Cesta pošty dějinami. Silnicí, železnicí, letadlem*⁴ opisuje okrem iných zaujímavých tém rozvoj poštovej dopravy od staroveku až po 19. storočie.

Prehľad slovenskej historiografie približuje niekoľko zaujímavých prác. V 70-tych rokoch vyšla práca od Ladislava Novotného a Arnolda Preislera s názvom *Pošta a poštové pečiatky na Slovensku do roku 1867*.⁵ Okrem katalógu poštových pečiatok sa v práci nachádza aj stručný opis organizovaného poštovníctva na Slovensku. V roku 1988 vyšla monografia,⁶ ktorej autorom je Jozef Tekel. Práca predstavuje vôbec prvú odbornú monografiu, ktorá sa zaoberá poštovními na Slovensku. Významné miesto k dejinám poštovníctva v slovenskej historiografii zastáva Alexander Varga, ktorý sa vo svojej výskumnej činnosti zamerával na viaceré aspekty poštovníctva⁷. Záujem o výskum tejto problematiky prispel aj k vzniku rôznych spolkov a záujmových združení, ktoré publikujú prínosné práce zaoberajúce sa viacerými zaujímavými témami.

Za obdobie vzniku organizovaného poštovníctva na našom území je považované 16. storočie. Cez územie Slovenska viedli cesty štafet, medzi Budínom a Moravou. Zriadil ich český a uhorský kráľ Vladislav II., ktorý panoval na Uhorskom tróne v rokoch 1490 až 1516. Za rok vzniku pravidelnej poštovej služby je považovaný rok 1527, keď na príkaz Habsburgovca Ferdinanda I. boli zriadené Antonom z Taxisu pravidelné poštové linky pre dopravu osôb z Viedne do Budína, do Prahy a do Bratislavy.⁸ V roku

³ EFFENBERGER, Eduard. *Aus alten Postakten. Quellen zur Geschichte der österreichischen Post, ihre Einrichtungen und Entwicklung*. Wien : Verlag der Zeitschrift für Post und Telegraphie von R. Spies & Co., 1918, 466 s.

⁴ ČTVRTNÍK, Pavel. *Cesta pošty dějinami. Silnicí, železnicí, letadlem*. Praha : Nakladatelství dopravy a spojů, 1977, 210 s.

⁵ NOVOTNÝ, Ladislav – PREISLER, Arnold. *Pošta a poštové pečiatky na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo SÚV SZM, 1973, 89 s.

⁶ TEKEL, Jozef. *Poštovne na Slovensku 1902 – 1958. Bratislava : Zväz slovenských filatelístov v Bratislave, 1988 , 188 s.*

⁷ Napr. VARGA, Alexander. Poštové dejiny na území Slovenska v období dualizmu (1867-1918) In *Sborník Poštovního muzea*,. Praha : Poštovní muzeum PRAHA, 1988, s. 92-113 , VARGA, A. Prvé storočie organizovaného poštovníctva na Slovensku (1528-1624) In *Sborník Poštovního muzea*,. Praha : Poštovní muzeum PRAHA, s. 76-96.

⁸ NOVOTNÝ, Ladislav – PREISLER, Arnold. *Pošta a poštové pečiatky na Slovensku do roku 1867*. Bratislava : Vydavateľstvo SÚV SZM, 1973, s.12.

1535 vznikol vo Viedni *Úrad najvyššieho dvorného poštmajstra*. Pre jednotlivé provincie ríše boli vymenovaní cisárski dediční zemskí poštmajstri, pričom uhorský poštmajster sídlil v Bratislave.⁹ Na vývoj poštovníctva na Slovensku, ako súčasť Habsburskej monarchie mali hlavný vplyv práve viedenské úrady.

Prvé poštové nariadenie vydal cisár Ferdinand I. v auguste 1535 a povolil v ňom, aby služby kráľovskej pošty mohli využívať aj súkromné osoby, pod podmienkou, že poslovia nemohli prijať súkromný list s označením „*Cito*.“ Po obsadení Sedmohradska Ferdinandom I. zriadil Matej Taxis poštové stanice z Viedne do Sedmohradska. V rokoch 1552-1553 začal s budovaním poštovej linky medzi Bratislavou a centrom Abova, mestom Košice. Táto linka nadväzovala na linku Viedeň, Fischamend, Petronnel, Bratislava. Uvedená poštová linka sa tiahla severným územím Horného Uhorska kvôli tureckej okupácii južných území. Smerovala údolím Váhu a rieky Nitra smerom na sever a neskôr pod Tatrami smerom na východ cez Levoču a Prešov do Košíc. Roku 1556 stratil Ferdinand vplyv na Sedmohradsko, čoho dôsledkom bol zánik linky z Košíc na východ. Poštová linka Bratislava – Košice sa od toho istého roku, t.j. od roku 1556 sa stala riadnou štátnou linkou. Spočiatku bola financovaná Dvorskou a neskôr Uhorskou komorou. Na spomínanej linke fungovalo 23 staníc a to : Bratislava - Senec - Hrnčiarovce nad Parnou - Hlohovec - Horné Štitáre - Žabokreky nad Nitrou - Nitrianske Sučany - Nedožery - Slovenské Pravno - Žabokreky - Nolčovo - Ružomberok - Liptovský Mikuláš - Hybe - Lučivná - Kišovce - Levoča - Korytné - Široké - Prešov - Drienov - Košice. Prešovská pošta slúžila aj ako križovatková pošta do Užhorodu. Pošta v Prešove patrila¹⁰ Petrovi Paarovi, ktorý bol bratislavským poštmajstrom, ale spravovaná bola košickým poštmajstrom.¹¹ V tomto období existovala popri Taxisovskej pošte aj kuriérna pošta.

Medzi zachované písomné pramene k prešovskej pošte patria úradné listiny, obežníky a nariadenia k viacerým poštovým záležitostiam nachádzajúce sa v Štátnom archíve v Prešove. Okrem spomenutých prameňov existujú aj iné dostupné dobové pramene, ktoré obsahujú zmienky k pre-

⁹ NOVOTNÝ, ref. s.13.

¹⁰ Pošta v Prešove na základe zoznamu z roku 1838 už nepatrila do obvodu hlavnej pošty v Košiciach. Viac v HRÁDOCKÝ, Ján. Zoznam poštových staníc patriacich v r. 1838 do obvodu hlavnej pošty v Košiciach. In *Spravodaj pracovnej skupiny poštovej histórie a celín KV ZSF Košice*. Košice : Pracovná skupina poštovej histórie a celín Vsl. KV. ZSF v Košiciach, 1979, roč. II. č. 1, s. 5.

¹¹ PÁLKA, Juraj. Začiatky poštových spojov na Slovensku so zameraním na Košice In *Súbor prednášok k vedeckej konferencii „Poštová história štátov stredoeurópskeho regiónu“*, Košice : 2013, s. 46- 47.

šovskému poštovníctvu.¹² Prešov ako centrum Šarišskej stolice, mesto s výhodnou geografickou polohou bol súčasťou cesty, ktorá spájala Čierne more s oblasťou Baltu.¹³ V 15. storočí, keď sa Prešov stal súčasťou spolku slobodných kráľovských miest Pentapolitana vzrastal aj jeho hospodársky, politický význam. Ako jedna z dôležitých nutností, ktorou by slobodné kráľovské mesto ako Prešov malo disponovať bola pošta a poštové spojenie.

Prvé písomné pramene, ktoré sa týkajú už organizovaného poštového spojenia v Prešove pochádzajú zo 16. storočia. Obsahujú záznamy o platbách určených pre poštových zamestnancov, ktorí boli platení mestom Prešov. Zápisy uvádzajú platby pre zamestnancov pošty za doručenie zásielky do určitých oblastí. Peší rýchly posol do mesta Sabinov dostal v roku 1538 za vykonanie služby 6 až 10 denárov a posol, ktorý doručoval zásielky do Levoče bolo odmenený 20 denármi. Poštový posol na koni za doručenie pošty do Bardejova dostal odmenu až 26 denárov a za doručenie pošty do Levoče 31 denárov. Poštovní poslovia doručovali zásielky aj do ďalších miest ako boli Košice, Bardejov, Smolník, Rožňava a Turňa.¹⁴

Otázne je umiestnenie poštovej budovy v Prešove. Prvé poštové stanice boli z praktických dôvodov stavané za mestskými hradbami. Malo sa tak zabrániť rušeniu obyvateľov mesta, keďže sa na staniciach v noci sa menili kone a brána by sa tak musela otvárať. Koncom 19. storočia mala poštu predstavovať monumentálna budova, ktorá sa nachádzala na mieste, kde v druhej polovici 20. storočia vznikol hotel Dukla.¹⁵ Sídlu pošty sa v priebehu času zrejme z praktických dôvodov menilo.

¹² Napr. podľa dobového prameňa Greg. Joan. Streibig deinde Jos Streibig.. *Calendarium Jaurinense titolare et politicum ad a. 1740-1806 Jaurini* bol v roku 1773 prešovským poštmajstrom Fridrich de Rindern. Poštmajster bol nemeckého pôvodu. Rindern je v súčasnosti časť nemeckého mestečka Kleve. Ďalej napr.: *Ecclesiasticae et seculares Regni Hungariae dignitates pro anno 1776 Buda* : Typis regiae universitatis. Práca obsahuje zoznam cirkevných a svetských hodnostárov z roku 1776. Podľa zoznamu v knihe bol na príslušnej prešovskej pošte v uvedenom roku poštmajster Georgius Grim.

¹³ Uhorské cesty a dôležitosť polohy miest, medzi nimi aj Prešova, si všímali už aj novovekí cestovatelia. Napr. *Richtiger Wegweiser, Der fürnehmsten Wege und gebräuchlichsten Strassen, durch ganz Teutschland, wie auch andere Angränzende fürnehmste Oerter...* Augsburg. Gedruckt bey Leonhard Zacharias. 32°, 1680.

¹⁴ Štátny archív v Prešove. (ďalej ŠA PO), f. Mag. Prešov. 1538-1544, č.37 b.

¹⁵ HREBEŇÁR Marek et al. Krajský pamiatkový úrad Prešov. Pamiatková rezervácia Prešov. Zásady ochrany pamiatkového územia. Dostupné na internete: < https://www.pamiatky.sk/Content/ZASADY/Presov/PO_PR_Zasady_ochr.pdf > [online]. [cit: 2017-05-10]. s.62

V Prešove sídlila jedna z hlavných poštových staníc. Posol tu odovzdal správu, boli mu vymenené kone a oddýchol si. Potom sa vrátil do východiskovej stanice. Na čele prešovskej poštovej stanice, ako na jednej z hlavných, väčších staníc stal poštmajster. Ten mohol mať okrem hlavného príjmu aj ďalší príjem, ktorý tvorili poplatky za prepravu zásielok súkromných osôb alebo dokonca za ich osobnú prepravu.¹⁶Z konca 18. storočia pochádza žiadosť poštmajstra, ktorý podľa vlastných slov *skromne a ponížene* žiada o zvýšenie mzdy za vykonávanie jeho funkcie. V riadnej úradnej žiadosti opisuje, že mzda, ktorá mu prislúchala doposiaľ, nie je postačujúca pre jeho nevyhnutné náklady.¹⁷ Zo 16. storočia pochádza opis prvého známeho košického poštmajstra Antona Máriu, ktorý vykonával funkciu v rokoch 1558 až 1565. Menovaný poštmajster bol vraj talianskeho pôvodu, zbehlý v latinskom, nemeckom a maďarskom jazyku.¹⁸ Poštmajstri mohli mať aj svojho zamestnanca, ktorý bol poverený vedením menších staníc, v neskoršom období nazývaných poštovne. Takýto zamestnanec sa nazýval *veredarius*.¹⁹

V korešpondencii prešovskej pošty je zachovaných niekoľko prípadov sťažností. Jedna z nich pochádza z roku 1787, teda z relatívne pokojného obdobia pre krajinu počas panovania Jozefa II. Ide o sťažnosť z podnetu poštmajstra Wolfa Herschela. Poštmajster židovského pôvodu sa sťažoval na záležitosť týkajúcu sa pravdepodobne prešovského poštovníctva, keďže jeho prvotná sťažnosť smerovala na košickú prefektúru, kde kompetentný pracovník vydal podnet na prešetrenie Herschelovej sťažnosti. Wolf Herschel aj napriek židovskému pôvodu musel patriť medzi vážene osoby v meste o čom svedčí aj fakt, že o dôkladnom prešetrení tejto záležitosti ho v liste ubezpečoval aj samotný Paul von Rasslavicz, prvý stoličný sudca.²⁰Celkový stav poštovníctva v 17. storočí na území dnešného Slovenska nebol veľmi priaznivý. Svedčí o tom aj zachovaný list z roku 1640 v ktorom sa uvádza : „*Keďže sa pred nášho milostivého pána kráľa dostávalo mnoho sťažností na zaostalý na ubúdajúci stav pôšt v našej krajine, t či už sú to zabľúdené listy alebo oneskorenie pre nedostatok rýchlych poslov, koní a stroja. Jeho výsosť milostivo nariadila prešporskej komore, aby vyslali prešporského poštmajstra, nech sa zistí, kde a v čom sa nachádzajú nedostatky.*

¹⁶ PLŠKO, Štefan - BARVULSKÝ, Jozef.- KRAMPL, Bohdan. *Čo má vedieť filatelista*. Bratislava : Zväz slovenských filatelistov, 1987, s. 12.

¹⁷ Žiadosť podal poštmajster, ktorý pracoval na trase medzi Prešovom a Lvovom. Lvov bol sídlom rakúskej krajiny Haliče a Vladimírka.

¹⁸ PÁLKA, ref. s. 47.

¹⁹ PLŠKO, ref.s.12.

²⁰ V listine sa uvádza : Paul von Rasslavicz *processul erster Stuhl Richter*. Ide pravdepodobne o hlavného predstaviteľa súdnej moci šarišskej sedrie.

*Keď to spomenutý poštmajster vykonal a predstúpil pred nás, prehlásil, že na mnohých miestach zadržiavajú poštu chýbajúce cesty a násypy. Okrem toho sluhovia pánov a vojaci, tak na cestách ako aj v nocľahoch na nich zaútočiac a tak kone, sedlá ako aj inú výstroj silou a mocou pre svoju potrebu odnímajú. Z tohto dôvodu sa hneď teraz nariaďuje, aby k všeobecnému blahu a potrebám krajiny, mali pošty zvláštne slobody a opateru v celom kresťanskom svete. Z titulu našej hodnosti a úradu nechávame a prikazujeme vašim milostivostiam, aby ste nielen vy a vaši sluhovia ráčili neznepokojovať ich pošty na ktorejkoľvek ceste a mieste, ale tiež aby ste ich vašimi sluhami a ľuďmi chránili. A tí ktorí budú prichytení pri takýchto obťažovaniach a prepadoch nech sú čím skôr primerane a zaslúžene potrestaní.*²¹

Na situáciu v poštovníctve na začiatku 18. storočia mal vplyv priebeh a dôsledky povstania Františka II. Rákocziho, ktorý po roku 1703 začal budovať poštové štruktúry, ktorých súčasťou sa stala napríklad aj košická stanica. Poštový systém vybudovaný Rákoczim dosiahol vysokú organizačnú úroveň. V Štátnom archíve v Prešove sa nachádza list, ktorého odosielateľom je práve František II. Rákoczi. Rákoczi v liste odoslanom z Mukačeva v roku 1707 poukazuje na zlú situáciu v poštovníctve. Sám navrhuje prostredníctvom istého Martóna Kostovicsa predostrieť stoliciam nariadenie, ktoré by malo pomôcť zlepšiť situáciu. Stolice by mali na základe listov vymenovávať poštmajstrov, ktorí sú schopní vykonávať túto úlohu a budú sa riadiť inštrukciami hlavného poštmajstra.²²

V roku 1703 vymenoval Rákoczi za hlavného poštmajstra Jána Sepesiho, ktorý bol ale až príliš ziskuchtivý a násilnícky a spreneveril peniaze poštmajstrov. Tak bol Rákoczim²³ v roku 1707 zbavený funkcie, a na jeho miesto bol dosadený Márton Kostovics, hlavný armádny intendant, ktorý však nebol hlavným poštmajstrom, ale nazýval sa *directom* uhorských pôšt.²⁴

V polovici 18. storočia krajinou prechádzalo desať hlavných poštových trás. Prešov bol súčasťou hlavnej deviatej poštovej trasy, na ktorú sa napájala aj pošta Bardejova. Od roku 1790 bola súčasťou trasy Viedeň - Košice - Tokaj - Debrecín - Sedmohradsko - Halič, cez Prešov, Terňu, Bardejov, Orľík, Komárnik až do Dukly v Haliči. Poštová služba cestovala z Viedne

²¹ ŠA PO, f. Šarišská župa (1561-1789 II.) a.p.1649/15, č.j. 1.

²² ŠA PO, f. Šarišská župa (1561-1789 II.)a.p.1707/7, č.j.1-2.

²³ V roku 1709 vydal pre poštmajstrov podrobné nariadenie, kde v 24 bodoch menuje hlavné pravidlá ohľadom pôšt a celá Rákocziho pošta sa vlastne prispôbovala vojenským účelom. Viac v KOSTYÁN, Ákos et al. *A magyar bélyegek monográfiája I. Budapest : Magyar Bélyegyűjtők Orsz.Szöv, 1965.*

²⁴ KOSTYÁN, Ákos et al. *A magyar bélyegek monográfiája I. Budapest : Magyar Bélyegyűjtők Orsz.Szöv, 1965, s. 164.*

do Prešova a Bardejova v utorok a v piatok poobede. Naspäť v pondelok a vo štvrtok.²⁵ V Košiciach sa trasa rozdejovala, resp. pokračovala na Debrecín a Sedmohradsko a odbočka na Prešov a Halič.

V predznámkovom období sa na prešovskej pošte medzi rokmi 1783 až 1850 využívalo 11 rôznych poštových odosielačích pečiatok. Boli to jednoriadkové pečiatky so šľachtickým prediktátom a mali rôznu veľkosť. Obsahovali gotické alebo románske písmo. Tvarovo zaujímavejšia však bola pečiatka, ktorá mala tvar ozdobný oválu a využívala sa medzi rokmi 1828 až 1848. Na prešovskej pošte sa počas používania tejto pečiatky objavili aj tzv. trúbkové pečiatky. Tieto pečiatky sú veľmi vzácne a patria medzi najhodnotnejšie pečiatky z nášho územia. Prešovský poštmajster ich dal zrejme vyhotoviť v miestnej ryteckej dielni. Tieto pečiatky obsahovali symbol poštovníctva t. j. poštovú trúbku. Poštmajster mohol byť inšpirovaný pečiatkami z neďalekej Haliče, kde až 23 z 250 úradov používali práve trúbkové pečiatky. Prvá poštová trúbková pečiatka bola riadková a zdobená pod názvom EPERIES poštovou trúbkou. Bola používaná v rokoch 1830-1831.²⁶

Poštoví zamestnanci slúžili ako dopravcovia rôznych artiklov. Jedným z nich boli aj peniaze. V máji roku 1786 dostala prešovská pošta súbor nariadení, ktorých sa mala pridržať pri službe rozosielania peňazí. Tieto nariadenia sú okrem iného aj dobrým zdrojom poznania vtedajších peňažných prostriedkov. Poštový pracovník mal vždy uprednostniť strieborné a drobnejšie mince pred zlatými dukátmi, čo malo pomôcť pri prepočítavaní meny na aktuálny stav. Niektoré nominály, ako bol sedemgrajciar²⁷ boli síce ešte v obeh, ale oficiálne už neboli platidlom, takže sa jeho hodnota musela vždy prepočítavať, čo sťažovalo poštovému personálu prácu. Svoju pozornosť mali upriamiť poštovníci aj na používanie bankoviek. Platbu papierovými peniazmi mali dôkladne prepočítať a až tak prevziať. Suma mohla byť prijatá aj kombináciou strieborných, zlatých mincí a papierových bankoviek.²⁸ Pomerne prísne boli aj nariadenia, týkajúce sa manipulácie listovej zásielky ktorá obsahovala aj peniaze. List musel byť otvorený výlučne len v úradnej miestnosti pošty,

²⁵ KAMODY, Miklós. Adatok Bártfa és Bártfa – fűrdő Postájának történetéhez. In *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXIV*. Miskolc : In A Herman Ottó Múzeum, 1986 roč. XXIV. s. 60.

²⁶ KVAS ANDREJ, Prešovské trúbkové pečiatky. In *Spravodaj pracovnej skupiny poštovej histórie a celín KV ZSF Košice*. Košice : Pracovná skupina poštovej histórie a celín Vsl. KV. ZSF v Košiciach, 1980, roč. III. č. 1, s. 3-4.

²⁷ Tieto a ďalšie nominálne mince boli vydávané len za obdobia keď bol Jozef II. keď bol spoluvládca a nevládol ešte samostatne.

²⁸ ŠA PO. Šarišská župa (1561-1789 II.) n.p.1786/29, č.j.2-3.

v tzv. „*Amtstube*“ ale nie však pri okne a nemohli byť odpečatené počas celého dňa, ale len počas presne určených časov. Listy obsahujúce peniaze okrem toho, že museli byť z tvrdého papiera museli byť zreteľne označené a spečatené. Keď išlo o zásielku s vyššou sumou, musela byť dobre uložená v obálke z tvrdého papiera a v obale vyrobeného z plátna. Ak by zásielka s peniazmi nebola doručená v kompletnom stave alebo v horšom prípade vôbec, mal odosielateľ právo nahlásiť to a dať podnet na vyšetrovanie voči príslušnému pracovníkovi pošty.

Pri preberaní zásielok vo všeobecnosti rovnako ako aj v súčasnosti boli určené prísne pravidla, ktorými sa mali zamestnanci riadiť. Pri prijatí peňazí, obligácii zo štátnych fondov alebo súkromných dlhopisov, ďalších cenností, ktoré ma doručiť pošta musia vo vnútri obsahovať predpísaný lístok so všetkými vypísanými položkami v zásielke. Týmto opatrením sa malo bezprostredne vyhnúť spôsobeniu škody alebo vzniku sprenevery aj z nedbalosti angažovaných úradov. Tento krok však pomáhal aj pri prípadnej strate zásielky, ak by ju postilióni, teda kočiši poštových vozov stratili.²⁹

Poštový personál, ako je spomenuté vyššie v texte doručoval zásielky rôzneho charakteru. V korešpondencii prešovskej pošty sa nachádzajú aj oznamovacie letáky a obežníky, ktoré boli doručované za účelom informovania verejnosti o určitých záležitostiach mestského, stoličného alebo krajinského charakteru. Zaujímavé sú letáky o hľadaných osobách zo 70 rokov 18. storočia s popismi mužov, ktorí spáchali kriminálny delikt a sú pravdepodobne na úteku alebo sa zdržiavajú na neznámych miestach. Plagát obsahuje opis istého Franza Fischera, veľkoobchodníka s farebným hodváhom, ktorý ušiel po tom čo postrelil svojho príbuzného Leopolda Schwarzmana. „*Hľadaný muž je tmavšej pleti, strednej postavy, s pomerne silnými ramenami, napriek tomu nie tučnej postavy. Jeho telo pôsobí chudším dojmom než jeho tvár. Má výrazné pery, niekedy nosí pestromodrý kabát s gombíkmi rovnakej farby, má tmavohnedé vlasy, skoro čierne, ktoré nosí zopnuté vo vrkoči. Jeho oči sú takmer rovnakej farby.*“³⁰ Na tom istom plagáte sa nachádza opis ďalších dvoch mužov, cigánov a to Georga Czermucka a Josepha Malicka, ktorí ukradli dobytok. Rovnako ako pri prvom prípade aj tu nasleduje podrobný opis postáv a oblečenia hľadaných mužov.

História prešovskej pošty ako aj filatelistických predmetov patria medzi zaujímavé témy nielen o dejinám mesta, ale aj o regióne Šariš. Hlavná poštová stanica v meste potvrdzuje jeho význam a dôležité postavenie.

²⁹ ŠA PO, Šarišská župa (1561-1789 II.) n.p 1776/26, č.j.6.

³⁰ ŠA PO, Šarišská župa (1561-1789 II.) n.p 1776/26, č.j.1.

Táto problematika si však zasluhuje väčšiu pozornosť a podrobnejší výskum, pomocou ktorého by bolo možné zodpovedať na ďalšie, doposiaľ nezodpovedané otázky. Pramene k prešovskému poštovníctvu ponúkajú aj poznanie k niekdajšej hospodárskej situácii, v akej sa mesto nachádzalo, čo pomáha vytvoriť obraz aj o komplexnejších pomeroch, ktoré prevládali nielen v meste Prešov, ale aj v regióne Šariš.

From the oldest history of post services in the reflection of preserved sources

The Viennese offices had a major influence on the development of postal services in Slovakia as part of the Habsburg monarchy. Among the preserved written sources of the Prešov are the official documents of the post office, circulars, and regulations for several postal affairs that were found in the State Archive in Prešov.

Prešov was a residence of one of the main post offices. The courier handed over the report, the horses were replaced and he relaxed. After that, he returned to the starting station. At the head of Prešov's post office was the postmaster. The post workers served as couriers of various articles. In 1786, the Prešov Post Office received a set of regulations to follow the money-sending service. Eleven different post stamps were used in Prešov's post office between 1783 and 1850. They contained Gothic or Romanesque letters. These are known as so-called "trumpet" stamps. These stamps are very rare and they belong among the most valuable stamps in our region. The Prešov's postmaster probably made them in a local engraving workshop. These stamps included a postal symbol - postal trumpet. Postmaster may have been inspired by stamps from nearby Galicia, where up to 23 of 250 offices used trumpet stamps. The first postal stamp was line-shaped and decorated under the name EPERIES postal trumpet. It was used in 1830-1831. The history of Prešov post, as well as philatelic articles, belong among the interesting topics not only for the history of the city but also for the Šariš region. The main post office in the city confirms its importance. The sources about Prešov postal services also offer knowledge of the former economic situation in the city. This helps to create an overall picture of the social situation in Prešov and Šariš.

*Mgr. Radka Palenčárová
Historický ústav Slovenskej akadémie vied*

Z DEJÍN PREŠOVSKÝCH VODOVODOV

Daniela Pellová

Zásobovanie obyvateľov pitnou vodou patrilo a patrí medzi základné úlohy každého mestského a obecného celku. Vodovod (aquaeductus) poznali už v staroveku a rôzne zariadenia, ktoré slúžili na rozvod vody poznáme aj zo stredovekých miest, vrátane Prešova.

V stredovekých opevnených mestách ako bol Prešov patrilo zásobovanie vodou ako i odvádzanie použitej a dažďovej vody k veľkým problémom. Aj Prešov trpel nedostatkom vody, čo nútilo predstavenstvo mesta hľadať riešenia. Pitná voda sa zvyčajne dovážala z blízkeho okolia, kde bol dostatok minerálnych prameňov (Borkút, Cemjata, Vydumanec, Kvašná voda či Išla). Ešte aj v 19. storočí si obyvatelia žijúci za Kalváriou privyrábali dovozom pitnej vody do mesta. ¹ Mesto však potrebovalo aj dostatok úžitkovej vody, ku ktorej by mali prístup všetky vrstvy obyvateľov Prešova. Preto bolo nutné vybudovať systém, ktorý by zásoboval mesto vodou. Existenciu stredovekého vodovodu a kanalizácie v Prešove predpokladajú i archeológovia, ² písomnými prameňmiich vieme doložiť až koncom 15. a v 1. polovici 16. storočia. Stredoveký vodovod nemôžeme chápať v dnešnom konštrukčnom zhotovení. Podľa archeológov vodovod tvorili dubové rúry, pozdĺžne prevrtnané s otvorom v priemere 5 – 10 cm, kto-

¹ DOMENOVÁ, Marcela. *Prešov do roku 1700. Kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov*. In: Pamätná kniha mesta Prešov I. Prešov: ŠVK, 2012, s. CCCLXX, pozn. č. 16.

² SLIVKA, Michal. *Obraz stredovekého mesta na Slovensku*. In: *Vlastivedný časopis*, 1986, roč.XXXV, č. 1, s. 65. URBANOVÁ, Norma. *Prešov. Pamiatková rezervácia*. Bratislava: Tatran, 1986. Historička Norma Urbanová v citovanej publikácii o Prešove uvádza na strane 20, že predstavenstvo mesta dalo vybudovať vodovod a vodáreň v meste už v 15. storočí, ale neodvoláva sa na písomný prameň, ktorý by to dokazoval. Podľa našich výskumov v účtovných knihách mesta Prešov prvé zmienky o cisternách s vodou a kanalizácii pochádzajú až z konca 15. storočia. Možno pri ďalších výskumoch archeológov v centre mesta sa podarí objaviť aj zvyšky stredovekého vodovodného systému.

ré boli navzájom pospájané kovovou objímkou.³ Nimi sa privádzala voda do kamenných nádrží – cisterien rozmiestnených na námestí a uliciach. Čerstvá voda sústavne naplňovala nádrže a prebytočná odtekala otvormi, kde sa dala naberať do nádob a zvyšok kanálikmi odtekal až do hradobnej priekopy a rieky. Tieto kanáliky slúžili zároveň ako odpadová kanalizácia.⁴ Tento systém fungoval bez väčších zmien celé storočia, ako to vidno aj na vedute Prešova z roku 1768.

Cisterny s vodou na námestí v Prešove na Casparovej vedute z roku 1768

Na druhej strane mesto podporovalo aj výstavbu súkromných studní na pozemkoch a v domoch mešťanov či prispievalo na ich obnovu.⁵ Súkromné studne boli dôležité hlavne v časoch obliehania mesta, keď bol sťažený alebo znemožnený prístup k vode mimo hradieb t.j. k Mlynskému potoku a k rieke Toryse.

Predpokladáme, že v Prešove k vybudovaniu jednoduchého vodovodu a systému kanálov, odvádzajúcich prebytočnú a dažďovú vodu došlo v 2. polovici 15. storočia. Podľa zápisov v účtovnej knihe z rokov 1497 – 1513⁶ sa

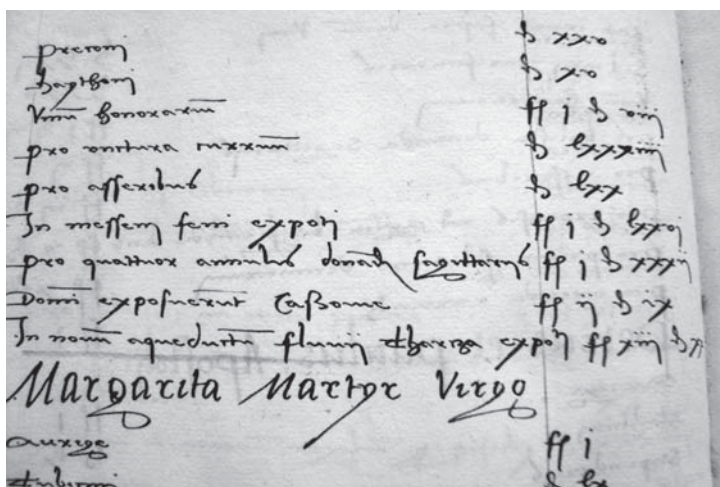
³ SLIVKA, Michal. ref. 2, s. 65.

⁴ URBANOVÁ, Norma. ref. 2, s. 20.

⁵ Štátny archív v Prešove (ďalej ŠAPO), fond Magistrát Prešov - knihy (ďalej f. Mag. PO – knihy), i. č. 2678, sign. 598/a, Daňová účtovná kniha z r. 1497-1513.

⁶ ŠA PO, f. Mag. PO - knihy, sign. 2678, stará sign. 598/a s. 102,117,118, 124, 125, 155,167, 249.

medzi položkami už pravidelne objavujú výdavky mesta na opravy, čistenie a prevrtavanie kanálov (napr. k mestským kúpeľom, od jatky) z čoho vyplýva, že tieto už boli vybudované. Ďalej sa opakujú výdavky na studne,⁷ zápisy hovoria všeobecne o prácach na studniach, obnove studní, ale aj špecifikujú či ide o výdavky pre kamenára alebo iného remeselníka.⁸ Zo zápisov sa dozvedáme, kde boli studne umiestnené – v maďarskej štvrti, pred radnicou, dolná studňa.⁹ Nevieme však akým spôsobom vodu do vodovodu a týchto studní vháňali. Zatiaľ najstarší údaj o vodovode (aquaeductus) v Prešove pochádza z roku 1527, keď sa v účtoch mesta dokladá privádzanie vody z Torusy „novým akvaduktom“.¹⁰ Analogicky z toho vychádza, že v meste už musel istý vodovod existovať aj predtým. Vodovod, ako hovorí zápis v účtovnej knihe z roku 1539, sa nachádzal v blízkosti Hornej brány.¹¹

Najstarší zápis o vodovode z roku 1527

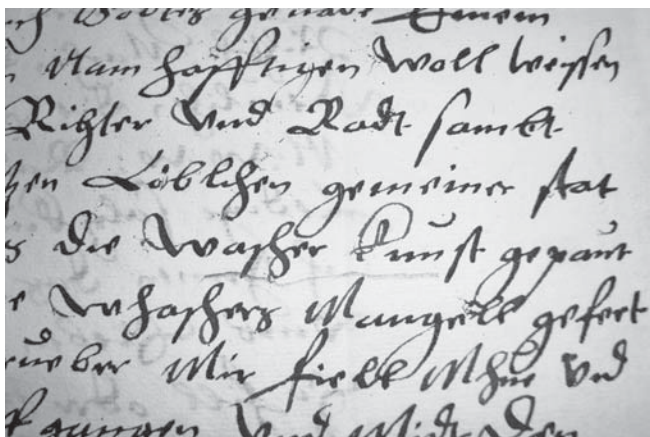
⁷ V prameňoch sa používa latinský výraz *fons*, *fontis* čo môžeme preložiť ako žriedlo, prameň, zdroj vody, studňa.

⁸ Napr. v roku 1498 práce na obnove studní – verejných cisterien vykonával kamenár majster Servác. Pozri aj DOMENOVÁ, Marcela. ref.1, pozn. č. 243. s. CCCLXXXVIII.

⁹ ŠA PO, f. Mag. PO - knihy, sign. 2678, stará sign.598/a s. 117, 118, 125.

¹⁰ DOMENOVÁ, Marcela. *Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia*. In: *Annales historici Presovienses*. Zost. Martin Pekár. Prešov: Universum, 2009, s. 65. ŠA PO, f. Mag. PO – knihy, sign. 2676, zápis z roku 1527 na s. 274 ...*In nouum aqueductum fluuii Tharcza expo. 13 fl. d. 20*

¹¹ ŠA PO, f. Mag. PO - knihy, sign. 2663, Kniha obnov magistrátu 1538-1544, s. 158... *aquaeductum ante superiorem portam...*

Termin Wasserkunst

Technické zariadenie, ktoré slúžilo k rozvádaniu vody v meste vieme doložiť až v polovici 16. storočia. Vyhotovil ho majster Anton z Levoče (rúrmajster), ktorý v rokoch 1553 – 1554 pracoval na vovedení vody z mlynskeho jarku cez kanály podzemím, inštaloval pumpy v cisternách, pripravil prerazenie kanálov a dodal rôzne náradie.¹² V účtovnej knihe z roku 1553 sa prvýkrát spomína vodná veža (Wasser Turm, Turris aquaeductus) a rôzne výdavky s ňou spojené. Ide o objekt neskoršieho *Kumštu*, keďže táto veža bola situovaná pri mlynskej priekope. Systém vytvorený majstrom Antonom zrejme dlho nevyhovoval, keďže už v roku 1576 magistrát mesta znovu riešil otázku vodovodu.¹³ V nasledujúcom roku 1577 bolo v Prešove vybudované nové prevratné technické zariadenie, ktoré zabezpečilo dostatočný prívod vody do vodovodu a mestských studní. Zhotoviteľom tohto zariadenia bol majster Krištof Herder, ktorý sám toto zariadenie vo svojej korešpondencii s magistrátom mesta nazýva *Wasserkunst* – vodné umenie.¹⁴ Tento názov zľudovel a vošiel do povedomia obyvateľov mesta natolko, že dodnes Prešovčania nazývajú vežu, kde bolo toto zariadenie umiestnené ako *Kumšt*. V 18. storočí sa na zariadenie používal tiež latinský výraz *Machina Hydraulica ope cuius Cisternae aqua replentur* – dielo, ktoré cisterny naplňa vodou. V 19. storočí používali maďarský termín *városi vizmű* - mestská vodáreň alebo slovenský termín *vodovodný dom*- *Kunst*. Veži však stále zostala

¹² ŠA PO, f. Mag. PO - knihy, sign. 2665, Účtovná kniha z r. 1545 – 1554, s.775,878. Zariadenie logicky umiestnili do veže mestského opevnenia, ktorá bola najbližšie k mlynskému korytu napájanému vodou z Torysy.

¹³ ŠA PO, f. Mag. PO - listiny, sign. 5872.

¹⁴ ŠA PO, f. Mag. PO - listiny, sign. 5908, 5994, 5998, 6004, 6052.

aj obranná funkcia, ako to zachytáva opis opevnenia mesta z roku 1603, kde sa okrem iného uvádza, že pod hradbami má mesto *cannas aquam* – vodný kanál (privádzajúci vodu do mestských cisterien).¹⁵

Krištof Herder sa pravdepodobne inšpiroval nejakým banským technickým zariadením. Podľa (neskorších) popisov systém pozostával z vodného kolesa umiestneného v podzemí bašty, ktoré poháňala konská sila. Dve ramená kolesa striedavo zdvíhali piesty v drevených rúrach a prečerpávali vodu do zbernej nádrže pod strechou vo výške 10 metrov. Z nádrže voda samospádom cez drevené potrubia stekala do cisterien (studní) rozmiestnených na námestí a v niektorých uliciach. Zo studní potom prebytočná voda odtekala otvorenými kanálmi do hlavného kanála na Floriánovej ulici, z neho do hradobnej priekopy a odtiaľ do Torusy.¹⁶ Skutočnosť, že išlo o unikátne zariadenie dosvedčuje aj to, že predstavitelia mesta ho radi ukazovali dôležitým návštevníkom: napr. v roku 1783 cisárovi Jozefovi II.¹⁷ či v roku 1852 cisárovi Františkovi Jozefovi I., ktorý ho omylom podľa názvu považoval za akúsi galériu.¹⁸ Technickú dokonalosť zariadenia zase dokladuje skutočnosť, že v prevádzke bolo nepretržite 330 rokov - do roku 1907, kedy mesto odovzdalo pre potreby verejnosti nový vodovod.

O prevádzku *Kumštu*, mestských studní a kanálov v meste sa prestavení Prešova riadne starali. V účtovných knihách mesta sa pravidelne opakujú výdavky na opravy studní, čistenie kanálov, prerážanie vodovodných rúr, vyhotovenie nových drevených potrubí, obhliadky zariadenia, nákupy sviečok do veže, rôzneho náradia či platy zamestnancov.¹⁹ Na chod zariadení dozeral zvláštny zamestnanec magistrátu, ktorého nazývali magister aquaeductus, napr. v roku 1729 ním bol Michal Šoltys, v roku 1756 Ján Kordík, v roku 1779 Ján Oravský. Ich ročný plat sa menil, medzi rokmi 1729 – 1758 dosiahol výšku 104 zlatých.²⁰ Štvorhranná veža *Kumštu* bola stále aj súčasťou mestského opevnenia. Za účasť mesta v protihabsburskom odboji prikázal cisár v roku 1673 bašty a veže opevnenia zbúrať,

¹⁵ SUCHÝ, Michal. *Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia*. In: *Nové obzory*, 1974, roč. 16, s. 78 – 79. „*Sub propugnaculo 7. et 8. habet civitas cannas aquam ad cisternas civitatis trahentes.*“

¹⁶ ŠVORC, Peter. Ed. *Sprievodca po historickom Prešove*. Prešov: Universum, 1997, s. 79. Pozostatky tohto zariadenia sa našli v podzemí bašty v 30-tych rokoch 20. storočia pri adaptácii budovy pre Židovské múzeum.

¹⁷ KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Pamätná kniha mesta Prešova II*. Prešov: ŠVK, 2012, s. 73-74.

¹⁸ KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. ref. 17, s. 286.

¹⁹ ŠA PO, f. Mag. PO - knihy, sign. 2664, 2665, 2669, 2676, 250, 256, 271, 296, 299.

²⁰ ŠA PO, f. Mag. PO - knihy, sign. 72, 126, 142. Pravdepodobne býval priamo v budove *Kumštu*, aj keď zápis o byte strojníka v *Kumšte* je až z 19. stor.

zbrane a strelivo odvieť do Košíc.²¹ Časť opevnenia skutočne aj zbúrali, okrem „veže pri vyšnej bráne, ktorú nechali napamiatku.“²² V nasledujúcich rokoch však opevnenie znovu obnovili, keďže mesto potrebovalo ochranu pred kuruckými vojskami. V nepokojných vojnových časoch sa občania mohli cítiť bezpečnejšie len za múrmi mestského opevnenia.²³ Obnovu opevnenia dokazuje aj skutočnosť, že v roku 1686 generál Schultz po dobytí mesta, znovu vydal príkaz na jeho zbúranie, ale Prešov zložil sumu 52 000 zlatých, aby hradby zachránil.²⁴ V priebehu nasledujúceho 18. storočia zmenou politických aj vojenských pomerov prestali hradby plniť svoju vojenskú funkciu. V roku 1751 prikázala Mária Terézia odvieť všetku vojenskú výzbroj z mesta.²⁵ Opevnenie však obklopovalo mesto celé 18. storočie, ako to verne zachytil aj Gašpar Caspar na vedute mesta.

V 19. storočí mestské hradby začali prekážať novej výstavbe a rozširovaniu územia mesta. Podľa viacerých súdobých autorov však ešte v polovici toho storočia bol Prešov stále z väčšej časti obkolesený hradbami.²⁶ Po likvidácii hradieb budova Kumštu stále slúžila svojmu účelu a zariadenie v nej naplňalo v meste cisterny s vodou. Zvýšil sa aj počet zamestnancov, ktorí mali na starosti vodné zariadenia v meste a práce sa tiež viac špecializovali. Napr. v roku 1853 mesto zamestnávalo čističa kanálov (csatorna tisztító), mlynskeho a haťového dozorca (malomárok és gátfelügyelő), strojníka (gépész)... Zariadenia aj cisterny podľa potreby rekonštruovali, napr. v roku 1855 kúpili novú pumpu, v roku 1860 opravili cisterny na vodu na Hlavnej ulici a za budovu platili i poisťné.²⁷

Nedostatkom existujúceho vodovodného systému v Prešove bolo, že do studní vháňal povrchovú vodu, ktorá prichádzala cez mlynské koryto priamo z Torysy. Po búrkach a dažďoch bola prakticky nepoužiteľná, problémy mohli byť aj v období veľkého sucha. Nie všetci obyvatelia mesta si mohli dovoliť kupovať pitnú vodu dovážanú z minerálnych prameňov v okolí, takže túto vodu mnohí používali i na pitie, na vrub čomu sa pripisujú časté epidémie infekčných chorôb v Prešove. Svoju úlohu pri šírení epidémií zohrala aj chýbajúca

²¹ KÓNYA, Peter. *Krvavý súd*. Prešov: E.V.I., 1992, s. 31-32.

²² KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. *Pamätná kniha mesta Prešova I*. Prešov: ŠVK, 2012, s. 225. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o Kumšt, nemal už iba obrannú funkciu, ale bol dôležitý kvôli svojmu zariadeniu.

²³ KÓNYA, Peter. ref. 21, s. 34.

²⁴ DOMENOVÁ, Marcela. ref. 1, s. XXXVIII.

²⁵ DOMENOVÁ, Marcela. ref. 1, s. XXXVIII.

²⁶ DERFIŇÁK, Patrik. *Prešov v rokoch 1701 – 1919 kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov*. In: *Pamätná kniha mesta Prešova II*. Prešov: ŠVK, 2012, s. XLVI.

²⁷ ŠA PO, f. Mag PO – spisy, Čiastkový inventár 1854 -1860, kr. 32 , č. sp. 3004, kr. 162, č. sp. 2074, kr. 82, č. sp. 1315.

moderná kanalizácia v meste. V polovici 19. storočia, vzhľadom na rastúci počet obyvateľov, bol nedostatok vody v Prešove naozaj akútny.

Mestský magistrát chcel pôvodne nedostatok vody riešiť artézskou studňou. Cena za vyvrtanie studne bola asi 4364 zlatých. Predstavitelia mesta na svojom zasadnutí 20.6. 1857 rozhodli, že vrtanie studne by bolo nevhodné a výsledkom by aj tak bola nekvalitná slaná voda. Nariadili mešťanostovi, aby kvôli odstráneniu dlhodobého nedostatku vody v Prešove začal jednania o vybudovaní nového vodovodu, ktorým by do mesta pritekala voda z prameňov v okolí.²⁸

Otázkou nového vodovodu v Prešove sa mestské zastupiteľstvo zaoberalo aj v nasledujúcich rokoch. Napríklad v roku 1876 ako znalca prizvali Jána Weina, riaditeľa peštianskeho vodovodu, ktorý navrhol Torysu ako zásobáreň vody pre mesto.²⁹ Trvalo však skoro ďalšie desaťročie, kým mesto začalo otázku nového vodovodu skutočne riešiť. Dňa 11. apríla 1884 do Prešova znova prišiel Ján Wein, ktorý tento krát dal kopať na lúkach pri meste jamy, keďže predpokladal existenciu podzemného prúdu, ktorý by sa dal upotrebiť pre ciele vodovodu. Výkopové práce viedol známy prešovský staviteľ Alexander Bretz, ktorý však ani v hĺbke 30 metrov na vodu nenarazil, Ján Wein však prikázal v kopaní pokračovať.³⁰ Objavili sa i návrhy postaviť hať na Sekčove. Súkromný podnikateľ Vojtech Gerster navrhol využiť pramene potoka Delňa, ale jeho ponuka zo špekulatívnych dôvodov padla.³¹

V rokoch 1884 – 1885 boli pod vedením Jána Weina a firmou Ganz vypracované prvé plány na výstavbu nového vodovodu a elektrického osvetlenia ulíc. Práce mali stáť 160 000 zlatých, ktoré si mesto muselo vypožičať. V hlasovaní (24. novembra 1885) sa 58 poslancov vyjadrilo za a len 7 boli proti návrhu na vybudovanie nového vodovodu a zavedeniu osvetlenia v Prešove.³² Rok predtým (1883) diplomovaný staviteľ a inžinier František Elsztner z Balážskych Ďarmôt vypracoval i plány na výstavbu mestskej kanalizácie.³³

Výstavba vodovodu, kanalizácie i osvetlenia zamestnávala predstaviteľov mesta Prešov i Šarišskej župy nasledujúce dve desaťročia. Medzitým boli urobené viaceré zmeny, mesto prijalo viacero uznesení, úprav a štatútov (1895, 1904, 1908, 1909).³⁴ Záväzné uznesenie o výstavbe vodovodu a zave-

²⁸ ŠA PO, f. Mag. PO - spisy, Čiastkový inventár 1854 – 1860, kr. 85, č. sp. 2334.

²⁹ KLEIN – TESNOSKALSKÝ, Belo.ref. 17, s. 371.

³⁰ KLEIN – TESNOSKALSKÝ, Belo. ref. 17, s. 337.

³¹ HRABKOVÁ, Tamara. *Prešovský vodovod v retrospektíve*. In: *Vodohospodársky spravodajca*, č. 1 – 2/2005, roč. XLVIII, s. 19.

³² KLEIN – TESNOSKALSKÝ, Belo. ref. 17, s. 338.

³³ ŠA PO, f. Mag. PO - Zbierka máp a plánov, i. č. 49.

³⁴ ŠA PO, f. Mag. PO – Inventár úradných kníh, sign. 2754 a fond Šarišská župa, Hlavný župan – i. č. 153, 159, 162.

dení verejného osvetlenia mesto prijalo v roku 1895.³⁵ Súbežne s riešením mestského vodovodu Prešov riešil tiež otázku výstavby verejnej kanalizácie. K samotnej výstavbe nového vodovodu však došlo až po roku 1905, pričom mesto si na to zobralo pôžičku 500 000 korún.³⁶ Podľa povoľovacej listiny podžupana Šarišskej stolice zo dňa 24. 11. 1905 č. 8407/1905 mesto získalo stavebné povolenie na výstavbu vodovodu, pričom platnosť vodoprávneho povolenia bola až do roku 1955.³⁷ Plány k výstavbe vyhotovil v rokoch 1903-1904 Elemír Zarka a Koloman Farkaš z Budapešti, ktorí zároveň pripravili aj technickú správu. Náklady na výstavbu predpokladali vo výške 360 tisíc korún, do toho bolo zarátané vrtanie studní, postavenie čerpacej stanice a bytu pre strojníka, strojné zariadenia, potrubia, rozvody, čerpadlá a tiež rezervoáre. Náklady na výstavbu vodojem odhadli na 20 091 korún.

Kvôli technickému riešeniu verejného vodovodu v roku 1906 postavili na Kalvárii rezervoár (výtláčny vodojem) s objemom 500 metrov kubických. Jeho úlohou bolo zberať vytlačenú a nespotrebovanú vodu, aby sa predišlo prasknutiu rozvodných rúr. Keď bol rezervoár plný, vodáreň na Šarišských Lúkach dostala signál a prestala vodu prečerpávať. Vodáreň - čerpacia stanica stála v blízkosti hlavnej cesty medzi Prešovom a Bardejovom a zaberala plochu 20 hektárov. Na nej sa nachádzalo 48 studní (pôvodne technici navrhovali len 26 studní), ktoré brali podzemnú vodu zachytenú z územia Šebastovského (Šebešského) potoka a Sekčova. Z nich sa čerpala voda do ústrednej zberne a z nej sa elektrickými motormi prečerpávala do dvoch rezervoárov. Z týchto rezervoárov sa pod tlakom osem atmosfér vháňala voda do rozvodnej siete.³⁸ Spomínaný vodojem na Kalvárii zohrával podstatnú úlohu pri fungovaní vodovodu v Prešove a predstavuje zaujímavú technickú pamiatku mesta.

Nový vodovod v Prešove odovzdali do užívania už v roku 1907 a jeho výstavba stála mesto 365 tisíc korún. Budova Kumštu a staré vodovodné zariadenie v ňom stratili opodstatnenie a prestali plniť svoju funkciu. Nevyužitá budova, stále vo vlastníctve mesta, začala chátrať. Až neskôr, od roku 1930, do Kumštu umiestnili Židovské múzeum, počas vojny tam prechodne do jednej miestnosti umiestili župný archív presťahovaný z Košíc. Od roku 1945 budova slúžila pre múzejné účely.

Mesto Prešov sa v 30. rokoch 20. storočia rapídne vzrástlo a kapacita verejného vodovodu z roku 1907 nepostačovala. Studne boli vyčerpá-

³⁵ ŠA PO, f. Šarišská župa, Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861-1922, i. č. 153.

³⁶ ŠA PO, f. Šarišská župa, Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861-1922, i. č. 163.

³⁷ ŠA PO, f. Mestský úrad v Prešove 1923-1945, i. č. 129, kr. 12.

³⁸ ŠA PO, f. Mestský úrad v Prešove 1923-1945, i. č. 148, kr. 31.SABOL, Štefan. *Prešov v minulosti a dnes*. Bratislava: Čas, 1943, s. 150.

né, prirodzené filtre opotrebované a mesto muselo prikročiť k regulácii dodávky vody. V roku 1932 vypracovala firma G. Rumpel zo Žiliny pre mesto projekt na rozšírenie vodovodu. V technickej správe sa uvádzalo, že vodojem na Kalvárii nestačí vodu vytlačiť aj z toho dôvodu, že vzdialenosť medzi ním a čerpacou stanicou na Šarišských Lúkach je 4200 metrov. V dôsledku tlakových strát sa nedostáva dosť vody do vodovodu v rovnako vysoko sa nachádzajúcej časti mesta na Táborisku. Mesto sa týmto smerom stavebne rozširovalo a plánovali tu postaviť aj novú nemocnicu, preto potrebovali dostatok vody práve na Táborisku. Umiestnenie vodojemu na Kalvárii bolo nevýhodné a predstavitelia mesta sa rozhodli postaviť nový vodojem a existujúcu sieť vodovodu rozšíriť. Krajský úrad v Bratislave na základe žiadosti mesta (z 18. októbra 1932) vydal 27. augusta 1934 povolenie na výstavbu nového vežového vodojemu na Táborisku a na rozšírenie vodovodnej siete v Prešove. Samotný vežový vodojem naprojektovali inžinieri Töszögi a Ferderber z Prešova. Fungoval podľa zákona o spojitých nádobách, voda sa vháňala priamo do rezervoára a z neho otekala do rozvodnej siete. Do nového i existujúceho rezervoára na Kalvárii bola voda čerpaná tým istým agregátom z vodárne. Postavilo sa nové výtlačné potrubie priamo k veži na Táborisku v dĺžke 1740 m a tiež nové rozvážacie potrubie. Samotný rezervoár vo veži mal objem 350 metrov kubických a okrem technických zariadení, služobného bytu, sa v kupole veže mala nachádzať aj hvездáreň. Náklady na výstavbu predpokladali vo výške 1.120 000 korún československých.³⁹

Aj po sprevádzkovaní nových vodovodných systémov kapacita vodovodu v Prešove v nasledujúcich rokoch stále nepostačovala. Hľadať nové riešenia do istej miery urýchlila epidémia brušného týfusu, ktorá vypukla v Prešove na jeseň 1940. Epidémia si vyžiadala nemalé obete na ľudských životoch, na druhej strane ale donútila, aby sa aj vládne kruhy zaoberali zásobovaním mesta pitnou vodou. Ing. Ferdinand Miffek posúdil jestvujúci stav a preskúmal širšie okolie horného toku rieky Torusy v oblasti Slavkovského potoka. V intraviláne obce Vyšný Slavkov našiel pramenisko s výdatnosťou okolo 100 litrov za sekundu s dobrou vodou rovnomernej teploty.⁴⁰ Na základe podanej správy už v nasledujúcom roku 1941 vyšlo nariadenie o prešovskom vodovode. Mesto v spolupráci s Ministerstvom hospodárstva (teda za finančnej podpory štátu), začalo s prácami na skupinovom vodovode. Vo Vyšnom Slavkove boli odkryté a zacytené dve výdatné pramene s kapacitou 120 litrov vody za minútu.⁴¹ Práce na úplne novom skupinovom

³⁹ ŠA PO, f. Mestský úrad v Prešove 1923-1945, i. č. 148, kr. 31.

⁴⁰ HRABKOVÁ, Tamara. ref. 31, s. 20.

⁴¹ SABOL, Štefan. ref. 38, s. 151.

vodovode , na ktorý by sa napojilo aj asi 25 obcí bývalého Sabinovského a Prešovského okresu však prerušili vojnové udalosti.

V roku 1947 Štátny vodoprávny úrad v Košiciach vydal pre Vodné družstvo Prešovského vodovodu ako koncesionárovi dočasné vodoprávne povolenie na stavbu prešovského vodovodu a povolil zriadiť na území 25 obcí skupinový vodovod , súčasne previesť všetky práce spojené s výstavbou tohto diela. Nový vodovod mal zásobiť okolo 56 000 obyvateľov pitnou a úžitkovou vodou z prameniska vo Vyšnom Slavkove. Hlavné vedenie tohto vodovodu malo mať dĺžku 57, 370 km a končilo vo vodojeme na Solivare. ⁴²Stavba nového vodovodu, ktoré mal iné technické riešenie (išlo o tzv. gravitačný vodovod) bola dokončená v roku 1949. Mesto pri výstavbe využilo aj príspevok 9 miliónov Kčs z prostriedkov UNRRA, ktoré použilo na rekonštrukciu vojnu poškodeného skupinového vodovodu v samotnom meste.⁴³ Nový vodovod bol slávnostne odovzdaný do užívania 7. augusta 1949 a do Prešova priviedol kvalitnú pitnú vodu.

Zakrátko po jeho sprevádzkovaní sa začalo ukazovať, že vodný zdroj nebude stačiť na zásobovanie samotného mesta, nehľadiac na obce na trase vodovodu. Znovu sa začali hľadať nové vodné zdroje. Kladné výsledky priniesol výskum v Brezovici nad Torysou, kde podzemná voda bola v lepšej kvalite aj množstve ako zdroj vo Vyšnom Slavkove.

Mesto Prešov v tom čase sa rýchlo rozrastalo. Ako sídlo kraja (do roku 1960) a potom okresu sa tu budoval nový priemysel, rozširoval sa bytový fond, vzrastala občianska aj bytová vybavenosť mesta - s tým boli spojené zvyšujúce sa nároky na spotrebu vody. Zároveň sa plánovalo pripojiť k mestu okolité obce. Od roku 1969 mali byť k Prešovu administratívne pričlenené obce Nižná Šebastová, Ľubotice, Šarišské Lúky, Solivar. Podľa predpokladov aglomerácia mala mať v roku 1980 okolo 80 000 obyvateľov. Pri projektovaní pôvodného skupinového vodovodu sa neuvažovalo s tak veľkým rozvojom a počtom obyvateľov. Preto už v roku 1964 Hydroprojekt Bratislava vypracoval štúdiu *Prešov rozšírenie vodovodu*, ktorej koncepcia v podstate nezmenenej podobe bola zapracovaná do projektovej úlohy *Rozšírenie vodovodnej siete v Prešove*. Projektovú úlohu pod vedením ing. Kataríny Zsedényiovej vypracovali Východoslovenské vodárne a kanalizácie, podnikové riaditeľstvo v Košiciach v roku 1968. V nasledujúcom roku sa spracoval samotný projekt výstavby II. etapy skupinového vodovodu Vyšný Slavkov – Prešov s napojením na vodný zdroj Brezovica I., II. a III. Podľa harmonogramu výstavba mala začať v roku 1971 a ukončená mala byť

⁴² ŠA PO, f. Štátny stavebný úrad v Prešove, kat. č. 3421.

⁴³ ŠA PO, f. Mestský národný výbor v Prešove, Uznesenia MsNV v Prešove 1946 – 1976, uznesenie č. 389/47 z roku 1947, kr. č. 21.

v roku 1972. Po dokončení stavby mala kapacita vodných zdrojov zo 175 l/s vzrásť na 352 l/s, pričom išlo o súčet kapacít až 9 vodných zdrojov.⁴⁴ Odhad investičných nákladov sa predpokladal vo výške 23. 140 tisíc Kčs.

Technické riešenie vodovodu spočívalo vo vedení vody z prameňov vo Velkom Slavkove a Brezovici cez prerušované komory v Krivanoch, Lipanoch, Červenici, Sabinove a Gregorovciach do vodojemu na Šibenej Hore s obsahom 3000 metrov kubických. Celková dĺžka prívodného potrubia bola viac ako 50 km. Asi 2 km pred vpustením do vodojemu na Šibenej Hore bola prevedená odbočka s priemerom 300mm do vodojemu Kúty, z ktorého boli zásobené obce Šarišské Lúky, Nižná Šebastová, Lubotice a Kapušany. Z vodojemu Kúty bol prevedený prívod cez manipulačnú šachtu až do vodojemu Solivar, ktorý zásoboval obec Solivar. Prilepením tohto systému bol starý vodný zdroj Šarišské Lúky, z ktorého čerpali vodu do výtlačku v priemere potrubia 200 mm cez manipulačnú komoru do vodojemu na Solivare alebo na Kútoch. Súčasne z tejto čerpacej stanice Šarišské Lúky bola voda dopravovaná do vodojemu na Táborisku (s obsahom 350 metrov kubických) a odtiaľ do spotrebiska. Z vodojemu na Šibenej Hore bol ešte postavený prívod do vodojemu na Kalvárii (500 m³), ktorý v tom čase bol väčšinou prázdny, keďže spotrebisko okolo prívodu odobralo všetku vodu. Vodojem na Šibenej Hore tak zásoboval I. tlakové pásmo t.j. mesto Prešov. Prilahlé obce patrili do II. tlakového pásma zásobovaného vodou z vodojemu na Kútoch.

Rozšírenie vodovodu v 70-tych rokoch uspokojilo potreby pitnej vody v Prešove a okolí znovu len na istú dobu. V súčasnosti je spotreba vody v meste dopĺňovaná zdrojmi prichádzajúcimi z vodnej nádrže Starina, ktorú postavili v rokoch 1981 – 1988. Ako konštatovali odborníci z vodárenských spoločností sa na XXXIV. Priehradných dňoch v roku 2014: *„zostávajúce kapacity súčasných zdrojov vody nie sú schopné pokryť nároky na vodu do roku 2030 najmä v oblasti Prešova a Košíc“*. Preto sa znovu otvorila kontroverzná otázka výstavby nového vodovodu a vodnej nádrže Tichý Potok.

V meste Prešov už viac ako 500 rokov existuje vodovod. Vodovodné systémy prvýkrát spomenuté v roku 1527 mali rôznu podobu, rozsah i spôsob fungovania. Vždy však (na úrovni súdobých poznatkov) mali jeden spoločný cieľ – priviesť pre obyvateľov mesta a neskôr i obcí dostatok prepotrebnej vody. Nároky na spotrebu vody však stále stúpajú. Prešov a jeho okolie aj v súčasnosti patria k oblastiam s najvyšším deficitom pitnej vody, ktorý bude treba riešiť výstavbou nových vodných zdrojov a vodovodných systémov. Dejiny prešovských vodovodov ani po poltisočročí nie sú uzavretou problematikou.

⁴⁴ ŠA PO f. Mestský národný výbor v Prešove, IV. manipulačné obdobie, rok 1968, ukl. znak 327/4, kr. č. 23.

From the history of the Prešov waterworks

A simple water supply system and a drainage system for rainwater was built in the second half of the 15th century in Prešov. The earliest data about the aqueduct in Prešov comes from 1527 when the city accounts show that water was supplied from Torysa river via a “new aqueduct”. The technical equipment, which served to distribute the water in the city, was made by the master Anton of Levoča in the years 1553 - 1554. A new overflowing device, which provided sufficient water to the water supply and the municipal wells was built in 1577 in Prešov. The contractor was Krisztof Herder, who called this facility Wasserkunst - water art. This facility was in continuous operation for 330 years - until 1907, when the city presented a new public plumbing system.

Between 1884 and 1885, the first plans for the construction of new water mains and electric street lighting were drawn up. A binding resolution on the construction of a water supply system was adopted by the city in 1895, the new plumbing system was put into use in 1907. Prešov in the 1930s rapidly expanded and the capacity of the municipal water supply pipeline from 1907 was not sufficient. In 1932, G. Rumpel of Žilina developed a project for the extension of the water main for the city. Even after the introduction of a new public plumbing system, the capacity of the water supply was still insufficient, so in cooperation with the Ministry of Economy in 1941, the town began working on a new group plumbing system. The work was interrupted by war.

In 1947, the State Water Authority in Košice issued a temporary water permit to the Prešov Water Supply Company as a concessionaire for the construction of the Prešov plumbing system and allowed to establish a group plumbing system in the territory of 25 municipalities, which was completed in 1949. When designing this group plumbing system, further expansion was not considered, therefore, in the 70s of the 20th century they had to re-expand the plumbing system network in Prešov to satiate the need for drinking water. The plumbing system resolved the water needs again only temporarily and reopened the question of the construction of the Tichý Potok water reservoir.

*PhDr. Daniela Pellová
Štátny archív v Prešove*

UNIKÁTNY PREŠOVSKÝ KUMŠT

Michaela Haviarová – Tomáš Haviar

V Prešove sa zachovala budova historickej vodárenskej veže, ktorá bola prestavaná z pôvodnej hradobnej bašty z 15. storočia. Prestavba prebehla v polovici 16. storočia a potom v roku 1577, kedy dostala dnešnú hmotu s horným hrazdeným podlažím. Autor Krištof Herder svoje dielo označoval ako „Wasser kunst“. Tento pojem časom zľudovel a objekt sa dnes nazýva „Kumšt“. V 17. storočí časť hrazdenia zbúrali a doplnili múrmi so strieľňami. V roku 1841 získala veža dnešnú exteriérovú podobu s manzardovou strechou a dodnes zachovaným krovom. Následne došlo k výmene technológií, pričom v suteréne sa dodnes zachovali časti zariadení. V roku 1930 sa veža upravila pre potreby Židovského múzea a doplnili ju aj prízemnou prístavbou od E. Barkányho.

V bočnej uličke centra Prešova sa ukrýva budova hranolovej veže s manzardovou strechou, ktorú Prešovčania už stáročia nazývajú „Kumšt“. Nenápadná stavba má ale mimoriadne zaujímavé a bohaté dejiny, v rámci ktorých priebežne plnila tri dôležité funkcie – fungovala ako bašta mestských hradieb, vodárenská veža a židovské múzeum a v rámci strednej Európy ide o unikát. Dnešná podoba budovy Kumštu vznikla stavebnou aktivitou siedmych etáp od 15. storočia až do 2. polovice 20. storočia.¹ V súčasnosti ju tvoria tri navzájom prepojené časti. Na východnej strane je vstupné prízemné krídlo s plytkou pultovou strechou z roku 1930, v strede je dominantná hranolová veža a na juhozápadnej strane krátke dvojpodlažné, čiastočne podpivničené krídlo z 19. storočia. Veža je dnes trojpodlažná, s jedným skoseným nárožím. Jednopriestorové podlažia sú delené železobetónovými stropmi s točitým centrálnym schodiskom.

¹ V roku 2013 sa v ojekte realizoval architektonicko-historický, archívny a dendrochronologický výskum. HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. Architektonicko-historický výskum „Vodáreň“, Prešov, č. ÚZPF 4238/0, december 2013. Archívny výskum PhDr. D. Pellová. Dendrochronologický výskum Ing. T. Kyncl.

Kumšt na začiatku 20. storočia.

Najstaršie murivá stavby sa nachádzajú v suteréne veže a v juhozápadnej prístavbe sa zachoval ešte krátky úsek stredovekej mestskej hradby. V hradbe sa nachádza neskôr zamurovaná strieľňa s rozšírením v spodnej pravej časti, aj s obhorenými omietkami. Išlo zrejme o parkánový múr a predbežne ho datujeme do 15. storočia, prípadne najneskôr na začiatok 16. storočia. Suterén veže má v interiéri množstvo stavebných úprav, ktoré súviseli s adaptáciou bašty na vodáreň a postupnou modernizáciou vodárenského zariadenia.

História prešovských mestských hradieb nie je zatiaľ podrobne zdokumentovaná, vznik bašty, neskoršej vodárne, sa zatiaľ datuje do 1. polovice 15. storočia. Právo postaviť mestské opevnenie Prešova udelil kráľ Ľudovít I. v roku 1374 listinou z 1. mája. V roku 1378 mestu ponechal collectu – ročnú daň a zakázal vyberať mýtné poplatky za stavebný materiál potrebný k výstavbe opevnenia mesta.² Na konci 14. storočia stáli hradby len na západnej strane mesta, kde bola i vodná priekopa. Nakoľko ani začiatkom 15. storočia nemalo mesto ešte stále ukončený hradobný systém, kráľ Žigmund postupne udeľoval Prešovu viaceré výhody vedúce k zisku financií na ich dostavbu. Mesto sa hradbami uzavrelo až v polovici 15. storočia. Hradby s baštou objavené pri archeologickom výskume tzv. Domu rabína

² DOMENOVÁ, Marcela. Prešov do roku 1700. Kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov. In *Pamätná kniha mesta Prešov I*. Prešov: ŠVK, 2012, s. XXXVII.

v blízkosti Kumštu sa zadatovali do 14. – 15. storočia. Bašty sa k hradbám ale dostavovali sekundárne.³

Od konca 15. storočia sa objavujú zápisy o údržbe kanálov v meste, ale prvý známy záznam o prešovskom vodovode, privádzajúcom vodu z Torysy je z roku 1527.⁴ Návrh technického riešenia zásobovania stredovekých miest vychádzal zo základného faktu, ktorým je výšková poloha vodného zdroja – prameňa vzhľadom k najvyššie položenému výtokovému miestu – nádrži. V prípade, ak sa zdroj vody nachádzal vyššie, využívala sa na distribúciu vody gravitačná sila. Na území Slovenska zatiaľ poznáme len niekoľko gravitačných vodovodov zásobujúcich menšie objekty ako napríklad kláštory (Kláštor kamaldulov, Nitra – Zobor, 1691-1693, Kláštor benediktínov, Hronský Beňadik, prelom 15. a 16. storočia, Kláštor benediktínov, Krásna nad Hornádom, koniec 14. storočia), ale aj novovznikajúce stredoveké mestské sídla (Bardejov, začiatok prevádzky vodovodu sa predpokladá okolo roku 1426). Iným prípadom bola situácia, keď sa vodný zdroj nachádzal nižšie ako najvyššie výtokové miesto. Rozvoj mestských vodovodov s čerpaním vody z nižšie položených miest na územiach severne od Álp nastal v období 13. a 14. storočia. Za najstaršie je považované zariadenie postavené v meste Lübeck v blízkostiestskej brány Hüntertor (1294 – 1867). V dobových záznamoch je uvádzané pod nemeckým názvom „*wasserkunst*“. Pomenovanie sa v regiónoch, kde sa postupne podobné zariadenia stavali, obmieňal (*röhrmus, rurmus, röhrenhaus, rurhaus, rorenhus, wasserleitung, kunszt wodny, machina hydraulica, kunst*).

Dôležité záznamy, dokumentujúce stavbu vodárenskej veže, sa objavujú v rokoch 1553 – 1554. V účtovnej knihe mesta sa tu v roku 1553 uvádzajú názvy v zmysle vodárenská veža, ktorej autorom bol rúrmaister Anton z Levoče.⁵ Archívne záznamy hovoria o inštalácii púmp v cisternách, prerážaní kanálov a podobne. Môžeme len predpokladať, že technologicky išlo o použitie sací-výtlačných púmp, pomerne bežných v tomto období. Všeobecne bola spoločným znakom mestských vodární ich celková proporcia, ktorej základ tvorila veža. Tie sa stavali buď ako novostavby z dre-

³ Napr. na juhozápadnej strane mesta dokázal archeologický výskum baštu postavenú na špáru k hradbe. TOMÁŠOVÁ, Božena – COMISSO, Mário. *Výskumná správa zo stavby Prešov – Obchodno-spoločenské centrum FORUM*. Katedra archeológie FF UK Bratislava – Krajské múzeum Prešov. 2008.

⁴ DOMENOVÁ, Marcela. Zdravotníctvo, hygiena a údržba poriadku v meste Prešov na prelome 15. a 16. storočia. In. *Annales historici Presovienses*. Zost. Martin Pekár. Prešov: Universum, 2009, s. 65.

⁵ Archívny výskum, PhDr. Daniela Pellová. ref. 1.; HAVIAROVÁ, M. - PELLOVÁ, D. Prešovský Kumšt. IN *Pamiatky a múzeá*, 2/2014, s. 33 – 37.

va, neskôr kameňa alebo došlo k adaptácii veží – bášť v opevnení (Lublin, Vysoké Mýto, Krosno a aj samotný Prešov). Súčasťou veží s akumulacnou nádržou vo vrchole boli aj objekty pre čerpaciu techniku, dom správcu a dielne. Počiatkové málo výkonné vodné kolesá a reťazové dopravníky nahradila od 16. a 17. storočia technológia so systémom sacco-výtlačných púmp. Technológia mechanického pumpovania bola používaná až do konca 19. storočia. Stavba čerpadiel a na ňu nadväzujúca sieť vodovodu bola finančne náročná a mohli si ju dovoliť len bohatšie mestá. Na stavbu si najímali odborníka, nazývaného rúrmaister (*rörmagister, magister canalium, magister aquae, canalium rector, canalista, rohrmeister, rurmistrz*) V mestách s čerpadlom vody mal rúrmaister zväčša sídlo priamo v objekte. Dohliadal na činnosť zariadenia a staral sa o jeho údržbu, v zimnom období bolo jednou z jeho úloh udržiavať v objekte primeranú teplotu, aby voda v nádrži nezamrzla, čo sa docielilo zakladaním ohňa. Prevádzka a obsluha zariadenia nebola taká náročná ako jeho stavba a tak šikovní rúrmaistri odchádzali na ďalšie pôsobisko. O zariadenie a vodovod sa staral potom zvláštny zamestnanec magistrátu (*magister aqueductus*). V 19. storočí sa počet zamestnancov, ktorí mali na starosti vodné zariadenia v meste zvýšil, práce sa tiež viac špecializovali. Napr. v roku 1853 mesto zamestnávalo čističa kanálov (*csatorna tisztító*), mlynskeho a haťového dozorcú (*malomárók és gátfelügyelő*), strojníka (*gépész*) a pod.

Vodáreň vytvorená majstrom Antonom z Levoče bola ale pomerne krátko po svojom vzniku nahradená modernejším systémom. V roku 1577 došlo k zásadnej prestavbe veže, ktorej stavebnú aktivitu máme už zachovanú v suteréne i na dvoch nadzemných podlažiach. Autorom nového technologického zariadenia bol Krištof Herder, ktorý svoje dielo označoval ako „Wasser kunst“ - vodné umenie.⁶ Neskôr došlo k domestikácii názvu a úprave na „Kunst“ a dnešný „Kumšt“. Na stredovekých múroch bašty sa postavili nové horné podlažia, pričom horné bolo hrazdené a len na šírku hrazdenia. Datovanie tohto významného stavebného počinu potvrdil aj dendrochronologický výskum trávov hrazdenia.⁷ Hrazdená konštrukcia bola objavená po odstránení piatich mladších vstavaných skriň a je jedinečnou na území Prešova i Šariša. Aj keď zrejme tvorila celé podlažie, zachovala sa len na južnej strane a juhovýchodnom skosení nárožia veže. Základom hrazdenej konštrukcie je trámová rámová konštrukcia

⁶ Archívny výskum, PhDr. Daniela Pellová, ref. 1.

⁷ Dva prvky sú datované zoňatím stromov medzi rokmi 1574 – 90 a 1573 – 89. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků vodárenské věže „Kumšt“ v Prešově. Ing. Tomáš Kyncl. 2013. In HAVIAROVÁ, Michaela – HAVIAR, Tomáš. Architektonicko-historický výskum „Vodáreň“, Prešov, č. ÚZPF 4238/0, december 2013.

doplnená tehlovým murivom a čiastočne omietnutá. Do dubových stĺpikov sú kolmo čapované horizontálne rozpery a zavetrenie zabezpečujú obojstranné vysoké kútové vzpery – pásiky, ktoré sú s rozperami šikmo preplátované a so stĺpikmi preplátované rybinovými spojmi. Všetky spoje sú navyše istené drevenými kolíkmi. Niektoré drevené prvky sú natolko poškodené, že sa v tehlovom murive úplne rozpadli. Do konštrukcie boli podľa všetkého kotvené aj ďalšie prvky, orientované do priestoru interiéru, čo dokazujú dlaby na rozperách. Išlo zrejme o konštrukcie súvisiace s technologickým zariadením vodárne. Celá zachovaná konštrukcia je pokrytá dechtom od zadymenia. Pravdepodobne išlo o dym z otvoreného ohňa, ktorým sa v zimnom období udržiavala teplota nad bodom mrazu pod akumuláčnou nádržou. Z archívnych materiálov je zrejme, že vtedajšiu technológiu vodárne tvorili dve saco-výtlačné pumpy. Podľa popisov systém pozostával z vodného kola umiestneného v podzemí bašty, ktoré poháňala konská sila. Dve ramená kola striedavo zdvihali piesty v drevených rúrach a prečerpávali vodu do zbernej nádrže pod strechou vo výške 10 metrov. Uvedený popis technológie potvrdzuje existenciu dvoch saco-výtlačných púmp. Spomína sa aj vodné koleso. Avšak pohon mechanizmu konskou silou je sporný. Buď ide o chybný preklad, alebo sa chybné spojili informácie o rôznych etapách z histórie vodovodu, či rôznych objektoch. Používanie gápla poháňaného koňmi v Solivare je známy v 17. storočí po ukončení ťažby banským spôsobom. Po zaplavení baní vodou sa pristúpilo k čerpaniu soľanky vyťahovanej v kožených mechoch. Vzhľadom na umiestnenie čerpadla v stiesnenom hradobnom systéme a v porovnaní s priestorovými požiadavkami zariadení s takýmto pohonom je jeho použitie nepravdepodobné.

V súvislosti s protihabsburskými povstaniami vydal cisár v roku 1673 príkaz bašty a veže opevnenia zbúrať, okrem veže pri Vyšnej bráne, v nasledujúcich rokoch však opevnenie znovu obnovili kvôli ohrozeniu kurucmi. Vodárenská veža so svojou funkciou bola dôležitou stavbou mesta a do tohto obdobia datujeme aj jej obnovu. Hrazdené podlažie prestalo podľa všetkého spĺňať požiadavky. Predpokladáme, že pri tretej stavebnej etape, kedy rozobrali horné podlažie s hrazdenou konštrukciou, ostali zachované len dva múry práve kvôli existencii prístavby za nimi. Na Casparovej vedute z roku 1768 je viditeľná pri veži prístavba, ktorá musela slúžiť ako pomocná stavba vodárne, zrejme aj na ubytovacie účely obslužného personálu. Ostatné múry tohto podlažia boli postavené nanovo, s niekoľkými jednoduchými strieľňami s rovným prekladom a zošíkmenými ostentiami umiestnenými v širokých nikách. Veža okrem obrannej funkcie stále slúžila ako vodáreň a na základe vedút Prešova sa predpokladá, že strecha bola strmá dlátová, sedlová alebo valbová.

Keďže v 19. storočí sa počet zamestnancov vodárne zvýšil, pre ich potreby sa postavila nová prístavba na juhozápadnej strane. Bola pravdepodobne len prízemná a dlhšia, dodnes sa zachovala jedna miestnosť suterénu s trámovým stropom a časti múrov na I. NP. Predpokladáme, že v tejto stavebnej etape vznikla aj krátka prístavba na východnej strane viditeľná na niektorých dobových fotografiách a neskoršie asanovaná. Obnovila sa aj celá veža a vytvorili dnešné okná. Úpravy presnejšie zadatoval dendrochronologický výskum. Trámy dodnes zachovaného krovu veže boli zoťaté v roku 1841, v rozmedzí rokov 1834 – 1851 trám stropu suterénu juhozápadnej prístavby. V súčasnosti je z krovov prístupný len manzardový krov veže, ktorý vznikol pred požiarom Prešova v roku 1845. Jedná sa ešte o historickú konštrukciu s tradičnými hambálkami v spodnej aj hornej časti. V priestore krovu bola situovaná nádrž na vodu a preto konštrukcia nemá väzné trámy a tým ani plné väzby. V jej spodnej časti je stojatá stolica na oktogonálnom pôdoryse, v hornej ihlanovej časti sa nachádzajú hambálky. Plnú priečnu väzbu pod vrcholom tvoria krokvy čapované do krátcát a osedlané na väznice stojatej stolice. Stolica má v každom nároží dva stĺpiky a zavetrenie zabezpečujú pásiky spájané so stĺpkami a väznicami nekrytými rybinovými plátni. Nad jestvujúcou nádržou bola postavená podlaha a na nej nová akumulčná nádrž. Výška panvy nádrže sa zvýšila na 12 m. Korunná rímsa murovanej stavby sa zdvihla len nepatrne a tak sa nádrž dostala do priestoru krovu, ktorý bol navrhnutý s ohľadom na jej umiestnenie. Dôvodom k presunu nádrže do vyššej polohy mohla byť zmena výškového usporiadania na Hlavnej ulici v 19. storočí, kedy už pôvodná výška nebola dostačujúca.

To, že sa technologické zariadenie aj cisterny podľa potreby rekonštruovali, dokazuje napr. archívna zmienka o kúpe novej pumpy v roku 1855.⁸ V roku 1884 – 1885 boli vypracované pod vedením Jána Weina a firmou Ganz plány na výstavbu nového vodovodu a elektrického osvetlenia ulíc.⁹ Na konci 19. storočia sa prestavalo západné krídlo do súčasnej podoby tak, že časti staršieho krídla boli odstránené a niektoré sa nahradili novými. Isté úpravy sa museli zrealizovať ešte v pôvodnej vodárenskej veži koncom 19. storočia. Vo východnom múre prízemnia veže sa zachovalo torzo mohutného trámu, zrejme rúry, vytvorenej z dreva zoťatého po roku 1871. V priestore suterénu veže sa dodnes zachovali časti konštrukcie technológie vodárne. Podľa predbežnej rekonštrukcie ide o vodné koleso (atypické – štvorlopatkové), dve ramená s tiahlom a odliatky kovových

⁸ Archívny výskum, PhDr. Daniela Pellová, ref. 1.

⁹ KLEIN – TESNOSKALSKÝ, Belo. *Pamätná kniha mesta Prešova II*. Prešov: ŠVK, 2012, s. 338.

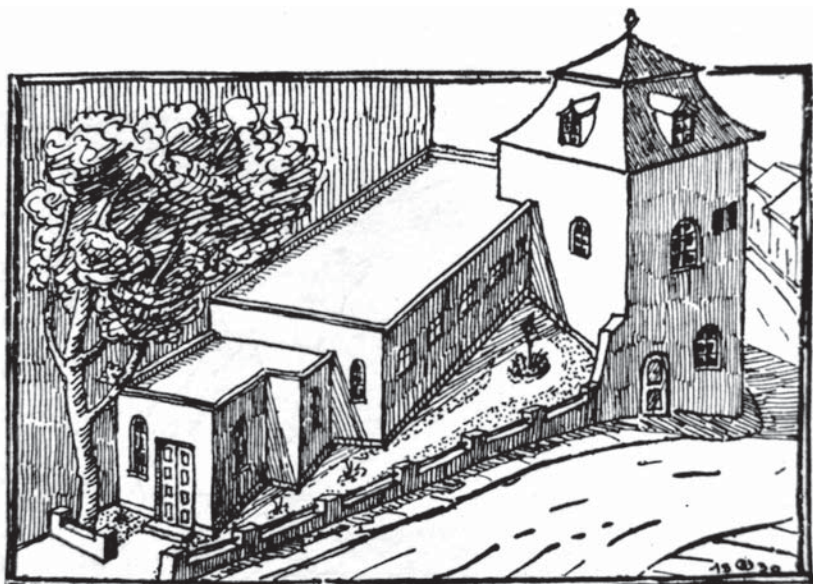
tvároviek potrubia. Pravdepodobne ide o súčasti dvoch púmp. Vzhľadom na použitý materiál predpokladáme technológiu, ktorá tu bola inštalovaná v období druhej polovice 19. storočia, po poslednej rekonštrukcii objektu a zariadenia. Podľa študovaných analógií zachovaných vodárenských veží spred 19. storočia ide o jedinú zachovanú čerpaciu technológiu mestského vodovodu na pôvodnom mieste v širšom regióne. Čerpanie vody bolo ukončené v roku 1907, kedy bol v Prešove postavený nový vodojem na Táborisku. Budova Kumštu a zariadenie v nej tým stratilo opodstatnenie a prestalo plniť svoju funkciu.

V strednej Európe už nie je zachovaná žiadna vodáreň s pôvodným historickým technologickým zariadením, preto je objekt prešovského tzv. Kumštu unikátny. Okrem niekoľkých výrazných stavebných etáp obsahuje aj pravdepodobne najstaršiu zachovanú technológiu čerpacieho zariadenia mestského vodovodu „in situ“. Tá je kontinuálnym priamym pokračovateľom čerpacích zariadení 16. storočia. Objekt dokumentuje aj progresivnosť a úroveň stavebných schopností i možností mesta s bohatými kontaktmi s inými regiónmi.

V roku 1928 otvorili v Prešove Židovské múzeum. Pôvodne malo sídliť v tzv. Caraffovej väznici, potom ho umiestnili do domu židovskej modlitebne na Jarkovej ulici. Priestory ale nevyhovovali, preto sa v januári 1930 mestské zastupiteľstvo rozhodlo poskytnúť budovu vtedy nevyužívaného Kumštu.¹⁰ V archíve Krajského múzea v Prešove sa zachovala skica Eugena Bárkanyho datovaná rokom 1930. Ide o návrh na novú východnú prístavbu. Objekt navrhol sám Eugen Bárkány, ktorý bol stavebným inžinierom. Bolo to prvé židovské múzeum na Slovensku. Okrem tejto novej prístavby s centrálnym veľkým priestorom s trámovým stropom prestavali aj samotnú vežu do dnešnej podoby. Na trámovom strope je dodnes čitateľný hebrejský nápis, ktorý v preklade znamená „*nie silou*“. Jedná sa o biblický citát z knihy Zachariáš: „*Odvetil mi: „To je Pánovo slovo Zorobábelovi: Nie silou a nie mocou, ale mojím duchom! - hovorí Pán zástupov.“ (Zach 4,6)*. Tento text sa zvykol uplatňovať v židovských školách, ale jeho duchovný význam mal svoje opodstatnenie aj v múzeu. Vo veži vytvorili nové úrovne železobetónových stropov prepojené vretenovitým schodiskom. Na hornom podlaží vymurovali dnešné niky a do nich vsadili vstavané presklené vitríny. V septembri 1940 bola zakázaná činnosť židovských spolkov. Majetok múzea bol zaistený, exponáty oficiálne odovzdané do správy Ústredne židov, okresnej pobočky v Prešove. Po oslobodení v roku 1945 sa pokúsili obnoviť činnosť Židovského múzea, ale mesto vypovedalo Židovskej náboženskej obci nájomnú zmluvu a E. Bárkány dal zbierky odviezť do Štát-

¹⁰ Archívny výskum, PhDr. Daniela Pellová, ref. 1.

neho židovského múzea v Prahe. Do Prešova sa vrátili až v roku 1993, keď obnovili činnosť Židovského múzea, tentoraz v priestoroch synagógy na Jarkovej ulici. V roku 1945 sa Kumšt stal sídlom novovzniknutého Mestského múzea, odkedy je muzeálnym objektom dodnes. Nad hlavný vstup do múzea a na vežu namaľovali nápis čiernou farbou MUSEUM. V roku 1967 prešiel do správy Vlastivedného múzea a v tomto období aj prešiel stavebnými úpravami, ktoré sa ale nedotkli veže. V súčasnosti objekt spravuje Krajské múzeum v Prešove.

Náčrt Kumštu spolu s prístavbou z roku 1930 od Eugena Bárkányiho

A unique Kumšt of Prešov

The historic building of The Water Tower in Prešov is to be preserved for future generations. It was rebuilt from the original 15th-century town wall bastion in Prešov. We do not recognize the form of the original bastion; its masonry can only be observed in the basement of the tower. The reconstruction took place in the middle of the 16th century by the master Anthony of Levoča and it got the present form with the upper floor with the typical half-timbered walls in 1577. Author Krištof Herder described his work as “Wasser Kunst”. This term has been decelerated and the object is called “Kumšt” today. In the 17th century, several walls were removed and

replaced with shooting slits. In 1841, the tower got its temporary shape with its roof and ceiling still preserved. A reservoir of water was placed on the roof and a permanent fire was lit under the tank in winter, to protect the water from freezing. By the end of the 19th century, the machinery was replaced, whilst some of its parts remained in the basement to the present day. These are the only preserved pieces of technology of the urban water supply still preserved at the original location in the region. The operation of the waterworks was shut down in 1907 when a new water reservoir was built in Prešov. At the end of the 19th century, a storey house was built next to it with a residential function for employees. In 1930, the tower was rebuilt to the Jewish Museum and an extension was built by the architect E. Barkány. Since 1945, it is the seat of the City Museum, and then the Museum of Homeland – science.

*Mgr. Michaela Haviarová, PhD.
historička umenia, bádatel' v oblasti pamiatkových výskumov*

*Mgr. art. Tomáš Haviar
autorizovaný architekt, publicista*

GRÉCKOKATOLÍCKY PREŠOV

Peter Borza

Prehľadová štúdia sa zaoberá činnosťou Gréckokatolíckej cirkvi v meste Prešov od 18. storočia po súčasnosť. Stručne predkladá významné medzníky v dejinách prezentovanej cirkvi a jej prínos pre duchovný aj kultúrny rozvoj mesta. Prešov je predstavený ako sídlo gréckokatolíckeho biskupstva neskôr arcibiskupstva, centrum vzdelávania gréckokatolíckej inteligencie a záverečná časť sa venuje najvýznamnejším osobnostiam gréckokatolíckej cirkvi v konfrontácii s totalitnými režimami a ich morálno-etickému odkazu dnešnej spoločnosti

Mesto Prešov nadobudlo zvláštny význam pre gréckokatolícku cirkev v roku 1818, keď ho pápež Pius VII. určil za sídlo Prešovskej eparchie. Prešov sa tak zaradil medzi biskupské mestá katolíckej cirkvi. Od vyčlenenia Prešovskej eparchie zo starobylej Mukačevskej eparchie uplynie na budúci rok dvesto rokov a Gréckokatolícka cirkev na Slovensku tak bude sláviť významné jubileum. Za dané obdobie už vznikla solídna historiografia, ktorej rozsah sa významnou mierou rozšíril po páde komunistického režimu v Československu. Medzi prvé diela o dejinách Prešovskej eparchie zaradzujeme prácu Alexandra Duchnoviča publikovanú v polovici 19. storočia.¹ Začiatkom 20. storočia a v medzivojnovom období vzniklo viacero štúdií venovaných najstarším dejinám gréckokatolíkov. Ich autormi boli Antal Hodinka, Vasil Hadžega, alebo Ondrej Halaga.² Pri príležitosti 20. jubilea biskupskej služby

¹ DUCHNOVIČ, Alexander. *Chronologica historia almae dioecesis Eperjessiensis (manuscr.)*. Eperjes 1848. Dielo bolo v ruskom preklade publikované v roku 1877 v Petrohrade a v anglickom preklade v roku 1971 v Ríme: DUCHNOVIC, Alexander. *The History of the Eparchy of Prjasev*. In: *Analecta OSBM*, series II, sectio I, vol. XXV, Rome 1971.

² HODINKA, Antal. *A munkacsí görög szertatásu püspökség okmánytára. Tom. I. 1458 – 1715*. Budapest, 1911; ГАДЖЕГА, Васил. Додтки до исторіѣ рунѣв и руских церквей в був. жупѣ Земпинской. In: *Науковий борник тов. Просвета*. роč. 11. Ужгород, 1935; HALAGA R. Ondrej. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenski*

Pavla Petra Gojdiča, OSBM, pripravila v roku 1947 redakcia Blahovistníka publikáciu J. E. Pavel Peter Gojdič, ČSVV³, v ktorej sa zamerali na jeho činnosť v Prešovskej eparchii od nástupu do úradu až po spomínané výročie pripadajúce na rok 1947. Rok predtým publikoval Vasil Hopko teologicko-historickú štúdiu o Užhorodskej únii.⁴ Potom sa na dlhé roky vinou komunistického režimu uzavrela možnosť publikovať o dejinách Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. V zahraničí však vzniklo viacero zaujímavých prác, ktorých autormi boli Štefan Sebastián Sabol, OSBM, Atanáz Pekár, OSBM alebo Michal Lacko SJ.⁵ Na Slovensku sa téma mohla znovu otvoriť až po roku 1989 a prirodzene sa autori zamerali na objasnenie tragických udalostí z roku 1950, keď došlo k násilnému pokusu o likvidáciu Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. Medzi prvé diela tohto obdobia patrí monografia *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*⁶ od Michala Fedora a monografia pramenného charakteru *Dar lásky*⁷ od Mariána Potaša, OSBM. Antropologizujúci obraz dejín gréckokatolíckej cirkvi vytvoril Mons. Ján Babjak SJ v biografických textoch *Zostali verní*⁸, v ktorých zmapoval životné osudy gréckokatolíckych duchovných prenasledovaných komunistickým režimom po tzv. Prešovskom sobore. Solídne mu stavu historiografie Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku výraznou mierou pomohol proces blahorečenia prešovského biskupa Gojdiča⁹, pomocného biskupa Hopka¹⁰ a redemptoristu Metoda Dominika Trčka, CSsR¹¹. K dispozícii sú aj publikované *Dokumenty*

gréckokatolíci. Košice : Východoslovenský kultúrny spolok Svojina, 1947.

³ Kolektív autorov. J. E. Pavel Gojdič ČSVV. *K jeho dvadcatročnému jubileju so dňa jep. Posvjaščenija*. Prešov : Nakladat. Družstva v Prjaševi, 1947.

⁴ HOPKO, Vasilij. *Greko-katolíčeskaja cerkov 1646 – 1946*. Prjašev : Petra, 1946.

⁵ PEKAR, Atanaz. *Bishop Basil Hopko, S. T. D. Confesor of the Faith (1904-1976)*. Pittsburgh 1979; PEKAR, Atanaz. *Historic Background of Eparchy of Prjashev*. Pittsburgh 1968; SABOL, Štefan Sebastián. *Holhota hreko-katolíckoj cerkvi v Českoslovačini*. Toronto – Rím, 1978; LACKO, Michal. *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpatieorum cum Ecclesia Catholica*. Romae, 1955.

⁶ FEDOR, Michal. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice : Byzant, 1993. ISBN 80-85581-03-5.

⁷ POTAŠ, Marián. *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča*. OSBM. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001. ISBN 80-7165-311-X.

⁸ BABJAK, Ján. *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. I. zväzok*. Prešov : Petra, 2009. ISBN 978-80-8099-034-3; BABJAK, Ján. *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. II. zväzok*. Prešov : Petra, 2011. ISBN 80-8099-035-0.

⁹ ŠTURÁK, Peter. *Pavol Peter Gojdič OSBM. Prešovský – prešovský gréckokatolícky biskup (1926 – 1960)*. Prešov : GTF PU, 2013. ISBN 978-80-555-0903-7.

¹⁰ BORZA, Peter. *Blahoslavený Vasil' Hopko prešovský pomocný biskup (1904 – 1976)*. Prešov : PETRA, 2003. ISBN 80-89007-40-6.

¹¹ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Blahoslavený Metod Dominik Trčka. Prvý protoigu-*

k procesu s katolíckymi biskupmi Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom¹², ktoré spracoval Róbert Letz a *Dokumenty k Akcii „P“*. Prešovský sobor¹³ od Daniela Atanáza Mandzáka, CSsR. Za základné syntetizujúce práce dejín Gréckokatolíckej cirkvi možno pokladať monografiu Mons. Cyrila Vasiľa SJ *Gréckokatolíci. Dejiny – osudy – súvislosti*¹⁴, a publikáciu Petra Šturáka *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*¹⁵ ako aj monografiu *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období 2. svetovej vojny (1939 – 1945)*¹⁶. K danému typu prác patria aj monografie Jaroslava Coraniča *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939* a *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*¹⁷. Dôležitým dielom k poznaniu dejín gréckokatolíckej cirkvi prispeli aj významní slovenskí historici Michal Barnovský, Ján Pešek, Stanislav Konečný a Ján Adam.¹⁸ Okrem spomínaných

men gréckokatolíckych redemptoristov na Slovensku (1945 – 1950). Michalovce : Vydavateľstvo Misionár, 2006. ISBN 80-88724-23-6.

¹² LETZ, Róbert. *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007. ISBN 978-80-969296-6-5.

¹³ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Dokumenty k Akcii „P“*. Prešovský „sobor“. ÚPN : Bratislava, 2014. ISBN 978-80-89335-70-1.

¹⁴ VASIL, Cyril. *Gréckokatolíci. Dejiny – osudy – osobnosti*. Košice : Byzant, 2000. ISBN 80-85581-23-X.

¹⁵ ŠTURÁK, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, 1999. ISBN 80-967975-4-9.

¹⁶ BORZA, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939 – 1945)*. Prešov : Petra, 2006. ISBN 80-89007-80-5.

¹⁷ CORANIČ, Jaroslav. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. ISBN 978-80-555-1032-3; CORANIČ, Jaroslav. *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. ISBN 978-80-86074-30-6.

¹⁸ BARNOVSKÝ, Michal. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne. In BALOGH, Margit (ed.). *Felekezetek, Egyházpolitika, Identitás Magyarországon es Szlovákiában 1945 után. Felekeszetek, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Madarsku po roku 1945*. Budapest : Kossuth kiadó, 2008, s. 277 – 288. ISBN 978-963-09-5823-3; BARNOVSKÝ, Michal. Biskup Pavel Gojdič ako objekt politiky. In MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v Cirkvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno : CDK, 2006, s. 531 – 545. ISBN 80-7325-097-7; BARNOVSKÝ, Michal. Biskup Pavel Peter Gojdič a jeho doba. In BIRČÁK, Ján (ed.). *Slovo episkopa Gojdiča*. Prešov : Lana, 2004, s. 225 – 254. ISBN 80-969053-5-X; KONEČNÝ, Stanislav. Rusínska otázka v období prvej Slovenskej republiky. In BOBÁK, Ján (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2000. ISBN 80-7090-576-X; KONEČNÝ, Stanislav. Rusínska a ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : UMB, 2005, s. 283 – 291. ISBN 80-8083-147-5; ADAM, Ján. Gréckokatolíci v Prešove do vzniku biskupstva. In DOMENOVÁ,

diel sa dejinám Prešovskej eparchie venovali aj mnohé ďalšie monografie, vedecké zborníky, štúdie a odborné články publikované doma a v zahraničí.¹⁹ Solídny stav historiografie k dejinám Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku vytvára materiálnu základňu k skvalitňovaniu výskumu a aplikácii už známych poznatkov do vedeckých výstupov či popularizačných prác. Medzi daný typ výstupov patrí aj predkladaná prehľadová štúdia na základe analýzy vybraných aspektov činnosti gréckokatolíckej cirkvi definuje jej prínos pre rozvoj mesta Prešov.

Náboženský život v Prešove do 16. storočia určovala Katolícka cirkev, ale už v prvom roku reformácie sa jej prívrženci objavili aj v Prešove a postupne sa mesto pridalo na stranu reformačného hnutia. Po zložitých vzájomných zápasoch medzi katolíkmi a protestantami sa od 17. storočia obe denominácie stali neoddeliteľnou súčasťou mesta. Na konci 18. a v 19. storočí medzi nich pribudli gréckokatolíci a židia. Mesto tak malo nielen multinárodnostný charakter, ale aj multikultúrny alebo multináboženský. Svedectvom vzácneho dedičstva sú zachované sakrálne pamiatky jednotlivých cirkví a náboženských spoločenstiev, ktoré pôsobili alebo ešte pôsobia na území mesta Prešov. Následkom intenzívneho prisťahovalectva z vidieka vzrástol v Prešove a okolí počet gréckokatolíkov. V tomto období ešte nevytvorili v meste vlastnú, samostatnú farnosť, ale patrili do farnosti Ruská Nová Ves. Vzhľadom na vzdialenosť tejto obce gréckokatolíkov krstili a pochovávali rímskokatolícki kňazi a do Ruskej Novej Vsi sa chodili iba sobášiť. V roku 1775 sa uvádza v Prešove 132 gréckokatolíkov. O dvadsať rokov ich počet vzrástol na 203 a v roku 1809 žilo v Prešove 293 gréckokatolíkov. Zároveň jurisdikčne patrili pod Košický gréckokatolícky vikariát Mukačevskej eparchie, ktorý vznikol v roku 1787 so sídlom v Košiciach. Neskôr bolo sídlo vikariátu prenesené do Prešova.²⁰ Začiatkom 19. storočia nastali vhodné pod-

Marcela – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.). *Poznávanie dejín Slovenska: pramene, metódy a poznatky*. Prešov : UNIVERSUM, 2015, s. 321 – 332. ISBN 978-80-89046-90-4; PEŠEK, Ján – BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava : Veda, 2004. ISBN 80-224-0787-9; PEŠEK, Ján – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 1999. ISBN 80-224-0589-2.

¹⁹ LIPTÁK, Richard. *Znovuzrodenie Gréckokatolíckej cirkvi v roku 1968*. Prešov : UNIVERSUM, 2016. ISBN 978-80-89046-96-6; KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana – CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter. *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 978-80-555-0101-7; JANOČKO, Miroslav. *Dejiny cirkevného školstva v Prešovskej eparchii do roku 1989*. Prešov : PETRA, 2008. ISBN 978-80-8099-019-0.

²⁰ ADAM, Ján. Gréckokatolíci v Prešove do vzniku biskupstva. In DOMENOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.). *Poznávanie dejín Slovenska: pramene,*

mienky pre zriadenie Prešovskej eparchie, ktorá vznikla vyčlenením z Mu-kačevskej eparchie a povýšením Košického vikariátu na Prešovskú eparchiu pápežskou bulou *Relata semper* zo dňa 22. septembra 1818. Pápež Pius VII. svojou apoštolskou autoritou v zmysle kanonických ustanovení označil slobodné kráľovské mesto Prešov titulom biskupské mesto a menoval za prvého prešovského biskupa Gregora Tarkoviča. Sídлом biskupa sa stal zruinovaný kláštorný chrám minoritov spolu s príľahlou budovou kláštora, ktorý sa postupne podarilo obnoviť s finančnou pomocou cisára. Zriadením biskupstva sa mesto Prešov zaradilo medzi arcibiskupské a biskupské mestá v Uhorsku. Zároveň sa stalo dôležitým správnym centrom gréckokatolíckej cirkvi na území dnešného Slovenska. Prešovskú eparchiu v čase vzniku podľa jej schematizmu z roku 1821 tvorilo 194 farností s 158 615 veriacimi, z toho vo farnosti Prešov žilo 779 gréckokatolíkov.²¹

Tabuľka 1

Prehľad počtu veriacich v gréckokatolíckych farnostiach mesta Prešov²²

Názov farnosti	Počet veriacich vo vybraných rokoch							
	1821	1851	1898	1921	1931	1948	1991	2011
Prešov	779	1249	2217	3421	2783	2934	6799	2706
Prešov-Sekčov	-	-	-	-	-	-	-	3078
Prešov-Sídlisko III.	-	-	-	-	-	-	-	2226
Spolu	779	1249	2217	3421	2783	2934	6799	8010

Biskup Gregor Tarkovič a jeho nástupcovia sa prirodzene snažili o všestranný rozvoj im zverného biskupstva po stránke duchovnej, kultúrnej,

metódy a poznatky. Prešov : UNIVERSUM, 2015, s. 323 – 324. ISBN 978-80-89046-90-4; BORZA, Peter – GRADOŠ, Juraj (eds.). *Historický schematizmus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia.* Prešov : Petra, 2016, s. 455 – 456. ISBN 978-80-8099-119-7.

²¹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Eperiessiensis graeci ritus catholicorum pro Anno Domini 1821.* Eperiessini : Typis Michealis Raedlitz, 1821, s. 62, 149 – 150. Na samotnom území mesta Prešov evidovala gréckokatolícka cirkev v danom roku 522 veriacich.

²² Tabuľka bola zostavená na základe informácií získaných z nasledujúcich zdrojov: Demografické údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov na Slovensku. Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991. In *Infostat. Inštitút informatiky a štatistiky.* [online] Dostupné na internete: <<http://sodb.infostat.sk/sodb/sk/1991/format.htm>> (30.12.2014); GRADOŠ, Juraj (ed.). *Schematismus Prešovskej gréckokatolíckej archieparchie 2014.* Prešov : PETRA, 2014. 338 s. ISBN 978-80-8099-061-9;

vzdelanostnej, sociálnej aj materiálnej. To sa prirodzene odrazilo aj na posilnení významu mesta Prešov ako sídla biskupstva a gréckokatolíckych inštitúcií, ktoré mali v daných oblastiach pôsobiť. Prvý prešovský biskup sa uprostred vážnych starostí o hmotné zabezpečenie novozriadenej eparchie od samého začiatku usiloval aj o vybudovanie verejnosti prístupnej eparchiálnej knižnice a čítarne ako intelektuálneho centra. V tomto zámere nezostal osamotený, ale už 1. mája 1819 daroval Ján Baptista Kováč z Jágra Prešovskej eparchie svoju rozsiahlu knižnicu, ktorej súčasťou bolo viac ako tisíc kníh, súborov atlasov a máp. Zároveň o rok nato poskytol aj finančné prostriedky a založil fond s pravidelným príjmom. Napriek úsiliu sa zámer nepodarilo uskutočniť v plnom rozsahu, ale knižnica slúžila od polovice 19. storočia najprv duchovným a neskôr aj potrebám Teologickej akadémie.²³ Tá ako najdôležitejšia vzdelávacia inštitúcia gréckokatolíckej cirkvi bola zriadená biskupom Mikulášom Tóthom v roku 1880. Slávnostnú posviacku budovy Teologickej akadémie a kňazského seminára za prítomnosti kapituly, veriaceho ľudu a obyvateľov mesta Prešov vykonal 12. septembra 1880 a do učiteľského úradu vymenoval zväčša členov prešovskej kapituly - kanonikov. V prvý školský rok boli otvorené dva posledné ročníky (tretí a štvrtý). O dva roky neskôr 25. september 1882 začala Teologická akadémia svoju plnohodnotnú činnosť, keď boli otvorené všetky štyri ročníky teologického štúdia. Tak sa začala samostatná formácia kléru Prešovskej eparchie.²⁴ K pozdvihnutiu vzdelanostnej úrovne gréckokatolíckych veriacich prispievala aj rozsiahla sieť cirkevných škôl vo farnostiach. Vyučovanie realizovali kvalifikovaní učitelia, ktorí od roku 1895 mohli nadobudnúť pedagogické

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Eperjessiensis graeci ritus catholicorum pro Anno Domini 1821. Eperjessini : Typis Michealis Raedlitz, 1821; Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjessiensis pro Anno Domini 1851. Eperjessini : Typis Eduardi Redlitz, 1851; Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjessiensis pro Anno Domini 1898. Ab erecta sede episcopali Anno 78. Eperjessini : Typis Pannoniae, 1898; Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Fragopolensis (Prjašev, Prešov, Eperjes) pro anno domini 1921. Fragopoli : Typographia ad S. Nicolaum Prešov, 1921.; Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Fragopolensis (Prešov – Prjašev) pro Anno Domini 1931. Ab erecta sede episcopali Anno 115. Fragopoli : Typis Typographiae ad S. Nicolaum, 1931; Schematismus venerabilis cleri dioecesis Fragopolitanae seu Prešovensis administraturae apostolicae Mukačensis et Hajdudorogensis necnon omnium graeci ritus catholicorum in Republica Cechoslovaciae degentium pro Anno Domini 1948. Ab erecta sede episcopali Anno 132. Fragopoli : Typis Typographiae Nakladateľské družstvo, 1948.

²³ BORZA, Peter. Prešovská kapitula. In *Slovo – časopis gréckokatolíckej cirkvi*. Roč. 49, č. 16 – 17, 2017, s. 26. ISSN 1335-7492.

²⁴ BORZA, Peter – JAMBOR, Peter. Náčrt histórie Gréckokatolíckej teologickej fakulty v Prešove od 19. storočia do prvej dekády 21. storočia. In *Theologos – teologická revue*. 2014, roč. 16, č. 1, s. 123 – 125. ISSN 1335-5570.

vzdelanie na Gréckokatolíckej učiteľskej akadémii v Prešove. Vznikla zásluhou biskupa Jána Vályiho, ktorý sa zaslúžil aj o zriadenie Gréckokatolíckej meštianskej školy v Prešove. K výchovno-vzdelávacím inštitúciám patrili aj internát Alumneum pre chlapcov a v dvadsiatom storočí počas trvania prvej Československej republiky pribudol ešte v kláštore sestier baziliánok dievčenský internát. Biskup Gojdič zriadil Gréckokatolícky eparchiálny sirotiniec o ktorý sa starali sestry služobnice. Dôležitým počinom biskupa bolo aj zriadenie Gréckokatolíckeho gymnázia v Prešove v roku 1936. Prešov sa tak stal centrom vzdelávania gréckokatolíckej inteligencie vo všetkých stupňoch školstva a zostal ním napriek štyridsať ročnej vynútenej prestávke až do súčasnosti.²⁵

Koncentrácia gréckokatolíckych vzdelávacích inštitúcií v Prešove vytvorila priestor k rôznym aktivitám inteligencie v kultúrnej aj politickej rovine. Zvláštnu úlohu pritom zohral proces národného sebauvedomenia Rusínov. Národ bez štátu si svoju identitu počas toku dejín budoval a zachovával najmä vďaka osobitosti gréckokatolíckej cirkvi. V prvej polovici 20. storočia sa Prešov spolu s Užhorodom stali centrami rusínskej inteligencie. Pôsobili tu spolky *Duchnovič*, *Prosvita* a *Školská pomoc*, zakladali sa politické strany, vydávali rusínskej periodiká. Vznikla Ruská národná rada.²⁶ Z prepojenia medzi gréckokatolíckou cirkvou a Rusínmi sa tvorili po vzniku Československa napätia s politickými predstaviteľmi nového štátu a v menšej miere aj vo vnútri cirkvi. K ich vystupňovaniu došlo po vyhlásení autonómie a vzniku Slovenského štátu. V rámci opatrení bola

²⁵ Na území mesta dnes pôsobí Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity s Gréckokatolíckym kňazským seminárom bl. Pavla Petra Gojdiča OSBM. Fakulta je pokračovateľkou Teologickej akadémie, ktorej činnosť bola prerušená komunistickým režimom v roku 1950. Nanovo mohla už ako fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach pôsobiť až v roku 1990. V súčasnosti fakulta patrí do zväzku fakúlt Prešovskej univerzity (od roku 1997). 28. októbra 2014 sa fakulta rozhodnutím Kongregácie pre katolícku výchovu začlenila medzi cirkevné teologické fakulty. Medzi dôležité vzdelávacie inštitúcie patrí aj Cirkevná zdravotnícka škola sv. Bazila Veľkého s internátom. Na sídlisku Sekčov v časti Pod Šalgovíkom na Bernolákovej ulici je gréckokatolícke cirkevné Gymnázium bl. Pavla Petra Gojdiča spolu s gréckokatolíckou CZŠ s MŠ bl. P. P. Gojdiča. Gymnázium začalo svoju činnosť v školskom roku 2004/2005 a Cirkevná základná škola s materskou školou bl. Pavla Petra Gojdiča v Prešove začala svoje pôsobenie v školskom roku 2010/2011. BORZA, Peter – GRADOŠ, Juraj (eds.). *Historický schematismus farností Prešovskej metropolie. Prešovská archieparchia*. Prešov : Petra, 2016, s. 453 – 468. ISBN 978-80-8099-119-7; JANOČKO, Miroslav. *Dejiny cirkevného školstva v Prešovskej eparchii do roku 1989*. Prešov : Petra, 2008. ISBN 978-80-8099-019-0.

²⁶ ГРАНЧАК, I. а кол. *Нариси історії Закарпаття, Том II., (1918 – 1945)*. Ужгород 1995, s. 442 – 443. ISBN 5-87116-019-0; POP, Ivan. *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava 2010, s. 86 – 89. ISBN 978-80-970354-4-0

rozpustená Ruská národná rada a došlo aj k zastaveniu vydávania rusínskej tlače. Za týchto podmienok sa hierarchia gréckokatolíckej cirkvi vedená biskupom Gojdičom, znova stala jedinou viditeľnou reprezentantkou Rusínov na Slovensku. Prešovský biskup sa snažil brániť ich záujmy a zároveň otváral priestor pre vzrast veriacich slovenskej národnosti.²⁷ Úloha cirkvi, ktorú plnila vo vzťahu k Rusínom alebo v iných krajinách vo vzťahu k iným národnostiam, nebola v dejinách ojedinelá, ale v situáciách keď národnostiam chýbali oficiálne štruktúry, tak ich miesto zastala cirkev, ktorá sa potom významnou mierou zaslúžila aj o prežitia národného povedomia ako tomu bolo napríklad v Grécku a Poľsku.²⁸

Počas trvania slovenského štátu sa biskup Gojdič okrem Rusínov zastával aj Židov, ktorým poskytol všestrannú pomoc pri záchrane životov. Z jeho podnetu tak robili aj ďalší duchovní. Postoj, ktorý zaujal voči rasovej politike autoritatívneho štátu bol dôležitým prejavom vzopretia voči režimu štátu, ktorý servilne spolupracoval s nacistickým Nemeckom. Prešov ako sídlo Šariško-zmeplínskej župy bolo pokladané za najradikálnejšie pri zavádzaní protizhiovských opatrení, ale odvrátenou stranou tohto negatívneho stavu bola vysoká zaangažovanosť gréckokatolíckeho biskupa v prospech židovského obyvateľstva.²⁹ Po skončení druhej svetovej vojny odvážny postoj gréckokatolíkov priniesol cirkvi zaslúženú úctu a rešpekt. To však netrvalo dlho a vstúpila do konfrontácie s komunizmom. Počas tohto obdobia bola gréckokatolícka cirkev vystavená hrubému prenasledovaniu zo strany totalitnej moci a stala sa jednou z prvých obetí proticirkevnej politiky v Československu. V rámci Akcie „P“ po uskutočnení „pseudosoboru“ v Prešove dňa 28. apríla 1950 prestala de jure existovať a veriaci spolu s majetkom cirkvi boli násilne prevedení do pravoslávnej cirkvi.³⁰ Zo dňa na deň sa situácia dramaticky zmenila

²⁷ BORZA, Peter. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939 – 1945)*. Prešov : Petra, 2006, s. 133 – 159. ISBN 80-89007-80-5.

²⁸ O procesoch vzniku a zachovania národného povedomia prostredníctvom cirkvi pozri: HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelstvo, 2009. ISBN 978-80-7419-010-0.

²⁹ O vzťahoch gréckokatolíkov a Židov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 bližšie pozri: BORZA, Peter. Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 3, s. 493 – 513. ISSN 0018-2575.

³⁰ VALČO, Michal – SLIVKA, Daniel (eds.). *Christian Churches in Post-Communist Slovakia : Current Challenges and Opportunities*. Salem, Virginia : Center for Religion and Society, Roanoke College, 2012. ISBN 978-0-615-66671-6; MANDZÁK, Atanáz. Štátny úrad pre veci cirkevne a akcia „P“. In CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana. *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov :

v neprospech gréckokatolíkov, ktorí sa s plánmi štátnej moci nestotožnili a v zložitých podmienkach sa usilovali o zachovanie svojej identity. Obaja biskupi a množstvo duchovných ako aj laikov bolo uväznených v komunistických väzniciach.³¹

Prešovský biskup Gojdič a redemptorista Trčka vo väzení zomreli mučeníckou smrťou. Pomocný prešovský biskup Hopko sa dočkal prepustenia na slobodu, ale aj on na následky väznenia zomrel v roku 1976. Všetci traja sú uctievaní ako blahoslavení mučeníci. Vo väzení zomrel aj prešovský farár Miron Petrašovič, ktorý spolu s Teodorom Rojkovičom tvorili ilegálne vedenie cirkvi v rokoch 1955 – 1958. Nebezpečnú úlohu prevzali po zatknutom Ivanovi Ljavincovi, ktorý bol poverený biskupom Hopkom v roku 1950 a v ilegalite vytrval do roku 1955.³² Po 18 rokoch v podzemí sa počas tzv. Pražskej jari podarilo dosiahnuť legalizáciu utlačanej cirkvi v roku 1968.³³ Sľubne začínajúcu obnovu však zastavil príchod vojsk Varšavskej zmluvy a ich následná okupácia Československa. Symbolom nedokončenej obnovy sa stala prešovská katedrála, ktorá sa vrátila gréckokatolíkom, ale biskupská rezidencia zostala vo vlastníctve pravoslávnej cirkvi. Náročné štyridsaťročné putovanie komunistickým útlakom ukončila nežná revolúcia v roku 1989.³⁴ Následné obdobie konsolidácie z prežitého útlaku trvalo viac ako desať rokov.³⁵ Počas neho navštívil gréckokatolícku cirkev

GTF PU 2010, s. 89-112. ISBN 978-80-555-0215-1; BORZA, Peter. Proces likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. In FIAMOVÁ, Martina - JAKUBČIN, Pavol. *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava : ÚPN, 2010, s. 404-416. ISBN 978-80-89335-28-2

³¹ LETZ, Róbert. Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Peter (eds.). *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 (I)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 152-153. ISBN 80-7165-313-6.

³² LAGOVÁ, Veronika. Miron Petrašovič. In LAGOVÁ, Veronika (ed.). *Smrť za mrežami*. Prešov : VMV, 2006, s. 113-136. ISBN 80-7165-570-8.

³³ Zbierka zákonov č. 70/1968.

³⁴ PEŠEK, Ján – BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*, Bratislava : Veda, 2004, s. 159 – 161; BARNOVSKÝ, Michal. *Gréckokatolícka cirkev po druhej svetovej vojne* [online]. Dostupné na internete: <www.mtatk.hu/interreg/kotet2/13_sz_barnovsky.pdf>

³⁵ K procesu konsolidácie bližšie pozri: BORZA, Peter. Gréckokatolícka cirkev po roku 1989. In LONDÁK, Miroslav – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava : VEDA, 2013, s. 560 – 575. ISBN 978-80-224-1313-8; CORANIČ, Jaroslav. *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudejovickém, 2014; BORZA, Peter. Transformácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu na nové spoločensko-politické pomery po novembri 1989. In JAŠEK, Peter (ed.): *1989. Rok zmeny*.

pápež Jána Pavla II. Dňa 2. júla 1995 pricestoval do Prešova a jeho pobyt ešte viac umocnil návštevou prešovskej katedrály, kde sa pomodlil pri telesných ostatkoch biskupa – mučeníka Gojdiča. Nasledovala cesta k evanjelickému kolégiu a uctenie pamätníka obetiam Karafovych jatiek zo 17. storočia. Tým vzdal hold mučeníkom uctievaným evanjelickou cirkvou a. v. a prejavil nádherne gesto k zblíženiu a vyrovnaniu sa s krivdami 17. a ďalších storočí. Generálny biskup evanjelickej cirkvi a. v. Július Filo príchod pápeža k pomníku 24 prešovských protestantov označil za malý zázrak. Plánované stretnutie s gréckokatolíckmi sa konalo na priestranstve pred Mestskou športovou halou, kde sa zišlo približne 200 000 veriacich nielen zo Slovenska, ale aj z okolitých štátov.³⁶ Pápeža oficiálne privítal prešovský biskup Mons. Ján Hirka. Návštevu neskôr zhodnotil slovami: *Návšteva pápeža Jána Pavla v Prešove pomohla našej Cirkvi, lebo sme boli predstavení svetu ako Cirkev, ktorá napriek dlhoročnému útlaku a utrpeniu ostala cirkvou živou, ktorú predchádzajúce prenasledovanie síce materiálne i personálne veľmi poškodilo, ale duchovne ju posilnilo.*³⁷ Zmeny po roku 1989 výrazne ovplyvnili aj status gréckokatolíckej cirkvi v rámci katolíckej cirkvi. Postupne bolo upravené územno-kanonickom usporiadanie Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Došlo k vytvoreniu vikariátu v Čechách, neskôr aj v Bratislave a v roku 1997 k zriadeniu Košického exarchátu, až napokon dňa 30. januára 2008 bola gréckokatolícka cirkev povýšená na metropolitnú cirkev sui iuris. Metropoliu tvoria Prešovské arcibiskupstvo, Košické biskupstvo a novozriadené Bratislavské biskupstvo.

Návšteva pápeža urýchlila aj práce na procesoch blahorečenia gréckokatolíckych mučeníkov. V roku 2001 boli v Ríme vyhlásené pápežom Jánom Pavlom II. za blahosladených prešovský biskup Pavel Peter Gojdič, OSBM a redemptorista Metod Dominik Trčka, CsSR neskôr k nim pribudol aj pomocný prešovský biskup Vasiľ Hopko, ktorého pápež blahorečil v Bratislave počas svojej ostatnej návštevy Slovenska v roku 2003.

Morálno-etický prínos mučeníkov obdobia neslobody je najvýznamnejším vkladom do národnej pamäte ako aj pamäte mesta Prešov. Zvláštne miesto tu zaujali veľikáni gréckokatolíckej cirkvi Pavol Peter Gojdič, OSBM a Vasiľ Hopko. Ich telesné ostatky sú uložené na čestnom mieste v Katedrálnom chráme sv. Jána Krstiteľa. Blahosladení sa stali zároveň ži-

Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017, s. 336 – 347. ISBN 978-80-89335-78-7.

³⁶ KOŠIAR, Ján – LABO, Šebastián – VRAGAŠ, Štefan. *Apoštol národov dvadsiateho storočia, druhá návšteva Jána Pavla II. na Slovensku (Druhé vydanie)*. Trnava : Dobrá kniha, 1995, s. 112-115. ISBN 80-7141-076-4.

³⁷ HIRKA, Ján. *Pod ochranou Márie. Pastier v službe Cirkvi*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 274 – 275. ISBN 978-80-555-0866-5.

vým pamätníkom upozorňujúcim na dobu komunistického útlaku, ale aj osobného hrdinstva, vernosti pravde, vernosti Bohu a Cirkvi, pre ktorú boli ochotní stratiť svoj život aby ho opäť našli v Kristovi.³⁸

Greek-Catholic Prešov

The town of Prešov as the seat of the Greek-Catholic bishop was recognized as one of the cities of the Catholic Church in 1818. Two centuries of Greek-Catholic Church activity in the city have been the subject of the interest of the authors of various scientific disciplines since the mid-19th century. Thanks to their work, a rich historiographical essay devoted to the history of Greek Catholics was created. After the establishment of the diocese of Prešov, the number of Greek-Catholics in Prešov gradually increased. At the time of the establishment of the diocese, 779 believers lived in Prešov, at the Greek Catholic parish, and their number increased more than tenfold to 8010 believers by 2011. Of course, Greek-Catholic educational institutions concentrated around the Prešov Bishop's seat, and at the turn of the 19th and 20th centuries Prešov became the centre of education for the Greek-Catholic intelligentsia. It has created the space for various cultural and political activities, and these circumstances played a special role in the process of national self-development of the Ruthenians. During the existence of the Slovak state, Bishop Pavel Peter Gojdič represented the OSBM as a positive side of the city's population, as he and the clergy opposed the racial policies of the state and, together with the clergy, they provided truly versatile help for the persecuted Jews. In the confrontation with the communist regime, the Greek-Catholic Church underwent an 18-year cataclysm, during which it acquired several martyrs. After the churches resurgence in 1968, it survived the Communist oppression until the fall of the totalitarian regime in 1989. After this, it could undergo consolidation through positive social relations during which it instigated a new territorial-canonical arrangement. The martyrs' declaration of the Blessed has become a permanent moral-ethical focus point of the communist oppression, but also important beacons of personal heroism, the belief in the truth, and the devotion to God and to the Church.

*doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Katedra histórie, Filozofická fakulta
Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

³⁸ PETRÍK, Lubomír (ed.). *Dedičstvo sv. Cyrila a Metoda*. Prešov : Petra, 2012, s. 206-217. ISBN 978-80-8099-064-0.

PENIAZE NA ROZVOJ MESTA. K HOSPODÁRENIU PREŠOVA NA PRELOME 19. a 20. STOROČIA.¹

Patrik Derfiňák

V rámci poznávania historického vývoja miest na Slovensku sa napriek dlhoročnému úsiliu bádateľov z rôznych vedných odborov stále nachádza viacero dôležitých, no takmer neznámych oblastí. Jednou z nich je aj problematika hospodárenia, resp. majetku či príjmov, ktorými disponovali jednotlivé mestá a mestečky. Situácia sa v toto smere počas jednotlivých stáročí menila, rovnako ako samotná majetková základňa jednotlivých sídel. Navyše tu zohrávali svoju úlohu i regionálne špecifická. Inak sa vyvíjalo hospodárenie banských miest, inak sídel, ktoré profitovali z obchodu, remesiel či poľnohospodárskej výroby.² Ani v prípade Prešova, v súčasnosti jedného z najväčších slovenských miest nie je zatiaľ možné jednoznačne zhodnotiť, ako sa vyvíjala jeho majetková a finančná situácia v jednotlivých úsekoch jeho viac ako 770 ročných dejín.³ Osobitný problém v rámci vývoja mestského majetku a financií predstavuje obdobie tzv. dlhého 19. storočia, ktorého malej časti sa venujeme v nasledujúcom texte.

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu APVV – 15- 0036, s názvom Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periferie.

² Aspoň niektoré informácie prinášajú v tomto smere publikácie venované dejinám miest a mestečiek. V regióne Šariša, ktorý je z hľadiska sledovanej problematiky pre nás najdôležitejší možno spomenúť napríklad práce KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad, 2000. 534 s. ISBN 80-968348-6-X, Zborov : dejiny obce a makovického panstva. Ed. Gabriel Lukáč – Ján Adam. Zborov : Obecný úrad Zborov, 2005. 242 s. ISBN 80-969350-1-1, prípadne *Dejiny Bardejova*. Zost. Andrej Kokuľa – Andrej Lukáč – Ladislav Tajták. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975. 521 s.

³ Podrobnejšie je zmapované napríklad obdobie konca stredoveku a počiatku novoveku. Bližšie napríklad BODNÁROVÁ, Miloslava. *Obchod Prešova v stredoveku*. In *Annales historici Presovienses*, 2015, roč. 15, č. 1, s. 7-18, resp. DOMENOVÁ, Marcela. *K hospodáreniu mesta Prešov na základe daňovej - účtovnej knihy z rokov 1528-1537*. In *Annales historici Presovienses*, 2011, roč. 11, č. 2, s. 25-59.

Prvoradým cieľom v rámci každoročného mestského hospodárenia bolo dosiahnutie prebytkového, alebo aspoň vyrovnaného rozpočtu. Takýto stav nielen umožňoval zabezpečenie všetkých povinností mestské správy, ale tiež nevyhnutné investície, vďaka ktorým sa mali postupne zlepšovať životné podmienky obyvateľov mesta. K takýmto nákladným a dlhodobým investíciám patrilo napríklad zabezpečenie mestského osvetlenia, kanalizácie, kvalitnej cestnej siete, chodníkov, vodovodu či neskoršia elektrifikácia. S vyrovnaným či dokonca prebytkovým rozpočtom však Prešov v minulosti, najmä v priebehu 19. a prvej polovice 20. storočia, hospodáril skôr výnimočne. Už v prvej polovici päťdesiatych rokov 19. storočia, teda v období tesne po potlačení povstania prebiehajúceho v Uhorsku počas rokov 1848/1849, keď krajina prechádzala postupnou obnovou, vykazoval Prešov kvôli celkovej hospodárskej stagnácii značné deficity v hospodárení. V účtovnom roku 1853/1854 to bolo až 25 812 zlatých konvenčnej meny, čo si vynútilo vyberanie osobitnej 25 % mestskej daňovej prirážky od obyvateľov. Aj v nasledujúcom roku bol vykázaný deficit takmer v rovnakej výške 25 790 zl. V značnej strate bol prešovský rozpočet i v nasledujúcich rokoch. Napríklad v roku 1857 vykazovalo mesto deficit 20 484 zl., pričom hotovosť v pokladnici predstavovala iba 90 zl. Až v závere päťdesiatych rokov sa aj vďaka získaniu väčších a z hľadiska úročenie výhodnejších pôžičiek podarilo čiastočne stabilizovať finančnú situáciu mestského hospodárenia a na začiatku šesťdesiatych rokov dokonca dosiahnuť vyrovnané hospodárenie.⁴

Archívne fondy obsahujúce informácie o meste a jeho hospodárení v období druhej polovice 19. a začiatkom 20. storočia, nie sú bádateľom v súčasnosti k dispozícii. Rekonštruovať reálnu finančnú situáciu mesta, stav jeho majetku či hospodársku činnosť je preto komplikované a v niektorých rokoch dokonca zatiaľ nemožné. Iba čiastočne v tomto smere napomáhajú bádateľom napríklad príležitostne publikované správy v miestnej tlači. Z tohto dôvodu sú informácie týkajúce sa ekonomických pomerov samotného Prešova skôr všeobecnejšieho charakteru.⁵ O to cennejšou pomôckou sú síce priebežne publikované, no iba v torzovitom stave zachované ročné bilancie mestskej pokladnice, každoročne publikované správy o čerpaní a splácaní pôžičiek, resp. ďalšie parciálne materiály.⁶

⁴ *Dejiny Prešova 2*. Zostavil Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 26.

⁵ Napríklad DERFIŇÁK, Patrik. Prešovská tehelňa a priemysel rozširujúca úč. spoločnosť v Prešove (1918-1936). In *Annales historici Presovienses*. 12, č. 1 (2012), s. 213-227.

⁶ V origináli *Szabad kir. Eperjes város házi pénztáranak zárszámadása*, druhým nemenej zaujímavým typom dokumentov boli *Eperjes sz. kir. város költségetése*. Medzi

Napriek neúplnosti dochovaných výročných správ možno na ich základe konštatovať viaceré závery o hospodárskej situácii mesta, najmä v období začiatkov deväťdesiatych rokov 19. storočia, keď sa situácia v hospodárení opäť stávala kritickou. Z oficiálnej správy, o finančnej situácii mesta za rok 1891, ktorá bola zverejnená začiatkom roku 1892, možno zistiť, že v tom čase jeden z najväčších pravidelných príjmov pochádzal z predaja dreva vyťaženého v mestských lesoch. V sledovanom roku išlo o drevo v celkovej hodnote 15 286 zlatých a 2 a štvrté grajciara. Druhým najvýznamnejším príjmom boli štátne dotácie v objeme 16 983 zlatých. Týmito peniazmi sa kompenzovali príjmy z tzv. regálnych práv, ktorých sa Prešov, podobne ako všetky ostatné mestá v Uhorsku, vzdal v prospech štátu.⁷ Ich celková hodnota v prípade Prešov bola stanovená na 377 000 zlatých a platba štátu predstavovala splátku vo výške 4,5 % z tejto sumy ročne. Tretiu dôležitú položku tvorili príjmy z výberu miestnych daní a mýta v objeme 15 972 zlatých a 50 grajciarov. Tieto príjmy mesta vykazovali aj v nasledujúcich rokoch stabilnú úroveň. Ďalšie možnosti na ich zvyšovanie však boli veľmi obmedzené. Príležitostnými plošne vyberanými „daňovými prirážkami“ síce bolo možné do istej miery zvýšiť príjmy mesta, rozhodne však nešlo o populárne opatrenie.⁸

Príjmová stránka rozpočtu je aj vzhľadom na ďalšie položky rozhodne zaujímavá a pre analýzu vlastnej podnikateľskej činnosti i každodenného hospodárenia mesta veľmi dôležitá. Významným a viac menej stabilným prínosom pre rozpočet, ktorý navyše pochádzal z využívania vlastného majetku, boli peniaze z prenájmu mestu patriacich nájomných domov, mlynov, ornej pôdy či kúpeľov. V roku 1891 išlo spolu o 9166 zlatých a 79 grajciarov, no pri porovnaní s predošlým rokom, ale i s pôvodne určeným plánom, došlo k značnému prepadu. Predpokladalo sa totiž, že z nehnuteľností patriacich mestu do pokladne príde v priebehu roka o viac ako dvetisíc zlatých viac.⁹

príležitostné tlače možno zaradiť publikované výročné spávy o stave mesta, napríklad *Mandics Ede, eperjes sz. Kir. Város polgármesterének évi jelentése az 1899/1900 – ik évről. Eperjes : Kösch Árpád könyvnyomda – intézete, 1900. 50 o.*

⁷ Regálne práva, medzi ktoré patrilo napríklad právo výčapu alkoholických nápojov, po celé stáročia zabezpečovali väčšinu príjmov mesta. V poslednej štvrtine 19. storočia sa väčšina z nich ujal štát, ktorý sa tak prostredníctvom monopolov, prenajímaných v jednotlivých obciach ďalej záujemcom ochotným zaplatiť najvyššiu cenu, pokúšal nielen zvýšiť svoje príjmy, ale i stabilizovať podmienky na podnikanie v niektorých odvetviach.

⁸ Napriek nepopulárnosti tohto opatrenia medzi obyvateľstvom išlo z hľadiska miestnej samosprávy o najjednoduchšiu a takmer každoročne využívanú formu získavania dodatočných zdrojov do rozpočtu mesta.

⁹ Pôvodný predpoklad bol stanovený na 11 243 zlatých a 86 grajciarov

S mimoriadnymi príjmami mohlo mesto počítať iba v relatívne malej miere. Z veľkej časti to spôsobovala tiež skutočnosť, že väčšinu svojho nehnuteľného majetku dlhodobo prenajímalo. Napríklad pri dvoch mestských mlynoch už dávno predtým rezignovalo na ich prevádzkovanie vo vlastnej réžii. Pravidelne ich formou dražby ponúkalo dlhodobý na prenájom.¹⁰ Rovnaké to bolo v prípade mestských kúpeľov nachádzajúcich sa na dvoch miestach, konkrétne na lokalite sv. Ladislav a na Cemjate. V deväťdesiatych rokoch 19. storočia boli v tomto smere zaujímavé predovšetkým kúpele na Cemjate. Tie spravovala a mestu platila nájomné akciová spoločnosť, ktorá následne kúpele, resp. jednotlivé ich objekty prenajímala súkromníkom. Hodnota celého majetku na Cemjate, ktorý okrem kúpeľov tvorili predovšetkým lesné porasty a pasienky, bola stanovená na 24 782 zlatých a 60 grajciarov.¹¹

Vo všeobecnosti väčšie príjmy mestu prinášali vybrané, štátom povolené, spotrebné dane z liehovín. V roku 1891 sa z nich podarilo mestu získať pôvodne plánovaných 7500 zlatých. Medzi väčšie položky rozpočtu patrili každoročne aj príjmy z nájomného za kasárne, sklady a strelnice slúžiace pre potreby armády, v celkovej výške 7069 zlatých a 50 grajciarov. Navyše od viacerých súkromných vlastníkov si mesto prenajímalo ďalšie byty, pozemky a objekty, ktoré následne ďalej poskytovalo armáde.¹² Prešov sa podobne ako ďalšie mestá na území Slovenska usiloval získať možnosť poskytnúť objekty kasární a rôzne služby trvalo usadenej vojenskej jednotke. Výhodné to bolo z viacerých dôvodov. Miestni podnikatelia, ale i nekvalifikované pracovné sily sa uplatnili pri výstavbe, resp. následnej údržbe kasární. Početní dodávatelia a obchodníci zasa zabezpečovali potraviny i ďalší spotrebný tovar pre vojakov a dôstojníkov. Samotné mesto, aspoň teoreticky, malo zarábať tiež na tom, že vo vlastnej réžii postavilo objekty kasární a tie potom následne dlhodobo prenajímalo rakúsko – uhorskej armáde. Keďže sa však tieto pomerne rozsiahle objekty spravidla stavali na úver, muselo mesto z inkasovaného nájomného súčasne splácať úvery.¹³

¹⁰ Nájomcami bývali rôzni prešovskí podnikatelia, neraz dokonca ženy. V prvej polovici 19. storočia si napríklad Terézia Kernová prenajala nielen jeden z mestských mlynov, ale aj ďalšie rozsiahlejšie mestské majetky. ŠA Prešov. Fond Magistrát mesta Prešov. Súdne spisy. Inv. č. 286, šk. 123 (1841-1847).

¹¹ Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891 évről. Eperjes, 1892. s. 15.

¹² Vo výdajoch mesta v tomto smere figurovala aj položka, ktorú mesto vyplácalo majiteľom týchto nehnuteľností, za rok 1891 im poukázalo 3321 zlatých a 40 a pol grajciara. I keď v tomto prípade nebol zaznamenaný zisk, celá táto služba bola braná ako služba v prospech armády a v snahe udržať v meste nielen vojakov, ale aj dôstojnícky zbor zabezpečením predovšetkým čo najkvalitnejšieho ubytovania.

¹³ Aj v nasledujúcich rokoch sa v tomto smere rozvíjali značné aktivity a aj začiatkom

Z nehnuteľností v rámci vlastnej réžie mesto dlhodobo spravovalo iba lúky, ktoré v priebehu roka priniesli výnos vo výške 796 zlatých. Okrem toho ako podnik, ktorý bol prevádzkovaný na účet mesta sa vo výkazoch dlhodobo uvádzala tehelňa. Tá mala, okrem poskytovania materiálu potrebného na opravy či výstavby mestských budov, predstavovať príležitosť na získanie dodatočných prostriedkov pre rozpočet. Z tohto predpokladu sa vychádzalo vzhľadom na skutočnosť, že vhodná hlina sa ťažila na pozemkoch mesta a drevo sa za nízke ceny dodávalo z jeho lesov. Konkurencia miestnych súkromných tehelní však spôsobovala, že situácia v tejto nebola ani zďaleka jednoduchá. V sledovanom roku 1891 tak mesto inkasovalo za predaj výrobkov z tehelne, najmä teheli a škridlíc celkovo iba 7198 zlatých a 1 grajciar.¹⁴

Z menších príjmov, ktoré však mali kolísavú úroveň, boli dôležité tzv. mestské poplatky, medzi ktoré patrili napríklad poplatky za psov, čistenie komínov, vydávanie stavebných povolení, za trhy a rôznu hospodársku činnosť. Do tejto skupiny sa zaraďovali aj pravidelne vyberané platby za kontrolu kvality mäsa či preverovanie správnosti mier a váh, výber daní, ale tiež poplatky za vyubudovanie správ či úradné prijatie za obyvateľa mesta. V roku 1891 sa z týchto aktivít očakával príjem vo výške 5805 zlatých, nakoniec sa však podarilo vybrať 6227 zlatých a 18 a pol grajciara.¹⁵ K menším, ale každoročne vykazovaným príjmovým položkám mestského rozpočtu patrili aj peniaze z pokút (v sledovanom roku 1017 zlatých a 50 grajciarov), z vynesených rozsudkov a darov (1013 zlatých a 59 a pol grajciara), prevádzkyestskej priemyselnej školy (1232 zlatých a 41 grajciarov) či predaja hnutel'ného majetku (193 zlatých a 20 grajciarov).

Príjmy mesta za rok 1891 dosiahli celkovú výšku 92 772 zlatých a 25 grajciarov. Mnohé ďalšie z položiek uvedených na strane príjmov by si síce zaslúžili osobitnú pozornosť, podrobnejšie sa však chceme venovať aspoň jednej z nich. Napríklad z prenájmu mestských majetkov každoročne najvyššie príjmy prinášalo nájomné za hostinec „Čierny Orol“, až 2520

20. storočia sa postupne na okraji centra mesta vybuodoval ďalší rozsiahly vojenský komplex. O pôsobení armády v Prešove bližšie napríklad DANGL, Vojtech. *Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou*. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918*. Ed. Vojtech Dangel – János J. Varga. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2002. s. 268-271.

¹⁴ A városi téglagyár számadása 1891. évről. In *Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891. évről*. s. 14. I napriek pomerne dobrým podmienkam na podnikanie mestskej tehelne, v uvedenom roku vykázala stratu vo výške 894 zlatých a 79 grajciarov. Bližšie DERFIŇÁK, Patrik - ADAM, Ján. *Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012. s. 47.

¹⁵ *Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891 évről*. Eperjes, 1892. s. 8.

zlatých ročne. Za Horný mlyn, pri ktorom bola aj jednoduchá píla, mesto ročne inkasovalo 1836, za druhý, menší tzv. Dolný mlyn 1526 zlatých. Ešte nižšie príjmy zabezpečovalo mestu prenajímanie kúpeľov na Cemjate, i keď samotný komplex tamojších majetkov bol ocenený na pomerne vysokú sumu. V tejto oblasti sa však dôsledne evidovali často aj nepatrné príjmy. Napríklad za prenájom plochy pre domom Smoligovičovcov dostávalo mesto ročne jeden zlatý. Dve zlatky zasa vyberalo za prenájom pozemku na hraniciach Cemjaty Elekovi Kriebelovi.¹⁶

Napriek nespornej snahe využívať aj tie najmenšie možnosti získania nových prostriedkov pre mesto, pravidelne sa opakovala situácia, že príjmy nedokázali pokrývať jeho každodenné potreby. Pritom rovnako ako v prípade príjmov, pomerne stabilná, z veľkej časti sa opakujúca situácia bola tiež na strane výdavkov. Výnimkou boli iba postupne realizované projekty označované súhrnne ako „modernizačné“, pod čím sa spravidla nachádzali výdavky na výstavbu vodovodu, kanalizácie, opravy ciest a chodníkov, resp. nemocnice či vojenských objektov.

Najväčší výdavok každoročne celkom jednoznačne predstavovali platy ľudí pracujúcich na radnici. Okrem starostu, dvoch mestských radcov, notára a účtovníkov, totiž mesto muselo platiť aj mestského kontrolóra, lekára, zverolekára, mestského hospodára a ďalších. Ich odmena ročne predstavovala spolu 18 305 zlatých a 50 grajciarov. Z dochovaných dokladov si možno urobiť nielen celkovú predstavu o nákladoch na mzdy zamestnancov magistrátu, ale určiť tiež výšku odmeny viazucu sa k jednotlivým miestam. Samozrejme najlepšie plateným mestským zamestnancom bol starosta Prešova, v tom čase ním bol Andrej Fuhrmann.¹⁷ Ten za výkon svojej funkcie poberal ročne odmenu vo výške 1500 zlatých. Druhým najlepšie plateným zamestnancom mesta bol v tom čase policajný kapitán, ktorý poberal 1125 zlatých ročne. Dvaja mestskí radcovia zarábali ročne po 1000 zlatých, rovnako ako mestský notár. Právnik zastupujúci mesto ročne dostával 500, hlavný mestský pokladník 875 a účtovník 750 zlatých. Hlavný mestský lekár 375, staviteľ 600 verejný poručník 625, policajný dôstojník 700 a výberca daní 850 zl. Revízor domácej (mestskej) pokladne poberal 750 zl., zástupca hlavného mestského lekára 187 zl. a 50 grajciarov, s doplatkom 37 zl. a 50 grajciarov, teda spolu 225 zlatých. Archívár mesta dostával pomerne vysoký plat 625 zlatých ročne. Dozorca nad poľ-

¹⁶ S týmto nájomcom, pôvodne miestnym úradníkom, sa postupne nájomné vzťahy zhoršili a vyústili do viacerých sporov. ŠA Prešov. Fond Lesná správa. 1902, Inv. č. 126, kr. 5.

¹⁷ Išlo o starostu, ktorý stál nepretržite na čele mesta pravdepodobne najdlhší čas v jeho histórii, od roku 1862 až do roku 1897. Bližšie *Spríevodca po historickom Prešove*. Zostavil Peter Švorc. Prešov : Universum, 2006. s. 68.

nohospodárskou pôdou 200 zlatých a spolu s príplatkom na vydržiavanie koní vo výške 100 zlatých celkovo 300 zlatých. Hospodársky dozorca 625 zl., cirkevný dozorca 63 zl., zapisovateľ výdavkov 562 zl. a 50 grajciarov, pokladničný úradník 625 zl., overovateľ mier a váh 400 zl., úradník - kontrolór daňovej pokladnice 500 zl., dvaja pisári I. a dvaja II. triedy spolu 1625 zl., pisár pokladne 400 zl., mestský zverolekár 300 zl., tomu však ako odmenu za pravidelné kontroly mäsa na území mesta priplácali ďalších 300 zlatých ročne. Pôrodná babica dostávala ročne 105 zlatých.¹⁸

Súčasne na platy mestských policajtov, sluhov a pomocného personálu bolo potrebné nájsť ďalších 8870 zlatých. U mestských policajtov je štruktúra zamestnancov viac menej jasná. Spomedzi nich mal najvyššiu hodnotu strážmajster, ktorý ročne dostával 360 zl., štyria velitelia oddielov spolu 1040 zl. Mesto v tom čase platilo šiestich policajtov I. triedy, ročne po 240 zl., spolu 1680 a šiestich policajtov II. triedy po 216 zl., spolu 1512 zl. Okrem toho mesto zamestnávalo jedného strážcu záhrad v kopcoch za 60 zl ročne a dvoch strážcov priamo v meste za 60 zl. Spolu na zabezpečenie bezpečnosti v uliciach vyplácalo radovým policajným zamestnancom 4712 zl.¹⁹

Už menej jasnou býva spravidla skupina pomocných mestských zamestnancov. V roku 1891 mesto v tejto pozícii zamestnávalo dozorcú nad trhom a mäsom, s ročným príjmom 105 zl., kominárskeho majstra s platom 800 zl., hodinára pre vežové hodiny s príjmom 60 zl., vodovodného majstra s 300 zl. ročne, šesť strážcov na veži poberajúcich spolu 576 zl., trávniky udržiavajúceho zamestnanca s platom 120 zl., záhradníka 25 zl. Spolu náklady na tých to pomocných mestských zamestnancov predstavovali 1986 zl.²⁰

Okrem toho poslednou kategóriou pomocných zamestnancov mesta boli sluhovia. Medzi nimi sa nachádzal doručovateľ s ročným platom 200 zl. a príplatkami resp. náhradami vo výške 40 zlatých, poberajúci spolu 240 zlatých. Jeden hajdúch, bubeník, s ročným platom 192 zlatých, domáci majster a súčasne kurič v kachliach s platom 228 zl., sluha hospodárskeho správcu so 120 zl., dozorca nad mestskou promenádou na námestí 36 zl., čistič kanalizácie 180 zl., štyria mestskí kočiši spoločne dostávali 480 zl., šesť poľných hájnikov spolu 576 zl. Spolu táto skupina mestských zamestnancov dostávala ročne 2172 zl.²¹

¹⁸ Városi tisztviselők fizetési. In *Eperjes sz. kir. város költségvetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 10. Táto skupina mestských zamestnancov spadalo pod rôzne úradnícke kategórie, resp. bola jasne oddelená od ostatných mestských zamestnancov.

¹⁹ Rendőrök fizetési. In *Eperjes sz. kir. város költségvetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 10.

²⁰ *Eperjes sz. kir. város költségvetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 10.

²¹ Szolgák fizetési. In *Eperjes sz. kir. város költségvetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 10.

Úplne špecifickú skupinu zamestnancov, ktorí však súčasne zohrávali veľmi dôležitú úlohu pri naplňovaní mestského rozpočtu, tvorili vyberači daní a odhadcovia. Prvý vyberač daní dostával mesačne 30, ročne celkovo 360 zl., druhý vyberač mal mesačne 20 zl., ročne 240. Dvaja odhadcovia mali nárok na dennú odmenu po 50 grajciarov, ročne teda 300 zl. Odmenu pre človeka povereného spísaním aktuálneho zoznamu daňových poplatníkov určili na 120 zl., spolu pre túto skupinu mestom platených osôb vyhradili 1020 zl.²² Okrem týchto mestských zamestnancov boli príležitostne na rôzne práce najímaní pracovníci za dennú odmenu. Na ich mzdy vyplatilo mesto v roku 1891 až 1785 zlatých a 50 grajciarov.²³

Pravidelnú, zo zákona vyplývajúcu, no pritom na miestne pomery značnú záťaž predstavovala aj každoročná dotácia pre školy a cirkvi pôsobiace na území mesta. V roku 1891 im magistrát vyplatil 11 383 zlatých a 26 grajciarov. Z tejto sumy najväčšiu časť dostala rímskokatolícka cirkev. Jednak priamo 3469 zl. a 46 grajciarov, jednak ako celkovú podporu pre katolícke ľudové školy na území mesta v sume 5700 zl. Ako druhá v poradí dostala miestna evanjelická aug. vyznania cirkev 670 zl. a 86 grajciarov, okrem toho pre evanjelické ľudové školy na území mesta pripadlo 1043 zlatých. Sumou 500 zlatých boli ešte dotované židovské ľudové školy.²⁴

Medzi pravidelné výdavky, ktoré bolo možné obmedzovať iba v minimálnom rozsahu patrilo okrem osvetlenia tiež udržiavanie mestu patriacich nehnuteľností a technických zariadení. Osvetlenie ulíc v tom čase predstavovalo 150 lúč, z ktorých prevádzka každej stála 16 zl. Ročne. Mesto teda na verejné osvetlenie, často kritizované ako nedostatočné, vynakladalo 2400 zl. Okrem toho aj keď v úspornom režime, muselo mesto zabezpečovať aspoň najnutnejšiu stavebnú údržbu budov, ktoré mu patrili. V roku 1891 tak napríklad investovalo do opravy stien hostovských izieb v ubytovacích zariadeniach na Cemjate celkovo 500 zl. Do novej šindľovej strechy na kasárňach vo vnútornom meste a na mestskom majeri 400 zl. Sumu okolo tisíc zlatých si mesto v rozpočte ponechávalo ako nutnú rezervu na vopred neznáme opravy, ktoré sa vyskytnú v priebehu roka.

Rovnako pravidelnú a v nasledujúcich rokoch stále vyššiu položku na strane výdavkov predstavovali vyplácané výsluhové dôchodky. V roku 1891 mesto 14 dôchodcom a ich pozostalým vyplatilo celkovo 3202 zlatých a 99 grajciarov. Najvyšší dôchodok pritom poberali bývali mestský

²² Adóvégrehajtók és becsüsök. In *Eperjes sz. kir. város költségvetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 10.

²³ *Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891 évről*. Eperjes, 1892. s. 6.

²⁴ Egyház és elemi iskolák. In *Eperjes sz. kir. város költségvetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 12.

policajný kapitán A. Winkler v sume 607 zlatých a 50 grajciarov, resp. penzionovaný učiteľ G. Zsembery 600 zl. ročne. Naopak najnižšiu sumu priznali vdove po S. Kolbovi vo výške 50 zl. ročne.²⁵

O snahe riešiť zložitú finančnú situáciu mesta svedčí skutočnosť, že mesto ako podporu miestnemu vyššiemu katolíckemu gymnáziu, evanjelickému kolégiu a prešovskému obchodnému spolku pôvodne plánovalo poskytnúť 2250 zlatých. V priebehu roku však túto podporu obmedzilo iba na 200 zlatých.²⁶

S výrazným obmedzením podpory sa museli vyrovnávať okrem iných aj prešovskí hasiči, združení v požiarnickom spolku. I keď mali pôvodne v priebehu roku 1891 dostať od mesta celkovo 1200 zlatých, nakoniec sa museli uspokojiť iba s tretinou tejto sumy. V rámci sociálnych výdavkov mesto síce nesiachlo na prostriedky určené na podpory a lieky pre chudobných a siroty, keď sa vyčerpalo celých plánovaných 711 zlatých a 76 grajciarov, zato však muselo pomerne hlboko siahnuť do mestskej pokladnice pri aspoň základnom zaopatrení žobrákov. V roku 1891 na tento účel použili 2854 zlatých a 56 grajciarov.²⁷

Medzi vysoké a v tom čase verejnou i členmi mestskej rady pozorne sledované položky patrili splátky dlžôb a úroky, ktoré mesto platilo za čerpané úvery. Najmä v období, keď ich výška výraznejšie stúpala, slúžila kritikom hospodárenia mestských predstaviteľov, ako častý nástroj ovplyvňovania verejnej mienky. Za rok 1891 iba na úrokoch zaplatilo mesto bankám 5982 zlatých a 49 a pol grajciara, čo predstavovalo 6,4 % z celoročných príjmov a na splátkach istiny ďalších 4073 zlatých a 10 grajciarov čo tvorilo ďalších 4,4 % z príjmov.²⁸

Na začiatku roku 1892 preto magistrát musel zverejniť neradostný výsledok hospodárenia, keď celkový deficit dosiahol 20 513 zlatých. Pritom v celkových výdavkoch neboli započítané mimoriadne výdavky, ktoré

²⁵ Nyugdijak. In *Eperjes sz. kir. város költéségetése 1891. évre*. Eperjes 1890. s. 10-11.

²⁶ Szab. kir. *Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891 évről*. Eperjes, 1892. s. 8

²⁷ V rámci boja proti žobraniam, potulke a drobnej trestnej činnosti, sa mestská polícia usilovala žobrákov a tulákov, ktorí nepochádzali z Prešova vrátiť do ich domovských obcí. To si často vyžadovalo pomerne vysoké náklady. Väčšina vyčlenej sumy však zabezpečovala aspoň minimálnu starostlivosť o miestnych obyvateľov, ktorí sa dostali do zlej sociálnej situácie a nedokázali sa o seba postarať. *Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891 évről*. Eperjes, 1892. s. 9.

²⁸ V tomto smere treba konštatovať, že mesto Prešov ako veľký, pritom značným majetkom disponujúci klient si vyberalo banky, ktoré mu poskytovali finančné služby. Kvôli nižším požadovaným úrokom a lepším možnostiam na získanie ďalších pôžičiek najmä v prípade nečakaných udalostí, sa často vedenie mesta obracalo na budapeštianske banky. Služby miestnych finančných ústavov využívalo iba v menšej miere.

malo mesto s vybudovaním novej hrádze na Toryse, namiesto starej, ktorú strhol vodný príval za ďalších 9525 zlatých a 5 grajciarov. V bilancii nezahrnuli ani náklady na vybudovanie dočasného prívodu vody od mosta na Levočskej ulici k stroju na čerpanie vody do mesta, resp. do kanála na ktorom boli postavené mestské mlyny a ďalšie súkromné podniky, za 3516 zlatých a 44 grajciarov.²⁹ Tie mesto predbežne preplatilo z iných zdrojov a ich vyrovnanie prenieslo do nasledujúceho roku.

Zdôvodnenie mestského notára za vysoký deficit hospodárenia, ktoré tvorí prílohu verejnosti predloženej správy je pomerne stručné. Vinu za neúspech pripisovalo najmä mimoriadnym výdavkom, resp. odvodom na výstavbu kanalizácie (2400 zlatých), starostlivosti o žobrákov a ich odsunu za hranice mesta (2600 zlatých) či vyšším nákladom na prevádzku mestskej nemocnice. Správa i s ňou spojený komentár mali však jeden vážny nedostatok. V konečnom dôsledku totiž neponúkali do budúcnosti žiadne výraznejšie možnosti riešenia zložitej finančnej situácie mesta.

Pri hľadaní spôsobov, akým spôsobom vyrovnať deficit nebolo totiž možné brať do úvahy menšie a navyše iba dočasné úspory. Tie sa dosahovali napríklad tým, že namiesto plánovaných 3400 zlatých na opravy budov, ktoré mu patrili investovalo nakoniec iba dve tisícky. Takéto opatrenia už nedokázali straty výraznejšie redukovať. Výsledkom pomerne búrlivých jednaní miestnych politikov i širšej verejnosti boli nakoniec dva návrhy predložené mestskej rade. Prvý hovoril o tom, že ak domové dane zostanú na zvýšenej úrovni, bude z nich možné získať až 92 000 zlatých, čo umožní znížiť poplatky a náklady vyberané na kanalizáciu, pre obecné potreby, žobrákov (spolu 19 %) a liečebné a penzijné fondy (na 2,5 %). Obyvatelia mesta by si však k základnej sadzbe domovej dane museli doplatiť ešte ďalší príplatok vo výške 22 %. V druhom prípade sa síce domová daň mala znížiť na pôvodnú úroveň a do mestskej pokladnice tak priniesť iba 76 500 zlatých. Na druhej strane by sa však zvýšili dodatočné príplatky k obecnej dani až o 30 %. Takto získané prostriedky vybrané od obyvateľstva by sa následne použili na financovanie deficitu spojeného s výstavbou kanalizácie, pre potreby žobrákov, nemocnice či na dotovanie liečebných a penzijných fondov.³⁰ V oboch prípadoch išlo však iba to, ako a v akej výške tieto peniaze získať dodatočným zdanením od miestneho obyvateľstva.

V nasledujúcom roku 1892 sa síce predstavitelia mesta viacerými úspornými opatreniami usilovali znížiť predošlý výrazný deficit, rovnako

²⁹ Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1891 évről. Eperjes, 1892. s. 11.

³⁰ *Dejiny Prešova 2*, Zostavil Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 26.

ako súčasne zvýšiť jeho príjmy. Ako v správe predloženej finančným a hospodárskym výborom na zasadnutí 13. a 14. augusta 1891 konštatovali, „že už pri tvorbe rozpočtu na rok 1892 sa počítalo s príjmami 96 336 zlatých a výdavkami 114 131 zlatých. Predpokladaný deficit teda predstavoval 17 795 zlatých. Z tohto pohľadu na pokrytie deficitu by bola postačujúca 23 % daňová prirážka z predpokladaného daňového základu 78 245 zlatých.“³¹ Vzhľadom na nepredvídané výdaje napríklad v súvislosti s potrebou obnoviť mestskú hať na Toryse, ktorú strhol vodný príval, alebo v súvislosti s mestským vodovodom, možno podľa podkladov z rozpočtu na rok 1891 predpokladať ďalšie výdavky vo výške 7000 – 8000 zlatých. Na pokrytie tejto sumy sa obecné dane na rok 1892 okrem 23 % prirážky by mali zvýšiť o ďalších 7 %, teda spolu by plánovaná prirážka k obecným daniam predstavovala 30 %.³²

O vývoji finančnej situácie Prešova v nasledujúcich rokoch pomerne dobre informujú správy vydávané v niektorých rokoch starostami, najmä E. Mandicsom. Čo je však zaujímavé, okrem mnohých zaujímavých informácií o meste, jeho plánoch i realizovaných aktivitách či rôznych zaujímavostiach, o konkrétnej finančnej situácii sa z nich nedozvieme takmer nič. Každoročne vyberané mimoriadne daňové prirážky vyberané od obyvateľov však svedčia o tom, že hospodárenie naďalej vykazovalo deficit.³³

Napriek nespornej snahe vedenia mesta sa v predošlom texte uvedené viac či menej pravidelné výdavky postupne zvyšovali, rovnako ako náklady na pokrývanie sociálneho zabezpečenia mestských zamestnancov. Príjmy však v rovnakom období zďaleka nerástli potrebným tempom. Dôvodov bolo hneď niekoľko. V prvom rade sa v Prešove nepodarilo založiť a udržať v prevádzke väčšie priemyselné podniky, ktoré by zamestnali významnejšie množstvo pracujúcich. Kvôli nedostatku pracovných príležitostí sa nezvyšoval ani počet tunajších obyvateľov, ktorí by pravidelne platili dane. Navyše komplikovaná dopravná dostupnosť nielen samotného Prešova, ale i celého regiónu Šariša ani do budúcnosti neposkytovala nádej na zlepšenie situácie. O tom, že sa finančná situácia mesta postupne, až do začiatku prvej svetovej vojny zhoršovala, svedčí aj bilancia hodnotiaci stav aktív a pasív mesta k záveru roku 1908. V tom čase bol celý jeho nehnuteľný i hnutelný majetok, vrátane pohľadávok, rôznych práv

³¹ *Eperjes sz. kir. város költségtetése 1892. évre. Eperjes 1891. s. 20.*

³² Situácia tak v podstate kopírovala vývoj v predošlých rokoch. Začiatkom 20. Storočia mali mestské prirážky, ako sa tieto dodatočné daňové poplatky nazývali rýchlo stúpajúcu tendenciu. Bližšie *Eperjes sz. kir. város költségtetése 1892. évre. Eperjes 1891. s. 20.*

³³ Bližšie Mandics Ede *eperjes sz. kir. város polgármesterének évi jelentése az 1899/1900 – ik évről. Eperjes : Kósch Árpád könyvnyomtató – intézete, 1900. 55 o.*

a nábytku vyčíslený na 4 076 514,07 korún. Súčasne sa však evidovali aj dlhy v celkovej výške 2 523 779,69 korún. „Čistý“ majetok tak predstavoval iba 1 552 734,38 korún, pričom likvidita viacerých položiek bola viac ako otáznna.³⁴

Stále rastúca zadlženosť však v tomto období nebola iba problémom Prešova. Išlo o veľmi častý jav, postihujúci vo väčšej či menšej miere prakticky všetky mestá na severe Uhorska. To, že nielen vývoj deficitov, ale tiež prístupy k ich riešeniu boli do značnej miery podobné, dokumentuje aj situácia v ďalších mestách. Napríklad najbližšie pri Prešove ležiaci Sabinov sa v rokoch 1891 a 1892 musel tiež vyrovnáť so značnými dlhmi. V mnohom mali podobný základ ako tie v Prešove. Okrem rôznych menších záväzkov, ktoré sa hradili z mestského rozpočtu, v tom čase najväčší problém predstavoval dlh vo výške zhruba 150 000 zlatých, ktoré si mesto požičalo na výstavbu miestnych kasární. Význam stálej vojenskej jednotky pre mesto síce nikto vážnejšie nespochybňoval, pre stagnujúce mestské hospodárstvo však splácanie takéhoto dlhu predstavovalo vážny a trvalý problém.³⁵

Záverom možno konštatovať, že finančná situácia nielen samotného Prešova, ale tiež ostatných šarišských miest sa v závere 19. storočia rýchlo zhoršovala. Stagnujúce hospodárstvo, nedostatok priemyselných kapacít, vysoká nezamestnanosť i pomerne konzervatívna finančná a daňová politika, ktorú ich predstavitelia uplatňovali viedli k sústavne stúpajúcemu zadlžovaniu. Potreba zabezpečiť základné funkcie mesta, prostredníctvom stálych mestských zamestnancov, odčerpávala pravidelne z rozpočtov značný, postupne stúpajúci objem prostriedkov. Na druhej strane chýbajúce významnejšie priemyselné kapacity, ktoré sa vzhľadom na horšiu dopravnú dostupnosť a nedostatok nerastných surovín nedarilo rozvíjať, viedli k stagnácii príjmov. Miestni remeselníci a drobní podnikatelia nemohli v tomto smere zásadnejšie ovplyvniť celkový trend. Snaha riešiť situáciu nákladnou výstavbou objektov určených pre armádu či školstvo, ktoré sa následne prenajímali uhorskému štátu, sa z dlhodobého hľadiska tiež ukázali ako málo efektívne. Zmenu v rámci hospodárenia Prešova, i keď v konečnom dôsledku iba dočasnú, priniesli až roky prvej svetovej vojny. V jej priebehu rýchlo rastúca inflácia umožnila takmer všetkým mestám, disponujúcim poľnohospodárskou pôdou i značnými zásobami dreva, aspoň prechodne zlikvidovať vysoké dlhy. Povojnové roky, najmä obdobie hospodárskej krízy rokov 1921 – 1923 však ukázali, že išlo iba o prechodný stav.

³⁴ Sárosvármegyei Kalauz. Eperjes, Bártfa, Kisszeben. Sárosvármegye községeinek czímtára. Szerkesztette és kiadta Kósch Árpád. Eperjes : Kósch Árpád, 1910, s. 55.

³⁵ Kis-Szeben adóssága. In. *Felvidéki Szemle*. 1892, roč. 17, č. 31, s. 3.

Money for the development of the town. On the economy of the town of Prešov at the turn of the 19th and 20th century

This contribution deals with the economic situation of the town of Prešov at the turn of the 19th and 20th century. The political, social, economic and confessional development in the town and the whole county was very complicated. At this time, stagnant economy caused the rise of indebtedness that culminated before the First World War. Analysis of town's incomes and expenses in the individual years enables us to create a picture of specific problems of the urban economy.

doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Z HISTÓRIE PREŠOVSKÉHO ZDRAVOTNÍCTVA – OKRESNÁ VEREJNÁ NEMOCNICA T. G. MASARYKA¹

Peter Koval'

Okresná verejná nemocnica T. G. Masaryka v Prešove začala svoju činnosť v polovici 30. rokov 20. storočia. Stala sa ústredným zdravotníckym zariadením v regióne severovýchodného Slovenska a po politicko-administratívnych zmenách na jeseň 1938 aj hlavnou zabezpečovateľkou zdravotníckej starostlivosti na celom východnom Slovensku. Kapacitne a počtom ošetrovaných pacientov nepatrila medzi najväčšie slovenské nemocnice, no materiálnym vybavením a personálnym obsadením patrila na svoju dobu medzi najmodernejšie nemocničné zariadenia. Svojou činnosťou nadväzovala na staršiu Mestskú verejnú nemocnicu v Prešove a bola akýmsi medzistupňom súčasnej prešovskej fakultnej nemocnice s poliklinikou.

Po skončení prvej svetovej vojny sa väčšina nemocníc na Slovensku nachádzala v katastrofálnom stave. Nemala potrebnú kapacitu lôžok a ich materiálno-technické vybavenie bolo pomerne dosť skromné. K týmto problémom sa pridali aj personálne ťažkosti. Nemocniciam chýbali kvalifikovaní lekári a ošetrovateľský personál. Situáciu sťažilo hlavne odvolanie a odsúpenie viacerých lekárov maďarskej národnosti pôsobiacich v štátnej službe.²

V meste Prešov v čase vzniku prvej Československej republiky boli prevádzkované tri nemocničné zariadenia – mestská verejná nemocnica,

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

² FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*, Bratislava, Veda, 1999, s. 119. ISBN80-224-0544-2.

infekčná nemocnica³ a vojenská záložná nemocnica⁴. Prvá menovaná datuje svoju existenciu od druhej polovice 19. storočia. Bola pokračovateľkou starších zdravotníckych inštitúcií.⁵ Sídlila na Baštovej ulici a pozostávala z troch oddelení: chirurgické, všeobecné a kožno-venerické. Právo verejnosti získala nemocnica v roku 1899 a jej majiteľom aj správcom bolo mesto Prešov.⁶ V prvých rokoch existencie nemocnica disponovala 36 lôžkami. Postupne sa kapacitne rozrastala a na začiatku druhého desaťročia 20. storočia už mala k dispozícii 60 lôžok. Pomerne nová nemocnica však pred prvou svetovou vojnou prestala vyhovovať po zdravotnej a hygienickej stránke a v roku 1912 sa mestské zastupiteľstvo rozhodlo, že za pomoci štátu (uhorského Ministerstva vnútra) a župy sa vybuduje nová „Alžbetínska verejná nemocnica“ so 150 postelami. Vojenský konflikt však tieto plány mesta prerušil.⁷

Po skončení prvej svetovej vojny a vzniku prvej Československej republiky sa pokusy o postavenie nového zdravotníckeho zariadenia obnovili. Problémom však bola finančná situácia mesta, ktoré si nemohlo dovoliť zadotovať celý projekt výstavby. Obrátilo svoju požiadavku na štát a navrhovalo k nemocničným účelom využiť rozostavané honvédske de-

³ Infekčná nemocnica bola umiestnená v budove, ktorá bola situovaná na okraji mesta v oblasti Pod Kalváriou. Vedúcim lekárom bol MUDr. Alexander Gottlieb a správcom riaditeľ mestskej nemocnice MUDr. Belo Krausz. Infekčný pavilón mal 7 izieb s ôsmimi lôžkami. Priemerne za rok bolo v nemocnici hospitalizovaných 50 – 100 pacientov. Pozri Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), fond (ďalej f.) Okresný úrad v Prešove (1923-1944) (ďalej OU-PO), kartón (ďalej k.) 5, č. j. 1386/1928; ŠA PO, f. Mestský úrad v Prešove (1923-1945) (ďalej MU-PO), k. 2, č. j. VII-5/1923.

⁴ Pred októbrom 1918 mala záložná nemocnica v Prešove kapacitu 1000 lôžok a bola rozdelená na šesť oddelení. 10. januára 1919 prevzal veliteľstvo nemocnice pplk. MUDr. Jozef Kopecký a ostal v tejto funkcii až do januára 1920. Nový veliteľ zreorganizoval nemocnicu na dve základné oddelenia: vnútorné a ľahké chirurgické choroby s pavilónom pre infekčných pacientov a venerické oddelenie. Nemocnica disponovala 347 lôžkami, pričom sa orientovala prevažne na pacientov s venerickými ochoreniami. Budova nemocnice sa nachádzala na vtedajšej Sekčovskej ulici, terajšia Reimanova ulica. Pozri Vojenský historický archív, f. Záložné nemocnice Prešov, Ružomberok, Trnava, Trenčín 1918-1919, k. 1, Záložní nemocnice Prešov, október 1918-december 1919; FALISOVÁ, ref. 2, s. 151.

⁵ DERFIŇÁK, Patrik. Z minulosti charitatívnych organizácií v Prešove na prelome 19. a 20. storočia. In *Pravoslávny teologický zborník 27/12*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2004, s. 375.

⁶ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej len EMZ), k. 14, č. j. 501/II.

⁷ ŠA PO, f. Okresná verejná nemocnica v Prešove 1930-1947 (1953) (ďalej len OVN-PO), k. 3, č. j. 17/1947, Historický prehľad vývoja Štátnej nemocnice; ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 10/1934. Stanovené smernice Okresnej verejnej nemocnice v Prešove.

lostrelecké kasárne, resp. prispôsobiť ich.⁸Nemocnica mala byť centrálnym zdravotníckym zariadením nielen pre šarišskú, ale aj pre spišskú a liptovskú župu. Ministerstvo verejného zdravotníctva nakoniec vyjadrilo súhlas so zriadením chirurgického, interného, infekčného oddelenia a prosektúry s hospodárskymi a administratívnymi budovami s celkovou kapacitou 450 lôžok, na čo sa mal využiť objekt rozostavaných kasární. Stále však trvalo na jednej podmienke: „Štát môže prevziať jestvujúce budovy za účelom nemocnice, keď ich mesto prenechá za veľmi výhodnú – okolnostiam odpovedajúcu – cenu!“ A na tomto celá akcia pravdepodobne stroskotala. Na jar roku 1920 mestské zastupiteľstvo schválilo odpredaj kasární za 3,5 mil. korún americkej spoločnosti, ktorá za 20 miliónov plánovala v tomto objekte vybudovať továreň na gumu.⁹

Krátko po vzniku Československej republiky, v apríli 1919, bola mestská verejná nemocnica v Prešove situovaná do jednej budovy na Baštovej ulici. Prijatá mohla naraz maximálne 100 pacientov. Jej riaditeľom bol v čase štátneho prevratu MUDr. Július Holénia, ktorý pracoval v nemocnici od roku 1906. Okrem neho v nemocnici v roku 1919 pôsobili traja lekári: MUDr. Alexander Gallotsik (zamestnaný v nemocnici od roku 1907), MUDr. Dezider Rácz (od roku 1914) a MUDr. Alexander Cihánsky (od roku 1914). Správcom nemocnice bol v tom čase Jozef Balázs, funkciu pokladníka zastával, nakoľko išlo o mestskú inštitúciu, mestský pokladník. Nemocnica mala 11 ošetrovateľov, z toho 9 žien rádových sestier (Šopronská kongregácia – rád Dcér Božského Vykupiteľa) a 2 mužov, 5 slúžok a 3 práčky. V roku 1918 bolo v nemocnici hospitalizovaných celkovo 1102 osôb.¹⁰ V marci 1923 mala mestská verejná nemocnica v Prešove 9 izieb s 80 lôžkami.¹¹ Jej riaditeľom bol v tom čase už MUDr. Belo Krausz.¹² Štatisticky v nej ročne bolo hospitalizovaných v priemere 1 000 až 1 100 pacientov.¹³Nemocnica v Prešove však nevyhovovala priestorovým a hygienickým kritériám, čo dokázala kontrola komisie pod vedením

⁸ Objekt sa začal stavať ešte v roku 1913, v čase vojny sa výstavba prerušila apo jej skončení sa ďalej nepokračovalo. Mestu Prešov ako vlastníčkovi stavby ostali len dlhy (zadĺžení boli u jednej budapeštianskej banky).

⁹ Správny výbor m. Prešova. In *Šarišské hlasy*, 1920, roč. 2, č. 13, s. 4.

¹⁰ SNA, f. EMZ, k. 14, č. j. 501/II.

¹¹ Infekčná nemocnica mala 2 izby so 14 lôžkami. Vedúcim lekárom bol v nej naďalej MUDr. Alexander Gottlieb.

¹² KOVAL, Peter. Zdravotná starostlivosť v meste Prešov v prvých poprevratových rokoch. In FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela (eds.). *Od špitála k nemocnici : zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osвета v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2013, s. 465. ISBN 978-80-970666-6-6.

¹³ ŠA PO, f. MŮ-PO, k. 2, č. j. VII-5/1923.

štátneho tajomníka dr. Jána Semeráda v októbri 1923. Nemocnici reálne hrozilo, že by jej štát odobral štatút verejnosti. Zastupiteľstvo mesta Prešov sa preto opätovne začalo zaoberať myšlienkou vybudovania novej nemocnice. V novembri 1923 sa uznieslo na vybudovaní novej mestskej verejnej nemocnice s predpokladanými nákladmi 3 500 000 Kč. Mesto Prešov bolo v tom čase druhým najväčším mestom Košickej veľžupy a v nemocničnom ohľade si robilo nárok byť rovnocenným partnerom väčšej košickej štátnej nemocnice a v prípade potreby ju aj zastúpiť. Preto sa v plánoch rátalo aj s pavilónom pre choromyselných, ktorý by využívali aj obyvatelia bývalej abovskej župy – košického regiónu.¹⁴ Predpokladaná investičná suma bola opäť najväčšou prekážkou predstáv zastupiteľov mesta Prešov. Pôvodný rozpočet stavby sa navýšil, mestu sa nepodarilo zaistiť potrebné prostriedky na stavbu a navyše dochádzalo k častým organizačným zmenám verejnej správy, čo komplikovalo celú organizáciu prípadnej stavby. Celý projekt sa nakoniec odložil.¹⁵

Na začiatku 30. rokov 20. storočia mala mestská nemocnica štyri oddelenia so 104 posteľami (chirurgické odd. 40 lôžok, interné odd. 20 lôžok, venericko-kožné odd. 20 lôžok, infekčné odd. 24 lôžok). Riaditeľom ostával stále MUDr. Krausz, ktorý vykonával súčasne aj funkciu primára na chirurgii. MUDr. Alexander Gallotsik bol primárom venericko-kožného oddelenia, MUDr. Elias Neumann bol poverený vedením interného oddelenia a MUDr. Alexander Gottlieb viedol infekčné oddelenie. Kurátorom nemocnice bol Bartolomej Germuška. V nemocnici vykonávalo ošetrovateľskú službu 11 rehoľných sestier rádu Božského vykupiteľa, na venerickom odd. pôsobila aj jedna svetská ošetrovateľka. Počet hospitalizovaných pacientov v nemocnici narastal. V roku 1929 to bolo 1 427 pacientov, v roku 1930 už 1 555.¹⁶ V roku 1931 bolo v mestskej nemocnici ošetrovaných 29 240 osôb a hospitalizovaných 1690 pacientov (829 mužov a 861 žien).¹⁷ Kritika na kapacitné vybavenie a hygienické pomery v nemocnici narastala. V januári 1931 sa na žalostný stav nemocnice poťažoval hlavný mestský lekár MUDr. Gallotsik: „Dokonalý kultúrny škandál. Máme 2-3 izby, do ktorých pri daždi padá voda, nemocnica je tak preplnená, že keď sa má v nej umiest-

¹⁴ ŠA PO, f. OU-PO, k. 30, č. j. 1223/24.

¹⁵ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 17/1947, Historický prehľad vývoja štátnej nemocnice v Prešove; ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 10/1934, Stanovené smernice Okresnej verejnej nemocnice v Prešove.

¹⁶ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 7/1931, Rozpočet verejnej nemocnice mesta Prešov na rok 1932.

¹⁷ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 7/1931, Výročná správa mestskej verejnej nemocnice v Prešove za rok 1931.

*niť ťažký nemocný, ľahký pacient sa musí doslova vystáňovať na ulicu, aby ten druhý dostal miesta. A k tomu ešte na dvoch posteliach ležia i traja!*¹⁸Narastajúci počet hospitalizovaných signalizoval nutnosť nových priestorov. Bolo to už v čase, kedy sa myšlienka realizácie stavby novej nemocnice posunula výrazne dopredu.

Snahy o presadenie myšlienky vybudovania nového nemocničného areálu sa preniesli na politickú pôdu a stali sa jedným z hlavných cieľov politických zástupcov šarišského regiónu v 20. rokoch 20. storočia. V jej druhej polovici sa regionálnym politikom konečne podarilo presadiť túto myšlienku apo dvojročných prípravách bol dňa 28. 10. 1928 položený základný kameň novej nemocnice ako hlavný symbol k pamiatke vzniku ČSR. Pozemok na stavbu bol určený v lokalite Táborisko.¹⁹ Okresný zdravotný referent MUDr. Zigmund Grosswirth trval na tom, aby kapacitne bola nemocnica určená pre 200 pacientov a rozdelená na tri hlavné oddelenia (interné, chirurgické, kožno-venerické, infekčné by bolo akými pododdelením interného odd.).²⁰

6. júna 1930 bol okresným zastupiteľstvom schválený investičný rozpočet. Podľa neho si výstavba mala vyžadovať sumu 10 571 576 Kč.²¹ Celkový investičný náklad sa nakoniec vyšplhal na 11 184 700 Kč.²² Najväčšiu finančnú záťaž malo znášať mesto. Pre stavbu vyčlenilo 1,5 mil. Kč. Krajský úrad v Bratislave poskytol príspevok 100-tis. Kč, Ministerstvo verejného zdravotníctva 300-tis. Kč a z bývalého župného fondu bolo vyčlenených 900-tis. Kč. Zvyšok tvorili pôžičky od viacerých peňažných ústavov. Najviac v tejto súvislosti poskytla Zemská banka v Bratislave.²³

¹⁸ Zdravotné pomery v Prešove. In *Šariš*, 1931, roč. 2, č. 3, s. 1.

¹⁹ V marci 1931 bola uzatvorená zmluva medzi mestom Prešov a Okresným úradom v Prešove, podľa ktorej úlohu vybudovať nemocnicu prebral okres. Mesto Prešov sa v prospech stavby vzdalo svojich pozemkov ležiacich v tejto lokalite a finančnej sumy 1,5 mil. Kč. Zmluvu schválil Krajský výbor reprezentovaný krajským prezidentom Jozefom Országhom. ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 7/1931, Zmluva o zriadení Okresnej verejnej nemocnice medzi mestom a okresom Prešov. Schválenie zmluvy o zriadení okresnej verejnej nemocnice.

²⁰ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 6/1930, Správy k výstavbe - technická, lekárska, účtovnícka.

²¹ Pozemky si vyžiadali investíciu 799 860 Kč, vyhotovenie projektových plánov 332 000 Kč, stavebné náklady (materiál a realizácia) 7 148 800 Kč, vybavenie nemocnice 860 044,50 Kč, rôzne poplatky 57 276 Kč, a ďalšie rôzne výdaje (pôžičky a nepredvídané výdaje) 1 373 596 Kč. ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 6/1930, Správy k výstavbe - technická, lekárska, účtovnícka.

²² ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 17/1947, Historický prehľad vývoja štátnej nemocnice v Prešove.

²³ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 7/1931, Prehľad o financovaní stavby.

Stavba bola začatá v septembri 1931 a realizovala ju stavebná firma V. Nekvasil z Prahy. Napriek tomu, že prešovskí mestskí a okresní politickí reprezentanti museli viackrát intervenovať vo viacerých peňažných ústavoch pre získanie ďalších úverov na pokračovanie stavby, v priebehu roku 1934 sa dokončovali inštalácie strojov do práčovne, žehliarne, vybavenie operačnej sály, kuchyne i dokončenie osvetlenia. Na konci roku bola nemocnica pripravená na prevádzku.²⁴Nemocničný areál bol budovaný v prvej polovici 30. rokov 20. storočia, v čase, kedy Československá republika musela naplno čeliť hospodárskej kríze. Zamestnávaním miestnych robotníkov a remeselníkov sa však aj vďaka výstavbe nemocnice aspoň čiastočne darilo znižovať nezamestnanosť východoslovenského regiónu, zasiahnutého vo veľkej miere krízou. Výstavbou kapacitne veľkej nemocnice určenej pre širší región východného Slovenska sa mal posilniť aj ekonomický ráz mesta Prešov.²⁵

Slávnostné otvorenie nemocnice sa uskutočnilo 5. mája 1935, no spre-vádzkovaná bola už od decembra 1934.²⁶Názov Okresná verejná nemocnica T. G. Masaryka mohla nemocnica používať na základe súhlasného telegramu od prezidenta republiky zo 4. mája 1935.²⁷Veľké oslavy začali slávnostným zasadnutím okresného výboru, ktorého sa zúčastnili viacerí predstavitelia verejného života (zástupcovia úradov, škôl, cirkví, okolitých obcí, okresov a nemocníc, lekári a za vojenskú posádku gen. Beránek).²⁸

Areál novej Okresnej verejnej nemocnice pozostával zo siedmich budov. Hlavný pavilón zastrešoval tri hlavné oddelenia: chirurgické, interné a kožno-venerické. Infekčný pavilón bol určený pre hospitalizáciu infekčných a tuberkulózných pacientov. Tretou budovou bola hospodárska budova. V nej sa nachádzala kuchyňa, chladiareň, prijímacia kancelária lekára, ubytovňa pre kuchynský personál, byt a kancelária správcu nemocnice. Štvrtým objektom bola kotoľňa prepojená so skladom paliva, práčovňou a žehliarňou. Piata budova bola určená pre tri byty pre personál, garáž pre sanitné auto a maštal' pre zvieratá. Súčasťou nemocničného komplexu bola aj budova prosektúry a dezinfekčnej stanice spojená s obradnou sieňou. Poslednou samostatnou budovou bola vrátnica spolu s bytom pre

²⁴ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 17/1947, Historický prehľad vývoja štátnej nemocnice v Prešove.

²⁵ LIESKOVSKÝ, Rudo. Naša nová nemocnica. In *Šariš*, 1935, roč. 6, č. 1, s. 5.

²⁶ Nemocnica začala svoju dočasnú prevádzku 6. decembra 1934. Riadny chod bol začatý až po udelení práva verejnosti. To bolo Okresnej nemocnici v Prešove schválené 14. decembra 1934 na zasadnutí vlády Československej republiky. ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 10/1934, Stanovené smernice Okresnej verejnej nemocnice.

²⁷ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 11/1935, Zápisnica z neočakávanej revízie Okresnej verejnej nemocnice v Prešove z 12. 12. 1935.

²⁸ Slávnostné otvorenie Masarykovej nemocnice v Prešove. In *Šariš*, 1935, roč. 6, č. 19, s. 1.

vrátnika. Ubytovňa ošetrovateliek z Radu vykupiteľiek bola umiestnená v hlavnom pavilóne.²⁹

Personál novej nemocnice bol zvolený a odsúhlasený Krajským úradom v Bratislave. Tvorili ho: MUDr. Belo Krausz (riaditeľ nemocnice a primár chirurgického odd.), MUDr. Oskár Nemeč (primár interného oddelenia), MUDr. Alexander Gallotsik (primár kožno- venerologického oddelenia), MUDr. DionýsMajdák, MUDr. Oskár Stern, MUDr. Vladimír Daňko (sekundárni lekári), Rudolf Lieskovský (správca nemocnice), Bartolomej Germuška (kontrolór), František Daniš, Ján Kručay a Emma Ďurašková (kancelárski pomocníci), Viliam Gally (hlavný strojník), Vojtech Harmann (strojník), Ondrej Mathia (kurič), Štefan Polaček (vrátnik), Filip Stach (chirurgický zriadenec), Jozef Baťka (laborant), Michal Gottfried (pomocný zriadenec na oddeleniach), Jozef Marcin (pomocný zriadenec), Ján Maňkoš (pomocný domáci zriadenec), Štefan Macko (pomocný ošetrovateľ) a Margita Hrabčáková (pomocná pôrodná asistentka).³⁰ K týmto stálym zamestnancom treba prirátat zdravotné sestry, ošetrovatelky. Tie pochádzali z cirkevného rádu Dcér Božského Vykupiteľa. V prvom roku ich v nemocnici pôsobilo 24.³¹ V čase sviatkov či dovoleniek a zvlášť pri veľkom čistení nemocničného areálu sa do dočasnej služby prijímali ďalšie sily.

Okresná nemocnica v Prešove musela neustále navyšovať svoju kapacitu. Kým na začiatku v decembri 1934 disponovala 200 posteľami, tak v septembri 1936 už ich bolo 250.³² Realita nemocničnej praxe priniesla prípady, že niektoré oddelenia museli provizórne umiestňovať hospitalizovaných pacientov do miestností v suteréne či do kúpeľní,³³ na jednej posteli ležali v niektorých prípadoch aj traja detskí pacienti. Každým rokom narastal počet v nemocnici liečených pacientov. Kým v roku 1935 bolo prijatých 3 014 pacientov, tak v roku 1936 to už bolo 3 809 a v roku 1937 až 4 294 pacientov.³⁴

Počas štyroch rokov existencie Okresnej verejnej nemocnice v Prešove sa na jednotlivých oddeleniach nemenilo vedenie. Chirurgické mal na starosti primár MUDr. Belo Krausz, kožno-venerické primár MUDr.

²⁹ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 6/1930, Správy k výstavbe - technická, lekárska, účtovnícka.

³⁰ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 10/1934, Zápisnica 1. zasadnutia Nemocničnej komisie zo 7. 12. 1934.

³¹ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 12/1936, Správa o činnosti nemocnice za rok 1935.

³² ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 12/1936, Zápisnica napísaná o revízii Okresnej verejnej nemocnice v Prešove zo 17.-19. 9. 1936.

³³ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 11/1935, Zápisnica z neočakávanej revízie Okresnej verejnej nemocnice v Prešove z dňa 12. 12. 1935.

³⁴ LIESKOVSKÝ, Rudo. Tri roky okresnej verejnej nemocnice T. G. Masaryka v Prešove. In *Šariš*, 1938, roč. 9, č. 12, s. 2.

Alexander Gallotsik a interné oddelenie (pod jeho správu patrila aj infekčný pavilón) primár MUDr. Oskár Nemeč. Na začiatku fungovania mala nemocnica troch sekundárnych lekárov: MUDr. DionýsMajdák, MUDr. Aladár Daňko, MUDr. Oskár Stern (toho v decembri 1935 vystriedal MUDr. Vladimír Lastovecký).³⁵

S postupným nárastom počtu pacientov a lekárskeho výkonu vedenie nemocnice navrhovalo zvýšiť počty interných zamestnancov lekárov. V roku 1937 došlo v lekárskej obsadení nemocnice k čiastočným zmenám. MUDr. Dionýs Majdák získal funkciu asistenta hlavného chirurga a miesta dvoch sekundárnych lekárov obsadili MUDr. Alexander Karpáti a MUDr. Brána Marečková.³⁶ V júli 1937 pribudol ďalší sekundárny lekár MUDr. Martin Kirchknopf.³⁷ Na konci roka 1937 bol okresným zastupiteľstvom v Prešove schválený MUDr. Tomáš Sadloň za chirurgického asistenta a MUDr. Ladislav Kyselý za sekundárneho lekára na kožnom oddelení.³⁸

Pri nedostatku lekárov boli do nemocnice prvolávaní externisti. Hlavne v čase dovolení či práceneschopnosti ordinovali v nemocnici prešovskí mimonemocniční lekári. Do nemocnice boli častejšie povolávaní napr. MUDr. Elena Mayerová (na žiadosti rodičov k deťskými pacientom)³⁹, MUDr. Štefan Kisoczy (chirurgia)⁴⁰, MUDr. AldánNeuwirth (patologické pôrody)⁴¹, MUDr. Alexander Friedmann (operácie mandlí), MUDr. Dezi-der Lefkovits (operácie – zástup MUDr. Majdáka)⁴², MUDr. Emanuel Jo-zef Neugröschl. (urológia).⁴³

³⁵ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 11/1935, Zápisnica z neočakávanej revízie Okresnej verejnej nemocnice v Prešove z dňa 12. 12. 1935.

³⁶ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica napísaná o revízii Okresnej verejnej nemocnice v Prešove, prevedenej Okresnou nemocničnou komisiou v dňoch 23. a 24. 3. 1937.

³⁷ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica napísaná o revízii Okresnej verejnej nemocnice v Prešove, prevedenej Okresnou nemocničnou komisiou v dňoch 21.–26. 7.1937.

³⁸ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica zo zasadnutia Nemocničnej komisie z 10. 12. 1937.

³⁹ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica zo šetrenia Okresného úradu v Prešove v Okresnej verejnej nemocnici v Prešove zo dňa 9. 3. 1937.

⁴⁰ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica zo šetrenia Okresného úradu v Prešove v Okresnej verejnej nemocnici v Prešove zo dňa 9. 3. 1937.

⁴¹ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica zo šetrenia Okresného úradu v Prešove v Okresnej verejnej nemocnici v Prešove zo dňa 9. 3. 1937.

⁴² ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica zo šetrenia Okresného úradu v Prešove v Okresnej verejnej nemocnici v Prešove zo dňa 9. 3. 1937.

⁴³ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica zo šetrenia Okresného úradu v Pre-

Ako externisti, teda evidovaní ako dočasní, boli v nemocnici zamestnaní napr. MUDr. Magda Steinbergerová, MUDr. František Pollák, MUDr. Pavel Weiszer, MUDr. Július Gazoň.⁴⁴ V septembri 1938 boli ako externisti schválení dvaja konziliárni lekári: MUDr. Anton Fritš (pre gynekologické záležitosti – izbu mal umiestnenú na chirurgickom odd.) a MUDr. Ludovít Murtina (pre pediatriu – umiestnený na internom odd.).⁴⁵

V nemocnici mohli, hlavne počas prázdnin, vykonať svoju prax aj študenti medicíny. Nemocničná komisia trvala na tom, aby boli prijímaní len tí, ktorí majú absolvovaných minimálne 6 semestrov. V rovnakom čase mohli byť v nemocnici umiestnení maximálne 5 medicí a prax mohli vykonávať maximálne 3 mesiace.⁴⁶

Politické udalosti z jesene 1938 (Viedenská arbitráž) priniesli Okresnej nemocnici v Prešove novú úlohu. Stala sa z nej po strate Košíc centrálna-zabezpečovateľka zdravotnej starostlivosti na východe krajiny. Rozrástla sa o očné, gynekologické, ortopedické, detské, röntgen-terapeutické oddelenia a zubnú ambulanciu. Celkovo počas vojny tak nemocnica disponovala 8 oddeleniami a 350-400 lôžkami. Po zániknutí okresnej samosprávy 31. 12. 1939 nemocnicu prevzala Šarišsko-zemplínska župa a pôsobila ďalej pod menom „Župná verejná nemocnica v Prešove“. Od 13. septembra 1940, kedy ju do svojej správy prevzala Slovenská republika, zmenila názov na „Štátna nemocnica v Prešove“.⁴⁷

Okresná verejná nemocnica T. G. Masaryka patrila medzi ústredné zdravotnícke zariadenia na východe Slovenska v druhej polovici 30. rokov 20. storočia. Aj napriek viacerým ťažkostiam, hlavne finančného charakteru, sa jej podarilo udržať štandard spoľahlivého nemocničného zariadenia s kvalitným personálnym obsadením. Svojou činnosťou zabezpečovala zdravotnú starostlivosť nielen pre obyvateľstvo príslušného regiónu a až politicko-správne zmeny spôsobili jej pretransformovanie, resp. zmeny názvu a pokračovateľkami sa stali najskôr župná, neskôr štátna nemocni-

šove v Okresnej verejnej nemocnici v Prešove zo dňa 9. 3. 1937.

⁴⁴ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 12/1936, Zápisnica napísaná o revízii Okresnej verejnej nemocnice v Prešove, prevedenej Okresnou nemocničnou komisiou v dňoch 17.-19. 9. 1936; ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica napísaná o revízii Okresnej verejnej nemocnice v Prešove, prevedenej Okresnou nemocničnou komisiou v dňoch 23. a 24. 3. 1937; ŠAPO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 13/1937, Zápisnica napísaná o revízii Okresnej verejnej nemocnice v Prešove, prevedenej Okresnou nemocničnou komisiou v dňoch 21.-26. 7. 1937.

⁴⁵ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 14/1938, Zápisnica zo zasadnutia Nemocničnej komisie z 19. 9. 1938.

⁴⁶ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 14/1938, Zápisnica zo zasadnutia Nemocničnej komisie z 29. 4. 1938.

⁴⁷ ŠA PO, f. OVN-PO, k. 3, č. j. 16/1944, Správa o činnosti nemocnice.

ca. Pôvodný nemocničný areál z 30. rokov 20. storočia sa do prítomnosti rozrástol o nové priestory (budovy) a sídli na jeho ploche Fakultná nemocnica s poliklinikou Jána Adama Reimana Prešov.

From the history of health care in Prešov – The District Public Hospital of T. G. Masaryk

The District Public Hospital of T. G. Masaryk in Prešov was built in the mid-30s of the 20th century. Its predecessor was the old City Public Hospital providing health care in the city from the second half of the 19th century. The new hospital became the main medical facility in the Šariš region; and, after the political and administrative changes in 1938 (Vienna Arbitration and the Loss of the City of Košice), also the Central Public Hospital in the East of Slovakia. In its beginnings, it was not one of the largest hospitals in Slovakia, but thanks to the equipment and high-quality personnel it was among the most modern hospitals in the country. It had three main wards: surgery, internal medicine, and dermatology and venereology. The infectious diseases ward was also located in the hospital area, and it was designated for the hospitalization of patients diagnosed with infectious diseases and tuberculosis. Regarding the capacity, it was designed to a maximum of 200 beds; however, the hospital practice showed that the number of beds was insufficient and had to be increased each year. The medical staff increased only slowly. Among the most prominent figures of this period were Dr. Belo Krausz (also the director of the hospital), Dr. Alexander Gallotsik (a venereologist), or Dr. Oscar Nemeč (an internist). The current iteration of the District Public Hospital is Ján Adam Reiman Medical Faculty Hospital and Polyclinic located in the original, yet expanded area.

PhDr. Peter Koval', PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

DVE MESTÁ, JEDNA VÝSTAVA. ÚLOHA VÝCHODOSLOVENSKÉHO MÚZEA V KOŠICIACH NA VÝSTAVNÝCH AKTIVITÁCH V PREŠOVE V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Ján Kovačič

Predložený príspevok sa venuje angažovaniu sa Východoslovenského múzea v Košiciach na výstavných aktivitách v Prešove v období prvej Československej republiky. Organizovanie kultúrnych akcií patrilo v danej dobe medzi významný faktor upevňovania československej štátnosti a pozdvihnutia národno-kultúrneho povedomia obyvateľov východného Slovenska. Východoslovenské múzeum v Košiciach, ktoré sa v medzivojnovom období stalo popredným umeleckým centrom vo východnej časti republiky, sa pod vedením riaditeľa JUDr. Josefa Poláka snažilo niektoré výstavy konané na jeho pôde reprízovať aj na pôde susedného mesta Prešov.

Ukončenie prvej svetovej vojny a „dlhého“ 19. storočia vytvorilo predpoklad pre vznik nových nástupníckych štátov na troskách bývalej habsburskej monarchie. Táto rozsiahla zmena ovplyvnila nielen geopolitickú situáciu v stredoeurópskom regióne, ale aj hospodárske, spoločensko-politické a v neposlednom rade aj kultúrne pomery v novovzniknutej Československej republike. Pre agrárny a kultúrne zaostalý východ Slovenska bol rok 1918 impulzom k pozdvihnutiu národného vedomia a kultúry, ktoré nemali v čase existencie monarchie žiadnu šancu na vlastný vývoj. V ére prvej Československej republiky (ďalej len ČSR), teda v dobe, keď na východe štátuchýbali vysokoškolské či vedeckovýskumné inštitúcie, zastávalo najvýznamnejšie miesto Východoslovenské múzeum v Košiciach (ďalej len VSM). S touto inštitúciou je nerozlučne späté meno jej riaditeľa JUDr. Josefa Poláka (1886 – 1945), českého právnicka židovského

pôvodu, ktorý v kultúrnych dejinách východnej časti republiky v medzivojnovom období zohral najvýznamnejšiu úlohu. Na východ Slovenska sa J. Polák dostal ako dôstojník československého vojska a 7. marca sa ujal funkcie správcu bývalého Hornouhorského Rákociho múzea, ktoré bolo premenované na Štátne Východoslovenské múzeum.¹ V roku 1921 prevzalo múzeum do svojej správy Ministerstvo školstva a národnej osvety oficiálne ho premenovalo na Východoslovenské múzeum v Košiciach, čím sa VSM stalo prvým a na dlhú dobu aj jediným štátnym múzeom v ČSR.² Polák, ktorý sa netajil svojim ambicióznym plánom vytvoriť z Košíc významné umelecké centrum, usporiadal v medzivojnovom období vo VSM podľa našich výpočtov 216 výstav.³ Bol si vedomý toho, že pre väčšinu výtvarných umelcov predstavuje zisk z predaja umeleckých diel jediný, v lepšom prípade, jeden z mála príjmov, a preto sa usiloval aj o komerčný úspech výstav VSM, ktoré tak boli v drvivej väčšine predajné. Aj kvôli jeho snahe pomôcť umelcom, ktorí sa často nachádzali v zlej ekonomickej situácii, no aj z dôvodu upevňovania tzv. kultúrnej jednoty, resp. ideológie československej štátnosti formou prezentácie aktuálnej umeleckej tvorby v ČSR a prekonávania národnostných bariér, sa riaditeľ VSM snažil niektoré výstavy usporiadané na pôde košického múzea preniesť aj do susedného Prešova.

JUDr. Josef Polák, 30. roky 20. storočia.
Zdroj: Fond historickej a umeleckej fotografie
Východoslovenského múzea v Košiciach

-
- ¹ DUCHOŇ, Jozef (Ed.). *Východoslovenské múzeum v Košiciach. Sprievodca jubilejnou výstavou a dejinami múzea*. Košice : Východoslovenské múzeum, 2002, s. 29.
 - ² J. Polák bol od roku 1919 správca VSM. Do funkcie riaditeľa bol vymenovaný až v roku 1926. VESELSKÁ, Magda. *Muž, ktorý si nedal pokoj. Katalóg výstavy*. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2005, s. 27-28.
 - ³ Posledná výstava z tohto obdobia, ktorej katalóg je vo VSM k dispozícii, má poradové číslo 215. Bližšie pozri: A „Szlovenszkóiképzóművészet1938”. Košice : Východoslovenské muzeum v Košiciach, 1938. 16 s.

Dejinám výtvarného umenia v Prešove v nami sledovanom období doposiaľ nebola v slovenskej historiografii venovaná väčšia pozornosť. Za jediný významnejší počin týkajúci sa našej problematiky môžeme považovať publikáciu od dlhoročného pracovníka Východoslovenskej, resp. Krajskej galérie v Košiciach, PhDr. Imricha Groška, *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*, ktorá vyšla v Košiciach v roku 1973. Na základe výsledkov výskumu I. Groška tak môžeme predpokladať, že sa za prvej ČSR uskutočnilo v Prešove 32 výstavných podujatí umeleckého charakteru, z ktorých na necelých desiatichistotu mierou participovalo aj VSM v osobe Dr. Josefa Poláka, resp. tieto výstavy putovali z VSM do Prešova.⁴ V tomto období v meste neexistovala galéria, ani múzeum, na základe čoho museli iniciatívu na organizáciu výstav vyvinúť rôzne spolky, zberatelia a nadšenci, verejní činitelia i samotní umelci. Aj keď sú informácie k jednotlivým výstavným podujatiam viac či menej kusé, budeme sa v tomto príspevku venovať tým, ktoré sme považovali za najvýznamnejšie, resp. ku ktorým sa nám zachoval použiteľný materiál. Okrem slovenskej dobovej tlače zastúpenej košickým denníkom s pôsobnosťou pre celú východnú časť republiky, *Slovenským východom*, a prešovským týždenníkom *Šariš*, vychádzajúcim v 30. rokoch minulého storočia, sa budeme opierať aj o vybrané archívne dokumenty Východoslovenského múzea v Košiciach z nami sledovaného obdobia. V predloženom príspevku sa tak na základe dostupných informácií pokúsime skompletizovať prehľad výstavných podujatí v Prešove v medzivojnovom období, na ktorých sa vo väčšej či menšej miere angažovalo Východoslovenské múzeum v Košiciach.

Prvým výtvarným podujatím, preneseným z Košíc do Prešova, bola výstava združenia českých umelcov – grafikov – Hollar, ktorú usporiadal Miestny odbor Československej besedy v Prešove. Výstava bola sprístupnená vo veľkej sále župného domu od 6. júna 1920 a návštevníci mali možnosť zhliaďnúť 159 umeleckých diel od 25 autorov ako Hugo Böttinger, Jan Konůpek, Antonín Majer, Max Švabinský, Jaromír Stretti-Zamponi, Tavík František Šimon, Vladimír Silovský, Jan Charles Vondrouš a ďalší.⁵ Výstava bola od 22. apríla do 1. júna 1920 sprístupnená vo VSM (predtým ešte v Prahe), kde zožala veľký úspech, čo sa týkalo návštevnosti i predaja umeleckých diel.⁶ Samotné české grafické umenie na čele s M.

⁴ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 65 – 73.

⁵ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 65.

⁶ Vo Východoslovenskom muzeume... In: *Slovenský východ*, roč. II, 23. 4. 1920, č. 93, s. 2-3.

Švabinským sa tešilo veľkej podpore aj v zahraničí, preto Polák využil túto príležitosť na prezentáciu tvorby umelcov zo spolu Hollar, ktoré nieslo svoj názov podľa popredného barokového českého grafika (rytca a kresliara) 17. storočia, Václava Hollara.⁷ Toto združenie bolo založené v roku 1917 a jeho predsedom bol T. F. Šimon. Výstava bola sprístupnená do konca júna a v deň jej otvorenia bola v periodiku *Šarišské hlasy* uverejnená krátka správa, kde okrem iného napísali: „Táto prvá československá výstava v Prešove iste upúta pozornosť miestneho i vidieckeho obyvateľstva. Upozorňujeme na ňu najmä našich čitateľov z vidieku, ktorým sa tu dáva príležitosť prizrieť krásne obrazy, ktoré zriedka možno vidieť.“⁸

Eugen Krón: Priečelie Rákocziho domu v Prešove, 1925. Zdroj: Zbierkový fond Východoslovenskej galérie v Košiciach

Z košického denníka *Slovenský východ* sa dozvedáme podrobnejšie informácie, napr. že výstava bola nainštalovaná prof. Šourekom a Strakom na improvizovaných podstavcoch a priestor sály bol maximálne využitý. Za negatívny prvok výstavy bolo vnímané osvetlenie, ktoré bolo nedostatočné. Kvalita vystavených diel však bola hodnotená veľmi vysoko a samotná výstava mala za cieľ „propagovať medzi pomaďarčeným obecnstvom československé umenie.“ Všetky vystavené diela boli na predaj v hodnote 30 – 150 Kč a po piatich dňoch od otvorenia sa predalo 6 umeleckých diel. V závere správy autor ešte poukázal na potrebu propagácie výstavy. „Podľa dosavádnej návštevy súdiac, nevie o nej nikto.“⁹ Na základe informácie z posledného dňa výstavy sme zistili, že návštevnosť výstavy

⁷ *Výstava sdruženia českých umelcov grafikov HOLLAR. Katalóg výstavy.* Košice : Východoslovenské muzeum v Košiciach, 1920, s. 8.

⁸ *Výstava českej grafiky.* In: *Šarišské hlasy*, roč. 2, 6.6.1920, č. 23, s. 2.

⁹ *Výstava českej grafiky v Prešove.* In: *Slovenský východ*, roč. II, 11. 6. 1920, č. 131, s. 4.

bola veľmi nízka, čo bolo dávané za vinu organizátorom, teda vedeniu Miestneho odboru Československej besedy v Prešove.¹⁰

V roku 1920 bola do Prešova z VSM prenesená ešte jedná výstava, a to menej známeho budapeštianskeho rodáka, karikaturistu Lászlóa Fodora (1896 – 1945), ktorá bola otvorená v budove starého kolégia koncom júla 1920. Vystavené boli prevažne maliarske a grafické práce.¹¹ Žiaľ v dobovej tlači absentujú akékoľvek významnejšie informácie o výstave tohto maďarského umelca.

Koncom roku 1921 začal Dr. Polák vyjednávať výstavu aj so Spolkom výtvarných umelcov Mánes v Prahe. Výstava vo VSM bola predbežne dohodnutá na máj 1922 s tým, že odtiaľ mala byť posunutá do Prešova a niektorých kúpeľných miest.¹² K jej realizácii však už nedošlo. Začiatkom roku 1922 oslovil Polák listom Dr. Emila Svobodu zo smíchovskej radnice v Prahe, v ktorom zdôrazňoval, že vo VSM zoznamuje publikum s vrcholnou českou kultúrou. Tentokrát mal záujem o výstavu Klubu výtvarných umelcov Aleš z Brna. Nakoniec bol dohodnutý termín výstavy na polovicu mája 1923 s tým, že výstava poputuje ďalej do Prešova. Odtiaľ im však na listy neodpovedali a ako napísal Dr. Polák: „*poměryjsou tu ve všechměstech prapodivné, že lidé (to seví, že i naši) ani na dopis, kterýse jen kulturydotýká, neodpovídají*“¹³ Výstava bola v Košiciach realizovaná v lete roku 1923, no žiaľ, do Prešova sa už nedostala.

V dňoch 5. – 8. júla 1923 (vo VSM v apríli 1923) usporiadal pražský umelecký závod J. Ročák & spol. vo veľkej dvorane Čierneho orlavýstavu spojenú s predajom obrazov (Josef Ullman, Vlaho Bukovac, Josef Koudelka, Max Švabinský, Joža Uprka, Karel Šimůnek, Tavík František Šimon a ďalší).¹⁴ Umelecké diela táto firma predávala aj na splátky. Vstup do tejto predajnej výstavy bol bezplatný a teda dostupný aj širšej vrstve obyvateľstva, ktorá sa tak mohla zoznámiť so súdobým českým umením.¹⁵ V Košiciach táto firma organizovala predajné výstavy pravidelne. Čo sa týka Prešova, o ďalšej výstave nemáme žiadne zmienky.

¹⁰ Výstava grafiky v Prešove... In: *Slovenský východ*, roč. II, 19. 6. 1920, č. 138, s. 3.

¹¹ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 66.

¹² Archív Východoslovenského múzea v Košiciach (ďalej len Archív VSM), k. 44, č. j. 403/921.

¹³ Archív VSM, k. 45, č. j. 64-70/922, 302/922.

¹⁴ Výstava obrazov v Košiciach. In: *Slovenský východ*, roč. V, 1. 4. 1923, č. 76, s. 3.

¹⁵ Výstava umeleckých obrazov v Košiciach. In: *Slovenský východ*, roč. V, 7. 4. 1923, č. 80, s. 4.

Začiatkom decembra 1924 vystavoval vo VSM umelec Stepan Nikolajevič Uvarov- Skitalec (1848 – 1936).¹⁶ V Košiciach sa vernisáže jeho výstavy zúčastnilo množstvo predstaviteľov mesta a rôznych osobností, čo len svedčilo o dôležitosti tohto umelca.¹⁷ V Prešove sa jeho výstava uskutočnila v dňoch 29. decembra 1924 – 5. januára 1925 v budove starého kolégia.¹⁸ Tento významný učiteľ kreslenia a pedagóg počas svojho turné po Slovensku v roku 1924 vystavoval kresby vytvorené čínskym tušom. Jednalo sa predovšetkým o krajinárske motívy zachytené priamo v plenéri, čo v jeho podaní pôsobilo až „dojmom fotografickej vernosti.“ Tieto romanticky ladené motívy stvárnňovali predovšetkým umelcov rodný Kaukaz (autor pochádzal z gruzínskeho Tiflisu) a pobrežie Čierneho mora, no vystavené boli aj jeho práce z Tatier, ktoré kreslil priamo v našich veľhorách počas zimného obdobia. V tlači o tom napísali: „Je skutočne obdivuhodné, že starec temer 78-ročný má odvahu na lyžiach pustiť sa do tatranských kopcov, aby ich zvečnil svojou obratnou rukou realistického umelca a predostrel verejnosti k poteche i poučeniu.“ Na výstave sa významnou mierou podieľal aj ruský emigrant, básnik Nikolaj Mazurkevič,¹⁹ ktorý práve v roku 1924 pricestoval do Košíc.²⁰

V tejto chvíli si dovoľím krátku odbočku od výstavných aktivít v Prešove a zmienim sa o niektorých iniciatívach Josefa Poláka súvisiacich s kultúrnymi dejinami Prešova. Riaditeľ VSM sa počas svojho pôsobenia veľmi často stretával s umelcami, prakticky bol súčasťou umeleckej society

¹⁶ Uvarov-Skitalec pochádzal z ruskej šľachtickej rodiny a do roku 1917 pôsobil ako profesor na umeleckej akadémii v Petrohrade. Počas rusko – poľskej vojny prednášal v tle ruskej armády. Pri útoku na Varšavu bol pravdepodobne zajatý Poliakmi a väznený vo Varšave, odkiaľ ušiel a v roku 1921 prišiel do ČSR. Prímeno Skitalec – pútnik, umelec, cestovateľ, si dal Uvarov už v Rusku, čo malo charakterizovať spôsob jeho života. Často totiž navštevoval ruské, neskôr aj československé mestá, v ktorých prednášal a predával svoje obrazy. Do roku 1924 žil v Prahe a v tomto roku usporiadal sériu výstav po celom Slovensku. Mimo toho vyvíjal aj aktívnu prednáškovú činnosť týkajúcu sa ruského umenia. Počas svojho pobytu v ČSR žil dlhšie na Spiši, no nakoniec sa usadil v Banskej Bystrici, kde aj zomrel. DŽUJKO, Ján. StepanNikolajevičUvarov – Skitalec a jeho kontakty s Nikolajom Mazurkievičom. In: HARBULOVÁ, Lubica (Ed.). *Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku*. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2008, s. 109-110.

¹⁷ Výstava maliarskych prác... In: *Slovenský východ*, roč. VI, 3. 12. 1924, č. 277, s. 3.

¹⁸ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 67.

¹⁹ Výstava tušokresieb profesora Uvarova- Skytalca. In: *Slovenský východ*, roč. VI, 12. 12. 1924, č. 284, s. 5.

²⁰ HARBULOVÁ, Lubica. Osobnosti ruskej emigrantskej komunityv medzivojnových Košiciach. In: PEKÁR, Martin. *Annales historici Presovienses*. Prešov : Univerzum, 2007, s. 270.

Ludovít Čordák v ateliéri, 1921 (Foto: Josef Polák). Zdroj: Fond historickej a umeleckej fotografie Východoslovenského múzea v Košiciach

pôsobiacej v Košiciach a dobre poznal (aj na vlastnej koži) ich väčšinou neutešenú finančnú situáciu. Usiloval sa zlepšiť ich chatrné hmotné podmienky a pokiaľ to bolo možné, vybavoval pre nich rozličné objednávky. V archíve VSM sa nám zachoval zaujímavý list Dr. Poláka adresovaný Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe, pravdepodobne zo dňa 31. augusta 1925, v ktorom riaditeľ poukazuje na veľkú biedu, v ktorej žijú košickí umelci. „*Zejména starý Csordák a E. Kron, oba otcovérodin, trpí v pravém slova smyslu hladem.*“ V liste Dr. Polák prosil ministerstvo o poskytnutie určitej sumy, aby im mohla byť pod zámienkou objednávky pre múzeum vyplatená nejaká pomoc. L. Čordák by podľa neho mohol pokračovať vo svojich obrazoch východoslovenských zrúcanín, ktorých kolekciu už múzeum má a tiež Krón, ktorý už pre múzeum nakreslil detailné kresby východoslovenských pamätihodností, by mohol pokračovať v práci. List končí vetou: „*Podepsaná správa dovoluje si snažneprositi za povolení nějakéčásky, aby osud těchto umělců byl alespoň zmírněn a aspoň od nejhoršího byli uchráněni.*“²¹ Ako sa dozvedáme z prehľadu o prírastkoch zbierok VSM za rok 1926, tak múzeum získalo od Čordáka niekoľko akvarelov a olejov pamätných miest východného Slovenska a od Króna kresby pamiatok v Prešove, Košiciach, Levoči a iných mestách.²²Z pohľadu ume-

²¹ Archív VSM, f. Josef Polák, kart. 48, č. j. 188/925.

²² Rozmnoženie zbierok východoslovenského muzea v Košiciach, *Slovenský východ*,

novedných dejín Prešova je zaujímavá osobnosť Eugena (Jenő) Króna (1882 – 1974). Tento rodák zo Sobraniec a až do svojej smrti presvedčený komunista, bol v tom čase uznávaný grafik. Do Košíc prišiel koncom roku 1920 a plánoval tu pobudnúť len niekoľko dní, no Dr. Polák ho prehovoril, aby ostal v meste a viedol tu súkromnú výtvarnú školu. Tak sa Eugen Krón v Košiciach zdržal až do roku 1928. Vo svojich kresbách z Prešova z roku 1925 sa Krón prezentuje expresívnymi pohľadmi do podjazdov, do vstupných siení s neopakovateľnými klenbami, do dvorov, interiérov s bohatou štukovou výzdobou stropu a vychodenou podlahou, na schodišťa so zdobenými hlavicami, na bohato členené priečelia domov s príznačnými štítovými atikami a renesančnými portálmi. Jeho plasticky modelované štúdie ceruzou alebo čiernou kriedou pôsobia priam maliarsky, tmavé a svetlé plochy objektov rytmizuje vrhanými tieňmi.²³ Mnohé z týchto kresieb zobrazujúce architektúru vtedajšieho Prešova sú súčasťou zbierkového fondu Východoslovenskej galérie v Košiciach.

Eugen Krón: Dvor Rákocziho domu v Prešove, 1925. Zdroj: Zbierkový fond Východoslovenskej galérie v Košiciach

Josef Polák v Košiciach nadobudol skúsenosti, ktoré dokázal uplatniť aj niekoľkokrát v širšom kontexte slovenského múzejníctva. Zásadným spôsobom sa podieľal na zakladaní, resp. formovaní dvoch slovenských múzejných inštitúcií a to Banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici (založené v roku 1927) a Židovského múzea v Prešove, ktoré bolo založené v roku 1928. Už od začiatku 20. rokov sa J. Polák poznal s čelným predsta-

roč. IX, 27. 1. 1927, č. 21, s. 2.

²³ NĚMCOVÁ, Helena – PROCHÁZKA, Miro. *Košické roky. Eugen Krón a jeho škola. Katalóg výstavy*. Košice : Východoslovenská galéria, 2012, s. 9.

viteľom budúceho múzejného spolku, Ing. Eugenom Barkányim, s ktorým ho spájal predovšetkým záujem o starožitníctvo a stavebné pamiatky. Keď bola v roku 1928 pri stavebných úpravách v jednom z obytných domov odkrytá bývalá židovská modlitebňa, telefonovali predstavitelia prešovskej židovskej obce Dr. Polákovi do Košíc. Polák bol zaangažovaný nielen do záležitostí okolo úpravy vhodného objektu a vybudovaniu múzea, ale pomáhal Barkányimu aj s vytvorením zbierkotvorného programu a budúcou propagáciou. Zároveň sa s snažil pre prešovské múzeum získať finančnú podporu od štátnych inštitúcií a dokonca aj od MŠANO, aby mohol do Prešova deponovať také zbierkové predmety VSM v Košiciach, ktoré svojou profiláciou skôr prináležali prešovskému židovskému múzeu.²⁴ Vráťme sa však v k výstavným podujatiam.

Jedným z najvýznamnejších protagonistov okruhu tzv. košickej moderny, resp. avantgardy, bol maliar - autodidakt, Konštantín Bauer (1893 – 1928). V radoch predstaviteľov košického okruhu a v kontexte slovenského medzivojnového výtvarného umenia mu patrí osobitné miesto. Jeho maliarske dielo je späté s dobovými sociálnymi tendenciami európskeho umenia 20. rokov minulého storočia. Dôsledky prvej svetovej vojny doznievajúce vo vedomí ľudí, októbrová revolúcia v Rusku a následné revolučné hnutia v Európe, sociálne rozpory doby a nárast chudoby v mestách i na vidieku, to všetko bolo objektom záujmu tohto sociálne orientovaného humanistu. Jeho predčasne ukončený život na následky pľúcnej tuberkulózy v roku 1928 mu nedovolil zavítať do Prešova.²⁵ Stalo sa tak až rok po jeho smrti, kedy bola z VSM do Prešova prenesená posmrtná výstava s názvom Umelecká pozostalosť Konštantína Bauera. Obe výstavy, v Košiciach i v Prešove, otvoril Josef Polák a bol k nim vydaný aj katalóg. Výstava v Prešove bola sprístupnená v malej dvorane Čierneho orla v termíne od 7. do 28. októbra 1929. V katalógu môžeme nájsť zoznam 59 vystavených diel z rokov 1918 – 1928.²⁶ Okrem staršej tvorby na nej boli prezentované aj olejomaľby a kresby z posledných 4 rokov života autora.²⁷ Tretinu vysta-

²⁴ VESELSKÁ, Magda. *Muž, ktorý si nedal pokoj. Katalóg výstavy*. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2005, s. 68.

²⁵ NĚMCOVÁ, Helena; Konštantín Bauer. In: LEŠKOVÁ, Lena (Ed.). *Košická moderna*. Košice : Východoslovenská galéria, 2013, s. 232.

²⁶ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 69

²⁷ Východoslovenské Národné muzeum... In: *Slovenský východ*, roč. XI, 5. 4. 1929, č. 80, s. 3. Z denníka *KassaiUjság* sme sa dozvedeli, že jeho skorá smrť neumožnila chystanú výstavu jeho tvorby v Ernstovom múzeu v Budapešti. A halottművészgyűjtemény a kassaimuzeumkiállítótérmeiben. In: *KassaiUjság*, roč. LXXXI, 27. 4. 1929, č. 99, s. 8.

vených prác tvorili Bauerove kresby s námetmi Veľkej francúzskej revolúcie. Zvyšok diel zase približoval atmosféru košickej periferie. Vo výstave nechýbal ani Bauerov posledný obraz – Agitátor (v katalógu uvedený pod názvom Rus), ktorého výraz vzdoru v tvári zobrazenej postavy mal byť posolstvom pre tých, ktorých záujmy autor hájil svojou tvorbou.²⁸

Od 11. do 18. októbra 1930 bola vo VSM v Košiciach sprístupnená výstava maďarského maliara Károlyho Kotásza (1872 – 1941). V Prešove bola reprízovaná koncom októbra 1930 v malej dvorane Čierneho orla.²⁹ Autor, ktorý sa venoval prevažne vidieckemu motívu, študoval v Budapešti, Paríži a Mníchove. Pôsobil aj ako profesor kreslenia a umeleckého priemyslu v Budapešti. Žiaľ, akékoľvek podrobnejšie informácie o tejto výstave sú nám neznáme.

Začiatkom februára 1934 bola v *Lidových novinách* uverejnená správa, podľa ktorej dal riaditeľ VSM mestu Prešov zaujímavú ponuku. Plánoval tu usporiadať každú výstavu svojho múzea, pokiaľ mesto poskytne výstavné priestory. Nakoľko by tým mestu Prešov nevznikli žiadne výdaje, očakávala redakcia *Lidových novín*, že mestská rada návrh VSM privíta. Ako napísali, „Prešovu by se tak dostalo cenného prínosu v kulturním živote.“ Výstavy VSM by mali hneď po svojom ukončení v Košiciach putovať do Prešova a očakávalo sa, že sa to bude týkať aj série výstav súdobej európskej grafiky, ktoré v tej dobe Polák usporadúval vo VSM.³⁰

V roku 1933 kontaktoval Poláka so žiadosťou o usporiadanie výstavy umelec českého pôvodu, Jan Hála (1890 – 1959). Ten chcel vystavovať v Košiciach a následne v Prešove. Hála tak mal na pláne usporiadať dve výstavy za sebou na východe Slovenska. V tej dobe mal k dispozícii asi 30 nových olejomalieb a 60 kolorovaných kresieb rovnakej veľkosti. Riaditeľ VSM sa potešil listu od J. Hála a aj napriek tomu, že v tej dobe organizoval sériu výstav súdobej európskej grafiky, rezervoval Hálovi vo VSM celý december 1933.³¹ Výstava bola nakoniec realizovaná v druhej polovici decembra.³²

Hála, ktorý sa priateľil s riaditeľom VSM, už v Košiciach vystavoval individuálne v roku 1931 a ešte predtým so spolkom Tovarišstva výtvarných umelcov Tatran v júni roku 1926. Jednalo sa o umeleckú kolóniu z Važca

²⁸ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 21 – 21.

²⁹ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 69.

³⁰ Výstavy košického musea také do Prešova? In: *Lidové noviny*, roč. 42, 1. 2. 1934 ráno, č. 56, s. 9.

³¹ Archív VSM, k. 67/1933c, č. j. 683/933.

³² Archív VSM, k. 70/1934a, č. j. 230/934.

Ján Hála so svojim dielom *Tanec vo Važci (Muzika)* na výstave vo VSM, 1931.

Zdroj: Fond historickej a umeleckej fotografie Východoslovenského múzea v Košiciach

pod Tatrami, ktorej členovia boli Jan Hála z Važca (juhočeská Blatná 1890 – 1959 Važec), maliar a speleológ František Havránek (v roku 1922 objavil spolu s O. Húskom Važeckú jaskyňu, ktorú sprístupnili v roku 1928), pražský architekt František Hála, Viktor Hohaus, architekt Václav Jeřábek a Jaro Kučera.³³ Samotný Ján Hála je označovaný ako tvorca a vizuálny záchranca „etnografického zázraku” starého Važca spreď veľkého požiaru³⁴ v roku 1931, ktorý zničil takmer celú obec. Važec so svojim jedinečným prírodným prostredím a folklórom sa stal miestom, kde sa po prvej svetovej vojne stretávali GustavMallý, Jaroslav Augusta, Ján Hála, František Havránek, Martin Benka, Miloš Bazovský, bratia Úprkovci, Janko Alexy a ďalší. To bolo podnetom k vytvoreniu umeleckého spolku. Je potrebné podotknúť, že to bol práve J. Hála, ktorý sa z plejády maliarov Važca prejavil najvýraznejšie. Do Važca prišiel 1. augusta 1923 a tu aj zomrel. Hála štetcom zachytával každodennosť obyvateľov Važca. Spočiatku je jeho práca poznačená sociálnym akcentom, no neskôr už jeho tvorba zakotvila hlboko v rytme života podtatranskej dediny. Príznačná v jeho tvorbe bola

³³ Archív VSM, k. 49, č. j. 110/926.

³⁴ RUSNÁKOVÁ, Luba (ed.). *Tatranské listy*. Poprad : Podtatranská knižnica v Poprade, 2004, s. 7.

farebnosť ako aj lyrické tóny. Vo svojom diele odrážal naturel slovenského človeka cez umelecké stvárnenie sviatočných i všedných dní Važľanov. Spájal národný motív tatranskej prírody a ľudí do kompaktného, organického celku. Svoj mnohostranný záujem však nevyčerpal len stovkami olejomalieb, ale aj v množstve kresieb a v početných ilustráciách detských kníh, šlabikárov a čítaniek. Ilustroval knihy napr. L. N. Jégého – Adam Šangala, M. Jókaiho – Levočská biela pani, B. Němcovej – Chyža pod horami či F. Kráľa – Jano. Od roku 1975 je vo Važci inštalovaná expozícia Hálových diel v Pamätnej izbe Jána Hálu vo Važci.³⁵

Po výstave v Košiciach tak bola v Prešove usporiadaná výstava J. Hálu pod patronátom Miestneho odboru Živeny a Okresného osvetového zboru v Prešove v termíne od 18. do 25. februára 1934. V redukovanej podobe bola výstava sprístupnená v malej dvorane Čierneho orla. Oproti 94 dielam na košickej výstave, bolo v Prešove prezentovaných 64 Hálových diel (32 olejomalieb a 32 kresieb) zo života obyvateľov Važca.³⁶ Z týždenníka *Šariš* sa dozvedáme, že mestská rada dala Hálovi do nájmu priestory bezodplatne a poskytla mu aj drevo na vykurovanie.³⁷ Výstava bola v tlačirovnako ako v Košiciach značne propagovaná (reprodukcie diel, uverejnené Hálove spomienky atď.), čo mohla byť aj zásluha J. Poláka, ktorý mal na vernisáži úvodné slovo spolu s predsedkyňou Živeny, Elenou Čobrdivou. Na zahájení výstavy boli prítomní zástupcovia všetkých úradov a kultúrnych inštitúcií, čo dokazuje význam tejto udalosti. Za najvýznamnejšie diela výstavy boli považované Muzika a Važecká svadba.³⁸ V tlači bola dokonca publikovaná aj reč Dr. Poláka pri zahájení výstavy, v ktorej sa okrem iného vyjadril, že „*Hála nie je revolučná povaha, ani v živote ani v umení. Vyšiel z generácie postimpresionistickej a len zvolna krok za krokom postupuje za novými výtvarnými objavmi.*“³⁹ Výstava bola hodnotená veľmi pozitívne, zdôrazňovala sa Hálova „slovan-skosť“ i „slovenskosť“, ako aj to, že si autor našiel cestu k „*duši slovenskej dediny.*“ Kritizovaná bola opäť slabšia návštevnosť výstavy, no po hmotnej stránke sa tešila úspechu, nakoľko niektoré diela zakúpili zberatelia, firmy a dokonca aj mesto.⁴⁰ Dielo Starý važec malo mesto kúpiť za 1 000

³⁵ HYBEN, Michal (ed.). *Važec*. Martin : Osveta, 1981, s. 191 – 192.

³⁶ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 70.

³⁷ Zasadnutie mestkej rady v Prešove. In: *Šariš*, r. 5, 10. 2. 1934, č. 5, s. 1 a 4.

³⁸ Výstava ak. maliara Jána Hálu v Prešove. In: *Šariš*, r. 5, 24. 2. 1934, č. 7, s. 7.

³⁹ Z reči riad. Dr. Poláka... In: *Šariš*, r. 5, 3. 3. 1934, č. 8, s. 2.

⁴⁰ Výstava Jána Hálu v Prešove. In: *Šariš*, r. 5, 3. 3. 1934, č. 8, s. 5.

Kčs,⁴¹ no donútené nepriaznivou hospodárskou situáciou zaň zaplatilo iba polovicu požadovanej sumy.⁴²

V intenciách plánovanej spolupráce medzi VSM a Prešovom sa v roku 1934 uskutočnilo ešte jedno výstavné podujatie a to výstava na počesť 70. narodenín košického krajinára Ludovíta Čordáka (1864 – 1937). Po Košiciach bola výstava v redukovanej podobe reprízovaná aj v Prešove v starom kolégiu v termíne od 16. do 24. júna 1934. Organizačne ju mal na starosti Miestny odbor Matice slovenskej a Miestny odbor Živeny v Prešove. Vystavených bolo pravdepodobne 47 malieb a kresieb.⁴³ Ludovít Čordák patrí spolu s L. Mednyánszkym k najvýznamnejším predstaviteľom slovenskej krajinomalby prelomu 19. a 20. storočia. Ako nadaný žiak Júliusa Mařáka na Akadémii výtvarných umení v Prahe sa Čordák stal bytostným založením krajinár. Pod vedením svojho pedagóga sa orientoval na bezprostredný, realistickejší styk s prírodou a na skúmanie vzťahov svetla a atmosféry.⁴⁴ V dobovej regionálnej tlači boli výstava propagovaná formou krátkych informačných správ, no obsiahlejšiu recenziu sme nenašli. Aj keď sa jednalo o výstavu významného autora, môžeme predpokladať, že rovnako ako Hálovu výstavu v Prešove, ani túto nenavštívilo mnoho návštevníkov. Zrejme to bol len jeden z dôvodov, prečo spolupráca medzi VSM a Prešovom ďalej nepokračovala...

Posledným z podujatí, ktoré sa v krátkom časovom horizonte uskutočnili v oboch mestách, bola výstava Spolku slovenských umelcov v Bratislave. Tí vo VSM vystavovali od 24. októbra do 8. novembra 1936 a v Prešove sa táto výstava uskutočnila v mestskej čítárni v termíne od 1. do 10. januára 1937.⁴⁵ Z archívu VSM v Košiciach sa dozvedáme, že na ich výstave sa zúčastnilo 15 slovenských autorov združených v tomto najstaršom umeleckom spolku na Slovensku. Vystavené boli diela národopisné, s tematikou slovenského kraja, i plastiky. Z autorov poznáme niektoré mená napr. Ludo Križan, Jaroslav Votruba (českej národnosti), Július Koreszko, Eugen Lehotský, Alojz Struhár a Florián Milan.⁴⁶ O výstave sa nám zachovala jediná zmienka v týždenníku *Šariš*, kde bola jej organizácia ostro

⁴¹ Zasadnutie mestskej rady v Prešove. In: *Šariš*, r. 5, 24. 3. 1934, č. 11, s. 3.

⁴² GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 24.

⁴³ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 71.

⁴⁴ NĚMCOVÁ, Helena. *Ludovít Čordák (Csordák) 1864 - 1937. Katalóg výstavy*. Košice : Východoslovenská galéria, 1997, s. 3.

⁴⁵ GROŠKO, Imrich. *Výtvarné výstavy v Prešove do roku 1957*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 72.

⁴⁶ Archív VSM, k. 81/1936d, č. j. 1100/1936, 1150/1936.

kritizovaná. Doslova bolo napísané, že organizátori výstavy ukázali, „*ako výstava našich slovenských umelcov vyzerat nemá*.“ Propagovaná bola jedi-
ným plagátom v obchode so starožitnosťami a okrem niekoľkých letákov
sa o nej človek prakticky nemal šancu dozvedieť. O návštevnosti nemohlo
byť ani reči a samotné umelecké diela boli rozložené po sedadlách, bez
označenia, bez zoznamu a bez dozoru. „*Dozorca výstavy chodil po meste
a narietal, že sa neoplatí v Prešove poriadať výstavy, keď publikum také-
to podniky nenavštevuje*.“ Samotné diela boli hodnotené ako kvalitné, no
ak by sa výstava mala takýmto spôsobom opakovať, ako sa to vtedy stalo
v Prešove, „*bude to slovenským umelcom len na škodu*“, napísali v závere.⁴⁷

Aj keď v Prešove v medzivojnovom období pôsobila silná miestna
umelecká „päťka“, ktorú tvorili Aurel Balla, Mikuláš Jordán, Maximilián
Kurth, Ernest Rákosi a Július Török, rozpory, resp. rivalita medzi nimi, ako
aj absencia mladšej generácie umelcov boli jedným z faktorov, ktoré deter-
minovali neschopnosť organizovať v tomto meste za prvej ČSR pravidelné
výstavné podujatia. Prešovský výtvarný život tej doby odrážal provinčné
pomery v meste. Odkázanosť na rôzne spolky s rozdielnymi záujmami,
zberateľov či samotných umelcov nebola žiadnou zárukou kvalitnej prí-
pravy a propagácie výstav. Absencia domácej kultúrnej ustanovizne bola
citeľná a VSM nemohlo a ani nemalo ambíciu túto úlohu v Prešove suplo-
vať. Polák, ktorý sa dokázal povzniesť nad národnosťnú, jazykovú, nábo-
ženskú či politickú príslušnosť, a cudzou mu bola aj teritoriálna alebo me-
dzimestská rivalita, snažil sa realizovať niektoré výstavy VSM aj v Prešove.
Jednak kvôli zoznamovaniu prešovskej verejnosti so súdobým výtvarným
umením, jednal vždy snahu pomáhať umelcompo finančnej stránke
reprízovaním ich výstavy v inom meste, príp. niektorých kúpeľoch, kde
mohla existovať potenciálna kúpna sila. V neposlednom rade hralo úlohu
aj posilňovanie ideológie československej štátnosti, ktoré malo prostred-
níctvom československého umenia zdôrazňovať prináležitosť obyvateľov
Prešova k ČSR. Dôkazom toho boli reprízované výstavy predovšetkým
českých a slovenských umelcov.

Medzníkom v tejto jeho snahe bola načrtnutá spolupráca s mestom zo
začiatku roku 1934, no zrejme kvôli nezáujmu úradníkov, príp. samotných
spolkov, od tejto spolupráce ustalo. Ťažkosti znemožňujúce pravidelný vý-
stavný kolobeh, nulová propagácia podujatí, neexistencia organizácie ale-
bo inštitúcie, okolo ktorej by sa zoskupovali umelci či nadšenci, to všetko
signalizovalo márnú snahu riaditeľa VSM o prezentáciu vtedajšieho vý-
tvarného umenia v Prešove. V tej dobe spadala kultúrno-osvetová činnosť
predovšetkým do portfólia rôznych prešovských spolkov, no prezentácia

⁴⁷ Výstava obrazov... In: Šariš, r. 8, 15. 1. 1937, č. 2, s. 6.

výtvarného umenia pre nich predstavovala len okrajovú záležitosť. Situácia na kultúrnom poli sa síce v neskorších rokoch postupne zlepšovala, čo po druhej svetovej vojne viedlo až k založeniu Galérie výtvarného umenia v Prešove, to však už patrí do ďalšej epochy kultúrnych dejín Prešova.

Two cities, one show. The role of the East Slovak Museum in Košice in the exhibition activities in Prešov during the inter-war period

On the basis of available publications, periodicals, and archival documents, the aim of the contribution is to provide a comprehensive overview of art exhibits in Prešov, to which the East Slovak Museum in Košice has more or less participated as the most important cultural institution of eastern Slovakia in the interwar period. It was the Kosice Museum that had the function of the scientific and cultural institution in the eastern part of the republic during the inter-war period, and one of its tasks was the strengthening of the idea of Czechoslovak statehood, to which cultural events of this nature would serve. In Prešov, during the period of the first Czechoslovak Republic, several exhibitions from the Košice Museum were repeated, whose participants were predominantly Czech and Slovak artists. However, in the metropolis of Šariš region, such activities encountered a number of problems related to the organization and promotion of exhibition events. The provincial conditions in the city, the disinterest of urban officials, the small local artistic community marked by mutual controversies, the absence of an organization associating artists, all were objective reasons determining the failure of the planned art exhibitions in Prešov during the period under review. Another problem was the frequent inability to manage the event by some of the local associations initiating such activities. The above-mentioned barriers could not be overlooked even by the prolific person of Josef Polák's format, whose cultural efforts in this city were mostly nullified.

*Mgr. Ján Kovačič
Východoslovenská galéria v Košiciach*

RIEŠENIE ŽIDOVskej OTÁZKY V PREŠOVE V OBDOBÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939-1945)

Jozef Kušnir

Témou prezentovaného príspevku je riešenie židovskej otázky v Prešove s dôrazom na jeho rozsah, postupnosť, formy a špecifiká. Mesto Prešov bolo v období prvej Slovenskej republiky (1939-1945) druhým najväčším mestom v krajine a žila tu silná komunita židovského obyvateľstva. Postup orgánov verejnej správy na miestnej i regionálnej úrovni voči židovskému obyvateľstvu tu v mnohom predstihol oficiálnu politiku štátu. Razanciu antisemitickej politiky dokumentuje nielen veľký počet miestnych a regionálnych proti-židovských opatrení, ale najmä ich obsah a aplikácia v praxi. Príspevok prezentuje riešenie židovskej otázky od prijatia prvých opatrení až po začiatok židovských transportov z mesta v marci 1942.

Riešenie židovskej otázky v období existencie prvej Slovenskej republiky (1939-1945) patrí v súčasnej dobe medzi pertraktované témy slovenskej historiografie. Vďaka poznaniu a výkladu väčšieho množstva prameňov sa čoraz viac darí vnímať túto oblasť dejín komplexne a interpretovať ju objektívne, aj keď pre širokú verejnosť naďalej zostáva veľmi citlivou. Napriek tomu, že holokaust na Slovensku bol predmetom výskumu viacerých autorov a jeho rámcove vymedzenie je spracované na slušnej úrovni, nie je táto téma zďaleka vyčerpaná. Centrálne riadené riešenie židovskej otázky totiž malo rôzne podoby, prejavy, intenzitu i charakter a regionálne a miestne odchýlky a špecifiká boli často oveľa expresívnejšie než oficiálna antisemitská politika štátu. V literatúre sa objavuje názor, podľa ktorého boli Šarišsko-zemplínska župa a jej centrum mesto Prešov v protižidovskej politike najradikálnejší¹, čo má dokladať predovšetkým množstvo

¹ Napr. LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Banská Bystrica,

protižidovských predpisov prijatých na regionálnej i miestnej úrovni. Ani problematika riešenia židovskej otázky priamo v Prešove nebola dosiaľ vyčerpávajúco spracovaná, hoci sa jej priamo či okrajovo venovali viaceré monografie i odborné štúdie² a cenným zdrojom poznatkov sú aj práce memoárového charakteru od autorov pochádzajúcich prevažne zo židovskej komunity.³

Prezentovaný príspevok nadväzuje na realizované výskumy danej problematiky a dôraz kladie predovšetkým na postupnosť riešenia židovskej otázky v Prešove od prijatia prvých antisemitských predpisov, cez proces arizácie, až po začiatok transportov prešovských Židov z mesta do koncentračných stredísk, odkiaľ boli deportovaní do koncentračných (likvidačných) táborov.

1992, s. 72. KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava, 1991, s. 121.

² Napr. KÓNYA, Peter – LANDA, Dezider. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT, 1995, 120 s.; PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy*. Prešov: PU, 2007, 181 s.; KUŠNÍR, Jozef. Podoba a priebeh protižidovských opatrení v Prešove na príklade arizácie vybraných druhov nehnuteľností. In *Pamäť národa*. 2013, č. 3, s. 3-14.; KUŠNÍR, Jozef. K tragickému osudu prešovských Židov. In *Múzeum, SNM*, 2016, č. 1, s. 9-13.; MICHNOVIČ, Imrich. „Riešenie“ židovskej otázky v okresoch Zemplína v prvých dvoch rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1940). In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov: Universum, 2003, s. 115-127.; KÓNYA, Peter. *Židia pred a za Karpatami v priebehu stáročí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013.; LIPTÁK, Richard. Prešovská židovská komunita v čase II. svetovej vojny. In: *Holokaust včera a dnes*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 57-72.; MICHNOVIČ, Imrich. Prejavy antisemitizmu v okresoch Zemplína v období autonómie Slovenska (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*, Prešov: ManaCon, 2002, s. 62-70.; SULAČEK, Jozef. Tragické osudy židovského obyvateľstva na východnom Slovensku v roku 1944. In *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. 1994, s. 62-84.; HLAVINKA, Ján. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava, 2007.; HLAVINKA, Ján. Príprava a priebeh deportácií Židov na území Šariško-zemplínskej župy v roku 1942. In *SO-KOLOVIČ, Peter (Ed.). Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938-1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava : ÚPN, 2008.; HLAVINKA, Ján – BELEJ, Milan – LEVIC-KÝ, Juraj. *Dejiny židovskej komunity v Humennom*. Prešov: Adin, 2013.; ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a židia v medzivojnovom období*. Prešov : Universum, 2014, 246 s.

³ Napr. GIORA, Amir. *Prešov osud židovskej obce, jednej z mnohých*. Bratislava: SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2004-; JURÁŇOVÁ, Jana. *Mojich 7 životov*. Agneša Kalinová v rozhovore s Janou Juráňovou. Bratislava: Aspekt, 2012.; KALINA, Ján. *Zavinili to židia a bicyklisti*. Bratislava: Marenčin PT, 2000.; KALINA, Ján. *Usmievavé Slovensko*. Bratislava: Marenčin PT, 2003.; SOMMER-LEFKOVITSOVÁ, Elizabeth. *Aj vy ste v tomto pekle? Spomienky na zlovestné časy 1944 – 1945*. Košice: Domino press, 1995.

Pred vznikom Slovenského štátu

V medzivojnovom období žila v Prešove početná židovská komunita a štatistické údaje z tohto obdobia naznačujú jej postupný nárast. Zatiaľ čo v roku 1930 sa k židovskej národnosti hlásilo 1 702 osôb, v roku 1938 evidovalo sčítanie obyvateľstva už 2 134 Židov v meste.⁴ Tieto sčítania obyvateľstva boli realizované na princípe vlastného výberu národnosti, čo v praxi znamenalo, že niektorí jedinci židovského pôvodu si vybrali slovenskú, maďarskú, resp. inú národnosť. Sčítanie obyvateľstva z roku 1940, bez možnosti vlastného výberu národnosti, evidovalo v Prešove 4 381 Židov, čo z celkového počtu 24 363 obyvateľov mesta tvorilo bezmála 18 %.⁵ Z celoslovenského meradla ide skutočne o mimoriadne zastúpenie židovského obyvateľstva, pretože podľa uvedeného sčítania bolo v tomto roku na Slovensku 74 438 obyvateľov židovskej národnosti, čo predstavovalo podiel 2,9 % štátnych príslušníkov.⁶ Práve pri sčítaniach obyvateľstva je vidieť silné prepojenie národnostnej a konfesionálnej identity Židov, ktoré bolo v očiach majoritnej spoločnosti často zamieňané, resp. splyvalo.⁷ Prešov bol navyše cieľom mnohých utečencov najmä z okupovaného Poľska, ale aj z Protektorátu či z Rakúska, a preto počet Židov reálne žijúcich v tom čase v meste bol ešte vyšší.⁸

Prešovskí Židia boli v medzivojnovom období združení v neologickej a ortodoxnej židovskej náboženskej obci. Početnú prevahu mala ortodoxná, čo sa ešte zvýraznilo v dôsledku prisťahovalectva z blízkeho i ďalekého východoslovenského vidieka. Židovská komunita v meste bola politicky i spoločensky angažovaná a združovala sa do viacerých spolkov a organizácií, ktoré mali okrem iného aj charitatívny charakter. Politicky tu bola aktívna Židovská strana s predsedom Karolom Ferbsteinom. V súvislosti so zlúčením slovenského politického spektra do jednej strany v novembri 1938 došlo aj k zákazu židovských strán na Slovensku a v následných decembrových voľbách nebola židovská komunita zastúpená žiadnym kandidátom. Od roku 1925 pôsobila v meste telovýchovná organizácia Makabi⁹ a k rozvoju športu okrem nej prispievala aj organizácia židovských

⁴ Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, f. Okresný úrad v Prešove (ďalej OÚ v PO) 1923 – 1945, inv. č. 208, šk. 19.

⁵ Tamže, šk. 19.

⁶ BORZA, Peter. Gréckokatolícka cirkev a Židia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 3, s. 494.

⁷ V práci vnímame židovské obyvateľstvo v národnostnom význame, preto používame v texte veľké začiatkové písmená – Žid, Židia.

⁸ KÓNYA – LANDA, ref. 1, s. 47-48.

⁹ NEMEC, Marcel. Telovýchovná organizácia Makabi Prešov (1925 – 1938). In *Historia Ecclesiastica*, 2014, roč. 5, č. 1, s. 84.

skautov Hašomer.¹⁰ V roku 1928 vzniklo v Prešove z iniciatívy Eugena Bárkányho a Teodora Austerlitza Židovské múzeum, prvé na Slovensku. Rozvinutý spolkový život Židov bol počas existencie prvej Slovenskej republiky legislatívne paralyzovaný a od septembra 1940 bola Ústredňa židov jedinou židovskou organizáciou na Slovensku, ktorá mohla zastupovať ich záujmy.

Židovský futbalový klub Makabi Prešov v roku 1926

Židia v Prešove bývali poväčšine v najlukratívnejších častiach mesta a mnoho z nich žilo priamo na hlavnej tepne Prešova – na Hlinkovej ulici (dnešná Hlavná ulica). V centre mesta bolo navyše množstvo židovských obchodov a podnikov. Vo väčšom počte žili aj na Levočskej i Sabinovskej ulici a na Námestí Pittsburskej dohody (dnešné Námestie mieru). Relatívne vysoké číslo, až 114 židovských domov nachádzajúcich sa na ďalších uliciach naznačuje, že židovská komunita v Prešove nebola sústredená do jedného celistvého celku, ale židovské obydlia boli aj napriek značnej centralizácii roztrúsené po uliciach celého mesta.¹¹ Spomedzi židovskej inteligencie boli známi predovšetkým lekári, advokáti, notári či štátni úradníci.

Vyradenie Židov z občianskej spoločnosti a arizácia ich majetku

Kým na začiatku 30. rokov 20. storočia nebol v Prešove antisemitizmus badateľný a mal skôr latentnú podobu, na ich konci sa začal prejavovať

¹⁰ KÓNYA – LANDA, ref. 1, s. 39.

¹¹ KUŠNÍR, Podoba a priebeh, ref. 2, s. 6.

v tých najhrubších formách. Dokumentujú to aj správy o tom, že v dňoch 7. a 9. októbra 1938 tiahol cez mesto dav demonštrantov, ktorý kameňmi zaútočil na budovu židovského múzea¹² a porozbíjal na nej viacero okien.¹³ V oboch dňoch sa v meste vyskytlo do troch stoviek mladých demonštrantov, najmä študentov, hoci celoslovenská tlač tieto počty mnohonásobne zveličila. Proti rozvášnenému davu nakoniec zasiahli policajné hliadky, ktoré demonštrantom spôsobili početné zlomeniny a dokonca aj strelné poranenia.¹⁴ V januári 1941, keď sa postoj majority voči židovskému obyvateľstvu ešte viac zradikalizoval, dav demonštrantov zničil a zapálil budovu novej ortodoxnej synagógy na Košickej ulici.¹⁵

Zostrenie antisemitských nálad majoritného obyvateľstva v Prešove bolo aj dôsledkom silnej propagandy najmä printových médií. Nešlo pritom len o celoštátne vydávaného Gardistu alebo Slováka, ale rýznym tónom sa prezentovala i regionálna a miestna tlač. V tomto smere vynikal v Prešove vydávaný denník Slovenská sloboda, ktorý viedol voči Židom skutočne ostrú kampaň, čo evidentne deklarujú články s výstižnými názvami ako *Židovskú otázku budeme riešiť nekompromisne*,¹⁶ *Žid bude vždy klamať*,¹⁷ *Pästou do židovských práv v Prešove*¹⁸ a iné. Antisemitskú propagandu robila aj miestna organizácia Hlinkovej gardy (HG) i Deutsche Partei, čo spoločnosti zákonite nanucovalo mienku o potrebe bezpodmienečného a tvrdého protižidovského postupu. Zásadným elementom ovplyvňujúcim vzťah majority a židovskej komunity v Prešove i v prostredí Šarišsko-zemplínskej župy bola skutočnosť, že Židia disponovali značným hnutelným, no najmä nehnuteľným majetkom a prosperujúcimi podnikmi. Relatívne nemajetné obyvateľstvo východného Slovenska, ktoré už tradične vinilo zo svojho sociálneho postavenia práve obohacujúcich sa Židov, malo záujem a aj príležitosť riešiť vlastný deficit práve na ich úkor.

Prakticky ihneď po vzniku Slovenského štátu nadobúdala protižidovská politika štátu aj legislatívne vyjadrenie. Už zákonom č. 1/1939 o samostatnom slovenskom štáte bola vláda splnomocnená vydávať nariadenia so silou zákona, ktoré v ďalšom období zasahovali do základných

¹² Židovské múzeum v tom čase sídlilo v historickej bašte, niekdajšej súčasťi fortifikačného systému mesta, neskôr prebudovanej na vodnú vežu, dnes známu ako Kumšt.

¹³ ŠA Prešov, f. MÚ v PO 1923 – 1945, sign. 134, šk. 17.

¹⁴ PEKÁR, ref. 2, s. 50.

¹⁵ KÓNYA – LANDA, ref. 1, s. 49.

¹⁶ Židovskú otázku budeme riešiť nekompromisne. In *Slovenská sloboda*, 15. 11. 1938.

¹⁷ Žid bude vždy klamať. In *Slovenská sloboda*, 4. 1. 1941.

¹⁸ Pästou do židovských práv v Prešove. In *Slovenská sloboda*, 21. 1. 1941.

občianskych práv a slobôd Židov. Už na druhý deň po vzniku samostatnosti predsa slovenskej vlády Jozef Tiso v rozhlasovom prejave tvrdil, že vláda má už pripravený návrh zákona o židovskej otázke.¹⁹ V období od vzniku štátu do prijatia ústavy v júli 1939 prijala vláda asi 150 vládných nariadení, ktoré zasahovali do základných občianskych práv a slobôd spočívajúcich v rovnosti pred zákonom a ochrane súkromného majetku. Za začiatok jednoznačného, účelového a výslovného vyradovania Židov z občianskej spoločnosti a hospodárskeho i spoločenského života sa zvykne označovať aprílové nariadenie vlády č. 63/1939

Antisemitický nápis na stĺpe pred františkánskym kostolom sv. Jozefa v Prešove

o vymedzení pojmu žid a usmernení o počte židov v niektorých slobodných povolaniach. Týmto nariadením bolo zatiaľ na konfesionálnom základe jednoznačne stanovené, koho treba považovať za Žida, a práve ním sa začala tvrdá protižidovská politika.²⁰ Prijaté opatrenia mali dosah prakticky na všetko židovské obyvateľstvo. Židovskí vojaci boli preradení z prezenčnej vojenskej služby do pracovných táborov, Židia mali byť prepustení zo štátnych i verejných služieb a ich počet sa mal podľa štvorpercentného kľúča limitovať aj v medicínskej i advokátskej sfére.²¹ V tejto súvislosti podal v auguste 1939 Okresný úrad v Prešove správu, že mesto Prešov prepustilo takmer všetkých židovských zamestnancov.²²

Normy prijímané v tomto období v Prešove alebo na úrovni Šariško-zemplínskej župy neraz predstihli tie s celoslovenskou pôsobnosťou. Flagrantným dokladom toho sú aj závery porady štátnych, stranických

¹⁹ LIPSCHER, ref. 1, s. 37.

²⁰ ZAVACKÁ, Katarína. Protižidovské zákonodarstvo slovenského štátu. In Tóth, Dezider (ed.). *Tragédia slovenských židov*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 65 - 66.

²¹ KAMENEC, ref. 1, s. 48-49.

²² ŠA Prešov, f. OÚ v PO 1923 - 1945, inv. č. 208, šk. 18.

a gardistických funkcionárov o ďalšom postupe v obmedzení práv prešovských Židov z januára 1941. Zúčastnení sa uzniesli na potrebe vytvoriť predpoklady na nahradenie všetkých židovských zamestnancov kresťanskými, na obmedzení vstupu Židom do kaviarní i na trhovisko a limitovalo sa aj ich právo zdržiavať sa na Hlinkovej ulici. Segregácia židovského obyvateľstva mala nastať v kinách, divadlách, kúpeľoch, športových podnikoch a pod. Židom bol obmedzený vstup do kaviarenských, hostinských i hotelových podnikov a miestnosti prístupné Židom mal na žiadosť majiteľa určiť živnostenský úrad. Židovským zákazníkom tak bola vyhradená miestnosť v kaviarňach Corso, Imperiál, Astoria a v reštaurácií Savoy. Zároveň im malo byť vyhradených maximálne 40 izieb v najhorších dvorných hoteloch, v žiadnom prípade na Hlinkovej ulici.²³ Židovskí nájomníci a vlastníci bytov na celej Hlinkovej ulici mali vyprázdniť svoje byty a domy a tiež dvorné byty. De facto šlo len o potvrdenie ustanovení už existujúceho nariadenia s celoslovenskou pôsobnosťou. Ulica zároveň mala byť urýchlenu arizáciou, resp. likvidáciou zbavená židovských obchodov a podnikov.²⁴ Vystahovanie Židov z centra mesta a zo stanovených ulíc sa pre ich aktívny odpor nerealizovalo podľa očakávaní predstaviteľov samosprávy. Množili sa prípady zásahov do osobnej i domovej slobody, ktoré vykonávali nielen žandárske a policajné orgány, ale aj príslušníci Hlinkovej gardy (HG) a Freiwillige Schutzstaffel (FS), pri ktorých dochádzalo k šikanovaniu Židov a rabovaniu ich majetku.²⁵

Navrhované bolo aj označiť Židov žltou páskou na ľavom ramene, čo bolo ešte odmietnuté s vyjadrením, že by to mala byť celoštátna vec a Župný úrad v Prešove podá vláde v tomto zmysle odporúčanie. Napriek tomu už koncom marca 1941, takmer pol roka pred prijatím známeho Židovského kódexu, vyšla z rozhodnutia župana Šarišsko-zemplínskej župy Andreja Dudáša vyhláška župného úradu, ktorou sa všetkým Židom bez výnimky nariaďovalo nosiť na ramene 3 cm širokú žltú pásku prišitú na vrchnom odevu. Od tejto povinnosti neboli oslobodené ani deti do 6 rokov, čo dokonca povoľoval aj spomínaný Židovský kódex.²⁶

V roku 1941 sa protižidovské opatrenia stupňovali a začali vznikať aj oficiálne pracovné strediská pre Židov, čo súviselo s potrebou budovania infraštruktúry. Najviac ich vzniklo na východe krajiny, kde bol najväčší počet Židov a najaktuálnejšia tu bola aj vojenská príprava.²⁷ V Prešove

²³ ŠA Prešov, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 230, šk. 91.

²⁴ ŠA Prešov, f. Mestský úrad v Prešove (ďalej MÚ v PO) 1923 – 1945, sign. 108, šk. 1.

²⁵ KAMENEC, ref. 1, s. 121.

²⁶ HLAVINKA, *Židovská komunita*, ref. 2, s. 138.

²⁷ KAMENEC, ref. 1, s. 138.

boli prvé židovské pracovné tábory zriadené už začiatkom roku 1940, a to najmä na výkon rozličných prác ako odhadzovanie snehu, čistenie hatí, potokov, lesov či opravu brehov Torysy a poľných ciest v extraviláne Prešova.²⁸ Dočasné pracovné strediská pre Židov tu evidujeme aj v nasledujúcom období so stanovišťom v hasičských kasárňach.

Výrazným medzníkom vo vývoji antisemitskej legislatívy bolo prijatie ústavného zákona č. 210/1940 Sl. z., ktorým sa vláda splnomocnila, aby činiła opatrenia vo veciach arizácie. Prvým paragrafom zákona bola splnomocnená, aby formou nariadení robila všetky opatrenia, ktorých cieľom malo byť vylúčenie Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života a prevod židovského majetku do vlastníctva kresťanov. Práve na základe tohto zákona bola vládou vydaná kľúčová norma v oblasti riešenia židovskej otázky, spomínaný Židovský kódex z 9. septembra 1941.²⁹

Podstata riešenia židovskej otázky spočívala predovšetkým vo vyradení židovského elementu z hospodárskeho života a v pozbavení ich hodnotného majetku. Arizácia ako prostriedok na dosiahnutie proklamovaného zámeru bola prezentovaná ako overený recept na neblahú majetkovú situáciu majoritného obyvateľstva a pre slovenské hospodárstvo mala byť ozdravovacím impulzom.

Najväčšiemu záujmu sa aj v Prešove tešili prosperujúce židovské obchody a podniky, ktoré potenciálnemu arizátorovi prinášali prakticky okamžitý zisk. Veľký dopyt bol prirodzene aj po výhodne situovaných židovských domoch a bytoch. Arizácii podliehali aj všetky hnutelné veci a poľnohospodárske i lesné nehnuteľnosti, na ktoré však bolo potrebné vynaložiť ďalší kapitál a pracovnú silu, aby priniesli želaný úžitok. Arizácia sa uskutočňovala na základe viacerých právnych predpisov a pod dohľadom najprv Ministerstva hospodárstva a od septembra 1940 Ústredného hospodárskeho úradu (ÚHÚ). Za začiatok arizácie sa považuje vládne nariadenie o dôverníkoch a dočasných správcoch z roku 1939. Podľa neho mohol byť do podnikov s najmenej 50 zamestnancami alebo polmilionovým obratom menovaný dôverník alebo dočasný správca. V Prešove sa príslušné nariadenie dotklo zhruba 60 židovských podnikov.³⁰

Postavenie Židov v Prešove v oblasti obchodu bolo rozhodujúce. Mestská kronika na margo ich monopolu konštatuje, že „všetok obchod bol v rukách Židov a keď chcel niečo náš kresťan Slováčik kúpiť, musel kúpiť

²⁸ ŠA Prešov, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 207, šk. 18.

²⁹ *Slovenský zákonník*, roč. 1941, nariadenie č. 198/1941.

³⁰ Kol. autorov. *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel III (1938 – 1941)*. Prešov: ŠVK v Prešove, 2011, s. XXXVIII.

Rozoberanie židovskej synagógy v Prešove

u Žida, lebo nebolo kresťanského obchodníka“.³¹ Podľa zoznamu obchodníkov so zmiešaným tovarom v Prešove z roku 1940 je podľa mien možné s veľkou pravdepodobnosťou určiť, že prevažná väčšina skutočne mala židovský pôvod.³² Arizácia v oblasti obchodu a podnikania bola prepojená s arizáciou nehnuteľného (domového a bytového) majetku. Vrchné poschodia židovských obchodov slúžili ich majiteľom spravidla ako obydlia a arizácia konkrétneho obchodu bývala v žiadostiach jedným z častých dôvodov, prečo by mal ten-ktorý arizátor arizovať aj prislúchajúci židovský byt. Vlastný proces arizácie sa odohrával v atmosfére chaosu, korupcie a právnej neistoty. O podiel na zisku z arizácií bojovali nielen predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLSL), HG, ÚHÚ spolu s rodinnými príslušníkmi, ale o slovo sa hlásili aj príslušníci tunajšej nemeckej menšiny.

Arizačná legislatíva i zvýšený tlak na riešenie židovskej otázky v posalzburskom období spôsobili, že zhruba za jeden rok sa na Slovensku zlikvidovalo približne 10-tisíc židovských podnikov a ďalších 2-tisíc bolo arizovaných.³³ V Prešove sa v rokoch 1941 – 1942 zlikvidovalo 479 židovských podnikov a arizovaných bolo 118.³⁴ Článok v denníku Slovenská sloboda z 22. februára 1942 informoval, že na východe krajiny (v ŠZ župe)

³¹ Tamže, s. 137.

³² ŠA Prešov, f. MÚ v PO 1923 – 1945, sign. 136, šk. 19.

³³ HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945)*. Bratislava, 2003, s. 59.

³⁴ Dostupné: <http://www.upn.gov.sk/obdobie-1939-1945/osudy-slovenskych-zidov/>

sa zlikvidovalo 3 180 podnikov, z toho najviac v okrese Prešov až 564. K 1. februáru 1942 bolo zároveň arizovaných 238 podnikov v župe, z toho 113 v okrese Prešov.³⁵ Rozdiel medzi arizáciou a likvidáciou spočíval v tom, že zatiaľ čo pri arizácii prešiel podnik do rúk kresťana, ktorý pokračoval v podnikaní, likvidáciou došlo k zániku podniku bez akejkoľvek kompenzácie. Trocha paradoxne sa v tomto smere javí správa z Okresného úradu v Prešove z jari 1941, ktorá hovorí o odpore chudobnejších vrstiev voči likvidácii židovských potravín, keďže v čase núdze dávali židovskí obchodníci potraviny na úver, čo árijskí obchodníci odmietali.³⁶ Arizačný a likvidačný proces židovských obchodov, podnikov a tovární dospel do stavu, o ktorom periodická správa za marec 1942 konštatuje, že v Prešove boli k uvedenému mesiacu zarizované, prípadne zlikvidované všetky židovské podniky.³⁷

Aj arizácia nehnuteľného majetku mala svoju postupnosť. Od októbra 1940 začal ÚHÚ do židovských domov dosadzovať dočasných správcov a do konca príslušného roku bola dočasná správa uvalená na 32 židovských domov v meste, predovšetkým na Hlinkovej ulici.³⁸ V roku 1941 pripadla táto kompetencia Okresnému úradu v Prešove, ktorý v liste adresovanom županovi Dudášovi konštatuje, že do konca marca 1941 bola dočasná správa uvalená na ďalších 280 židovských domov,³⁹ aj keď z ďalších prameňov vyplýva zveličenie tohto údaju.⁴⁰

Arizácii sa nevyhol ani židovský hnuťelný majetok. Židom boli odňaté poľovné i rybárske lístky, cestovné pasy, vodičské preukazy, rádioprijímače, fotoaparáty a všetky zbrane. V Prešove bolo pre vojenské potreby od Židov zaistených minimálne 23 motorových vozidiel.⁴¹ Židovským lekárom so zrušenou licenciou boli zhabané všetky medicínske prístroje. Príslušníci HŠLS, HG, FS habali, resp. nakupovali pod cenou rôzne cennosti, čím si relatívne slušne prílepšili. Tieto praktiky pretrvávali od začiatku arizačného procesu a po začatí sústreďovania Židov na odsun sa ešte zintenzívnili.

V konečnom dôsledku dospel arizačný proces židovského majetku, napriek regionálnym a miestnym odlišnostiam, do identického konca. Všetok židovský majetok sa nakoniec stal vlastníctvom štátu a ďalším

³⁵ Riešenie židovskej otázky na východe štátu. In *Slovenská sloboda*, 22. 2. 1942, s. 2.

³⁶ KAMENEC, ref. 1, s. 106.

³⁷ ŠA Prešov, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 210, šk. 23.

³⁸ Tamže, inv. č. 207, šk. 17.

³⁹ Tamže, inv. č. 209, šk. 26.

⁴⁰ KUŠNÍR, Podoba a priebeh, ref. 2, s. 7.

⁴¹ ŠA Prešov, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 209, šk. 21.

krokom bolo už len jeho faktické prevzatie. Židovský element bol tak vyradený z hospodárskeho aj spoločenského života. Posledným otáznikom definitívneho vyriešenia židovskej otázky bolo už len to, ako sa ochudobneného a nechceného židovského obyvateľstva čo najefektívnejšie zbaviť.

Prvé židovské transporty z Prešova

O definitívnom vystahovaní Židov z územia Slovenska sa v úzkych politických kruhoch začalo hovoriť už od konca októbra 1941. Vojtech Tuka, ktorý bol premiérom a zároveň ministrom zahraničných vecí rokoval o tejto otázke s nemeckými zástupcami a uzavrel s nimi dohodu o kolonizačnom poplatku, podľa ktorej mala slovenská strana zaplatiť nemeckej 500 ríšskych mariek (asi 5 000 Ks) za každého deportovaného Žida na uhradenie osídľovacích nákladov. Tuka začiatkom marca 1942 vládu oficiálne oboznámil s pripravovanými deportáciami a zdôvodnil ich tým, že židovská pracovná sila v skutočnosti nahrádza slovenských vojakov a robotníkov. Informácie o pripravovaných akciách postupne prenikali na verejnosť, čo vyvolalo v židovských kruhoch strach a neistotu. Ani dve memorandá adresované prezidentovi Tisovi,⁴² ani listy ortodoxnej židovskej náboženskej obci v Prešove adresované poslancom Andrejovi Germuškovi a ministrom spravodlivosti Gejzovi Fritzovi nepomohli.

Predpokladom vykonania deportácií bola evidencia všetkých Židov z februára 1942, podľa ktorej žilo v tom čase na Slovensku vyše 89 tisíc Židov, z toho v Prešove 3 855.⁴³ Židia mali byť najprv umiestnení do koncentračných stredísk, v prípade Šarišsko-zemplínskej župy nimi boli strediská v Poprade a v Žiline. Celý deportačný priebeh, ktorý mal krycí názov Dávid, bol upravený nariadením Ministerstva vnútra. Pre prípadné sabotážne akcie, na ktoré upozorňovala ÚŠB v obežníku, vydal župan Dudáš v marci nariadenie, ktoré malo intenzívnejšie zabezpečiť štátnu a verejnú bezpečnosť, a to najmä obmedzením zhromažďovania Židov, zhustením strážnych služieb v noci, sprísnením kontroly vozidiel a premávky najmä v noci či zostrením strážnej služby na hraniciach.⁴⁴

Dňa 16. marca 1942 bol na Okresný úrad v Prešove doručený výnos MV č. 14-D4-637/1-1942 zo dňa 12. marca s rozkazom dodať dňa 21. marca do Popradu 594 Židoviek podľa priložených zoznamov. Pre ženy zo zoznamu boli vyhotovené výzvy na dostavenie sa do koncentračného miesta a žandárske stanice mali rozkaz doručiť im tieto výzvy a doviezť

⁴² KAMENEC, Ivan. Deportácie židovských občanov zo Slovenska do roku 1942. In Tóth, Dezider (ed.). *Tragédia slovenských židov*. Banská Bystrica: Datei, 1992, s. 81-87.

⁴³ Kol. autorov, ref. 30, s. XXXVIII.

⁴⁴ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, i. č. sign. 125/III.g – 42ŠB, šk. 117.

príslušné osoby do hasičských kasární stanoveného dňa na 8.00 hod. ráno, pričom im mali asistovať príslušníci HG a FS.⁴⁵ Zatykanie židovských dievčat a žien vo veku 16 – 45 rokov začalo v Prešove 21. marca⁴⁶ o 6. hodine ranej a trvalo zhruba do 16.00. Židia spravidla boli doma, pretože v zmysle vyhlášky MV zo dňa 12. marca 1942 mali zakázané zdržovať sa mimo svojich bytov v čase od 18.00 – 8.00.⁴⁷ Žandári, gardisti a príslušníci FS zadržali 302 židovských žien a dievčat,⁴⁸ ktoré zhromaždili pri spomínaných hasičských kasárnach. Odtiaľ boli v doprovide odvedené na malú železničnú stanicu, naložené do dobytčích vagónov a železničnou traťou cez Kysak prevezené do Popradu.⁴⁹ Večer 25. marca odtiaľ vyrazil prvý transport so Židmi z územia Slovenska a odviezol asi tisíc žien a dievčat zo Šarišsko-zemplínskej župy.⁵⁰ Týmto transportom sa začala deportačná vlna, ktorá mala byť legalizovaná prijatím ústavného zákona z mája 1942 o vystahovaní Židov,⁵¹ v ktorom § 1 stanovil, že „Židov možno vystahovať z územia Slovenskej republiky“.⁵² Napoludnie 27. marca 1942 prijal podpredseda vlády Alexander Mach redaktorov slovenských nemeckých a maďarských novín a zdôraznil, že toto je posledný krok ku konečnému cieľu, ktorým je vystahovať všetkých Židov na územie, ktoré im bude v rámci nového európskeho poriadku prikázané na osídlenie.⁵³

O priebehu prvých transportov židovských žien a mužov z Prešova a ich počtoch informuje správa zo dňa 2. apríla 1942. Podľa nej bola 25. marca 1942 razia na židovské ženy v meste opakovaná s výsledkom 40 osôb. O tri dni neskôr bolo zatknutých pätnásť osôb, 1. apríla deväť a 2. apríla ďalších 26 osôb, čo dohromady v prvej etape trvajúcej osem dní predstavovalo 392 transportovaných Židoviek z Prešova.⁵⁴ Okrem toho

⁴⁵ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, i. č. sign. 86/III.g – 42ŠB, šk. 117.

⁴⁶ Amir Giora uvádza o deň skorší dátum. Porovnaj: GIORA, ref. 3, s. 116.

⁴⁷ Zákaz zmeny bytu židovským osobám. In *Slovenská sloboda*, 19. 3. 1942, s. 3.

⁴⁸ Amir Giora uvádza počet 325. Porovnaj: GIORA: ref. 3, s. 117.

⁴⁹ HLAVINKA, Príprava a priebeh, ref. 2, s. 361-388.

⁵⁰ KAMENEC, ref. 42, s. 87.

⁵¹ *Slovenský zákonník*, roč. 1942, ústavný zákon č. 68/1942.

⁵² Zákonná výnimka sa mala vzťahovať na Židov, ktorí pred 14. marcom 1939 prijali kresťanské vierovyznanie alebo osoby, ktoré pred 10. septembrom 1941 uzatvorili manželstvo s nežidom a samozrejme osoby, ktoré mali oslobodenie udelené prezidentom alebo ministerstvom. Vystahovaní Židia automaticky stratili štátne občianstvo a ich akýkoľvek majetok prepadol v prospech štátu. Zákon o vystahovaní Židov. In *Slovenská sloboda*, 17. 5. 1942, s. 2.

⁵³ Vystahujeme Židov. Podpredseda vlády Mach prehovoril o židovskej otázke na Slovensku. In *Slovenská sloboda*, 28. 3. 1942, s. 1.

⁵⁴ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, i. č. sig. 86/III.g – 42ŠB, šk. 117.

bolo na základe ministerského telefonogramu, ktorý bol Okresnému úradu v Prešove doručený 25. marca, nariadené odovzdať do koncentračného strediska v Poprade všetkých židovských lekárov, ktorým bola zakázaná prax a neboli pridelení do nemocnice či iných ústavov.⁵⁵ Hneď na druhý deň bolo do Popradu transportovaných 11 lekárov a o nasledujúce dva dni ďalší štyria. Ministerstvo zároveň nariadilo vykonať výnos, podľa ktorého malo byť do Žiliny transportovaných 522 Židov mužského pohlavia podľa priložených zoznamov. Dňa 28. marca 1942 ráno boli muži predvedení zo svojich bytov na zhromaždisko bez doručenia písomnej výzvy a ešte v ten deň vyrazil z mesta do Žiliny transport so 415 Židmi. Dňa 1. apríla bola razia opakovaná a transportovaných bolo ďalších 23 mužov. Po osobách, ktoré boli na zozname, no vyhli sa zatknutiu a transportu do koncentračných stredísk, bolo vyhlásené pátranie.⁵⁶ Aj správa Okresného úradu zo 7. apríla potvrdzuje, že v priebehu prvých transportov bolo do koncentračného strediska v Poprade transportovaných 392 žien a 15 lekárov a do koncentračného strediska v Žiline 438 mužov.⁵⁷

Chaos súvisiaci so zatýkaním a deportáciou využili rôzne živly na vlastné obohatenie sa. Vyskytli sa aj prípady, keď do rôznych uniforiem prezlečení „darebáci“ navštívili niektorú židovskú domácnosť, predložili dokonca falošné legitimácie a zhabali rôzne cennosti.⁵⁸ Židia sa v záujme záchrany holého života nechávali hromadne krstiť. Prešovským Židom pomáhali aj kňazi⁵⁹ a vydávali im falošné krstné listy, najviac v oblastiach odstúpených Maďarsku pri arbitráži, čo sťažovalo možnosti overenia ich pravosti. V Maďarsku boli dokonca odhalené celé falšovacie dielne a boli zatknutí i niektorí aktívni kňazi, ktorí vystavovali falošné krstné listy aj pre židovských občanov slovenského štátu.⁶⁰

Značne antisemitsky naklonená spoločnosť v Prešove začala v dôsledky krutých represálií voči Židom, ktoré vyvrcholili ich transportom z mesta, meniť svoj postoj a prejavili hlasný nesúhlas voči tomuto neľudskému zaobchádzaniu. Už nešlo o majetok, židovské podniky či nehnuteľný a hnutelný majetok, išlo o životy. Situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac marec informuje, že prvá deportačná vlna z Prešova

⁵⁵ Tamže, Telefonogram Ministerstva vnútra zo dňa 24. 3. 1942.

⁵⁶ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, i. č. sig. 86/III.g – 42ŠB, šk. 117.

⁵⁷ ŠA PO, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 210, šk. 22.

⁵⁸ Zrušenie židovských ústrední. Terajšiu akciu odtransportovaných Židov chceli jednotlivci využiť – Rituálne a ľudové kuchyne zrušené. In *Slovenská sloboda*, 5. 4. 1942, s. 3

⁵⁹ Pozri napr. BORZA, ref. č. 6, s. 493-513.

⁶⁰ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 117. Odbočka ÚŠB pri Policajnom riaditeľstve v Prešove. Ústavný zákon o vysťahovaní Židov – vykonávanie, zo dňa 3. 8. 1942

vyvolala u väčšiny obyvateľstva všetkých vrstiev, okrem nemecky zmýšľajúcich, pohoršenie a odpor.⁶¹

Od apríla mali byť deportovaní už nielen pracovne nasadení Židia, ale všetci, na ktorých sa nevzťahovali prezidentské a ministerské výnimky.⁶² K 1. aprílu 1942 bezpečnostné orgány za spoluasistencie gardistov odtransportovali zo ŠZ župy takmer 3 000 Židov a Židoviek do pracovných stredísk a najviac sa to malo prejavilo v mestách Prešov a Michalovce, kde boli židovské komunity najpočetnejšie.⁶³

Dňa 7. apríla bol pri obci Porúbka v okrese Humenné zavraždený Židmi na úteku žandár Pažický⁶⁴ a jeho smrť sa stala podnetom i zámienkou na zintenzívnenie protižidovských opatrení a poslúžila aj propagandistickým účelom. Okresný úrad v Prešove nariadil previesť v dňoch 10. – 17. apríla domové prehliadky u Židov za účelom zhabania streliva, zbraní a ďalších zakázaných predmetov. Župný úrad zároveň vydal dňa 9. apríla 1942 nariadenie všetkým okresným náčelníkom ŠZŽ a policajnému riaditeľovi v Prešove, aby zaistili do 10. hod. druhého dňa určitý počet Židov ako rukojemníkov. Malo ísť najmä o najplyvnejších, dobre hospodársky situovaných a komunisticky orientovaných Židov, a to tak, že na sto Židov mal byť zaistený jeden. Títo rukojemníci boli nakoniec prepustení 21. apríla.⁶⁵

Listom z Prezídia Ministerstva vnútra z 25. apríla 1942 boli hlavnými veliteľstvám žandárstva a Hlinkovej gardy adresované ďalšie inštrukcie, ktoré mali zabezpečiť hladký priebeh ďalších transportov. Na východ krajiny mali byť poslaní dovtedajší velitelia transportov Ján Buzássy z Bratislavy, František Jarzmik zo Žiliny, Juraj Ország zo Serede a Štefan Franta z Popradu. Okrem nich mali ísť aj 60 gardisti zo strediska Nováky, z toho 40 do Prešova a 20 do Michaloviec. Ich ubytovanie a stravovanie malo zabezpečiť Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy, a to najmä u miestnych žandárskych útvarov.

⁶¹ ŠA PO, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 210, šk. 22.

⁶² TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovenský štát. Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice : UPJŠ, 2016, s. 203.

⁶³ Dobová tlač sa zmieňuje aj o kuriózných pokusoch Židov vyhnúť sa transportom. V michalovskej nemocnici sa napríklad nechalo za jeden deň operovať 15 údajne najbohatších slobodných Židoviek na zápal slepého čreva. Podľa článku nebol v minulosti takýto vysoký počet týchto operácií zaznamenaný ani za jeden celý rok. Všetky operované Židovky boli zaistené a po uzdravení mali byť odtransportované. Tritisíc Židov z východu. Ani operácie slepého čreva nepomohly(i) pred pracovnými strediskami. In *Slovenská sloboda*, 2. 4. 1942, s. 1

⁶⁴ Pripad žandára Pažického. Židovskí zbehovia zastrelili slovenského žandára pri Porúbke v Humennom. In *Slovenská sloboda*, 18. 4. 1942, s. 3.

⁶⁵ ŠA PO, f. ŠZŽ, odd. ŠB, sign. 239/II.a-42ŠB, šk. 116. Situačná správa Policajného riaditeľstva v Prešove za mesiac apríl 1942 zo dňa 4. 5. 1942.

Príslušníci Hlinkovej gardy v Prešove sa priamo podieľali na transportoch židovského obyvateľstva z mesta

Podľa programu transportov na mesiac máj v roku 1942 mali byť z Prešova vyslané transporty 12. mája o 23.30 s hlavným veliteľom Jurajom Országom, 13. mája o 23.30 s veliteľom Jánom Buzássym, 19. mája o 23.30 opäť s veliteľom Jánom Buzássym, všetky s gardistickým doprovodom po celú cestu. Velitelia transportov mali povinnosť hlásiť sa v deň odchodu transportu o 8.00 na príslušnom okresnom úrade. Transporty z východného Slovenska mali ísť vždy cez Kysak v noci okolo 1 hodiny.⁶⁶ S cieľom zefektívniť priebeh deportácií z východného Slovenska bola zriadená expozitúra 14. Oddelenia Ministerstva vnútra zriadená v Prešove.⁶⁷

O transportoch z mesiaca máj vieme aj vďaka tomu, že mesto Prešov poskytlo miestnej odbočke HG zálohu 10 000 Ks, z ktorých bolo 8 838,80 Ks použitých na výplatu gardistov za práce spojené s transportmi v dňoch 10. – 14. mája a zvyšok bol vrátený mestu.⁶⁸ Transporty pokračovali aj v priebehu ďalších mesiacov a máme doložené väčšie transporty z Prešova aj v mesiaci júni i júli.⁶⁹ Viacerí manuálne zruční Židia z Prešova boli za

⁶⁶ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, šk. 117. Sústreďovanie Židov, transporty z východného Slovenska, Bratislava, 25. 4. 1942

⁶⁷ KAMENEC, ref. 1, s. 178, TOKÁROVÁ, ref. 62, s. 206.

⁶⁸ ŠA Prešov, f. MÚ v PO 1923 – 1945, sign. 140, šk. 23.

⁶⁹ Pre uľahčenie identifikácie židovských domácností vydal 24. apríla 1942 policajný riaditeľ v Prešove Pongrácz vyhlášku, podľa ktorej boli majitelia, prenajímatelia alebo držiteľia povinní vyznačiť pri vchode domu na dobre viditeľnom mieste menoslov všetkých v dome bývajúcich Židov. Menoslov mal byť zostavený tak, aby

účelom výstavby nového koncentračného strediska umiestnení v Seredi, bývalí príslušníci ľavicových strán boli eskortovaní do Ilavy.⁷⁰⁷¹ Transporty Židov z Prešova boli pozastavené v októbri 1942.

Záver

Deportácie z roku 1942 takmer úplne zlikvidovali prešovskú komunitu Židov. Niekoľkým stovkám osôb sa podarilo utiecť najmä do Maďarska, mnohí sa ukrývali na rozličných miestach a v meste zostala malá skupina Židov, na ktorých sa vzťahovali výnimky z vyšťahovaleckého zákona. Ešte v jeseni 1942 sa niekoľkým väzňom podarilo z ujsť z koncentračného tábora v Debline, medzi nimi bol jeden z neďalekého Sabinova, dvaja z okolia Prešova i manželia Lichtigovci priamo z Prešova, ktorých zachránil istý maďarský lekár. Tí po návrate informovali súvercov a ostatných o hrôzach v táboch.⁷² Pod dojemom týchto informácií mnohí prešovskí Židia hľadali záchranu najmä v úteku mimo územia Slovenska a mnohým sa podarilo ujsť do Palestíny.

Počet Židov v Prešove i v celej Šariško-zemplínskej župe sa znížil a podľa štatistických záznamov žilo k 1. januáru 1944 v okrese Prešov 554 Židov, najviac v Prešove. V súvislosti s priblížením frontu a očakávaným príchodom nemeckého vojska bola na jar 1944 pripravená evakuácia zvyšných Židov z východného Slovenska. V dňoch 8. – 13. mája sa uskutočnil odsun takmer všetkého židovského obyvateľstva z územia ŠZ župy na stredné a západné Slovensko. Počet Židov, ktorí zostali v meste a v jeho okolí a ukrývali sa, sa nedá presne vyčíslit. Vyčíslit sa nedá ani presný počet prešovských Židov, ktorí sa stali obeťami holokaustu. Odhaduje sa, že od marca 1942 do mája 1945 zahynulo viac než 6 000 Židov z Prešova a blízkeho okolia, prevažná väčšina v koncentračných táboroch.⁷³

Židovská otázka a jej riešenie počas existencie prvej Slovenskej republiky je naďalej veľmi citlivou témou. Rozsiahly výskum tejto problematiky najmä po roku 1989 prispel k jej hlbšiemu poznaniu, ucelenejšiemu vnímaniu a objektívnejšej interpretácii. V príspevku sme poukázali na skutočnosť, že na východnom Slovensku i priamo v Prešove malo riešenie židovskej otázky

bolo jasné, v ktorej časti domu príslušní Žid býva. Súčasne boli povinní prihlásiť na Policajnom riaditeľstve mená a nacionálne všetkých Židov, ktorí sa do domu prisťahovali po 1. januári 1942. Označenie židovských bytov. Nariadenie prešovskej polície. In *Slovenská sloboda*, 25. 4. 1942, s. 2

⁷⁰ ŠA PO, fond ŠZŽ, odd. ŠB, i. č. sig. 290/III.g – 42ŠB, šk. 117

⁷¹ Dňa 10. októbra 1942 bolo zrušené koncentračné stredisko v Poprade (ŠA PO, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 210, šk. 24) a 22. decembra 1943 v Ilave (ŠA PO, f. OÚ v PO 1923 – 1945, inv. č. 210, šk. 26.).

⁷² KÓNIA – LANDA, ref. 1, s. 53.

⁷³ Tamže, s. 55.

často expresívnejší charakter a podobu, než tomu bolo na zvyšnom území štátu. V majoritnej spoločnosti bol zakorenený silný antisemitizmus, ktorý bol v medzivojnovom období latentný a v plnej miere sa prejavil až zmenou politickej situácie a režimu. Pre objektivnosť však nesmieme zabudnúť dodať, že mnohí Prešovčania Židom pomáhali, ukrývali ich, pričom riskovali odhalenie. Mená väčšiny z nich však nepoznáme.

Krajské múzeum v Prešove si prostredníctvom spomienkového podujatia, realizovaného presne v deň 75. výročia (21. marca 2017) prvého transportu z mesta, pripomenulo tragický osud prešovských Židov.

The Jewish Question in Prešov in the Period of the Slovak Republic (1939-1945)

The paper presents the form, course, scope, and specificities of the Jewish question in Prešov during the existence of the First Slovak Republic (1939-1945). The emphasis was on the succession of the anti-Semitic measures adopted shortly after the establishment of the First Slovak Republic in March 1939 until the beginning of the deportation in May 1942. Prešov, which was the second largest city in the country, had a really strong Jewish community, accounting for 18% of the total population. In particular, the Jews acted as doctors, lawyers, notaries, government officials, and traders, and many of them possessed valuable property in the most lucrative parts of the city. With the rise of the Slovak state, the anti-Jewish legislation was the adopted at the state, regional and local level for the gradual elimination of the Jewish population from social and economic life, and the Jewish population was alleviated of all their assets by the arization. The process of public administration at local and regional level towards the Jewish population has preceded many official state policies. The scope of the anti-Semitic policy's is documented by a large number of local and regional anti-Jewish measures but more importantly the content and its application in practice. The final measure in the Jewish question was deportation of the Jewish population out of the state. The first transport from Prešov took place on March 21, 1942, and went to the concentration center in Poprad. In livestock cars, 302 Jewish girls and women aged 16-45 were deported from the city. There were other transports that transported Prešov girls and women to the concentration center in Poprad, Prešov boys and men were transported to the concentration center in Žilina. From there, the Slovak Jews were deported to several concentration camps, where the vast majority of them died.

JUDr. Mgr. Jozef Kušnír
Krajské múzeum v Prešove

Prešov v priestore a čase

Zostavil: JUDr. Mgr. Jozef Kušnír

Zodpovedný redaktor: PhDr. Mária Kotorová, PhD.

Vydalo: Krajské múzeum v Prešove

Grafické spracovanie a tlač: Adin, s.r.o.

Náklad: 300 ks

Neprešlo jazykovou korektúrou

KRAJSKÉ
MÚZEUM
V PREŠOVE

u. fond
na podporu
umenia

© Krajské múzeum v Prešove, 2017

*Fond na podporu umenia je
hlavným partnerom projektu*

ISBN 978-80-89952-00-7

Pozvánka na vedeckú konferenciu Prešov v priestore a čase, ktorá sa v priestoroch Krajského múzea v Prešove konala v dňoch 11. – 12. októbra 2017

Riaditeľka Krajského múzea v Prešove PhDr. Mária Kotorová, PhD. otvára konferenciu Prešov v priestore a čase za prítomnosti primátorky mesta Prešov Ing. Andrei Turčanovej, vedúcej Odboru kultúry Prešovského samosprávneho kraja Mgr. Veroniky Fitzekovej a riaditeľky Štátneho archívu Prešov Mgr. Lubici Kováčovej

*RNDr. Ema Gojdičová
Regionálneho centra
ochrany prírody v Prešove
počas prezentácie svojho
príspevku*

*Mgr. Marián Čurný, PhD. z Krajského múzea v Prešove
počas prezentácie svojho príspevku*

Účastníci konferencie Prešov v priestore a čase

Mgr. Jozef Ridilla zo Šarišskej galérie v Prešove počas prezentácie svojho príspevku

Mgr. Radka Palenčárová z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied počas prezentácie svojho príspevku

*Mgr. Marcela Domenová, PhD. z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty
Prešovskej univerzity v Prešove počas prezentácie svojho príspevku*

*Súčasťou programu konferencie bola aj komentovaná prehliadka výstavy
Prešov – mesto v srdci Európy*

*Doc. ThDr. Peter Borza, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty
Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach počas prezentácie svojho príspevku*

*Doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty
Prešovskej univerzity v Prešove počas prezentácie svojho príspevku*

Vpravo PhDr. Richard Pavlovič, PhD. riaditeľ Štátneho archívu Košice, ktorý viedol konferenciu počas jej druhého dňa, vľavo JUDr. Mgr. Jozef Kušnír z Krajského múzea v Prešove.

Mgr. Ján Kovačič z Východoslovenskej galérie v Košiciach počas prezentácie svojho príspevku

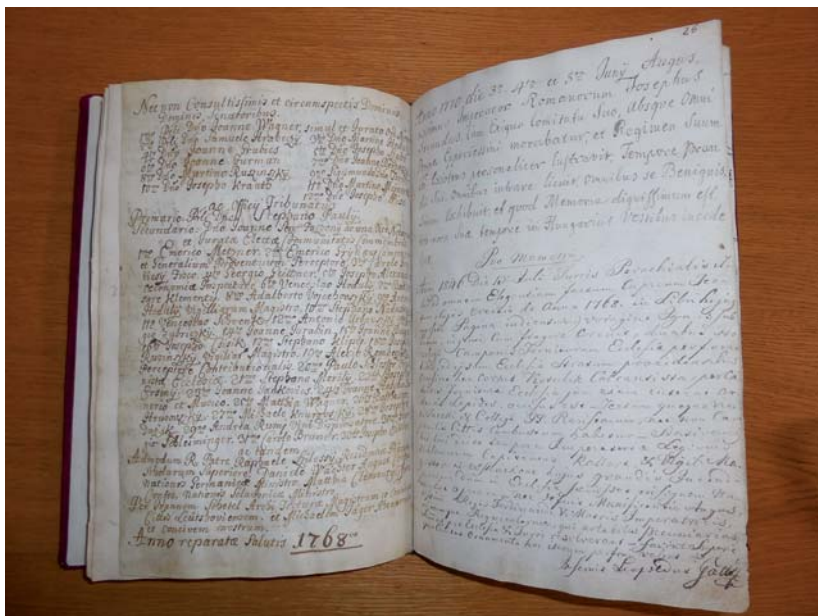
Účastníci konferencie počas druhého dňa jej trvania

*Ukončenie konferencie Prešov v priestore a čase riaditeľkou múzea
PhDr. Máriou Kotorovou, PhD.*

Renesančná truhlica zo 16. storočia, nájdená v priebehu archeologického výskumu v Konkatedrále sv. Mikuláša.
 K príspevku: Archeológia o počiatkoch Konkatedrály sv. Mikuláša v Prešove.
 Výsledky archeologického výskumu v roku 2012

Najstaršia mestská kniha Prešova (1424-1509)
 K príspevku: Najstaršia mestská kniha Prešova (1424-1509).
 Diplomaticko-obsahová analýza

*Majster Pavol z Levoče: Ukrižovaný,
po 1520, Prešov, Šarišská galéria v Prešove
K príspevku: Neskorogotická drevená
skulptúra v prešovských zbierkotvorných
inštitúciách*

*Majster Pavol z Levoče: Ukrižovaný,
po 1520, detail, Šarišská galéria v Prešove
K príspevku: Neskorogotická drevená
skulptúra v prešovských zbierkotvorných
inštitúciách*

*Majster Pavol z Levoče: Meditujúci Kristus, Prešov, okolo 1520,
Šarišská galéria v Prešove
K príspevku: Neskorogotická drevená skulptúra
v prešovských zbierkotvorných inštitúciách*

*Majster Pavol z Levoče
a dielňa: Archanjel Michal,
okolo 1515,
Šarišská galéria v Prešove
K príspevku: Neskorogotická
drevená skulptúra
v prešovských zbierkotvorných
inštitúciách*

*Šarišský (?) rezbár: Sv. Anna Samotretia
(Mettercia), 1490-1500,
Šarišská galéria v Prešove
K príspevku: Neskorogotická drevená
skulptúra v prešovských zbierkotvorných
inštitúciách*

*Spišský rezbár: Sv. Margita, okolo a po 1520,
Štefanovce, Šariš
Krajské múzeum v Prešove
K príspevku: Neskoro gotická drevená skulptúra
v prešovských zbierkotvorných inštitúciách*

*Spišský rezbár: Sv. Katarína (?), okolo a po 1520,
Štefanovce, Šariš
Krajské múzeum v Prešove
K príspevku: Neskoro gotická drevená skulptúra
v prešovských zbierkotvorných inštitúciách*

*Vodárenská veža na kolorovanej dobovej pohľadnici
K príspevku: Z dejín prešovských vodovodov*

*Historická bašta stredovekého mestského opevnenie v Prešove,
prebudovaná na vodnú vežu (Wasser Turm), dnes známa ako Kumšt
K príspevkom: Z dejín prešovských vodovodov a Unikátny prešovský Kumšt*

*Zábery z interiéru historického objektu Kumšt
K príspevku: Unikátny prešovský Kumšt*

*Fotografia Gréckokatolíckeho
biskupa Jozefa Gaganca, 1874,
Krajské múzeum v Prešove
K príspevku:
Gréckokatolícky Prešov*

*Fotografia Gréckokatolíckeho
biskupa Mikuláša Tótha
K príspevku:
Gréckokatolícky Prešov*

*JUDr. Josef Polák, 30. roky 20. storočia, Východoslovenské múzeum v Košiciach
K príspevku: Dve mestá, jedna výstava. Úloha Východoslovenského múzea v Košiciach
na výstavných aktivitách v Prešove v medzivojnovom období*

*Jan Hála: Záber z Važca, 1930 – 1935,
Východoslovenská galéria Košice
K príspevku: Dve mestá, jedna výstava.
Úloha Východoslovenského múzea
v Košiciach na výstavných aktivitách
v Prešove v medzivojnovom období*

*Konštantín Bauer: Utečenci, 1927, Východoslovenská galéria Košice
K príspevku: Dve mestá, jedna výstava. Úloha Východoslovenského múzea
v Košiciach na výstavných aktivitách v Prešove v medzivojnovom období*